ИЫЛДЫЗ

ISSN 0207-642 X

5

1988

ИЫЛДЫЗ

ЭКИ АЙЛЫКЪ
ИЧТИМАИЙ-СИЯСИЙ
ВЕ ЭДЕБИЙ-БЕДИИЙ
ЖУРНАЛ

Озьбекстан ССР Языджылары бирлигининъ органы

5

1988

Сентябрь

Октябрь

ДОКЪУЗЫНДЖЫ
СЕНЕ ЧЫКЪУВЫ

Баш редактор

Айдер ОСМАН

Редколлегия:

Миразиз АЗАМ
Сервер АРИФОВ
Аблязиз ВЕЛИЕВ
Зиядин ДЖАВТОБЕЛИ
Борис ТИХОМОЛОВ
Зарема ТРАСИНОВА
Нузет УМЕРОВ
Эмин УСМАН
Риза ФАЗЫЛ
(месуль секретарь)
Миад ХАКИМОВ
ЧЕРКЕЗ-АЛИ
(баш редактор муавини)
Урие ЭДЕМОВА

КРЫМСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ИНДУСТРИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
ИНСТИТУТ
БИБЛИОТЕКА

Гъафур Гъулам адына эдебият ве саньат нешрияты

МУНДЕРИДЖЕ

ШЕРЬЯН АЛИЕВ. Ренклер тили. Поэма 3

XIX БУТЮНИТТИФАКЪ ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫНЪ КЪАРАРЛАРЫ ОМЮРГЕ!

Революцион янъыланув ёлунен 13
ЯЯ МУСТАФАЕВ. Инсан факторынынъ озеги 17
АЙДЕР ОСМАН. Азбар къапы янындаки адамлар. Повесть . . . 19
ЯКЪУБ МУСТАФАЕВ. Бухгалтер. Очерк 44
ИБРАИМ ПАШИ. Бельки даа корюширмиз. Икяе 50
УСЕИН ОДЖА. Ярыкълы шей. Икяе 57
КЪУРТСЕИТ АМЕТ. Насредин ве Нусредин. Икяе 60
НАРМУРАД НАРКЪАБИЛОВ. Кой четиндеки янъгъыз копек. Икяе 65
ДИНАРА МЕМЕТОВА. Фелякетте къалгъан къарылгъач. Баба ве огъул. Икяелер 68
ЗИНАИДА ПОБЕДОНОСЦЕВА. Бахытлы тесадюф. Левха 73

БАЛАЛАР ИЧЮН

НУЗЕТ УМЕРОВ. Къазан. Бакъа. Ягъмур. Достум. Гедже. Къуванч. Алтын урлукъ. Чувал. Эльмаз. Юзюм. Талебе. Шиирлер 77
РЕШИД МЕМИШ. Филь. Арслан. Кирпи. Аюв. Акъ аюв. Йылан. Шиирлер 79
ЗЕЙНЕП АББАСОВА. Чёллер. Балкъуртчыкъ. Шиирлер 80
НИКОЛАЙ КРАСИЛЬНИКОВ. Дая. Ярдым. Гъалебе. «Багъчеван» къушлар. Икяелер 83

САНЬАТ

ЗЕРА ЧИЛЛЕЕВА. Айдын аят тасвири. Очерк 84
СЕЙЯРЕ МЕДЖИТОВА. Саньаткъа садыкъ адамлар 89
БИЛЯЛ МАМБЕТ. Гульзаде. Поэма 93

ЭКИМ МЕСЛЕАТЫ

ЭСКЕНДЕР КЪАЙТАЗОВ. Йигирминджи асырнынъ вебасы . . . 100
МАМБЕТ АБЛЯЛИМОВ. Эшреф Шемьи-задеге. Достума суаль. Ридджам бар. Багъчасарай. Секизликлер. Шиирлер . . . 102

ЭДЕБИЙ АСАБАЛЫГЪЫМЫЗДАН

РЕШИД МУРАД. Атешин шаир 106
АМДИ ГИРАЙБАЙ. Йигитке. Татар оджасына. Кадет къача. Мектюп. Шиирлер 109
ДЖАФЕР ГЪАФАР. Елджулыкъта. Икяе 112
ЧАТЫР ТАВЛЫ. Унутмайджакъ. Икяе 117
ИСМАИЛ КЕРИМОВ. Бир шаире 125
НАДЖИЕ ШАМРАТ КЪЫЗЫ. Мавылыкъ. Торуныма. Ватан. Бабам. Баарь кельди. Шиирлер 127
РАВИЛЬ УТЯБАЕВ. Къыйметли мирас акъкъында бир къач сёз . 128

ОЛАР ВАТАН ИЧЮН КУРЕШТИЛЕР

СЕИТУМЕР ЭМИН. Дженкявер акъран койдешлерим 132

ХАЙЫРЛАЙМЫЗ!

Пиримкъул Къадыров 60 яшында 138
Янъы китаплар 139

ОКЪУЙЫДЖЫЛАРНЫНЪ ИСТЕГИНЕ БИНАЕН

Кърымтатар адлары 142

© «Йылдыз», 1988

Шерьян Алиев

Ренклер тили

Поэма

Кене саилинъдем, эй, Къара денъиз,
Кене хатырладым бала чагъымны.
Къыркъ йылдан зияде яшадым сенсиз,
Хаялымнен сардым бол къучагъынъны!
Хатырымда бабамнен ялыларынъда,
Йымшакъ сувларынъда ювунгъанымыз.
Сонъ сени сагъынып къардаш иллерде
Унутып олмадыкъ, сувунмадыкъ биз.
Айвазовский чызгъан хош суретлер
Ханемнинъ тёрюнден ер алдылар, ер,
Суретлерге бакътыкъ санъа асретлер,
Денъиз тасвирлери йыр олдылар, йыр!
Гонълюм тасалардан арына мында,
Ялыларны ювгъан сувунъа бакъам.
Адамлар джошалар ташкъын толкъундай,
Эр кес шенъ-шерамет, эр ерде шакъа.
Кене ядгъа алдым Айвазовскийни,
Ана табиатнынъ джан-аджырыны.
Айвазовскийдай севем мен сени,
Тек санъа сёйлерим къальбим сырыны.
Ер ве кок акс эткен буюк кузьгюсинъ,
Озюнъден козьлерим къарув, нур ала.
Улу рессамдайын ташкъанда исим,
Сёзлер боясынен чыздым левхалар...

1-нджи левха

Денъиз ялысында суретхане бар —
Айвазовскийнинъ ресим сергиси.
Санки ресимлерде ойнай далгъалар.
Санки эшитиле чагъала сеси.
Озенлер денъизге къуйылгъан киби
Адамлар акъалар серги залына.
Бу ерде булунмакъ юрек укюми,
Бу ерден тюкенмез ильхам алына.

Денъизге севдалыкъ бильмей ич сынъыр,
Айвазовскийдир бунынъ шааты.
О чызгъан суретте ишанч, умют, нур,
Денъиздай сериндир рессам иджады.
Ичинъде янса да севги атеши,
Тышкъа сычрай экен тек бир учкъуны,
Денъиз олгъан оныңъ биринджи эши,
Ресимде акс олды севги толкъуны.
Денъизге севдалыкъ тек ялдамакъмы,
Я да озь дердинъе тапмакъмы шифа?
Саильде дюльберден диль авламакъмы,
Къумларда беденни къыздырмакъмы я?
Денъизге севдалыкъ коре бильмектир,
Раатсыз далгъаларнынъ тюрленювини.
Денъизге севдалыкъ коре бильмектир,
Къаялар козюнинъ торланувыны.
Булутларны ярып тёкюльген нурнынъ
Далгъалар коксюнде аллангъаныны.
Коре бильмек керек саф инджилернинъ
Сув тюбюнде насыл ял алгъаныны...
Достум, къальбинъ олсун денъиздай терен,
Денъизни сыгъдыргъан, денъизден де кенъ.
Юрегинъде сёнмез севги бар экен,
Сени алып кетер ачыкъ бир елькен!
Денъизге ашыкълыкъ синъгендир манъа,
Унутмам, о мени унутса биле.
Айвазовскийдай арайым мана,
Денъизден маналар тапарым илле!

2-нджи левха

Айвазовскийдай эвляд догъургъан
Дюльбер Кефедир дестаным башы.
Денъиз ер элине бир юзюк олгъан,
Кефедир юзюкнинъ бир зумрут къашы.
Йигирми беш асыр яшыны яшап
Керванлар ёлунда янгъан чырагъы.
Тарихларда къалгъан излерни ашып,
Кене янып тура юксек маягъы!
Кечмиште нелерни корьмеди бу ер,
Ниджже курешлерден аман чыкъты эп.
Айвазовскийни рухландыргъан шеэр,
Айвазовскийдай къазанды шереф!
Даа яш экенде сергилер ачып
Петербург эхлини эткенде мефтюн.
Таппер деген рессам, эджнебий, аджеп,
Онъа беслеп юрьген ачув эм де кин.
Эльбет, истемеген озюнден ашкъын
Ресимлер чызгъан уста фырчысын.
Лякин силялмады яш рессам эшкъын,
Сустырып олмады денъиз йырджысын.

Брюлловдан анълап фырчы сырларын,
Ильки ресимлерде косьтерди кучюн.
Инсангъа йырлады денъиз йырларын,
Озюни берди о ресимлер ичюн.
Онынъ сергисине кельди Пушкин де,
Суретлерге бакъты деа айретнен.
Сонъра дей: «Шай чалыш иджат эшкъында,
Ниетке етерсинъ бойле гъайретнен!»
Шаир сёзлеринден алып кучь, медед.
Онынъ фырчысында джанланды ренклер.
Денъиздай эйджанлы ойларда шиддет,
Чызгъан ресимлери — мешур аэнклер!
Йигит къайтып кельди тувгъан Кефеге,
Ниети бу ерде къалмакъ бир омюр,
Арады денъизге ляйыкъ ифаде,
Ресимлерге сачты юрегинден нур!..
О инсанларны севди саф денъиздай,
Севди эм ерли халкъ адетлерини.
Онъа эр кес олды тувгъан, догъмушдай,
Шу халкънен багълады бутюн омрюни.
Адамлар да онъа беследи сайгъы.
Аванес агъа, деп сайдылар якъын.
О теклиф этильди джыйынгъа, тойгъа.
Достлукъкъа чагъырды саильнинъ халкъын.

3-нджи левха

Рессам хаяллары талмаз чагъала,
Денъизнинъ устюнде уча, авелей.
Денъиз къабурчагъы, денъиз чакъылы,
Дерсинъ, биз къалмайыкъ, бизни де чыз, — дей.
Рессам гедже-куньдюз чызды денъизни,
Чызды тынч вакътыны, фуртунасыны.
Сувнен селямлашкъан уфукъ юзюни,
Чызды Аюв дагъны, сув анасыны.
Денъизни сейир эткен Пушкинни чыза,
Чыза джуля сачкъан ай шавлесини.
Денъиз фельсефесине о эп къыза,
Дуя далгъаларнынъ бол нефесини.
Рессам мешур ола ярым ада да,
Бутюн Русиеге таркъала намы.
Атта тыш иллер де рессамны анъа,
Чокъракъ киби къайнай онынъ ильхамы,
Фукъарелер досту, халкъ къараманы
Алим де эшите онынъ шуретин.
Барып бакъмакъ истей булып имкянны,
Рессамнынъ озюни, япкъан суретин.
Алим дегенимиз байгъа эскендже,
Фукъарепервер о, юрткъа федакяр
Шу джесюр йигитнинъ башын кескенге
Падиша адагъан бинълеп алтынлар.

Чатал юрегинен къоркъу не бильмей,
Алим сюрип келе рессам эвине.
Онынъ селямына, — хош кельдинъиз, — дей.
Эв саиби гъает шаша, севине.
Татар адетинджe къаве берелер,
Экиси таныша, субет эп къыза.
Эки дост къолунда бар эки унер:
Бириси ат чапа, бириси чыза.
Алим дей: эшитем чокъ акъкъынъызда,
Денъизнинъ ресмини чыза экенсиз.
Рессам дей: «Буюрынъыз, бакъынъыз даа,
Джанымдан да артыкъ севгим бу денъиз!»
Алим ресимлерге бакъып ич тоймай,
Инана рессамнынъ козь къарувына.
О коре денъизде не къадар чырай,
Не къадар табиат арувлыгъыны!
Алим деген: «Сагъ ол, Аванес агъа!
Ресимлер чызмакътан элинъ талмасын,
Бойле бир итибар косьтердинъ манъа,
Алим де санъа ич борджлу къалмасын!»
Рессам давет эте оны тоюна,
Алим де сёз бере мытлакъ кельмеге.
Бекленген той куню келе онъуна,
Хош хабер даркъала бутюн Кефеге.

4-нджи левха

Рессамнынъ эвинде башлана дюгюн,
Кефеге ёл ала той файтонлары.
Биринде отура киевнен келин,
Дигерлеринде сой-тувгъанлары.
Къызлар эль саллайлар бутюн ёл бою
Йыбрышым къушакълы, инджe беллилер.
Бир якъта йигитлер тёшейлер оюн,
Шенъликке зевкъ къоша денъизден еллер.
Алаша джугенин тартып баралар,
Дерсинъ зиль туталар ат туякълары.
Бу той авасындан джоша къарталлар.
Акс-сада берелер Кърым дагълары!
Узакътан корюне бир джуйрюк атлы,
Гуя коктен энмекте муджизе елькен.
Йылдырымдан чабик аты къанатлы,
Аджеп, келеяткъан йигит ким экен?
Эр кес шашып къала бу тесадюфке,
О токътай киевнен келин огюнде.
О нечюн ёл тоса, насыл ниетте,
Бакъышы муляйим, къама белинде.
Таныйлар: Бу — Алим! — джесюр мердане,
Яшларны хайырлай бахт, эйиликнен.
Севинчтен рессамнынъ козьлери яна,
Алим унутмагъан тойгъа теклифни.

Аванес тез тюше файтондан ерге,
Алим де атындан, къучакълашалар.
Сонъ Алим келинге йипек шал бере,
Келин кулюмсиреп, бахшышны ала,
— Сагъ олунъыз! — дей о джандан севинип,
Яшларгъа арз эте бахтлы истикъбаль,
Алим савлукълаша атына минип,
Тору ат учура оны къуш киби.
Айретте къалалар той джемааты,
Халкъ козю огюнде бу бир тюш киби,
Олып кечкен эди, тарих — шааты.
Рессам унутмады бу вакъианы,
Сёйлеп юрьди оны дост-эшлерине.
Алимнен корюшкен эр дакъикъаны
Сакълады къальбининъ терен тёрюнде.

5-нджи левха

Рессам чыкъып кетти узакъ сеферге,
Козь огюнден кетмей тувгъан топрагъы.
О сукъланып бакъты нидже шеэрге,
Оны сарып алды Римнинъ къучагъы.
Адриатиканынъ саиллеринде
Корюшти тесадюф Гогольнен бир кунь.
Ватан эшкъы джошып гонъюллеринде,
Озь юртлары олды субетке екюн.
Венеция, Париж, Мысыр якъларда
Элинден тюшмеди боя, фырчысы.
Оны шерефледи ят диярлар да,
Чокъ сайгъы къазанды ренклер йырджысы.
Ресимлер учкъанмы олып гогерджин
Озюнден огюне еткен эр ерге.
Терджиман керекмей рессамлар ичюн,
Сурет мухтадж дегиль тюрлю табирге.
Мешур музейлернинъ сергилеринде
Сейирджи айретте усталыгъына.
Силинмез из къалды юрьген еринде,
Рухий ышыкъ берди джиан халкъына.
Ят иллерде онъа чокъ теклиф тюше,
Озь фырчысы иле яшап къалмагъа.
Бу адджы ниетле къальбини теше,
Серин ель етишмей нефес алмагъа.
Эр ерде эмекчи адамлар яшай,
Олардыр дюньяны туткъан диреклер.
Олар гонъюллерге адалет ашлай,
Оларнен юкселе чёккен юреклер!
Къадырлыдыр тувгъан ер, дюльбер дияры,
Эр шейден азиздир Къара денъизи.
Шу диярнен багълыдыр арзу-ойлары,
Шу ерде тапты о бахыт йылдызын.

6-нджы левха

Мен бала экенде азиз къартанам
Айта тургъан эди чокъ риваетлер.
Шимди мен оларны токътамай анъам,
Омрюме дерс олды о хош ниетлер.
«Чёллерде адашкъан яш бир келинчек
Козюн ойып берген бир оймакъ сувгъа.
Бир оймакъ сув ичюн солгъан о чечек,
Тек арзу эткен о къанмакъ бир сувгъа».
Яшайышымызнынъ башы сув, ашлыкъ,
Оларнынъ къадрине еттик эзельден.
Кефеде бир заман сув экен къытлыкъ,
Сув эфсанелери тюшмеген тильден
Айвазовский де халкънынъ дердини
Анълагъан, болюшкен, ойларгъа далгъан.
Сувсызлыкъ азабын корип кендини
Раат къоймагъан, эзиетке къалгъан.
Сувбашы коюнде олгъан бир чокъракъ,
Шеэрге истегенлер оны бурмагъа.
Бу ишке баш олмакъ истеген мытлакъ,
Халкъ иле бирлешип чешме къурмагъа.
Талакъагъа чыкъкъан халкъ да къол тута,
Шеэр ортасында къургъанлар чешме.
Эали сувсызлыкъ дердини унута,
Бирлик олгъангъа бу да бир ишми?
Чешмеге келелер къызлар гугюмнен,
Йигитлер келелер ёрттырып сакъа.
Къартлар субетлеше чешме огюнде,
Чешмеден татлы сув копюрип акъа!
Джемаат шад ола бу вакъиадан,
О акъта йыр тизе нидже кедайлар.
Шеэрге сув кельген кунь-дакъикъадан
Чешмеге Аванес адын адайлар.
Рессам иджады да шу чешме киби,
Тендиристлик къоша эр токъунгъангъа.
Ренклер тилиндедир рессам мектеби,
Омюрде сыр ача эр окъугъангъа.
Шу чешме сувундан къанып ичкенлер
Ана ер коксюни яраштыргъанлар.
«Халкъ юрегинден ич чыкъмаз, дегенлер,
Эйилик ёлуны араштыргъанлар».

7-нджи левха

Рессам пек бегене урь аваларны,
Оны чагъыралар зияфет, тойгъа.
Къайтарма анъдыра гурь далгъаларны,
Эм де шенълендире, далдыра ойгъа.
Къайтарма денъизге уйдурылгъанмы,
Я денъиз алгъанмы ондан аэнкни?

Онъа ойнагъанлар ич ёрулгъанмы,
Къайтарма иритир ташдай юрекни!
Рессам сыкъ багъ туткъан чалгъыджыларнен,
Бегенген нагъмесин чалдырып къангъан.
Азчыкъ саньаткъа авес яшларнен
Сыр ачып дертлешкен, джандан къувангъан.
«Балыкъ сувнен тири, халкънен иджаткяр»,
Ич бир кучь узалмаз оларнынъ багъын.
Олар арамайлар бир-бириндан кяр,
Эшкъ иле ачалар достлукъ къучагъын.

8-нджи левха

Глинка мусафир олып кельгенде,
Меракънен динъледи татар макъамын.
Улу композитор ойле бегенди
Джошкъун аваларны, чалгъы такъымын.
Бестекяр ве рессам ялы боюнда
Гузеллик мефтюни олып кездилер.
Сельбилер юксельген ёллар боюнда,
Япракълар эль чырпа эскенде еллер.
Денъиз урула къая-дагъларгъа,
Дагъ коксю денъизден тюс алгъанмы я?
Джапларда ерлешкен ешиль багъларгъа,
Туман марамадай орьтюльген гуя.
Бестекяр эшиткен кулькю ве сеслер, —
Дагъ ёлунда корюнген бир къач дживан къыз.
Не къадар яраша оларгъа феслер,
Омузларындаки гугюмлери джез.
Келип токъталгъанлар чокъракъ башында,
Йырлашып, кулюшип, назик ве нарын.
Айретте къалгъан о къызлар къаршында,
Динълеп къызларнынъ аэнкли йырларын.
«Къаленинъ тюбюнде мен даш олайдым,
Гелене, гечене ёлдаш олайдым.
Къаледен-къалеге шаин учурдым,
Ах иле, вах иле омюр гечирдим».
Глинка рессамны къучакълай ве дей:
— Бу сёзлер, бу аэнк гъает тесирли!
Халкъ яраткъан иджат яшар эбедий,
О сакълай багъырында ниджe асырны».
«Руслан ве Людмила» операсына
Халкъ иджадындан къошты о аэнклер.
Язгъан музыкасын эр бир сесине
Рессам киби чызды бинъ тюрлю ренклер.
Рессамнынъ да мешур суретлеринден
Динълемек мумкюн музыка сесин!
Тюркюлер чыкъкъанда юрек тёрюнден
Хаяллар суретке нечюн дёнмесин!

9-нджы левха

Яшамакъ-менимчюн чалышмакъ демек,
Айвазовскийде эр лафнынъ башы бу.
Инсанны котерген тек элял эмек,
Аятнынъ къануны, темель ташы шу!
Рессамнынъ сергиси бунынъ шааты,
Бу денъиз алеми дюньягъа белли.
Серги ачылгъан кунь — севинч къанатлы,
Шадлыкънен сарылды халкъ севги иле.
Серги шерефине пишкин йигитлер
Къошугъа чыкътылар, кишнеп атлары.
Байрам тюсин алды Кефеде эр ер,
Ойнады къолда давулджы чокъмары.
Зурналар чалынды, башланды оюн.
Адамгъа гъаркъ олды ресим одасы.
Корьгенни шашырды бу саньат тою
Даа да ильхамланды иджат севдасы.
Сергиге кирмекчюн беклейлер невбет,
Ёкъ, урбагъа дегиль, я отьмек, ашкъа.
Ресим сейир этмеге кельгенлер, эбет,
Медений токълукънынъ сырасы башкъа!
Ресимлерге бакъсанъ яшамакъ ашкъы,
Татлы арзуларынъ арта бинъ кере.
Туфанларда къалсанъ, урулсанъ ташкъа,
Аяткъа авеслик эксильмей зерре!
Гонълюнъни котере бу романтика,
Бу ерде озюнъни дуясынъ енгиль.
Фуртунаны ярып гемилер чыкъа,
Бу инам: курешсенъ, чыкъарсынъ енъип!
Рессам къартайса да, йигитлердайын
Чалышты, ыдрынды арады мана.
Денъизни котерген ана ердайын
Гонълюнде гузеллик таша, чырпына...

10-нджы левха

О кезмекте эди саильни бойлап,
Хош олып сабанынъ саф авасындан.
Янъы суретлернинъ шеклини ойлап,
Ренк сечип догъгъан кунь шефкъ зиясындан.
Далгъалар пакликни пек бегенелер,
Кери дёнелер чалкъалып къумгъа.
Чагъалалар исе арайлар нелер,
Денъизни опелер урулып сувгъа.
Омюр шай кече ки, дерсинъ елькъуван,
Рессам тюшюнджелер ичинде ялдай.
Эеджан сара гонълюни шу ань,
Ольген чагъаланы корип ялыда.
Аджеба, ким онынъ алгъан джаныны,
Аяты сёнгенми авджы окъундан?

Денъизге керекми онынъ саф къаны,
Денъиз дюльберине ким о, токъунгъан?!
Рессам чагъаланы комьди бир четте,
Аякълар тюбюнде къалмады бу къуш.
Дигер чагъалалар, дерсинъ джан дертте,
Чавкильдеп учалар санки бу бир тюш.
Рессам хаяллана: озь эджели де,
Бельки къаш-кирпикнинъ арасындадыр.
Омрюнъ узун олур севсенъ илинъни,
Къыскъарувы тиллер ярасындандыр!
Инсан омюридай далгъа тюкене,
Урулып къаягъа, эджель ташына.
Сонъ инджилер киби сачыла кене,
Бенъзеп матемли козьлер яшына!
Козь огюнден кечти озь аят ёлу,
Юртунда халкъ севип ве сайгъанлары.
Ресимлер чызмакътан талмады къолу,
Чокъ олды енъиши ве джойгъанлары.
Къальбини бильдирди ренклер тилинде,
Бу тильни анълайлар денъиз севгенлер.
Бу тильни огренмек, биль, озь элинъде,
Табиат тилинен бу тиль тенъ келир.

11-нджи левха

Омрюнинъ энъ сонъки кунюнде биле
Мольберти огюнден кетмеди уста.
Сонъки эскизде де денъиз, гемилер...
Рессамны беклейлер аля холстта.
Куинджи, Волошин киби шегирдлер
Устаз фырчысыны къолгъа алдылар.
Рессам Кязим Эмин чызгъан эсерлер
Садакъатнынъ ремзи олып къалдылар!
Денъизден ве денъиз суретлеринден
Маналар арайым рессамдай мен де.
Сатырлар чыйратып къальбим тёрюнде
Янъы мисраларгъа тизмектем энди.
Бакъ, Айвазовский олып бир йылдыз
Денъизден назарын узьмей эп даа.
«Араретли севги олсун севгинъиз!»
Деген киби келе ондан бир нида!
Денъизлер суретин чызалмасакъ да,
Оны къальбимизде ташымакъ мумкюн.
Саиллерде даим кезалмасакъ да,
Онынъ эшкъы иле яшамакъ мумкюн.
Не беля-афатлар корьген бу денъиз,
Октем далгъаларнынъ чаларгъан башы.
Къан ютты дженклерден безген бу денъиз,
Шааттыр сабырлы къаясы, ташы!
Ватан, деп дженклерде джан берди чокълар,
Сувларгъа айттылар васиетлерин.

Денъиз тюбюндедир нидже джоюкълар,
Сувлар къабри олды дженк шеитлерин!
Бу сувлар эр кеске бирдайын йымшакъ,
Эр кеске бирдайын къучагъын ача.
Санки эр кеснинъ гонълюни аладжакъ,
Башындан тамчылар — инджилер сача.
Кимлерге бу денъиз эглендже олса,
Кимлер ондан дертке дерман арайлар,
Кимлер шифа ичюн сувларгъа далса,
Кимлер хатыралар сачын тарайлар.
Табиат анадыр, денъиз де ана,
Сынъырсыздыр чеккен дерди, азабы.
Еллер котерилип чыкъса фуртуна,
Тюшюн: кимге сача нефрет, гъазабын.
Къоруймыз чечекни, къуш, айванларны,
Адларын язамыз къызыл китапкъа.
Нечюн унутамыз чагъалаларны,
Денъизни язмаймыз биринджи бабкъа?!
Къорчаламакъ керек онынъ паклигин,
Темиз авасыны, дельфинлерини...
Табиат бергиси, сакинлигини,
Тынч омюр бешиги, елькенлерини.
Джыллылыкъ кетирген Гольфстримдай
Багърына сыджакълыкъ алып кирмели.
Айвазовский чызгъан джошкъунлыкъ, чырай
Бизим омрюмизде омюр сюрьмели!

1986-1987 с.

XIX Бутюниттифакъ партия конференциясынынъ къарарлары — омюрге!

Революцион янъарув ёлунен

Учь йылдан зияде вакъыттан берли мемлекетимиз КПСС Меркезий Комитетининъ апрель Пленумындан башлангъан янъыланув ёлунен кетмекте. Эки бучукъ йылдан берли КПСС XXVII съездининъ къарарларыны омюрге кечирюв огърунда чалышмакътамыз. Совет коммунистлери ичюн, совет халкъы ичюн бу вакъыт насыл кечти? Бу гъает муим суальге джевапны XIX Бутюниттифакъ партия конференциясы берди. КПСС Меркезий Комитетининъ Баш секретары М. С. Горбачевнинъ «КПСС XXVII съездининъ къарарларыны реализлев ве гъайрыдан къурувны даа да теренлештирюв боюнджа вазифелер» денильген доклады боюнджа къабул этильген резолюцияда шойле сатырлар бар: «Совет джемиетининъ эр джеэттен ве революцион рухта янъыланувына, эм де онынъ ичтимаий-икътисадий инкишафынынъ тезлештирилювине догърултылгъан стратегик ёл тайпынмадан омюрге кечирильмекте».

КПСС XIX конференциясы энди тарих олды. Онынъ тарихий къарарлары исе чокъ-тан аятымызнынъ къанунына, арекет программасына чевирильди. Съездлер сарайында дёрт кунь девам эткен бу фикир алышып-беришюв, анда айтылгъан къызгъын нуткълар, эеджанлы теклифлер, сагълам ве акъллы тенкъид, анда айтылгъан эр бир сёз бутюн мемлекетимизнинъ аяты ичюн, эр бир адамнынъ такъдири ичюн эмиетлидир. Мемлекетимизнинъ такъдири, социализмнинъ такъдири аль олунаяткъан куньлерде эпимиз буюк умютнен яшадыкъ. Буюк бурулыш къаршысында тургъанымызгъа, истикъбалимиз даа да айдынлашкъанына ишандыкъ. Адалет ве ашкярлыкъ, акъикъат ве догърулыкъ, большевикче фидаийлик тантанасы янъыдан нумайыш олунаджагъыны бекледик.

Конференция партия Меркезий Комитетининъ 1985 сенеси апрель Пленумынынъ къарарларыны, КПСС XXVII съезди ишлеп чыкъкъан ве гъайрыдан къурувнынъ учь йыллыкъ теджрибесинен зенгинлештирильген ичтимаий ве икътисадий инкишаф, маневий темизленюв ве янъыланув программасыны бирагъыздан такъдирледи.

Конференцияда терен фикирлер, джиддий муляазалар, кескин тенкъидий бакъышлар илери сюрюльди. Бири-бирине къапакъаршы зиддиетли фикирлер ачыкъ айтылды. Лякин оларнынъ эписи гъайрыдан къурувнен, социализмнинъ такъдиринен сыкъы багълы эди.

Конференцияда гъайрыдан къурувнынъ мувакъкъат тедбир олмагъаны, онынъ совет джемиетине, адамларнынъ яшайышына кеттикче терен синъип бараяткъаны итираф этильди. Бу процесс гъает мурекеп шараитте кечмекте. Эскидже бакъышлардан ве эски усуллардан къуртулув, ред этильген усуллардан вазгечюв, янъы гъаелерни омюрге кечирюв, янъы шараитлерге уйгъунлашув, янъыджа яшав къолай дегиль. Буларнынъ эписи ве бир чокъ башкъалары тек лафнен омюрге кечирильмей. Оларгъа амелий ишлернинъ ве амелий бакъышларнынъ нетиджеси оларакъ къыймет кесиле. Джемиетимизнинъ бутюн сааларында бугуньки талаплар дереджесинде денъишювлер япылаята, деп айтмакъ къыйын. Эмирджилик, мемуриетчилик, сафсатаджылыкъ бир чокъ ерлерде аля яшап кельмекте. Ишке намуснен якълашув, эмек махсулдарлыгъыны арттырув саасында джиддий нукъсанлар бар. Эдебият саасында чалышкъан, башкъаларнынъ гъайрыдан къурув ичюн нелер япмакъ кереклиги акъкъында саатлернен айтмагъа, узун-узун язмагъа бильген адамларнынъ озьлери не иш яптылар? Оларнынъ насыл тюшюнджелери ве планлары бар? Языкъ ки, кърымтатар языджыларынынъ джошкъунлыгъы тек биревлерни гъайрыдан къурувгъа давет этювнен сынъырлана. Эдебиятымызда янъы девирнинъ парлакъ эсери аля догъып оламай. Бу саадаки базы ыдырынувлар исе эсер мевзусынынъ актуаллигинен бите, яни языджы халкъымызнынъ талийи ичюн пек актуаль олгъан меселеде эсер яза. Амма эсернинъ бедиийлиги акъкъында зерре къадар тюшюнмей. Аджемиликнен, атта дилетантлыкънен язылгъан эсер басылмаса, о бунынъ себебини озь токъаллыгъында дегиль, матбуатта чалышкъанларнынъ джесаретсизлигинде ве даа насылдыр шейлерде коре, А. Приставкиннинъ «Геджеледи алтын булутчыкъ» повестини ве бойле мевзудаки гъайрыдан къурув девирининъ махсулы олгъан дигер эсерлерни мисаль кетире. О аджайип эсерлерде юксек бедиий маарет бар. Эсерни эсер япкъан бириндже хусусиет онынъ бедиийлигидир. Бедиийлик олмаса, о лаф боткъасы олур. Базы языджы-

ларымыз исе къазанда не бар олгъанына къулакъ асмайып, онынъ тюбюне эп атеш якъалар. Сонъундан, бойле усулнен пиширильген емекни ашамакъ ред этильсе, «мени сыкъыштыралар, гъайрыдан къурувгъа къаршы кетелер», — деп яйгъара къопаралар. Эдебиятта тек истеклилер дегиль, чалышып олгъанлар чалыша; эбет, онынъ ичине истеги муджиби кирип къалгъанлар да ёкъ дегиль ве гъайрыдан къурув девири бирынджи невбетте бойлелеринден арынмагъа чагъыра.

Гъайрыдан къурув эр бир языджынынъ янъы эсеринден башланмакъ керек. Шимди гъайрыдан къурув эр кесни бирер-бирер козьден кечире. Кимнинъ неге леякъатлы олгъаныны тешкере. Бу адам бу ишке, бу вазифеге ляйыкъмы, ляйыкъ дегильми? Умумен, гъайрыдан къурувны эдиплеримиз чешит тюрлю къабул этелер. Базылары, бизде шимди бир шей ёкъ, эдебий асабалыгъымызны гъайрыдан нешир этмек керек, дейлер. Бу — месулиетсизликнен айтылгъан фикир. Сонъки он йыллар эдебиятына нигилистлердже мунасебетте олып, бугуньки имкянларны козь огюне алмайып лаф этюв — бошбогъазлыкъ догъура. Дигерлери, гъайрыдан къурув вакъыты кельди, демек энди омюрнинъ тек къара кольгели тарафлары акъкъында язмакъ керек, деп тюшюнелер ве шойле ниетнен де чалышалар. Нетиджеде, догъгъан эсерлер кене бедиийликтен узакъ олалар. Базылар исе, гъайрыдан къурув бизге даа етип кельмеди, кельсе, сонъ язып башларымыз деп тюшюнелер ве эскиджесине язмакъны девам этелер. Мемлекетимизде умумий вазиет эр джеэттен яхшыланаяткъан, иджадий тефеккур кенишлеяткъан бир вакъытта фикирсиз сейирджиге чевирильмек, эски адет узре юкъарыдан косьтеришлер беклемек — пек зарарлыдыр. Истидат ве тешеббюскярлыкъ косьтереджек, гъайрет ве шиджаатнен чалышаджакъ, акъикъий янъы девир эсерлери догъураджакъ, он йыллыкълар девамында халкъымызнынъ юрегинде сакълы фикирлерни айтаджакъ заман кельди. Бунынъ ичюн тек истек дегиль, истидат да, эсерлерде юксек бедиий маарет керек. Биревден, бир ерлерде эшитильген шейлерни дегиль, корип-кечирильген, ис этильген, умумлештирильген шейлерни язмакъ, язгъанда да фикиримиз, макъсадымыз ачыкъ анълашылмакъ керек. Тенбеллик, айнеджилик, сафсатаджылыкъ ве урдумдуймазлыкъ киби къусурларгъа амансыз мунасебетте олмакъ керекмиз.

Эдебий неширлердеки энъ зарарлы къусурларнынъ бири — иш япмайып да кендини иш япкъан этип косьтерюв истегидир. Элинден бир иш кельмеген яры джаиль адамнынъ бутюн къувети мына шу эксикликнинъ устюни орьтюв огърундаки арекетлерге кете, ич чаресин тапып оламагъанда исе гъайрыдан къурувны озюне орьтю япа. Бу да бир хасталыкъ. Эм земаневий хасталыкъ. Эминмиз ки, тезден онынъ девасы тапылыр.

XIX Бутюниттифакъ партия конференциясында сёзге чыкъкъан СССР Языджылары бирлиги идаресининъ бирынджи секретары В. Карпов шойле деди: «Бизим тарихкъа мунасебетимиз, бутюн совет адамларыны раатсыз эткен меселе акъкъында айтмакъ истейим. Бизге эр шей акъкъында акъикъат керек, толу акъикъат, эм тек адджы акъикъат дегиль, айны заманда мобилизлейиджи, инсанны кучьлю япыджы акъикъат керек. Халкънынъ талийи насыл олса, тарих акъикъаты да шойле олмакъ керек. Лякин базы кимселер акъикъатны араштырув процессини токътатмакъ, бутюн кечмишни бир къара хачнен силип ташламакъ истейлер. Аркъадашлар, бизге озь янълышларымызны текрарламакъ олмаз. Толстой, Пушкин, Репин ве Глинканы тарихнынъ чёплюк чукъурына котерип атмакъ истеген РААП девирининъ масхаралы теджрибеси акъылымызда. Гъает къыйметли архитектура абиделери тек къуббелери устюнде хач я да ярым ай олгъаны ичюн бозулды ве патлатылдылар. Бизим халкъларымызнынъ тарихы ве медениети яратькъан къыйметлер устюнде бойле варварджа экспериментлер кечирювден вазгечмек вакъыты кельди».

Эдебият фаалликле гъайрыдан къурув ёлунен инкишаф этмекте. Лякин, бу умумий фикир. Кърымтатар эдебияты акъкъында хусусий фикир айтыладжакъ олса, кене бошлукъ корюне. Бизим языджыларымыз шимдилик азырланалар. Эбет, буюк колемли несир эсерлер тез догъмайлар. Сабыр этмектен башкъа чаремиз ёкъ. Гъайрыдан къурув девири эдебиятынынъ энъ дженкявер жанры олгъан публицистика бирынджи плангъа чыкъты. Бизим мунасебетлеримиз, планларымыз, бакъышларымыз публицистикада белли ола. Дигер эдебиятларда публицистика бир кереден гурьленди. Лякин бизим эдебиятта бойле олмады. Бунынъ себебини анъламакъ, яхутта анълатмакъ кучь.

Гъайрыдан къурув девирининъ башланувынен эдебиятымыз бир сыра эксикликлерден къуртулып башлады. Эдебий эсерлернинъ огюне къойылгъан талаплар, оларнынъ къыйметини бельгилейиджи ольчюлер денъишти. Амма базылар ашкярлыкъны эр шейге укъукъ берген шараит деп анълайлар. Ашкярлыкъ шиары алтында шахсий менфаатларны козьлеп иш туткъанлар да ёкъ дегиллер. Эдебияткъа не ичюн кельгенини, мында не ишлеп юрьгенини, не япаджагъыны бильмеген адамлар чешит айын-оюнларнен, къычырувларнен, инкяр ве талап этювлернен озьлеринининъ бу мейданда бар экенлерини косьтермек истейлер. Буларнынъ эписи илькинги девирнинъ къалабалыкълары. Вакъыт эр шейни ачыкълар ве эр шейге къыймет кесер.

XIX партия конференциясы КПСС XXVII съезди къарарларынынъ насыл эда олунувы,

миллетлерара мунасебетлер, ашкярлыкъ, укъукъ исляты акъкъында резолюциялар къабул этти. Тарихий эмиетке малик бу документлерде якъын келеджектеки вазифелер ачыкъ-айдын бельгиленди. Олар нелерден ибарет? Биринджи невбетте, партия ве девлет органларынынъ вазифелерини конкрет бельгилемек ве ашагъыдан юкъарыгъадже Советлернинъ акимиетини толусынен тиклемек зарур. «Бутюн акимиет Советлерге» деген эски революцион шиар озюнинъ илькинги къыйметини булмакъта. Джемаат тешкилятларынынъ ролюни арттырмакъ, иджадий союзларнынъ фаалиетини гъайрыдан къурув талаплары рухунда тазертмек, янъыламакъ зарур.

Шимди биз яшаяткъан тарихий девирнинъ эсас хусусиети шундан ибарет ки,— деп къайд этиле конференция резолюцияларында, — КПССнинъ фаалиети тек мундеридже джеэтинден дегиль, шекиль джеэтинден де джемиетте партиянынъ реберлик ролю акъкъындаки лениндже концепциягъа толусынен уйгъун олмакъ керек. Бу исе, биринджи невбетте, партия комитетлери девлет ве ходжалыкъ органларынынъ ишини эда этювден вазгечмелерини, олардга догърудан-догъру косьтериш берген партия къарарлары къабул олунувыны мустесна этмекни, КПСС озь сиясий ёлуны джемаат аятынынъ чешит сааларында чалышаяткъан коммунистлер вастасынен омюрге кечире, деген принципке къатиен риает этильмесини иджаб эте.

Гъайрыдан къурувнынъ ёлундаки маниаларнынъ бири — бюрократизмдир. Идаре аппараты къарардан зияде буюк. Бундан гъайры идареджилик ве маллийджилик, козьбояваджылыкъ ве баштакълыкъ, къанунларны бозув, тенкъидни богъув аллары расткеле. Конференцияда маневий ахлякъый саада бюрократизмге къаршы уджюмни кенишлетюв, рухий аятнынъ лениндже аньанелерини ве ольчюлерини гъайрыдан тиклемек лязимлиги къайд этильди. Бакъышлар ве фикирлерни ачыкъ ифаде этюв вазиетини мейдангъа кетирюв, уфакътюфек ишлерге къарыша берюв, реберликнинъ илим ве медениетке эмир этюв, косьтериш берюв усулынен къарышув алларыны битирмек керек.

Бу саада кутьлевий информация васталары огюне буюк вазифелер къойылды. Бюрократизмнинъ менбааларыны ве корюнишлерини тенкъид алтына алув, илериге догъру инкишафымызгъа мани олаяткъан бутюн менфий адиселерге къаршы куреште сатира ве юморнынъ имкянларындан даа толу файдаланув макъсадкъа мувафыкътыр.

XIX партия конференциясында миллий мунасебетлерге айрыджа дикъкъат этильди. Миллий сиясетнинъ лениндже нормаларыны ве принциплерини себатле омюрге кечирюв ве иджадий инкишаф эттирюв, оларны суньий къалымтылар ве бозылувлардан сакълап къалув тарихий эмиетке малик вазифе деп эсап этиле.

Чар укюмети девиринден асабалыкъ оларакъ къалгъан шекильдеки миллий меселе толусынен чезильди. Акъикъат шундан ибарет ки, чокъ миллетли совет девлетининъ шекилленюв девириндеки динамизм миллий сиясетнинъ лениндже нормаларындан чекилюв, шахскъа сыгъынув девиринде къанунджылыкъны бозув, узун йыллар девамында дургъунлыкъ идеологиясыны ве психологиясыны яшатув нетиджесинде муим дереджеде бозулды. КПСС XIX конференциясында къабул этильген «Миллетлерара мунасебетлер акъкъында»ки резолюцияда бойле хулясагъа келине. Бизде миллий меселени чезюв чокъ алларда абсолютлештирильди, миллий меселенинъ проблемасызлыгъы акъкъындаки теэссурат тасдыкъланды. Базы миллетлернинъ акълы истек ве талапларына миллетчиликнинъ бир корюниши оларакъ бакъылды. Миллетнинъ бойле истек ве талапларыны беян эткен векиллери такъип этильдилер. Аятий муим меселелерге йылларджа къулакъ асылмады. Дургъунлыкъ девири итааткярлыкъны, ресмиетчиликни талап этти ве ойле адамларны догъурды. Гъайрыдан къурув, демократиялаштырув ве ашкярлыкъ баштаулары басылып, ятыштырылып келинген бир сыра меселелерни айдынлатты. Бойле меселелернинъ бири — кърымтатар халкъы меселесидир. Бу меселе боюнджа нуфузлы девлет комиссиясы чалышувыны девам эттирмекте. Кърымтатарларынынъ аз бир къысымы Кърымгъа кочип барды ве ерлешти. Кимсе ичюн сыр дегиль ки, Кърымгъа кочип баргъан татарларгъа миллий эгоизм ве миллетчилик рухунда мунасебет косьтерильген аллар да олды. Язылмагъаны, яни пропискасы олмагъаны ичюн базы къоранталар текрар сюргюн этильдилер. Умумен, бир я да бир къач адиседен янълыш нетидже чыкъармамакъ, сабырлы ве иради олмакъ керек. Гъайрыдан къурув девири озюнинъ душманларыны даа ачыкъламады, даа кимсеге чаре корьмеди ве кимсени джезаламады.

Янъы девирге уйып оламагъанлар эр кестен зияде къычыраракъ, озьлерини гъайрыдан къуруджы этип косьтермеге тырышалар. Бойлелеринынъ омюри къыскъа: бугунь къычыра, ярын тыналар. Девир озю эр шейни ачыкълай. Гъайрыдан къурувгъа ишанмакъ, онынънен берабер олмакъ, онынъ ичюн курешмек керек.

Бутюнитгифакъ партия конференциясы миллий сиясетнинъ лениндже принциплерини ве нормаларыны исрарлыкънен тасдыкъламакъны ве иджадий инкишаф эттирмекни, оларны чешит чёплюклерден ве къыйыштырувлардан темизлемекни тарихий эмиетке малик вазифе оларакъ къойды. Энъ муими, аят илери сюрген меселелерни озь вакъытында корьмек ве олардга догъру джевап бермек лязим. КПСС XXVII съезди бутюн мемлекетимиз халкъларынынъ менфаатларыны къандырув вазифесини мемлекетнинъ умумий менфаатлары ве итиядджларынен бирлештирмекни талап эте.

Интернационалистик идеология шовинизм ве миллетчиликнинъ эр анги корюнишлеринен узлашып оламай. Гъайрыдан къурув процессининъ къыйынлыкъларыны, мурекепликлерини, эскиликнен янъылыкънынъ тутушувыны биз эпимиз ачыкъ ис этмектемиз. Умумен, позитив тенденциялар корюнип турса да, ичтимаий, икътисадий ве медений инкишафта тамыр денъишювлер даа олмады. Чаналатув механизми тезлештирюв механизмине даа денъиштирильмеди.

Ашкярлыкъсыз демократия ола бильмез. Ашкярлыкъ олмагъан девирде адамлар акъикъатны сес чыкъарып айтмагъа къоркъа эдилер. Чюнки, сонъундан дургъунлыкъ девири деп адландырылгъан девирде юз берген лякъайдлыкълар, урдымдуймазлыкълар ве бир чокъ дигерлери партия ве халкъ адынен орьтюле, оларнынъ адындан япыла ве бойле шараитте акъикъатны сес чыкъарып айтув пек къыйын эди.

Ашкярлыкъ-гъайрыдан къурувнынъ кескин силясы, базылар ондан шимди де къоркъалар. Базы ерлерде япылгъан акъсызлыкълар, къанунсызлыкълар акъкъында язгъанда, деръал эски силяларыны эллерине алып: «Сиз партиягъа къаршы, укюметке къаршы пропаганда алып барасынъыз»,— деп къоркъузаджакъ олалар. Партия ве укюмет шаныны бунынъ киби сахте ве джаиль бошбогъазлардан эминликнен къорчаламакъ, оларгъа укюмет адынен орьтюнмеге имкян бермемек ичюн де ашкярлыкъ керек. Дургъунлыкънынъ чокъ агъыр девирлеринде эдиплеримиз партия, Ленин, Октябрь, Ватан, халкълар достлугъы киби юксек мевзуларда пек чокъ шиирлер яза эдилер. Бойле шиирлер, бедиий джеэттен зайыф олувына бакъмадан, мытлакъ басыла эдилер. Чюнки фелян мевзуда язылгъан эсерни къайтармакъ мумкюн дегиль эди. Бунынъ ичюн де орталыкъ шойле мевзуда язылгъан тюссиз ве дадсыз эсерлерге толып къалды. Юксек дереджеде бедиетли акъикъий эсерлерге исе ёл берильмеди, оларнынъ ичинден муэллифнинъ акъылына кельмеген эксикликлер къыдырылды. Шусы меракълы ки, о девирде эсерлерининъ мевзу актуаллиги эсабына басылмасына иришкен эдиплернинъ базылары шимди гъайрыдан къурувнынъ, демократиялаштырув ве ашкярлыкънынъ не олгъаныны анълатыджы эсерлер яза, озьлерини дургъунлыкъ девирининъ къурбанлары этип косьтермеге тырышалар. Эбет, бу да керек. Амма энди эдип тек не акъкъында язгъанына бакъып дегиль, насыл язгъанына да бакъып къыймет аладжакъ.

Ашкярлыкъ джемиетимизни чешит къыйышувлардан, чешит хасталыкълардан девалайыджы мельэмдир. Энъ муими — деваланмакътан да, деваламакътан да къоркъмамакъ керек. XIX партия конференциясы ашкярлыкъны даа да кенишлетювни гъает муим сиясий вазифелернинъ бири эсап эте. Чюнки социализмни къыйышувдан сакълап къалыджы бирден-бир реин-ашкярлыкътыр. Чюнки умумхалкъ незаретини тек ашкярлыкъ вастасынен тешкиль ве темин этмек мумкюн.

Башта къоркъа-пуса айтылгъан лафларнынъ шимди ачыкъ-айдын айтылувыны бегенемиз. Акъикъатны ачыкъ айтувдан сакъынув ерине эр анги меселе боюнджа шахсий фикир бильдирюв киби гражданлыкъ истеги догъа. Ашкярлыкъ яхшы, о акъикъат ёлуны косьтере. Эдебиятта ашкярлыкъ, бу — бириндже невбетте, янъы эсерлернинъ кениш ве объектив музакересини тешкиль этмектир. Эм шу музакерелерде чокълыкъ тарафындан айтылгъан фикирлерге риает этмектир. Ашкярлыкъ — янъы пекинип келеяткъан процесс, онынъ озю де шимди ярдымгъа мухтадж. Умумен, бугунь сербест фикир айтув принципи шахсны юкселъте ве онынъ дегерини къорчалай. Эдебиятта ашкярлыкъ къабугъына оралып, чешит усулларнен бири-бирини чеккелев, группаджылыкъ аллары да корюне. Доландырыджылыкъ, козьбояваджылыкъ, базы алларда исе эдебий алыш-веришчилик, атта плагиатлыкъ ёлунен де иджат этеяткъанлар ёкъ дегиль. Адамлар бойлелерини бильген алда оларнен огърашмакъ, бу иште былашмакъ истемейлер. Бойле позиция янълыш, ашкярлыкъ, демократия эр анги чёплюкни аявсызлыкънен, шефкъатсызлыкънен сипирип ташламакъны талап эте.

Партия конференциясында котерильген кенъ колемли вазифелернинъ эписи керчектен де демократик эсасларда, ашкярлыкъ рухунда омюрге кечирильмек керек. Конференция ашкярлыкъны халкънынъ социалистик озь-озюни идаре этювини, конституцион укъукъларны, гражданларнынъ сербестликлерини ве борджларыны амельге кечирювнинъ зарур шарты оларакъ бельгиледи. Бунынъне бир сырада ашкярлыкъ матбуатнынъ ичтимаий, маневий, ахлякъый месулиетини толусынен назарда тута. Эбет, матбуат сёзюнинъ кучю тек акъикъаткъа эсасланмакъ керек.

XIX Бутюниттифакъ партия конференциясы бизим джемиетимизде реаль гъайрыдан къурувны, ашкярлыкъны, демократлаштырувны нумайыш этиджи буюк форум олды. Чокъ йыллар девамында бизим партиямыз бириндже кере реаль сиясий программа ишлеп чыкъты. Бу, бизим кечкен ёлумызгъа ачыкъ къыймет кескен ве акъикъатны, онынъ тарихкъа я да тюневинки куньге аит олувындан къатий назар, олгъаны киби айдынлаткъан партия программасы олды. Партия форумында айтылгъан лафлар, къабул этильген къарарлар юреклерге буюк умютлер багъышлайлар. Мемлекетимиздеки коммунистлернинъ ве умумен гражданларнынъ аятында муим денъишюв олып кечти. Эндиден сонъ яшагъанымыз киби яшамакъ мумкюн олмагъаны анълашылды. Бунынъ ичюн исе янъыджа фикирлемек ве янъыджа чалышмакъ керекмиз.

Яя Мустафаев

Инсан факторынынъ озеги

Кадрлар сиясетини гъайрыдан тешкиль этюв итияджы ал-азырда бизим джемиетимизни илериге догъру инкишаф эттирювнинъ аль этиджи шарты оларакъ бельгиленмекте. XIX Бутюниттифакъ партия конференциясында кадрлар сиясетини гъайрыдан тешкилятландырув ве онынъ принциплерини ишлеп чыкъув меселесине айрыджа эмиет берильди. Мемлекетимизнинъ бутюн ичтимаий-икътисадий ве рухий аятында олгъаны киби кадрлар сиясетинде де революцион гъайрыдан къурувнынъ зарурлыгъы къайд этильди.

Шимдики вакъытта икътисадияттаки, истисалдаки, планлаштырувдаки, джемаат аятынынъ дигер тешкилятларындаки кергинликнинъ кадрлар сиясетинде корюльген, джемиетнинъ ахлякъый омюринде юзь берген кризиснен узвий суретте багълы экени белли олды. Коллектив эмекнинъ бутюн шекиллеринде ве корюнишлеринде эгоизм хасталыгъынынъ кийик отлар джайрагъан киби джайрап кеткенини дуймай къалдыкъ. Тек бугуньки мувафакъиетлернен, бугуньки кунь акъкъында къайгъырувнен, тюшюнджелернен яшадыкъ.

Бюрократия къуветине базанып чалышув ве идаре этюв, доландырыджылыкъ ве козьбояваджылыкъ, адалетсизлик, демократия ве халкъ акимиети къанунларыны бозув, менсепперестлик, тешеббюссизлик, ишке сувукъ ве лякъайд бакъув, эмекдарлар коллективлерининъ ве джемиетнинъ менфаатларыны бийсинмеюв ве бир сыра дигер менфий аллар мемлекетимизде икътисадий кергинликнинъ догъмасына ве белли бир девир яшамасына себеп олдылар.

Бугуньки кадрлар сиясети, яшлыкъны зенаатына коре ишнен теминлемек, эмек джерьянында кенди ерини тапмакъ, ишинде мусавийсизликни битирмек ве эр тюрлю «итибарны», «къолайлыкъны», «вазифеде тез котерилювни» эм де бунъа бенъзеген дигер менфий алларны ёкъ этмек борджлу. Башкъаджа сёйлегенде, кадрлар сиясети зенаат сечип алувгъа ве менимсевге, ишке ерлештирювге шарает яратсын. Эр кес профессиональ усталыгъыны ве озюнинъ кучь ве къабилиетини омюрге кечирмек ичюн мусавий имкянларнен теминленсин. Оларнынъ ахлякъый, психологик, маневий ве джисманий хусусиетлерине мувафыкъ, эмек саасында алайына озь шахсиетине коре имкян берильсин. Буларсыз кадрлар сиясетини аль этмек мумкюн дегиль.

Даа сонъра, партиянынъ стратегик ёлларындан бири мемлекетнинъ ичтимаий-сиясий инкишафыны чабиклештирювдедир. Албу исе, бугунь бизге инсан къуветининъ махсулдарлыгъыны, инсан амили деп адландырылгъан истисал къуветлерини инкишаф эттирюв сиясетинде янъы бир девлет сиясети зарур демектир. Ойле кадрлар сиясети ишлеп чыкъармалы ки, о чабиклештирюв стратегиясы шараитинде мемлекетимизнинъ екяне халкъ ходжалыгъы комплексининъ структурасы ве балансынынъ талапларыны белли дередже теминлесин ве бутюн ичтимаий-икътисадий, маневий аятнынъ интеграциясыны котерсин. Бойле сиясетни яратув ве аяткъа кечирюв, бугуньки куннинъ баш вазифесидир.

Зенаат сечип алув ве ишке ерлештирюв саасындаки янъы сиясетни умумтасиль эм де унер-техника окъув юртларынынъ реформасындан, алий ве орта махсус тасильдеки гъайры къурувдан, девлет ишханелери (бирлешмелери) сиясетинден, маддий ве маневий истисал саасындаки сиясеттен, умумен кадрлар сиясетинден айры оларакъ бакъмакъ ве бильхасса омюрге кечирмек мумкюн дегильдир. Тар идареджилик концепциясы ерине екяне девлет назариеси, идареджилик сиясети ерине екяне девлет сиясети керек. Бойле интеграция инсан къуветлерининъ махсулдарлыгъыны инкишаф эттирювнинъ екяне сиясет анълавына догъру кельмекте. О озюнинъ статусы боюнджа къанун къуветине малик олмалы ве эр кес ичюн меджбурий эсап этильмелидир.

Инсан шахсиетининъ ве джемиетнинъ инкишафына, белли олгъаны киби, эмек эм де биринджи невбетте профессиональ эмек саесинде иришиле. Бунынъ ичюн эмекнинъ озю даима джемиетнинъ итияджларына, маддий ве маневий истисалнынъ земане талапларына мувафыкъ янъыдан истисал этильмеси керек. Эмекнинъ гъайрыдан истисал

этильмеси исе, озь невбетинде, истисал къуветлерине мувафыкъ янъыдан истисал этильмесини талап эте. Инсан истисал ичюн дегиль де, истисал инсан ичюн, онынъ эр тарафлы ве уйгъун бир тарзда инкишафы ичюн керектир. Бойле бир инкишаф «инсан амилининъ» илерилемеси олып, о исе социализмнинъ эсас махсулдар къуветлерининъ инкишаф этилюви демектир.

КПСС XXVII съезди инсан амилининъ ролюни арттырув зарурлыгъыны ве актуаллигини илян этти. Съездде къабул олунгъан янъы Программа редакциясында «партия бельгилеген вазифелерни шерефнен эда этюв инсан амилининъ ролюни арттырув»нен багълы экени къайд этиле. Социализм джемиети, аятнынъ бутюн сааларында кутьле фаалиетининъ яратыджылыгъыны инкишаф эттирювде янъы ёллар тапмаса, семерели арекет этип оламаз. «Чабиклештирюв», «интенсивлештирюв», «инкъилябий гъайрыдан къурув» анълавлары партиянынъ бугуньки стратегик ёлу олып, о ялынъыз инсан амилини котерюв дегиль де, онынъ эсас истисал къуветлери эсаплангъан инкъилябий инкишафнынъ зарурлыгъыны талап эте. Бойле япылмаса, джемиетнинъ теракъкъияты илериге догъру кетип оламай. Бундан гъайры эр тюрлю сиясет белли бир макъсадкъа догърултылып, озюнинъ фельсефе ве назарие базасына маликтир. Назарие ве амелият, фельсефе ве эмек джемиетнинъ чешит пытакъларыны тешкиль этелер.

Коммунизм къуруджылыгъына догърултылгъан социализм джемиетиндеки ичтимаий теракъкъият партиявий характер ташымакънен о, екяне бир макъсадкъа — коммунизм идеалларыны омюрге кечирювге догърултылгъандыр. Теракъкъиятнынъ эсас арекет эттириджилери — эмек ве айны заманда истисал къуветлери эм де инсан амилидир. М. С. Горбачёв КПСС XXVII съездинде шойле деди: «Партия ишине садыкъ олып онынъ сиясий ёлуны омюрге кечирмек ичюн курешнинъ ог сафларында кеткен кадрлар — бизим энъ муим, энъ дегерли байлыгъымыздыр».

Инсан махсулдар къуветини инкишаф эттирювнинъ екяне сиясий маиети онынъ партиявийлигиндедир. Бу сиясетнинъ темелинде умумий сеадет ичюн эмекнинъ шахсий менфааты турмакъта. Онынъ асыл маиети де, иште, тек бундадыр. Бирдем сиясет, бу эмекнинъ ахлякъий-эстетик интеграциясыны ве «дюльберлик къанунлары боюнджа» (К. Маркс) инсанны, джемиетни денъиштирген коммунист эмегидир. Истисал къуветлеринен истисал мунасебетлерининъ арасыны тюзетмек ве уйгъунлаштырмакъ, бу, сиясетнинъ энъ муим эстетик вазифелеринден биридир. Бунда зарарлы меселе де бар: эгоизм, прагматизм, утилитаризм, шахсий менфаатны козьде тутмакъ, кяр къазанмакъ истегидир. Бутюн булар инсан амилини, истисал къуветлерини, умумен джемиетнинъ инкишафыны чаналаталар. Шу себептен В. И. Ленин озюнинъ «Улу тешеббюс»инде къайд эткени киби, «шахсий дургъунлыкъны, низамсызлыкъны, уфакъ буржуазия эгоизмини енъмек, буржуазияны девирмектен де агъыр олып, эсаслы бир шекильде даа терен, даа джиддий бурулышны» талап эте. Бугуньки гъайрыдан къурув бурулышынынъ негизи бунда дегильми аджеба?

Кадрлар сиясетини янъыдан къурувнынъ эсас тарафы — шахсиетнинъ ички махсулдар къуветлерини интенсивлештирювдедир. Бу ерде, сёз, инсан амилининъ озегини тешкиль эткен ахлякъий, маневий, джисманий кучь ве къабилиетини арттырув акъкъында кетмекте. Лякин бойле интенсивлештирювге эмек саесинде шахсий менфаатны козьде тутмадан янашылгъаны такъдирде иришмек мумкюн. «Инсан табиаты ойле къурулгъан ки, — деп язды К. Маркс озь эсерлеринден биринде, — о инсан замандашларыны мукеммеллештирмек ичюн чалышаракъ, озюнинъ мукеммеллешмесине ирише билир. Эгер биз сечип алгъан зенаатымыз черчивесинде, инсаниет ичюн махсулдар чалышмакъны мумкюн деп сайсакъ, биз онынъ агъыр юкю астында букленмемиз ве бизим къуванчымыз миллионларнен адамнынъ вариетине чевириледжек». В. И. Ленин бу акъта шойле деди: «Башта бир, джемиетнинъ, бутюн эмекдарларнынъ менфаатлары ичюн бедава чалышувда, инкъилябий чалышувда, эмек махсулдарлыгъыны котерювде нумюневий олгъанынъны исбатла, сонъра «коммуна» деген фахрий унвангъа къолунъны узат». Ленин эр ерде олгъаны киби, мында да сёз федакяр, анълы, гонюлли, къараманане эмек, умумий сеадет ичюн кенди менфаатыны козьде тутмагъан эмек акъкъында кеткенини айтты.

Бойледже, екяне умумдевлет сиясетининъ эсасыны ве маиетини дюльберлик къанунлары боюнджа арекет этип, кенди менфаатыны козьде тутмагъан эмек къаидесинен ифаделемек мумкюн.

Айдер Осман

Азбар къапы янындаки адамлар

Повесть

Ильяс къуруджылыкъ техникумыны битирген сонъ, аз вакъыт прораб олып чалышты. Ордуда да къуруджылыкъ батальонында хызмет этти. Къуруджылыкъ зенаатыны кеттикче терен менимседи ве севди. Орду хызметини битирип къайткъан сонъ, район арбий комиссариаты онъа райондаки колхозларара къуруджылыкъ тешкилятында чалышмакъны тевсие этти. Бойледже, Ильяс кене озюнинъ севимли ишинен огъраша. Агъач къокъусы, пычкъы, чёкюч давушы энди онынъ ичюн къыйметли давуш олып къалдылар.

Колхозларара къуруджылыкъ тешкилятында пек чокъ адам чалыша. Ильяснынъ анълагъанына коре, гъает бирликли ве эмексевер коллектив. Адамлар бири-бирлерини ве хусусан директор Темирджан Эмировични бир сёзнен, атта бир ишмарнен анълайлар. Тез куньлерде Ильяс да бу коллективнинъ озь адамы олып къалды. О бутюн сымарышларны вакъытында ве юксек кейфиетте эда эте, азыр махсулатларны машиналаргъа юклеп, колхозларгъа алып кете. Оларны анда ерлештире, ресмийлештире, сонъундан, япылгъан ишлер акъкъында Темирджан Эмировичке малюмат бере.

Бухгалтериягъа янъы ишке кельген Фериде адлы къызчыкъны ильки корьгенде Ильяснынъ юреги шувулдагъан киби олды. Инджечик, дюльбер, кулюмсирегенде янакъларында оючыкълар асыл ола. Йырлагъан киби индже ве созукъ сеснен лакъырды эте. Фериде онъа биринджи кере «Ильяс» дегенде озюнинъ ады не къадар дюльбер экенини ис этти. Ильяс Феридени ордугъа кетмезден эвель де биле эди. Амма о вакъытта Фериде даа бала эди. Шимди исе балабан къыз олгъан.

Ильяснынъ гъайретли эмеги, низамлылыгъы идаре реберлери тарафындан сечильмей къалмады. Сускъун ве шишман адам, идаренинъ чокъ йыллыкъ директоры Темирджан Эмирович муавини Абдиевнен ве баш инженер Халиль Бабашнен акъыл танышты.

— Бу, бизим анбарджымыз Дангъуловнынъ маддеси эп ачыла. Бу кетиште кетсе, сизни де, бизни де ютып йибермегейди деп къоркъам, — деди директор.

— Э, э-бе-ет... — деп кокюс кечирди Абдиев. — Мен онъа айттым, колхозларгъа азыр махсулларны алып кетеяткъан машиналар башта онынъ эви огюнде токътай, базы бир шейлерни тюшюре ве сонъ кетелер... Кимсе бильмей беллейдир, ачкозь джинабет.

— Шай-шай, — деди Халиль Бабаш. — Бир колхозгъа ёлланылгъан малларны дигер колхозгъа алып кетип сата... накладнойларынынъ ярысы суньий. Мен эр шейни билем, корем... Амма къытмырлыгъыны корьсенъиз, дерсинъ, бугунь эвинден сонъки отьмегини ашап чыкъкъан да, уйле емегининъ къасевети алтында къалгъан. Тьфу!.. Онынъ акъкъында лаф этсем, юрегим былана.

Оларнынъ экиси де, адети узре, башлыкънынъ фикирини ачыкъ бильмегендже озь фикирлерини айтмакътан къачына эдилер. Чокъ йыллардан берли бойле алышып къалдылар. Бойле эльверишли. Амма Дангъулов меселесинде экиси де сабырсызлыкъ япты. Экиси де ашыкъты. Башлыкъ сорагъанынен озь фикирлерини тёкти къойдылар.

Темирджан Эмирович идаре азбарынынъ кошесиндеки чайханеде, мусафирлер одасында отура ве къаршысындаки адамларны унуткъан киби пенджереден азбарда чалышаяткъан адамларны меракънен козете. Бугунь саба вагон кельди. Бир вагон тахта. Идареде махсус юк бошатыджылар ёкъ. Вагон кельген куню бутюн коллектив юк ташув ишине мобилизлене. Бу тешкилят янында юклю вагонлар беш-алты сааттен артыкъ турмайлар. Дюнья янса, янар ки, амма вагон кельгенинен бошатылыр. Мына шимди коллективнинъ бутюн эркек адамлары, беллеринедже чыплакъ алда, тахта ташыйлар. Къаверенки тени кунеште бакъыр киби йылтырамакъта олгъан Ильяс эфсаневий батырларгъа ошай.

— Яшлыкъ. Яшлыкъта эм дюльберлик, эм гъайрет бар, — деди Темирджан Эмирович тюшюнджели давушнен. Сонъра, къаршысында тургъанларгъа бакъып алды: — Мен, бизим Ильясны айтам. Къуветли, ферасетли, ишкир бала. Сыра биле. Озюнден буюклерни урьмет эте. Сёз къайтармай...

Башлыкъ «бизим Ильяс» деген сонъ меселе анълашылды. Муавин ве баш инженер бири-бирлерине бакъып алдылар. Башта муавин сёз башлады:

— Ильяс Ибраимов джиддий огълан. Ишкир, ахлякълы-эдепли, озь ишининъ устасы...

— Энъ муими, дюльгерлик ишини яхшы биле, — деп муавиннинъ сёзюни девам эттирди баш инженер. — Бу зенаат боюнджа махсус бильгиси бар...

— Умумен, яшларны котермек керек, — деди Абдиев. — Шимди яшларгъа дикъкъат этиле. Бу бизим Дангъуловдан оладжакъ шей ёкъ. О бизим эпимизни батырыр. Агъасынынъ огълу эв къургъанда бутюн кересте бундан кетти. Асыл биревден сорап биле отурмады. Алып кете берди. Юзьсиз инсан. — Абдиев къаршысында игренч бир адам тургъан киби чырайыны сытып, джекирип-джекирип лаф этти. — Дерсинъ, къуруджылыкъ идареси онынъ къартбабасындан асабалыкъ къалгъан мирас.

— Къарт текмиль баштан чыкъты, — деп айны фикирни девам эттирди Халиль Бабаш. — Кимседен сорамайып-сопмайып, машина-машина тахталарны, къапы-пенджерелерни бир якъларгъа ёллай. Комиссия кельсе... алла косьтермесин. Эпимизни батырыр.

Муавин ве баш инженер анбарджы Дангъуловнынъ доландырыджылыкъларында акъкъында даа чокъ малюматлар, фикирлер айттылар. Темирджан Эмирович огюндеки пияладан кок чай уртлаякъ, оларны сабырнен динъледи ве сонъра лакъырдыгъа екюн чекти.

— Айса, сизлер, достлар, шимди айткъанларынъызны манъа къыскъадан язып кетиринъиз. Шимди дегиль, ярын. Сонъ мен Дангъуловнен лакъырды этерим. Занымджа, о анълар, шамата чыкъкъаныны истемез... А-а, керчек, дигер аркъадашларгъа да айтынъыз, къыскъа-къыскъа бир шейлер къараласынлар.

Экинджи куню Дангъулов меселени керчектен де тез анълады. Директор онынъ агъызыны ачтырмады: «Эгер шимди ариза язмасанъыз, бутюн хырсызлагъан шейлеринъизнинъ акъкъыны одерсинъиз», — деди. Дангъулов: «Я сиз... озюнъиз...» деп сёз башлагъан эди, директор онъа элиндеки бир десте шикяет кягъытларыны косьтерди. Дангъулов бойле адамнен тутушмакънынъ файдасыз экенини анълап, деръал пенсиягъа кетюв акъкъында ариза берди.

Бир къач куньден сонъ Ильяс анбар мудири оларакъ ишке тайинленди. О башта истемеди. Амма урьметли директор, онынъ муавини ве баш инженер пек ялвардылар. Эндиден сонъ Ильяс колхозларара къуруджылыкъ тешкилятына кельген ве бундан кеткен бутюн махсуллар ичюн месуль. Оларны къабул

этип алмакъ, документлерни ресмийлештирмек, сонъундан исе мындаки цехлерге хаммал оларакъ бермек керек. Кимерде ишленильмеген тахталар, агъачлар догърудан-догъру къуруджылыкъ объектлерине ёлланылалар. Усталар анда оларны ишлей ве керекли ерлерде къулланалар.

Ильяснынъ иши чокъ олса да, агъыр дегиль. Амма ич бир якъкъа кетип оламай. О мында даима керек. Шай исе де о Фериденен корюшмеге вакъыт тапа. Узундан-узун кересте анбары ичинде энди оларнынъ озь кошелери бар.

Ильяснынъ эр бир куню меракълы, эеджанлы кече. Ишке о севгилисинен корюшювге ашыкъкъан киби ашыкъып келе. Эм керчектен де ойле. Онынъ севгилиси иште. О саба ишке келип, идаре азбарына киргенинен илле Фериденi коре. Чюнки о азбар къапы къаршысындаки пенджере янында отурып чалыша. Саба олар, узакътан олса да, корюшелер. Башларыны саллап селямлашалар. Бундан сонъ Ильяснынъ сергюзештлернен толу эеджанлы иш куню башлана. О сергюзештлер де, эписи бир, шу гузель Фериденен багълы олалар.

Ильяс, баштаки ишинден фаркълы оларакъ, башлыкъларнен, хусусан, Темирджан Эмировичнен сыкъ-сыкъ корюше. Къабул этильген ве масраф олунгъан материаллар акъкъында эсабат бере, янъы косьтеришлер ала, оларнынъ эдасына кирише. Акъшам ола, амма Ильяснынъ ишлери кене битмей къалалар. Кимерде олар иштен Фериденен берабер къайталар. Оларнынъ бирликте къайтувы, базы куньлерде, яры геджегедже девам эте.

Ильяс йигирми учь яшында джиддий ишнен огърашыджы джиддий адам олды. Къуруджылыкъ институтында гъиябий окъуй. Идареде анбар мудири олувына бакъмадан, вагонлар кельгенде эр кеснен берабер агъач тюшюре. Азыр махсулатларны бир де-бир къуруджылыкъ объектине алып кетмек керек олса, экспедиторнынъ келеджегини беклеп отурмай, озю шу объектке барып, къапы-пенджерелерни теслим этип келе. Умумен, Ильяс кергин ве толу аятнен яшай, келеджектен, акълы оларакъ, даа чокъ шейлер беклей. Биринджи беклегени — Фериде. О Феридени бир кунь корьмесе, бармагъа ер тапалмай. Фериде де ойле. Оны Ильяснынъ анасы да пек бегене. Асене апте огълундан гизли оларакъ, келинине деп алгъан шейлерини Ильяс эвде олмагъанда Феридеге косьтере, кийсетип бакъа. Энди аладжакъ шейлерини Феридеге ольчеп, я да онынънен акъыл танышып ала.

Къуруджылыкъ тешкилятында Ильяснен Фериденинъ мунасебетини эр кес биле ве адамлар якъын келеджекте аджайип той оладжагъы акъкъында айталар. Атта тешкилятнынъ баш бухгалтери Дильбар Юсуповна биле Ильясны корьгенинен шакъа этип: «Бу къадар бекяр кезгенинъ етер, энди къоранта яшайышы къурмакъны тюшюн», — дей.

Ильяс бираз къызарса да бойле лафларны бегене. Эгер идареде эр кес бирагъыздан: «Ильяс, сен Феридеге эвлен», — деп зыкъарласа, къуванчындан онынъ отю патлар эди. «Бакъ, бала, сонъундан агъызынъны ачып къалма, — деди Дильбар Юсуповна бир кере. — Къыз бала чокъ беклеп оламай. Пек сабырлы олсанъ, къуру къалырсынъ».

Ильяс бу акъта озю де джиддий тюшюнип башлады. Керчек, иш-ишнен, окъув-окъувнен, амма эвленмеге де вакъыт кельди. О, бу акъта Фериденен лакъырды этмеге къарар берди.

Шу куньлерде Ильяс узакъ койде къурулаяткъан мектеп бинасы ичюн къапы-пенджерелер алып кетти. Анда эки къатлы, он секиз одалы бина къурулмакъта. Къуруджылыкъ материалларынынъ бир къысымыны колхоз бергen. Мукъавеле боюнджа къуруджылыкъ тешкиляты бу объектни азыр къапы-пенджерелернен ве пол тахталарынен темин этеджек. «Къапы-пенджерелерни ташымакъ къыйын дегиль, амма пол ичюн тахталарны ташымакъ баягъы вакъыт аладжакъ, — деп тюшюнди Ильяс. — Эгер пол ичюн тахталарны да колхоз берсе, Ильяс бу объектке озьлериндеки пычув-эренделев тезьясыны кетирир эди. Эр шейни мында, догърудан-догъру къуруджылыкъта чар-чабик япар эдилер. Базы алларда, о якъта пычып кетирильген тахталар объектке кельген я узун олып чыкъалар, я да къыскъа. Бир иш — эки иш ола».

О бу фикирни къуруджылыкъ прорабы Абдурахман Балтаевге айтты.

— Абдурахман ака, ишнинъ бойле кетишатында мектепни янъы окъув йылынадже теслим этип олурсынъызмы? — деп сорады о.

— Козь батыралмайым, — деди прораб. — Мына, къапы пенджерелер

келип башлады. Оларны къоймакъ чокъ вакъыт алмаз. Амма пол ичюн тахталарны азырламакъ ве ташымакъ чокъ вакъыт алыр.

— Эгер колхоз пол тахталарыны да берсе, мен сизге пычув-эренделев тезьясы кетирир эдим. Бир якътан тахталарны азырлар, дигер якътан мыкълай берир эдинъиз. Конвейер олур эди, — деди Ильяс. — Насыл тюшюнесинъиз, реис конерми бойле теклифке?

— Эгер колхозда бойле тахталар бар олса...

— Былтыр колхозынъыз бир вагон аджайип агъач алгъан эди, эр алда, эписини къулланып етиштирмегендирсинъиз?

— Бельки, — деди Абдурахман Балтаев, — буны колхоз реисинен лакъырды этмек керек. Сиз сорап бакъынъыз.

Ильяс колхоз реисининъ узурына барды. Ораз агъа, арыкъча кельген эсмери адам, баягъы яшларында олса да, йигитлер киби гъайретли. Къаверенки юзюндеки ири мавы козьлери сынайыджы назарнен бакъалар. Ильяс бу адамны сюфте кере корьгенде оны Джек Лондон тариф эткен алтын къыдырыджыларгъа бенъзетти. Ирадели юзь, мавы козьлер, арыкъ кевде, къалын сес. Амма Ораз агъа алтын къыдырыджы дегиль, «акъ алтын» етиштириджи эди. Чокъ йыллардан берли буюк колхозгъа реберлик япа. Эмек Къызыл Байракъ орденининъ саиби.

— Келинъ, къуруджы къардаш, — деди о, къуруджа давушнен, Ильяснынъ ким олгъаныны анълагъан сонъ. — Динълейим.

— Ораз агъа, — деп башлады Ильяс, — сизинъ коюнъизде къурулаяткъан мектепнинъ, янъы окъув йылы башлангъанджге, битеджегине эмин дегильмиз. Эсасен, пол тахталарыны ташув къол тутаджакъ. Дейджегим, сиз былтыр бир вагон яхшы агъач алгъан эдинъиз. Олар даа битмегендир. Биз пычув-эренделев тезьясыны кетирсек, сиз о агъачлардан берсенъиз, къуруджылыкъ бригадасынынъ адамлары эм пычар, эм эренделер ве азыр тахталарны ерине мыкълай берир эдилер. Конвейер. Иш тез кетер... Муддетлер... Пек керек олса, биз сонъундан о тахталарны ресмийлештирип, сизге ёллармыз. Амма шимди?..

Кенъ ачылгъан мавы козьлер Ильясны тельчелемекте эдилер. Ильяс сёзюни битирген сонъ да, реис баягъы вакъыткъадже оны озюнинъ тюпсиз мавы козьлеринен буравлады. Сонъра, столгъа таянгъан кевдесини котерди.

— Сиз къуруджылыкъ тешкилятында ким олып чалышам дединъиз? — деп сорады.

— Шимди анбар мудирим, — деп джевап берди Ильяс.

— Яхшы, яхшы, — деди реис. — Бизим колхознынъ сизинъ тешкилятнен мектеп къуруджылыгъы боюнджа имзалагъан мукъавелесинен танышсынъызмы?

— Эбет. Танышым, — деди Ильяс.

— Худжур шей. О мукъавеле муджиби мектепнинъ пол тахталарыны да колхоз бере. Насыл ола да, сиз буны бильмейсинъиз?

— Ёкъ, ойле дегиль, — деп итираз этти Ильяс незакетнен. — Мен мукъавеле эсасында мына шимди къапы-пенджерелерни ташып башладым. Илериде тахталар да ёлламакъ керек оладжакъ.

Реис стол четиндеки дёгмени басты, къапыда пейда олгъан къадынгъа: «Валентин Абрамовичке айтынъыз, мектеп къуруджылыгъына аит весикъаларны кетирсин», — деди.

Валентин Абрамович кельгендже реис сусып отурды. Ильяс да индемеди. Онынъ гъает келишикли ве бойле шараитте пек эльверишли теклифи не ичюн реисни бу къадар ачувландырды? Шимди весикъаларны къарыштырып отурмагъа не аджет? Ниает, бекленильген адам, колхознынъ къуруджылыкъ боюнджа инженери Валентин Абрамович пейда олды. Ильяснен селямлашкъан сонъ, элиндеки папканы реиснинъ огюне къойды. Реис папканынъ ичиндеки кягъытларны къарыштырып, оларнынъ бирини элине алды ве окъуп чыкъты. Ильяс къа узатыркен:

— Энди сиз де окъунъыз, йигит, сонъ лаф этермиз, — деди.

Ильяс кягъытны элине алгъанынен оны таныды. Бу эки тешкилят арасында мектеп къуруджылыгъы боюнджа былтыр имзалангъан мукъавеленинъ экинджи нусхасы эди. Ильяс мукъавеленинъ учюнджи пунктыны окъугъанынен ша-

шып къалды: «Мектеп бинасынынъ поллары ичюн тахталарны ве дигер агъач материалларны «Айдын ёл» колхозы озь фондундан береджек».

Ильяс бир кереден абдырады.

— Бу мумкюн дегиль! — деп къычырды о. — Бу мукъавеленинъ биринджи нусхасы бизде. Онда косьтерильгенине бинаэн пол ичюн тахталарны ве дигер агъач материалларны колхозларара къуруджылыкъ тешкиляты бермек керек, деп язылгъан. Онынъ ичюн де мен шимди мында булунам.

— Сизде насыл язылгъаныны мен бильмейим, — деди колхоз реиси асабий алда. — Амма бизде бойле язувлы ве биз агъачларны башкъа ишлерге масраф этмейип турамыз. Сиз, айткъанынъыз киби, анавы тезьяны кетиринъиз, къалгъан ишлерни бизим къуруджыларымыз япарлар.

Реис «лаф битти» дер киби, эки элини тарс этип столгъа урды ве ериндэн турды. Даргъын алда ода ичинде о якъкъа-бу якъкъа юре башлады. Ильяс онынъ чырайына бакъып, бу адам Джек Лондон тасвирлеген Колорадонынъ алтын къыдырыджыларына ич де бенъземегенини анълады. Ораз агъанынъ эсмери юзю ачув ве нефретни темсиль этмекте эди. Атта онынъ элиндеки пармакълар биле букюлип, юмрукъ асыл эткенлер.

Ильяс сес-солукъсыз ериндэн турды ве къапы янына кельгенде артына айланып:

— Сагълыкънен къалынъыз, — деди.

— Сагълыкънен барынъыз, — деди реис ачувлы ве кинаели давушнен. — Темирджан Эмировичке ве башкъа эрбапларгъа бизден атешин селям айтынъыз.

Ильяснынъ юрегиндеки даимий джошкъунлыкъ бир кереден оны терк этти. Вуджуды бом-бош олып къалды. Сол омузынынъ астында индже санчылар сезди. Бу насыл шей? Бир мектепнинъ къуруджылыгъына эки тешкилят айны бир макъсадлар ичюн кересте ёллай? Ёкъ, бунда бир янълышлыкъ бар. Бу иштен Темирджан Эмировичнинъ хабери олмаса керек. Бельки о, Ильяс озю янъылгъандыр? Башта шу мукъавеленинъ озьлеринде сакълы биринджи нусхасыны кене бир кере козьден кечирсин, сонъ хуляса чыкъарыр.

Ильяс идареге кельгенинен баш бухгалтер Дильбар Юсуповнадан шу мукъавелени сорады.

— Анавы Раваттаки мектеп къуруджылыгъынынъ мукъавелесине бир козь ташлап алайым да, Дильбар Юсуповна, — деди о первасыз давушнен.

Баш бухгалтер янашасындаки буюк сейфнинъ къапысыны тасырдатып ачты ве андан къалын бир папка чыкъарды. Папка ичинден бем-беяз кягъытны элине алып, Ильяскъа узатыркен:

— Ма, бакъ, бу мукъавеле боюнджа япыладжакъ ишлеримиз даа чокъ, — деди. — Эпинъиз озюнъизни сыкъмайып юресинъиз, амма пол тахталары не вакъыт ёлланыладжакъ? Анълагъаныма коре, бинанынъ тёпеси орьтюльген, къапы-пенджерелери къойыла, полы акъкъында кимсе агъыз ачмай...

Ильяс мукъавелени алель-аджеле окъуды. Онынъ учюнджи пунктында: «Къуруджылыкъ идареси бинанынъ полы ичюн къыркъ миллиметр къалынлыкъта алты юз кубометр тахта теслим этеджек», — деп язылгъан. Тахтаны теслим этюв муддети август айынынъ биринджи ярысы оларакъ косьтерильген.

Ильяснынъ юреги сыкъылды. Сол омузынынъ ашагъысында юрекни быландырыджы анавы санчы кене пейда олды. Мукъавеленинъ ашасында колхозларара къуруджылыкъ тешкилятынынъ директоры Темирджан Эмирович Эмировнынъ ве «Айдын ёл» колхозынынъ реиси Ораз Арслановнынъ имзалары, эр эки тешкилятнынъ муурьлери бар. Бу мукъавеленинъ Ораз агъа косьтерген экинджи нусхасында да тыпкъы шойле имзалар ве муурьлер бар эди. Не япмалы?

— Мен буны Темирджан Эмировичке косьтермек истейим, — деди Ильяс Дильбар Юсуповнагъа. — Сонъ сизге кетиририм, яхшымы?

— Яхшы, амма Темирджан Эмирович мен бу кягъытны санъа бергеним ичюн дарылмаз экенми?

— Не ичюн дарыладжакъ? Мен шимди тамам бу мектепнинъ теминатынен огърашам. Дарылмаз.

— Яхшы, бар айса, — деди Дильбар Юсуповна. — Ярым саат къадар эвель Феридени директоргъа чагъыргъан эдилер. Бошагъан олса айт, мында кель-

син... Умумен, директорнынъ онда не киби иши ола биле? Иши олса, менден сорамай, оны чагъырткъаны даа не экен? — деп сомурданды Дильбар Юсуповна ве Ильяснынъ аля кетмегенини корип, иляве этти: — Сен барабер, меним лафларыма чокъ къулакъ асма.

Ильяс, элинде мукъавелесинен, директорнынъ къабулханесине кирди.

— Анда кимсе ёкъмы? — деп сорады секретарь къадындан адет узре.

— — Бар, — деди секретарь. — Бириси кирген эди, чыкъып оламай. Сен не, оны алып кетмеге кельдинъми ёкъса?

— Кимни?

— Кимни оладжакъ, шу директорнынъ одасындан чыкъып оламагъан тальтинкени де! Кир, бельки, сени корьген сонъ, кетмек керек олгъаныны анълар.

Ильяс директор кабинетининъ мешиннен орьтюли салмакълы къапысыны шиддетнен чекти. Стол башында отургъан Фериденинъ янында эгилип, нелердир анълатаяткъан Темирджан Эмирович бир кереден башыны котерди.

— Бу насыл шей? — деп джекирди о. — Лякин Ильясны таныгъанынен йымшады. — Э, Ильяс, бу сенсинъми, къана кир. Ишлер насыл?

Директорнынъ янчыгъында отургъан Фериденинъ бенъзи къып-къырмызы олды. О йылтырагъан ве шашмалагъан козьлеринен Ильяскъа бакъып алгъан сонъ, аман еринден турды.

— Мен кетейим, — деди титреген давушнен.

— Эбет, сен кет, — деди директор. — Эм, эндиден сонъ мукъайт олып чалыш. Пара меселеси — мурекkеп меселе. Аз-бучукъ дикъкъатсызлыкъ япсанъ, сонъундан джиддий янълышлар келип чыкъар. Айткъанларым акъылынъда олсун. Ма, бу кягъытларны Дильбар Юсуповнагъа бер, шимдилик, бойле турсын.

Фериде директор узаткъан кягъытларны алып, тез-тез юрип чыкъып кетти. О яныидан кечип кетеяткъанда Ильяс насылдыр худжур къокъу сезди. Коньяк къокъусына бенъзей. Бу арада директор Ильяснынъ янына келип, онынъ омузына къолуны къойды.

— Ильясджан, насылсынъ, ишлер насыл? Къана, кеч отур. Элинъдекиси недир? — деди.

Ильяс демики къокъуны кене сезген киби олды. Амма онъа энди адджы сигар къокъусы да къарышыкъ эди. Директор онынъ элиндеки кягъытны алып, козь кездирди ве баягъы юксек давушнен:

— Буны сен къайдан алдынъ? — деп сорады.

— Дильбар Юсуповнадан, — деди Ильяс.

— О не ичюн бойле муим документлерни эр кимге берип йибере? Эй, сени, чылдыргъан къадын, бу кетиште пенсиясынадже барып еталмаз. Мен онъа шимди акъыл къоярым, — деп, директор ачувнен, телефон трубкасыны айландырып башлады.

— Керекмей, Темирджан агъа, — деди Ильяс. — Бермейджек эди, мен ондан ялварып алдым. Сизге косьтермек ичюн.

— Мен не, буны корьмегенимми?

— Бутюн меселе шунда ки, «Айдын ёл» колхозы территориясындаки Рават коюнде къурулаяткъан мектепнинъ пол тахталарыны биз бермек керек экенмиз. Мына, мында ойле язувлы.

Директор ачувланды.

— Сен манъа не масал окъуйсынъ я! — деп джекирди. — Ёкъса, меним бундан хаберим ёкъмы?

— Бу мукъавеленинъ колхоз реиси Ораз Арслановнынъ элинде булунгъан экинджи нусхасында исе айны шу тахталарны колхоз озю бермек керек, деп язылгъан. Бу иште бир янълыш олмалы...

— Я о нусханы сен къайдан корьдинъ? Колхозда сенинъ не ишинъ бар? — деп къычырды директор.

— Мен... мен колхозгъа шу тахталарны шимдилик озь есапларындан бермелерини теклиф этеджек олдым. Реис исе манъа бу мукъавеленинъ озьлериндеки нусхасыны косьтерди.

Директорнынъ чырайы башта агъарды, сонъра когерди.

— Сен не ичюн анда-мында сюмсюкленип юресинъ я?! — деп багъырды чиркин давушнен. — Сен кимсинъ?! Сенинъ вазифенъ неден ибарет? Озь

ишинъни япып юре берсенъ олмайы, будала! Ёкъса, озь ишлеринъ санъа азлыкъ этеми? Сен энди директорнынъ, баш инженернинъ де япаджакъ ишлерине бурун сокъмакъ истейсинъми?

Ильяс баягъы вакъыткъадже не олгъаныны анълап оламай шашмалап турды. Директор не ичюн къычыра? Онынъ къабааты не?

— Эндиден сонъ объектлерде чапкъалап юрювни токътат, — деди директор баягъы йымшакъ давушнен. — Токътат. Сенинъ ишинъ накладнойлар боюнджа материаллар ёлламакъ. О якъынен ишинъ олмасын. Эм керестени сен дегиль, экспедиторлар алып бармакъ кереклер. Сен мында, яни еринъде отурмакъ керексинъ. Анъладынъмы?

Ильяс «анъладым» деген манада башыны саллады.

— Сен бар, ишлеринънен огъраш. Бу кягъытны бухгалтериягъа мен озюм теслим этерим, — деди Темирджан Эмирович огютлейиджи давушнен. — Энди балабан йигитсинъ, тезден эвленеджексинъ. Меселенинъ эр якъыны тюшюнип иш тутмагъа огренмек керексинъ. Айды, яхшы... меним де ишлерим чокъ.

Ильяс, директорнынъ одасындан чыкъаяткъанда къабулханеде секретарь къадыннынъ онъа аджынувнен бакъып тургъаныны сезди. Азбаргъа чыкъкъанынен къаршыдаки пенджереге козь ташлады. Андан онъа Фериде ве Дильбар Юсуповна бакъып турмакъта эдилер.

Ильяс кендини биревлернинъ сырларыны гизлеп тургъан пердени чекип йиберген киби дуя эди. Бу къадар чапып-чапкъаламакъ онъа не керек? Озь ишини билип япса олмаймы? Онынъ шу мукъавелелернен асыл не алып-береджеги бар?

Бу вакъиадан сонъ Ильяснынъ чалышув тертиби денъишти. О тек накладнойлар эсасында объектлерге азыр махсуллар, кересте ёллай. Сонъундан онъа шу махсулларнынъ къабул олунгъаны акъкъындаки документлерни кетирелер. Бунынънен иш бите. Идаредеки базы адамларнынъ онъа мунасебети денъишти. Хусусан, директор муавини Абдиев, баш инженер Халиль Бабаш, уйкен экспедитор Али Шамсуддинов онынънен ресмий тильде лакъырды этип башладылар. Атта онъа даима достане мунасебет косьтерген Дильбар Юсуповна биле корюшкенде селям-келямдан о якъкъа кечмей. Тек бир Фериде денъишмеди. О эвелькиси киби гузель. Къыраличелер киби кийинип-къушана, идаре азбарында эр кеснинъ козюни къамаштырып, Ильяснынъ исе гонъюлини къувандырып, тавус киби джильвеленип юре. Ильяс оны корьгенде бутюн кедерлерини унута. Олар кузьде эвленмеге къарар бердилер. Октябрь, я да ноябрь айында отпуска алыр, той япар ве сеяткъа кетерлер. Фериде Балтыкъ боюна кетмекни истей. Ильяс ичюн эписи бир. Яхшы ерлер чокъ. Сеят олса еткен. Мадам ки, Фериде Балтыкъ боюны истей, барсын, онынъ истегени киби олсун. Туристлер поездына эки билет алырлар ве, бабам сени, эм раатланыр, эм дюнья корерлер.

Июль айынынъ сонъуна якъын сымарышчы тешкиляттан, яни «Айдын ёл» колхозындан Рават коюндеки мектеп бинасынынъ къуруджылыгъы ичюн, эр бири къыркъ миллиметр къалынлыгъындаки, алты юз кубометр пол тахталары ёлламакъ кереклиги акъкъында тенбилев кягъыты кельди. Кягъытнынъ четинде директор Темирджан Эмировичнинъ резолюциясы: «Ильяс Ибраимовгъа! Тез куньде бу тахталар азырланылсын!» Ильяс бу кягъытны эвирип-чевирип бакъты. Не япмалы? Эбет, тахталар бар. Оларны алель-аджеле эренделеп, тезьялардан кечирмек ве ёлламакъ керек.

Къуруджылыкъ тешкилятынынъ эки цехи, бу сымарыш муджиби, тахталарны азырлап башлады. Бир къач куньден сонъ уйкен экспедитор Али Шамсуддинов оларны ёллав боюнджа ресмийлештирильген кягъытларны, яни накладнойларны алып кельди. Тахталарнынъ биринджи къысымыны июль отузда ёлламагъа къарар бердилер.

— Насыл этип ёллармыз? — деди Ильяс уйкен экспедиторгъа. — Тахталар узун. Оларны ташымакъ ичюн махсус тиркемели машина керек. Бизде исе ойле машина ёкъ.

— Бар, — деди Шамсуддинов. — Сен озюнъни сыкъма. Керек дакъикъада машина да тапылыр, адамлар да. Сен тахталарны азырлай бер.

Эм керчектен де, тахталар ёлланыладжакъ куню идаре азбарына артында эки копчекли тиркемеси олгъан балабан юк машинасы келип кирди ве ёлла-

ныладжакъ тахталар обасына янашты. Ильяс накладнойларгъа машинанынъ номерини ве шофернинъ фамилиясыны язаджакъ олгъанда уйкен экспедитор шаматалап башлады.

— Машинанен, шофернен не ишинъ бар сенинъ?! — деп къычырды о. — Юкни мен къабул этип алам, мен де теслим этем. Весселям.

— Мында сенинъ де фамилиянъ языладжакъ, — деди Ильяс. — Амма шофернинъ де фамилиясы ве юкни алып кеткен машинанынъ номери де язылмакъ керек. Акс алда, бу иш къанунсыз олур.

— Биз бойле анълашмагъан эдик, — деди шофер экспедиторгъа бакъып. — Сиз манъа не дединъиз? Шимди исе мени сылакъ ишке къошаджакъ оласынъызмы? Олмаз!

— Ёкъ-ёкъ, — деди Шамсуддинов. — Бу бала яш, къаидени бильмей. Озюни, алла бильсин, ким зан эте. Шимди башлыкъ келир. Эр шей еринде олур.

Шамсуддинов директорнынъ кабинети бетке чапып кетти. Бираздан Темирджан Эмировичнен берабер къайтып кельди. Директор Ильяснынъ омузына къолуны къойып, оны ичери давет этти. Олар анбар ичине кирген сонъ, директор баягъы кескин давушнен:

— Ильяс, бу тахталарны, бу накладнойлар эсасында шимди ёлламакъ керек. Сен не ичюн инатланасынъ? — деди.

— Темирджан Эмирович, — деди Ильяс. — Бу насыл машина, бу насыл шофер? Тефтиш олса, алты юз кубометр тахта къайда деселер, мен не айтырым?

— Сен не, экспедитор Шамсуддиновгъа ишанмайсынъмы? — деп джекирди директор. — Сен не, манъа да ишанмайсынъмы? Эй, юзьсиз бала! Утангъайдынъ, ич олмадым.

Ильяс Рават коюндеки мектеп бинасынынъ пол тахталары чокътан къакъылып башлагъаныны о якътан кельген адамлардан сорап бильген эди. Тахталарны толусынен колхоз озь фондундан берген. Демек, бу тахталар шимди башкъа якъкъа кетеджеклер.

— Сен даа чокъ тюшюнип тураджакъсынъмы? — деп къычырды директор, сонъра, янашада тургъан ишчилерге бакъып: — Къана, бу тахталарны мынавы машинагъа юкленъиз! — деп эмир этти.

— Мен, эписи бир, накладнойгъа машинанынъ номерини язарым, — деди Ильяс къатий давушнен.

— Будала! — деп къычырды директор.

— Манъа бойле ягъма керекмей, — деди тиркемели машинанынъ шофери. — Мен кетем. — О чапып барып машинанынъ кабинасына минди ве оны кочюрип, азбардан чыкъып кетти.

Директорнынъ чырайы дивар киби эди.

— Сиз эфкярланманъыз, Темирджан Эмирович, эр шей яхшы олур, — деди экспедитор онынъ тирсегинден тутып.

Директор тили курмекленген киби бир къач кере «а, а», деди, элинен Ильясны косьтерди ве пек алсызлангъан адам киби, тургъан еринде яваш-яваш бурулды, акъырын адымларнен озь кабинети бетке кетти.

— Сен даа пешман этерсинъ, бала, — деди экспедитор тишлери арасындан. — Сыйлагъанны сыгъыр бильмез дейлер, сыгъыр экенсинъ!

Эбет, энди недир оладжакъ, деп тюшюнди Ильяс. Энди олар мени чокъурлар, таларлар ве даа нелердир япарлар. Амма озь-озюнден мемнюн эди. Доландырыджылыкъкъа, хырсызлыкъкъа коньмеди. Акс алда, узеринде бойле чиркин къабаатнен эвленип оламаз эди. Не, Фериде хырсыз адамгъа акъайгъа бараджакъмы? Той олаяткъанда да, тойдан сонъки сеяатта да ве бутюн омюри бою кендини, ичинден олса биле, хырсызлыкъкъа алякъадар саяджакъ. Ёкъ, бойле олгъаны пек яхшы. Барсын, мени чеккелесинлер. Бильмиш олсунлар, мен ойле айын-оюнларгъа къапыладжакъ адам дегилим.

Экинджи куню Ильяс бутюн олып кечкен вакъианы Феридеге айтты.

— Аладжакъ олса, менден шу ишини алыр, джанымны алмаз, — деди Темирджан Эмировични назарда тутып. — Кетерим. Башкъа ерде, башкъа адамлар арасында чалышырым. Меним онъа багъланып къалгъан ерим ёкъ.

Фериде вастасынен бу вакъиа Дильбар Юсуповнагъа барып етти. Дильбар

Юсуповна директорны да, онынъ этрафындаки адамларны да яхшы биле эди. Ильяс бир кереден директорнынъ ишанчлы адамлары сырасына къошулгъанда о бираз тааджипленген эди. Адетте, Темирджан Эмирович бойле муим участкаларгъа апайынынъ тувгъанларыны къоя эди. Онынъ апайы Местуренинъ разылыгъы олмадан мында кимсе ишке алынмай да, кимсе иштен бошатылмай да. Мында, аз-бучукъ муим ишлерде чалышкъан адамларнынъ аман-аман эписи Местуре ханымнынъ узакъ-якъын тувгъанлары. Темирджан Эмировичке апайынынъ тувгъанларынен иш корьмек къолай. Биринджиде, олар онынъ озюне тувгъан дегиллер, экинджиде, олар онынъ апайынынъ тувгъаны экенини мында кимсе бильмей, учюнджиде, эгер оларнынъ бир де-бири къарарыны къачырса, ачкозьлик япып, беш пармагъыны бир кереден агъызына сокъса ве оны, озь реберини унутса, ойлелернинъ акъкъындан Местуре ханымнынъ озю келе. Оларгъа дюньянынъ къач буджакъ олгъаныны пек яхшы анълата. Бойледже, Темирджан Эмирович тынч юре, кимсеге къычырмай, кимсеге дарылмай. Не иш япмакъ керек олгъаныны адамлар озьлери яхшы билелер.

Директоргъа якъын олгъан адамлар, идаре азбарынынъ авлакъ кошесиндеки тахта исарнен орьтюли чайханеде, куньде уйлелик аш пиширелер. Ашны невбет-невбет олып пиширелер. Бу невбетке тек директорнынъ озю къошулмай. Бунъа башкъалар ёл бермейлер. Уйлеликке, эбет, ойле-бойле ашлар дегиль, плов, къавурма, манты, кебаб киби емеклер пишириле. Чай ашлангъан чайниклернинъ бир де-бирининъ ичинде коньяк, я да ракъы ола. Адамлар аштан огюне бирер-экишер ютум ичелер, сонъра кейфнен ашайлар. Аш вакъыты, адетте, эки-эки бучукъ саат девам эте. Бираз тавлангъан адамлар аштан сонъ деерли иш япмайлар. Анда-мында лаф этип юре, иш кунюнинъ сонъуны беклейлер. Янъы вазифеге тайинленген сонъ, Ильяс да бу даиреге къошулды. О ильки вакъытларда алышып оламады. Амма кет-кете алышты, бу адетни бегенди. Озюнинъ аш пиширюв невбети кельгенде башкъалардан артта къалмамагъа тырышты. Бойле зияфетлер бираз паалыджа, эбет, лякин не чаре, сырагъа къошулгъан сонъ, даянмакъ керек. Ильяс тойгъа деп пара топлай эди, шимди о пара артаджагъы ерине яваш-яваш эксильмекте.

Ильяснынъ зияфетке къошулгъаныны эр кестен пек Фериде бегенди.

— Демек, бизим реберлер сени таныйлар, сеннен эсаплашалар, — деди о Ильяс онъа бу адетни бегенмегенини айткъанда. — Сени урьмет этелер. Пара меселесини исе тюшюнме. Итибарынъ олса, паранъ да олур.

Ильяснынъ исе итибары арткъаны сайын, парасы да эксиле эди. Ниает, мынавы алты юз кубометр пол тахтасы меселеси келип чыкъты. Ильяс бу идареде чалышкъандан берли биринджи кере ачыкъ доландырыджылыкънен юзьюзьге расткелишти ве онъа теслим олмады. Директор озюни бир шей олмагъан киби тута, амма этрафтаки адамлар, хусусан онынънен берабер уйлелик зияфетинде булунгъанлар сес-солукъсыз денъиштилер. Уйлелик ашкъа кимсе Ильясны чагъырмай. Шай исе де о бир къач кере озю барды. Аш вакъытында, эр кес бири-биринен лакъырды эткени алда, Ильяснен кимсе лаф этмей. О бир шей сораса, джевап берелер, амма, шай, озьбашына кимсе онъа лаф-сёз айтмай. Софра башында отургъанларнынъ козьлери даима Темирджан Эмировичте ола. Эр кес онынъле къонуша, онынъ айткъан лафына коре лаф эте. Кимерде олар, къызым санъа айтам, келиним сен эшит, деген манада узакътан кетирип, шимдики яшларнынъ юзьсюзлиги, нанкёрлыгъы акъкъында къонушалар, чешит мисаллер кетирелер. Ильяснынъ бойле муитте ашагъан ашы ичине дерт олып тюше эди. Кет-кете онынъ сабыры тюкенди ве эвельки мунасебетлерге къайтув олмайджагъыны анълап, уйлелик ашкъа кельмейип башлады. О эр кеснен берабер янашадаки джемаат ашханесине бара. Аштан сонъ деръал ишке къайтып келе. Адамларнен, хусусан башлыкъларнен тек иш хусусында лакъырды эте. Фериденен исе иштен сонъ корюше.

Бойле кергин куньлернинъ биринде онынъ янына экспедитор Али Шамсуддинов кельди. Баягъы незакетнен узакътан лаф башлады.

— Насылсынъ, Ильяс акъай, корюнмейсинъ, озюнъни бизлерден алып къачасынъ, — деди о не ичюндир йылмайып. — Бойле этип чалышмакъ олмаз. Коллективни, реберлерни, сени бу вазифеге тайин эткен Темирджан Эмировични бийсинмеюв яхшы шей дегиль.

— Яхшы-яман, меним олгъаным шу, — деди Ильяс. — Кимсеге борджум ёкъ. Кимседен къоркъкъан ерим де ёкъ. Менден не истейсинъ?

— Мен бир шей истемейим. Амма джемаат, — о башынен тахта дивар артындаки чайхане бетке ишмар этти, — джемаат сенинъ инсафлы олгъанынъны истей. Бир ерде чалышып, бир софра башында ашап да, бойле нанкёрлыкъ корюльмеген шей. Быракъ шу инатлыкъны. Ёлла анавы тахталарны.

— Мен Рават коюндеки мектеп ичюн пол тахталары ёлламам, — деп кестирди Ильяс. — О мектепнинъ поллары энди тёшелип битеята, сизлер исе эп тахта истейсинъиз.

— Накладнойларны кечкен айнен ресмийлештирмек керек олур.

— Не ичюн?! А-а, мына энди хырсыз экенинъизни таныдынъыз.

— Сен не айтасынъ шу? — деп къычырды Али. — Бу тахталарда меним пайым ёкъ, амма сен озюнънинъ пайынъны алырсынъ... Эм о пай ойле олур ки, санъа бир дегиль, эки той япмагъа етер. Будала, санъа не керек бойле инатлыкъ? Санки бу тахталарны сен джебинъден чыкъарып, я да эвинъден кетирип бересинъ! Вазгеч шуны... Айды! Ярын мен кене машина бакъарым.

— Деф ол, мараз! — деп къычырды Ильяс. — Бу лафларны башкъасына айтырсынъ, манъа айтма. Кет!

— Ильяс, мен санъа Темирджан Эмировичнинъ фикирини, дигер достларнынъ фикирлерини айтам, — деди Али. Онынъ чырайы баягъы тюрленген, сеси де чанкильдеп чыкъа эди. — Акъылынъны башынъа топла да, разы ол. Бу сен ичюн сонъки имкян, акс алда...

Ильяс Али Шамсуддиновнынъ якъасындан тутып, къуветнен сильтеди. Али салланды, йыкъылаязды.

— Ахмакъ! — деп къычырды о ве Ильяснынъ насылдыр къалын агъачкъа япышкъаныны корип, лафыны битирмеден табана къувет берди.

Къуруджылыкъ идаресинде эр кес Ильястан сакъынгъан киби эди. Адамлар онынъ селямыны алалар, амма озьлери селям бермейлер. Селямдан сонъ ал-эвал сорав исе сийрек ола. Истисал азбарында, цехлерде чалышкъан ишчилер Ильяснынъ вазиетини бильмейлер. Амма идаредекилернинъ эписи биле ве олар озьлерини Ильястан узакъча тутувларынен реберлерге олгъан муна-себетлерини ачыкъ косьтермек истейлер. Кимерде, аджеле ёлланылмасы керек олгъан азыр махсулатларны юклемек ичюн сымарышчы тешкилятлардан адамлар кельмейлер, бойле вакъытларда махсулны истисал азбарында чалышкъан адамлар, я да цехнинъ ишчилери юклейлер. Бунынъ ичюн, эбет, реберлерден бир де-бирининъ косьтериши олмакъ керек. Энди ойле косьтеришлер берильмей. Бунынъ ичюн де юклер вакъытында юкленильмей, бош къайткъан, я да бош тургъан машиналар ичюн джёреме тёлене. Бу джёремелер къабаатлы адамлардан алына. Къабаатлы исе Ильяс олып чыкъа. Бойле алларда Ильяс белинедже союна ве анбардаки къапы-пенджерелерни, стол ве стулларны машиналаргъа бир озю юклей. Четте бакъып тургъан адамларнынъ арасында онъа ярдым этмек истегенлер пек аз тапыла. Тапылгъанлары исе башкъаларнынъ сытыкъ чырайларыны корип, аман бу ерден узакълашмагъа бакъалар.

Вазиетнинъ къыйын олувына бакъмадан Ильяс лям-мим демей чалыша берди. Бир къач ай ичинде азып-тозып къалды. Эксери куньлери ишке тыраш олмайып, келиши гузель кийинип келе, перишан алда анбар ичине къапалып отура. Текяран агъырджа юк котергенде башы айлана. Маддеси олмагъаны ичюн уйлелик ашкъа барып отурмай, тенефюс вакъытында анбарнынъ кошесиндеки тахта сет устюне ятып раатлана. Тургъанда исе озюни даа пек ёргъун, эзгин дуя. Сонъра юкъсырагъан чырайнен терлеп-фышнап юк ташый. Энди Фериденинъ пейда олувы онъа баштакиси киби джошкъунлыкъ багъышламай. Бойле алнынъ узакъ девам этмейджеги белли эди. Ильяснынъ мум киби сарарып къалгъаныны корьген Дильбар Юсуповна даянып оламады. О Фериденинъ гизли риджасыны ерине кетирмек истеп, Ильяснен лаф этмеге къарар берди.

Лакъырды вакъытында Ильяс перишан алда ерге бакъып индемей отурды. Дерсинъ, Дильбар Юсуповнанынъ аналыкъ мерametинен айткъан огютлери онъа аит дегиль эди. Шай исе де Дильбар Юсуповна тюшюнгенлерини сакин давушнен беян этти.

— Огълум, Ильяс, меним эр шейден хаберим бар, сенинъ исе ич бир шейден хаберинъ ёкъ, — деп сёз башлады о. — Акъикъат, эбет, сенинъ тарафынъда, амма сен янъгъызсынъ. Озюнънинъ акъ экенинъни исбат этип оламазсынъ. Тырышувларынъ, инатланувынъ файдасыз. Сен о алты юз кубометр тахтаны бермек истемегенсинъ. Асылында, башлыкъ о тахталарнынъ парасыны чокътан алды. Муштери исе беклей. Сен истесенъ де, истемесенъ де, о тахталарны эписи бир алырлар... Эйиси, шуларнынъ айткъанларына разы ол. Феридени тюшюн. О заваллы сабадан акъшамгъадже агълап отура. Бакъ, чырайында чырай къалмады. Эписи сен ичюн...

— Фериденинъ бу ишлерге не алып-беръеджеги бар? — деп сорады Ильяс первасыз давушнен. — Мен озюм япкъан ишке, озюм джевап беририм. Оларнынъ хырсызлыкъларына къошулмакъ истемейим.

— Олар эписи бирлер, — деп фысылдады Дильбар Юсуповна яныкълы давушнен. — Комиссия кельсе, бутюн етишмемезликлерни сенинъ бойнунъа къоярлар. О маальде... Эльвида Фериде... Бутюн аятынъ алт-усть олур.

— Мен теслим олмакъ, оларнынъ огюнде ялтакъланмакъ ичюн бу къадар даянмадым. Кене даянырым. Бу ягъмаларнынъ устю бир кунь ола ачылыр ве меним къабаатсыз олгъаным анълашылыр.

— Сен бир шейни анъламайсынъ, Ильяс, — деди ялварыджы давушнен Дильбар Юсуповна. — Олар кучьлюлер, олар эр шейнинъ чаресини тапарлар... Уф, меним пенсияма аз къалды, бир чаре этип даянам иште...

Ильяс Дильбар Юсуповнанынъ сёзлерини сонъунадже динълемейип еринден турды.

— Багъышланъыз, манъа шимди кетмек керек, — деди.

Экинджи куню Ильяс истисал азбарына кирип, Рават кою мектеби ичюн азырланылгъан ве бу къадар дубаралардан сонъ ёлланылмагъан тахталарнынъ еринде ёкъ экенини корип, шашып къалды. Азбар мудиринден сорады. Онынъ бир шейден хабери ёкъ. Къаравул бойле тахталар алып чыкъылмагъаныны айтты. Баш инженернинъ де, директор муавинининъ де бир шейден хаберлери ёкъ. Ильяс директорнынъ кабинетине кирди.

— Темирджан Эмирович, Рават коюндеки мектеп ичюн деп азырланылгъан алты юз кубометр тахта ёкъ. Оларны сиз ёлладынъызмы? — деп сорады.

— Сен не айтасынъ шу, айлаз бала! — деди директор шашкъын чырайнен. — О мектепнинъ полы ичюн тахталарны керчектен де «Айдын ёл» колхозы озь фондундан берген. Биз буны анъладыкъ ве о янълышны тюзеттик. Тахталар мында олмакъ кереклер.

— Олар ёкълар, — деди Ильяс. — Истисал азбарынынъ мудири де, къаравул да, сизинъ муавининъиз де бу акъта бир шей бильмейлер.

— Мен де бильмейим, — деди директор. — Тахталар мында олмасалар, демек, бунынъ ичюн сен джевапкярсынъ.

Ильяс меселени анълады. Джезалав алкъасы яваш-яваш сыкъылды ве энди онынъ богъазына кельди.

— Тефтиш вакъытында сенден сорарлар. Сен маддий къыйметлер ичюн месуль шахссынъ, — деди директор ве языкъсынгъан давушнен иляве этти: — Бакъ, козюнъни ач, бизим башымызгъа бир дубара чыкъарып отурма... Мен бу ерде он алты йылдан берли чалышам. Бир заман бир тахта, я да бир мыкъ гъайып олмады. Энди сенинъ себебинъден адымыз чыкъмасын... Умумен, озюнъе яман олур. Эгер о тахталарны бир де-бир якъкъа аткъаргъан олсанъ, айт, онъа коре иш тутармыз. Биз сенинъ къайда, не ёллагъанынъны эр кунь тешкерип отурмаймыз. Намуслы, ырызлы деп ишанамыз... Сен исе эп озюнънинъ аванъны чаласынъ. Бойле олмаз, къардаш, о тахталарны — шакъамы я! — алты юз кубометр! — эрте-ярыкъ тапып, ерине къоймакъ керексинъ.

Директор «лаф битти» деген манада столы устюндеки кягъытларны къарыштырып башлады. Ильяс индемей чыкъып кетти. «Тешкерселер, мен бир жукъавеленинъ эки нусхасы эки тюрлю олгъаныны анълатырым, — деп тюшюнди ёл бою. — Барсын, тефтишчилер тешкерип бакъсынлар. Амма мен сабыр этерим».

Айтмакъ къолай, амма сабыр этмек къыйын эди. Идаре адамлары тюрлендилер. Эр кес озюни ич бир шей олмагъан киби тута, Ильяс исе насылдыр

корюнмез атешнинъ ичинде яваш-яваш янмакъта эди. Фериде бу атешнинъ этрафында эп фырлана, Ильясны къуртармакъ ичюн арекет эте.

Куньлер кечтилер. Ильяс эп чалышкъаны киби чалыша. Идаредеки адамларнынъ онъа терс бакъувларына энди алышып къалды. Истисал азбарына сыкъ-сыкъ бара, цехлерге кире. Андаки адамлар онынъ башына кельген дубарадан хаберсизлер ве Ильяснен баштакиси киби ачыкъ ве самимий лаф этелер. Ильяс озюнинъ эвельки достлары — ишчилер, дюльгерлер арасында булунгъанда бираз раатлана, кедерлерини унута. Бу якъынлыкъ онынъ рухуны котерди. Азыр эшьяларны машиналаргъа юклемек керек олгъанда о озю ишчилер янына бара, макъсадыны анълата, риджа эте. Олар топланып келелер ве Ильяснынъ узун саатлер девамында япаджакъ ишини бир къач дакъикъа ичинде япып ташлайлар. Ильяс баягъы тынчлангъан куньлернинъ биринде колхозларара къуруджылыкъ тешкилятында топлашув олды. Топлашувда Ильяснынъ шахсий меселеси бакъылды.

Директорнынъ изааты къыскъа ве конкрет эди.

— Аркъадашлар! — деди о топлашув иштиракчилерине бакъып. — Бизим бирликли ве эмексевер коллективимизде джинает юзь берди. Бизим урьметли анбарджымыз озюнинъ хызмет вазифесинден, бизлернинъ ишанчымыздан, даа догърусы, аджемилигимизден файдаланып, алты юз кубометр тахтаны солгъа ёллагъан, яни чайпагъан. Бир тюшюнип бакъынъыз, азгъана шей дегиль: алты юз кубометр! Бу бир дане, я да он дане тахта дегиль. Къыркъ миллиметр къалынлыгъындаки алты юз кубометр! Кене яхшы, аркъадашлар, буны вакъытында сечтилер ве меселе оларакъ котердилер. Мына, меним элимде идаре хадимлерининъ коллектив рапорты булунмакъта! — О насылдыр кягъытны башы узерине котерип, джемааткъа косьтерди. — Мында язылгъанына коре, биз Рават коюнде къурулгъан мектеп бинасы ичюн алты юз кубометр пол тахтасы ёлламакъ керек эдик. Сонъундан анълашылгъанына коре, бу тахтаны «Айдын ёл» колхозы озь фондундан береджек олгъан. Биз тахта ёллавны токъттыкъ. Амма бу макъсад ичюн азырланылгъан тахталар изсиз-солукъсыз гъайып олгъанлар. Бу — джинает, аркъадашлар! Биз, коллективимизде джинаетчининъ булунувынен ич бир вакъыт разылашып оламамыз! Шаймы, аркъадашлар?!

Эр кес бир агъыздан: «Шай!» — деп къычырды. Ильяснынъ устюнден къайнакъ сув тёкюльген киби олды. О яваш еринден турып, минберге чыкъты.

— Аркъадашлар, — деди эеджанлы давушнен. — Мени эпинъиз билесинъиз. Мен хырсызлыкъ шейге бир заман бакъмам.

— Шай исе, тахталар къайда? — деп къычырды кимдир. — Оларны айт!

Ильяс, директорнынъ адамлары андан-мындан къычырып башлагъанларына бакъмадан, сёзюни девам этти:

— «Айдын ёл» колхозынен бизим тешкилятымыз арасында имзалангъан мукъавеленинъ биздеки нусхасы боюнджа о тахталарны биз ёлламакъ керекмиз, амма колхоздаки нусхасы боюнджа колхоз озь фондундан бермек керек. Мен колхоз реисинен лакъырды эттим. Ораз Арсланов: «О тахталарны биз озюмиз береджекмиз», — деди. Шай олгъан сонъ, мен объектке пол тахталары ёлламадым...

— Сонъ? Оларны къайда ёлладынъ? Сен буны айт!

— Эбет, айт, утанма!

Залда сес-шамата къопты. Директор еринден турып, элини котерди. Адамлар тынчлангъанларынен сёз башлады.

— Арамызда бу баланынъ сандыракълавларыны керчек беллегенлер де тапылыр, деп къоркъам. Мына, озюне берейим, сес чыкъарып окъусын. Ма, Ильяс, окъу! — деп директор онъа бир табакъ кягъыт узатты.

Ильяс кягъытны алып окъуды. Бу керчектен де шу мукъавеленинъ биринджи нусхасы эди. Анда косьтерильгени боюнджа мектепнинъ пол тахталарыны «Айдын ёл» колхозы береджек. Ильяс шашып къалды. Бу насыл шей? Отькен сефер о янълыш окъугъан эдими? Ёкъ, бу мумкюн дегиль. Бу иште бир сахтелик бар. Амма оны шимди насыл исбат этерсинъ?

Залда кене сес-шамата къопты.

— Окъу, не сусып къалдынъ?

— О, окъумакъны унуткъан!

— Эйиси, тахталарны къаякъкъа ёллагъаныны айтсын!

— Бу баштаки мукъавеле дегиль, — деди Ильяс эр шей гъайып олгъаныны анълап. — Мен башта корьген мукъавеледе башкъа тюрлю эди. — О козьлеринен залдан Дильбар Юсуповнаны къыдырып тапты. — Шай дегильми, Дильбар апа? — деп къычырды.

Эр кес Дильбар Юсуповнагъа чевирильди. О исе отургъан еринде башыны даа зияде ашагъы эгильтип, индемей отура берди.

— Сен биревлерге сылтама бала!

— Джевап бер, тахталар къайда?

Ильяс минберден тюшти. Акъикъий фаджиа энди башланмакъта эди. Ильяскъа озюнинъ къабаатсыз экенини исбат этмек къыйын оладжакъ. Энди бутюн коллектив оны хырсыз зан этеджек. О эр бир адамгъа озюнинъ къабаатсыз экенини исбат этип оламаз.

Ильяс кимсеге бакъмайып залдан чыкъып кетти. Чыкъып кетер экен Темирджан Эмировичнинъ:

— Бабасыз оскен бала деп аджыдыкъ, ярдым эттик. Озюм шахсен баш олып эвлендирмек акъкъында тюшюне эдим... — деген сёзлери артындан келип эньсесине урулмакъта эдилер.

Кузьнинъ сонъки айы. Базы адамлар къалпакъ, пальто кийип башладылар. Сабалары сувларнынъ устю индже буз пердесинен орьтюле, вуджутны тельчелейиджи адджы еллер эсе. Тереклернинъ даллары чыплакъланды. Кок алемге чырайыны сытып бакъа, кимерде, ерге сувукъ тамчылар ташлай. Эр шей къышнынъ якъын экенинден делялет бермекте. Мевсимлер денъише, амма Ильяснынъ юрегиндеки тарсыкъув дуйгъусы денъишмей. О эвелькиси киби ишке келип-кете. Адамлар энди онъа ачыкъ-ачыкъкъа терс бакъалар, биревлер корьмеген олып, яныдан ашыкъып кечип кетелер, биревлер, эр шейни анълагъан олып, айнеджиликнен козь къыпалар. Ильяс недир япмакъ керек олгъаныны анълай, амма бир къараргъа келип оламай. Ариза берип, иштен бошасынмы? Мемуриет гъайып олгъан тахтанынъ парасы одельмесини талап эпсе, не япар? Дос-догъру район о б х с с болюгине барып, эр шейни олгъаны киби айтсынмы? Директорнынъ айткъанына коре, умумий топлашувларнынъ къарары о б х с с к е берильген. Демек, андан тефтиш кельмесини беклемек керек. Бельгисизлик ичинде беклемектен де фена иш ёкъ. Бу бельгисизлик, анълашылмагъан тынчлыкъ Ильясны даа пек эзе эди. О энди баштакиси киби къуветли, гъайретли, дюльбер огълан дегиль. Энди онъа кимсе сукъланмай. Аксине, оны хырсыз сангъанлар озьлерининъ нефретлерини ачыкъ-ачыкъкъа бильдирелер. Ильяс азбар ичинден кечип кетеяткъанда артындан: «Мадам ки, хырсыз экен, не ичюн оны къувмайлар?» «Мен бойле нусханынъ янына бир километрден зияде якъынламаз эдим», — деген лафларны эшите.

Недир япмакъ керек? Вакъыт Ильяснынъ файдасына чалышмай. Эгер о б х с с к е барса, «бу вакъыткъадже не ичюн кельмединъиз?» дерлер. Шимди биле кеч дегиль. Амма топлашувнынъ къарары оларгъа берильген олса, демек, энди оларнынъ хаберлери бар. Шай олгъан сонъ бираз даа беклемек керек. Беклемек эльверишсиз олса да, эр алда, телюкесиз эди.

Ильяснынъ анасы огълунынъ азып-тозып къалгъаныны, акъшамлары эрте ятып, кеч тургъаныны корип, къасеветлене, амма онъа не олгъаныны анълап оламай, азаплана эди. Фериде де энди оларнынъ эвлерине кельмей. Кельсе, Асене енъге ондан бир-эки шейлер сорап билир эди. Амма о да тюсюни косьтермей. «Севги меселеси олса керек, — деп тюшюнди Асене енъге. — Эгер Фериде башкъасынен кезе исе, бунъа бу къадар якъылмакъ керекми? Орталыкъ къыз толу». Анасы Ильястаки денъишювни озюндже табирлеерек, оны къыз къардашынынъ къайнынынъ къызынен корюштирмеге къарар берди. «Корьсе, бегенсе, тюзелир кетер», — деп тюшюнди.

— Ильяс, — деди бир кунь анасы онъа, — Разие тизенънинъ кучюк торуны Эльдар джумаэртеси куню алты яшыны толдура экен. Топланып къайд этмек истейлер. Айды, биз де барайыкъ.

— Барсакъ барайыкъ даа, — деп ташлады Ильяс кейфсиз алда.

— Шай дегенинъ не я! — деп дарылды анасы. — Мытлакъ бармакъ керекмиз. Сен ярын балалар тюкянына кирип, Эльдарчыкъ ичюн бир тюфечик, я да пыштав сатып ал. Огълан бала даа, силя делиси. Шимди тюкянларда пек дюль-

бер сойларыны саталар. Бакъып, керчектен де силягъа ошагъан союны ал. Бала, баре бир къувансын.

— Яхшы, — деди Ильяс.

Саба ишке кетеяткъанда о минген автобус тамам «Балалар дюньясы» тюкянынынъ янына кельгенде бозулды. Шофер моторнынъ о якъыны-бу якъыны къарыштыргъан сонъ:

— Ёлджу гражданлар, автобус бир якъкъа кетмейджек, — деди.

Эр кес автобустан тюшти. Ильяс къаршысындаки тюкяннынъ энди ачыкъ экенини корьгенинен, анасынынъ дюнь акъшам айткъан сёзлерини хатырлап, тюкянгъа кирди. Тюкян гъает буюк экен. Онынъ «Огълан балалар ичюн оюнджакълар» деген махсус болюги бар экен. О болюкке баргъан сонъ, оюнджакъларны корип, Ильяснынъ агъызы ачылып къалды. Оюнджакъ автоматлар, пыштавлар, машиналар, танклар... Олар акъикъий силяларнынъ кучюклештирильген шекили. Я пыштавлар! Ильяс къыны махсус къайышларнен ичтен сол омузгъа асылгъан пыштавны корип, бираз эеджанланды. Ордуда экенде онынъ тыпкъы шойле пыштавы бар эди. Талим вакъытларында, парашютнен секиргенде оны шинелининъ я да кительнинъ астындан такъа эди. О пыштав агъыр олып, чокъ такъса, къолтукъ астыны агъырта эди. Шимди Ильяс озю ичюн къыйметли олып къалгъан силянынъ оюнджакъ шекилини корип джошты ве деръал оны сатып алды. Дерсинъ, пыштав да, онынъ къыны да колемдже денъишмегенлер. Тек пыштав пластмассадан, къайышлары ве къыны исе насылдыр йылтыравукъ мешинден ясалгъан.

Ильяс тюкяннынъ чет кошесине барып, быджагъыны чыкъарды, къайышларны сол омузындан кечирип, сагъ янбашына чектирип, тогъанен сыкъып багълады. Пыштавны сол къолтугъы астындаки къын ичине къойды. Шашыладжакъ шей. Тамам ордудаки киби. Къайышлар текяран сыкъа, сол янбашы бираз къабарып тура. Эх, шимди ордуда олса эди, бутюн къасеветлеринден бир кереден арыныр эди...

Ильяс ишке кельген сонъ, саба тюкяндан алгъан шейини унутты. О адеттеки киби иш кунюни дюньки накладнойларны низамгъа чекювден башлады. Бу вакъытта къапы шиддетнен ачылып, экспедитор Али ичери кирди. О селямны да унутып, торс давушнен:

— «Айдын ёл» колхозындан векиль кельди, о санъа анавы мукъавеленинъ озьлериндеки нусхасыны косьтереджек, — деди.

— Мен о нусханы корьдим, энди озюнъиз кореберинъиз, — деди Ильяс ве стол устюне эгилип, башлагъан ишини девам этти.

— Амма сен... амма сен... сен, — Али тутукъланды. Ильяс онъа бакъмады.

Али бираз вакъыт индемей тургъан сонъ чыкъып кетти.

Бир къач дакъикъадан сонъ директор муавини Абдиев кирди. Ильяснынъ къаршысында индемей турды ве бирден:

— Селям Ильяс, насылсынъ, къардаш? — деди япма татлы давушнен.

Бу адамнынъ селямсыз кирип де, баягъы вакъыттан сонъ селям берюви Ильяснынъ зытына токъунды.

— Колхоздан векиль кельгенини айтмагъа кирген олсанъыз, мен буны мухтерем Али Шамсуддинов аркъадштан эшиттим. Замет этип отурманъыз,— деди Ильяс башыны котермейип ве огюндеки кягъытларны ешиль папка ичине тикип къоя башлады.

Абдиев бираз даа турды ве ымпыс-тымпыс чыкъып кетти. Он-он беш дакъикъадан сонъ баш инженер Халиль Бабаш пейда олды. Киргенинен юксек давушле:

— Селям, Ильяс достум! — деди.

— Селям. Сонъ? — Ильяс онъа суаль назарынен бакъты. — Не демек истейсинъиз?

— Иште, санъа селям дейим.

— Иште, мен де селям дедим. Даа не керек?!

— Сен къызма, Ильяс, — деди Бабаш энди алчакъ давушнен. — Къызма дейим, къызма. Янъылмагъан бир алла. Ондан сонъ, олюмден гъайры эр шейнинъ чаресини тапмакъ мумкюн. Сен тек къызма.

Ильяс онъа тааджипнен бакъты.

— Сиз не, меним сыджагъымны ольчеп бакътынъызмы? Бельки, мен даа

кызмагъандырым, э? Амма къызсам, о вакъытта эпинъиз янарсынъыз. Э! Гурь-гурь янарсынъыз! Везувий киби! Кракатао киби!

Бабаш тургъан еринде аскер киби чевирильди ве тез-тез юрип чыкъып кетти. Ильяснынъ фикирлери къарышты. Бу накладнойлар керекми онъа! Бу къаранлыкъ одада бойле олмайджакъ адамларнынъ лафларыны динълеп отурмакъ керекми онъа! Анавы тахталар меселеси чезильген олса, бир ариза язар, чыкъар кетер эди... О еринден турып, ода ичинде о якъкъа-бу якъкъа юре башлады. Къапы янына кельгенде тыштан: «Бу белянынъ огюни алмакъ керек. Сонъ кеч олур», — деген теляшлы сес эшитти. Къапыны ачып, азбаргъа чыкъты. Бир топ адам арасында тургъан экспедитор Али недир анълатмакъта эди. Ильяс къапыдан чыкъкъанынен о лафыны токътатып, онъа бакъты. Бу арада эр кеснинъ назары Ильяскъа догъурылды. «Бу адамларгъа не олды шу? — деп тюшюнди Ильяс. — Мени биринджи кере кореяткъан киби козьлерини акъайтып бакъалар». Ильяс къапы огюндеки мейданчыкъта тургъаны ичюн адамлар онъа ашагъыдан юкъары бакъа эдилер. Ильяс да оларгъа бираз бакъып тургъан сонъ, кене озюнинъ къаранлыкъ одасына къайтып кирди. Бир вакъытлар озю ясагъан креслогъа ясланып отурды ве сигар якъты. Фикирлери озьбашына чалышып башладылар. Недир япмакъ керек? Бойле индемейип отурув, адамлар арасында джинаетчи киби олып юрюв онынъ файдасына дегиль. О б х с с онъа кельмей экен, озю о ерге барып, эр шейни анълатмакъ керек. Сонъ не олса-олсун. Къапынынъ арт тарафында кимдир къармаланмакъта эди. О адам къапы ичке ачылгъаныны бильмесе керек, оны эп озюне чеке. Ильяс индемей бакъып турды. Ниает, къапы ачылып, ичери Дильбар Юсуповна кирди.

— Насылсынъ йигит? — деди о. Сеси не ичюндир титреп чыкъты.

— Яхшым, Дильбар апа, кечинъ, отурынъ, — деди Ильяс.

Дильбар Юсуповна онынъ къаршысындаки курсюге отурды, онъа бираз бакъкъан сонъ, эеджанлы давшунен:

— Сен не тюшюнесинъ? Мийинъде не бар? — деп сорады.

— Не акъта, не тюшюнем?

— Эй, шишип къалсын, бугунь не киби ишлеринъ бар дейджек эдим.

— Догърусыны айтсам, Дильбар апа, меним бугунь япаджакъ пек муим бир ишим бар. Пек муим ве мен оны мытлакъ япарым, — Ильяс терен кокюс кечирди. — Эписи джаныма такъ этти. Адамларнынъ козьлерине бакъмагъа, анга оларгъа корюнмеге утанам. Пычакъ барып суекке етти. Мен артыкъ бир шей япмайып отуралмайым. Энди арекет этеджегим. Конкрет ве ачыкъ ишлер япаджагъым. Мына корерсинъиз, бу къабарып юрьген адамларнынъ эписи, мен бир иш япкъан сонъ, аякълары куйген тавукъ киби сычрап башларлар, бакъалап юрерлер, я да умумен юрип оламазлар. Мен оларны ойле отуртырым ки, бир заман ерлеринден турып оламазлар...

Дильбар Юсуповнанынъ чырайы ап-акъ олды. Денъишкен сеснен тез-тез сёйленди:

— Балачыгъым, Ильяс, сен не тюшюнесинъ? Акъылынъда не бар? Сакъын, шайтангъа уйма. Эр шейнинъ чареси тапылыр. Амма, ишке шайтан къарышса, сонъ чареси олмаз. Озюнъни эльге ал... Мындаки, адамлар, эбет, анъламагъан адамлар дегиллер. Бир янълышлыкъ, даа догърусы, анълашылмамазлыкъ олды. Онынъ ичюн бойле умютсизленмек керекмей. Керекмей, огълум. Озюнъни, ананъны тюшюн. Феридени тюшюн. Мум киби олып къалды, завалды.

— Мен эр кесни тюшюнем. Мени исе кимсе тюшюнмей, — деди Ильяс ачувлы давушнен. Янъыдан сигар якъты. — Эписи эр якътан копек киби талайлар. Мен не, бакъып отурмакъ керекимми?.. Амма сиз меним мерамымны кимсеге айтманъыз, Дильбар апа. Бу иштен кимсенинъ хабери олмагъаны яхшы.

Дильбар Юсуповна титреп башлады.

— Тюф-тюф... Яп-яшчыкъсынъ. Сонъра сенинъ алынъ не олур? Сонъуны тюшюн, сонъуны... — деди Дильбар Юсуповна. — Сен, Ильяс, бу ерде къыбырдамайып отурып тур, мен шимди къайтып келирим...

Дильбар Юсуповна тышкъа чыкъкъанынен азбар къапыгъа якъын ерде топланып тургъан адамлар янына кельди.

— Сонъ, насыл, не дей? — деди бир къач сес эр якътан.

Дильбар Юсуповна фышнап-фышнап нефес аларакъ:

— Лафкъа коньмей. Анъламай, — деди. — «Мен ойле япарым ки, мени копек олып талагъанларны ер тишлетирим, ерден туралмагъандай этерим»,— дей. Тюф-тюф... я раббим, бу насыл шей? Шу баланы кимсе токътатып оламазмы экен?

— Анавы шейни корьдинъизми? Керчекми шу? — деп сорады Халиль Бабаш.

— Корьдим, — деди Дильбар Юсуповна. — Озю анавы кресло устюнде ясланып отура, козьлери фалташ киби олгъанлар, юзю сим-сия... къолтугъы астындан исе пыштавнынъ сапы корюнип тура.

— Эй, шу балагъа пыштав къайдан келеджек? — деди къаравул къарт бийсинмеген давушнен ве чырайыны сытты. — Бельки, башкъа бир шейдир? Къоркъкъаннынъ козюне къош олып корюне дейлер. Эйидже бакъынъ, олмайджакъ шейге весвесе котерменъ.

— Башта мен корьдим, — деди экспедитор Али. — Корьгенимнен месележи анъладым. Эм бугунь сеси де башкъа тюрлю. Янына баргъан адамнен къычырып, джекирип лаф эте.

— Ёкъ, — деди Халиль Бабаш ве буюк козьлюгини тюзетип къартоп бурунынынъ устюне отуртты. — Шимди, барышыкъ вакъытында, граждан эалисинде силя олмай. Демек, оны хырсызлагъан.

— Сизни хырсызлангъан пыштавнен атсалар да, хырсызланмагъанынен атсалар да — бунынъ эмиети ёкъ. О бир дюньягъа насыл къуршуннен кеткенинъизнинъ фаркъы бармы? — деди экспедитор Али.

— Сен, не дейджек оласынъ, ахмакъ бала? Не ичюн о мени атаджакъ? Мен онъа не яптым?! — деп къычырды Халиль Бабаш экспедиторгъа бакъып. Онынъ къансыз чырайы бирден къызарды. — Эгер атмакъ керек олса, башта сени атмакъ керек! Ялтакъ джинабет. Дюнья ярыгъы санъа директорнынъ баджакълары арасындан корюне.

— Не ичюн мени?! — деп къычырды Али. — Мен онъа не яптым? Сизинъ киби, сахта накладнойларнен онынъ тахталарыны хырсызладыммы? Директорнынъ баджакълары арасындан эмиш. Мен санъа нишаретнинъ ким олгъаныны косьтеририм.

— Сус, джинабет, сус, дейим санъа! Мен о тахталардан бир капик биле алмадым. Оларны сен озюнъ машиналаргъа юклетип, къайдаргъадыр алып кеттинъ!

— Алып кеттим, эбет, амма сизинъ берген весикъаларынъыз эсасында...

— Битиринъ! — деди Абдиев. — Бу насыл шей?

— Энди насыл шей, деп сорайсынъ э? — деп Бабаш Абдиевге догърулды. — Директор ойле деди, директор бойле деди, деп директорнынъ адындан косьтеришлер берген ким эди? Башта сени атмакъ керек, огъурсыз нишарет. Сенинъ элинъ токъунгъан шейлернинъ эписи арам ола.

Директор кабинетининъ пенджереси ачыкъ эди. Перде артында къатып тургъан Темирджан Эмирович бутюн лафларны эшите ве мийини къарыштырып, бу вазиеттен къуртулмакъ ёлуны араштыра эди.

— Манъа ишанмасанъыз, мына, Темирджан Эмировичнинъ озюнден соранъыз, — деди Абдиев инджерген сеснен. — Манъа не, ребернинъ айткъаныны яптым. Тахталарны ёлла, деди, ёлладым. Весселям. Ким сораса, шай деп айтырым.

— Айтырсынъ, — деди Бабаш. — Эм айтмакъ керексинъ. Сенинъ кибилерни башта айттырып, сонъра атмакъ керек. Пара пешинден къувалап, идаредеки шейлернинъ ярысыны четке ёллайсынъ. Номай акъчаларны анавы метийкъурсакъ къадынынънынъ тешик чораплары ичине толдурасынъ. Энди исе, бу киши меляике эмиш.

Абдиевнинъ козьлери яшланды:

— Меним яш балаларым, яш торунларым бар, апайым исе хаста... Олар-нынъ аллары не оладжакъ?

— Сиз бу акъта эртедже тюшюнмек керек эдинъиз, — деди Дильбар Юсуповна. — Заваллы йигитни уйтеклей-уйтеклей дюньянынъ четине алып кельдинъиз.

Сес-шамата юксельди. Пенджере артында тургъан Темирджан Эмирович, вакътынджа олса да, шимди бу ерден узакълашмакъ керек олгъаныны анъла-

ды. О плащыны, шляпасыны кийди ве азбаргъа чыкъып, бир шей олмагъан киби, адамлар топарына якъынджа ерде тургъан машинасы бетке догърулды. Адамлар, дерсинъ, насылдыр команда муджиби, джылышып келип, оны сарып алдылар. Эр ким эр якътан къычырып, директоргъа меселени анълатаджакъ ола.

— Темирджан Эмирович, — деди Абдиев агъламсырап. — Булар мени анавы олмайджакъ тахталарны хырсызлавда къабаатлайлар. Айтынъ шуларгъа, анълатынъ. Бу иште меним къабаатым ёкъ.

— Насыл тахталар? Сиз не айтасынъыз, Абдиев? Мен сизни анълямайым! — деди директор кескин давушнен. — Провокация япаджакъ олясынъызмы?

Абдиев пельтекленди. Агъламсырагъан давушнен:

— Иште, анавы пол тахталары... — деди. — Базар куню алып кетильген тахталарны айтам даа...

— Сен нелер сандыракълайсынъ?! — деп багъырды бир кереден директор. Онынъ чырайы къып-къырмызы олды. — Насыл базар куню? Меним бир тюрлю тахталардан хаберим ёкъ ве бир заман базар куню чалышмайым, бильдинъми?

Директор машинанынъ къапысыны шиддетнен ачты, ичине кирип отургъан сонъ, кене шойле шиддетнен къапатты. Шоферге бакъып:

— Айда, исполкомгъа, — деди.

Машина еринден кочькенинен, адамлар онынъ ёлуны къапаттылар.

— Бизлерни ташлап къачасынъызмы? — деди кимдир.

— Мында силялы адам булуна, бир къутурса, эпимизни къыйыр-чыйыр эте, — деди экспедитор Али. — Ич олмадым, милиция чагъырмакъ керек.

— Милиция керек олса, оны башта сенинъ ичюн чагъырмакъ керек, — деди директор хырылдагъан давушнен. — Къачынъ, ёлдан къачынъ! — дейим.

— Умумен, атувны сизден башламакъ керек эди, Темирджан Эмирович,— деди бир четте тургъан секретарь къадын. — Джаным-джаным йигитнинъ гульдай севгилисинен ойнайсынъыз, арамлайсынъыз, тьфу, арсыз инсан.

— Айда! — деп къычырды директор шоферге.

Машина адамларнынъ устюне догъру юрди. Адамлар теляшнен чекильдилер. Машина азбардан чыкъып кеткен сонъ, бу якъта акъикъий базар башланды. Кими, не айткъаныны анълямакънынъ чареси ёкъ.

— Эпимиз бир кереден япырылып, шунынъ пыштавыны чекип алсакъ не ола я? — деди Али.

— Биринджи олып япышкъан адамны атар, — деди Халиль Бабаш гъает джиддий тавурнен. — Мен бойле адамларны билем. Джебэде мен бойлесини корьген эдим. Эм бир атып башлагъан сонъ, токътамаз, къаршысына кельгенини яндырыр.

Бу дакъикъада къуруджылыкъ идаресининъ пек чокъ адамлары азбар къапы янында топлангъан эдилер. Эр ким эр тюрлю лаф эте. Абдиев эп агълай. Къаравул къарт оны озюнинъ курсюсине отуртып, тынчландыра. Янъы кельгенлер бири-бирлеринден «не олды?» деп вакъианынъ тафсилятыны сорайлар. Анълатувлар башлана. Эбет, эр анълатувда текяран да къошула, копюртиле.

Дильбар Юсуповна адамлар арасында тургъан Феридени корип, онынъ янына барды. Фериденинъ козьлери яшлы, озю исе титремекте эди.

— Энди бутюн ишанч санъа, къызым, — деди Дильбар Юсуповна. — Сен онынъ янына бар. Эр шейни олгъаны киби айт, анълат, тынчландыр. Бельки, сени динълер.

— Вай, апа, мен ондан къоркъам, — деди Фериде ве агълап йиберди.

Адамлар эр якътан: «Бар Фериде», «Озюнъ барып айт», «О сени динъльер», — деп башладылар.

Дильбар Юсуповна Феридени омузларындан къучакълап анбар бетке чевирди ве артындан яваш уйтеерек: «Бар, къызым, санъа о бир шей япмаз, чюнки о сени севе, — деди. Фериде яваш-яваш кетип башлагъан сонъ, — я раббим, озюнъ къорчала», — деп фысылдады.

Фериде анбарнынъ къапысына якъынлагъан арада къапы шиддетнен ачылды ве андан Ильяс чыкъты. Адамлар бирден азбар къапы бетке джылыштылар ве бири-бирини уйтеклеп, сюрюштирип, тышкъа чыкътылар. Ильяс назарыны

худжур алда онъа бакъып тургъан Феридеге догърултъкъаны ичюн о якътаки къалабалыкъны сезмеди.

— Кир, Фериде, — деди Ильяс. — Чырайынъ тюрленген, бир шей олдымы ёкъса?

Фериде индемеди. Бухгалтерияда чалышкъан эки къадын онынъ артындан чапып отип кетти. Азбар къапы янындаки къаравул будкасы ичинден Халиль Бабашнынъ къой манърагъангъа ошагъан худжур сеси эшитильди.

— Бар, Фериде, бара бер! — деп къычырды о.

Фериде Ильяснынъ янына кельди. Онъа бираз бакъып тургъан сонъ, бойнуна сарылып, окюр-окюр агълады.

— Не олды? — деп сорады такъаты тюкенген Ильяс. — Энди олар санъа япыштылармы? Зарар ёкъ. Бунынъ ичюн олар пайларыны алырлар... Юрь, ичери кир. — О Феридени омузындан къучакълап, анбар ичине алып кирди. Кирген сонъ къапыны къапатты. Азбар къапы янында, дерсинъ, ерден чыкъкъан киби, кене адамлар топланып башладылар. Энди олар баштакиси киби къычырыкълашмай эдилер. Эр кеснинъ козю, анбар бинасынынъ эренделенмеген, къаба тахталардан ясалгъан, буюк къапысында эди.

— Ильяс, эписине мен къабаатлым, — деди Фериде агълавыны девам этерек. — Мен къабаатлым. Истейсинъми, онынъ бутюн бахшышларыны кетирип, юзюне урарым, козьлерине тюкюририм. Манъа о нишаретнинъ бахшышлары да, озю де керекмей... Манъа тек сен керексинъ, сен...

Ильяс шашып къалды.

— Сен ким акъкъында айтасынъ, Фериде?

— Анавы нишарет акъкъында, — деди Фериде. — Кабинетине чагъырып, манъа чешит лафлар айта, чешит бахшышлар бере, токътамайып сыйпалай эди.

— Ким? — деп окюрди Ильяс.

Тышта, къапыгъа якъын ерде тургъан адамлар къыбырдашып алдылар.

— Сен ким акъкъында... кимни айтасынъ?! — деп багъырды Ильяс.

— Темирджан Эмировични, — деди Фериде ве кене агълады.

— О санъа бахшышлар? — О сени сыйпалай эдими?

Фериде башыны саллады.

— Я не ичюн? Не себептен? Сен насыл этип бунъа разы ола эдинъ?

— Мен сени къызым киби севем. Шимди Ильяс бир дубарагъа огърады, сен къасевет этме, оны озюм къуртарырым. Тойларынъызны да озюм япарым. Булар исе тойгъа бахшыш...— дей эди.

Ильяс дженк мейданында наре чекип, душманыны чагъыргъан пельван киби: «У-у-у!» деп къычырды ве Феридени уйтеп йиберип, тышкъа атылып чыкъты. Азбар къапы янындаки адамлар бир ань ичинде тыр-мыр олдылар. Ильяс кимсеге бакъмайып, къатты адымларнен азбар къапыдан чыкъып кетти. О не япмакъ керек олгъаныны энди пек яхшы биле. Шу кетишнен дос-догъру район милиция болюгине барды ве къапы янында тургъан невбетчи милиционерден о б х с с инспекторыны сорады. Милиционер оны мешин къаплы къапы янына кетирип: «Мына, бу одагъа киринъиз»,— деди.

Ильяс, эеджанлы олувына бакъмадан, сакин сеснен, ашыкъмайып лаф этти. Эр шейни башындан башлап анълатты. Орта яшлар къарарындаки сарышын адам онынъ айткъанларыны индемейип динъледи. Кошедеки столда, Ильяскъа янбашынен отургъан къадын исе онынъ айткъанларыны язды.

Ильяс токътагъан арада инспектор:

— Сиз ашыкъманъыз, эгер бир де-бир шейни унуткъан олсанъыз, иляве этинъиз,— деди. Стол устюндеки графинден бир стакан сув къойып, Ильяскъа узатты.— Ичинъиз.

Ильяс бир котеришнен стаканны тюпледи. Вуджудында енгиллик ис этти. «Сув не къадар аджайип шей экен»,— деп тюшюнди. О дюньяда бу къадар яшап, адий сувнынъ илядж экенини бильмей эди.

Ильяс тахта меселесини ве онынънен багълы шейлернинъ эписини айтты. Тек Фериде акъкъында бир шей демеди. Фериде, онынъ Феридеси. Озюнинъ юрек ишлерине башкъаларны къарыштырмакъ истемеди.

— Сиз пек эеджанлысынъыз,— деди инспектор,— онынъ ичюн бугунь ишке къайтып барманъыз. Бу айткъанларынъыз ичюн тешеккюр. О, сиз айткъан топлашувнынъ къарарыны бизге кимсе кетирмеди. Директор сизни къоркъуз-

макъ ичюн ойле дегендир. Амма районымызнынъ колхозларара къуруджылыкъ тешкилятында чешит тюрлю доландырыджылыкълар олаяткъаны акъкъында сигналлар келип тура эди. Сизинъ тешкилятнынъ фаалиетини тефтиш ишинен огърашмакъны назарда тута эдик. Мына, сизинъ келювинъиз бу тефтишни тезлештиреджек. Биз оны бугунь башлармыз.

— Сиз меним айткъанларыма ишанасынъызмы?— деп сорады Ильяс бояғъы тынчлангъан сонъ.

— Ишанамыз,— деди инспектор.— Биз сизинъ кибилерге ишанып, базакъып чалышамыз.

— Сагъ олунъыз,— деп йылмайды Ильяс. Бу онынъ сонъки айларда биринджи кере йылмаювы эди.

Инспектор Ильяснынъ бираз къабарып тургъан кокюсининъ сол якъына ишарет этип:

— Бу не?— деп сорады.

Ильяс тааджипнен кокюсине бакъты ве саба алгъан оюнджагъыны хатырлады.

— Э, бумы, пыштав, тиземнинъ торуны ярын алты яшыны толдура экен. Онъа бахшыш, иште,— деди. Бу сёзлерни айтыркен, быджагъынынъ тюймелерини чезип, къолтугъы астындан пыштавны чыкъарды. Инспектор оны элине алып эвирип-чевирип бакъты. Сонъра кене стол устюне къойды да, янбашындаки къаверенки мешин къын ичинден озюнинъ пыштавыны чыкъарып, онынъ янына къойды. Корюништен экиси де бирдай эди.

— Э-э,— деп башыны саллады инспектор.— Балалар ичюн бойле оюнджакъ ясамакъ мумкюнми? Бакъынъ, шекили де, тюсю де бирдай... Оюнджакъ, оюнджакъ олмакъ керек.— Бираздан иляве этти:— Коресинъизми, бу да бир проблема.

Инспектор кошеде отургъан къадын кетирип берген кягъытларны Ильяснынъ огюне къойды.

— Мында сизинъ шимди айткъанларынъыз язувлы. Окъуп чыкъынъыз. Эгер догъру олса, астына имза чекинъиз.

Ильяс учь саифе языны бир тынышта окъуп чыкъты. Онынъ узун ве къалабалыкъ лафлары мында тегиз, анълайышлы, къыскъа ве саде этип язылгъан. Ильяс бу къадар шейни бойле къыскъа ве там беян этмек мумкюн олгъанына шашып къалды. Учюнджи саифенинъ астына имза этер экен, мемнюнликнен:

— Гъает догъру ве анълайышлы,— деди.

Инспектор оны тыш къапы янынаджа озгъарып кельди, сагълыкълашыр экен:

— Шимди эвге барып раатланъыз,— деди.

Инспектор озь одасына къайтып кирген сонъ, Ильяснынъ айткъанлары язылы кягъытларны алып, район ички ишлер болюги башлыгъынынъ узурына кирди.

Бир къач дакъикъадан сонъ башлыкънынъ кабинетинде оператив группанынъ мушавереси олды. Мушавереде Ильяснынъ косьтеришлери окъулды.

— Районымызда къуруджылыкъ материалларынынъ хырсызланувы акъкъында бир къач сигнал кельген эди,— деди милиция башлыгъы,— бугунь исе, мына шимди эшиткенинъиз киби, бир кереден алты юз кубометр пол тахтасы гъайып олгъан. Оператив группагъа эмир этем: шимди район колхозларара къуруджылыкъ тешкилятында бутюн ишлер токътатылсын! Идаренинъ кересте сакълы анбарлары, истисал азбарлары муурьленсин! Анда бизим адамларымыздан даимий невбетчилик тешкиль этильсин! Аит мутехассыслардан ибарет комиссия бир саттен сонъ о ерде оладжакъ. Сизлер ишке киришинъиз. Лейтенант Сабуровны группанынъ уйкени оларакъ тайин этем. Суаллер бармы?

Кимседе суаль ёкъ эди. Беш адамдан ибарет оператив группанынъ хадимлери ерлеринден турып, теменна этерек, чыкъып кеттилер. Бир къач дакъикъадан сонъ милиция урбасы кийген беш адам отургъан ешиль тюслю машина къуруджылыкъ идаресининъ азбар къапысы янына келип токътады. Ильяс исе бу вакъытта озь эвине келип еткен эди. Онынъ бу къадар эрте къайткъаныны корьген анасы элесленип:

— Не ичюн бу къадар эрте къайттынъ? Бир шей олдымы ёкъса?— деп сорады.

— Олды, ана, олды,— деп кулюмсиреди Ильяс.

— Не олды, хайырлымы?

— Хайырлы. Мына мен Эльдарчыкъкъа насыл пыштав алдым. Тыпкъы дженкявер пыштавлар киби. Бакъынъ. Тенъештирип бакътыкъ. Акъикъий-сындан ич де айырылмай.

— Вай,— деди Асене апте,— бу керчектен де оюнджакъмы?

— Эбет, мына тутып бакъынъ.

Ильяс пыштавны анасына берди.

— Пек яхшы эткенсинъ, балам, — деди Асене апте. — Эльдарчыкъ кимсин насыл къуваныр. О бойле шейлерни севе.

Ана-бала отурып уйлелик ашадылар. Ильяснынъ кейфи пек гузель эди. О чешит кулюнчли лафлар айта, озю де токътамай куле. Огълунынъ шенълигини корип, Асене аптенинъ де чырайы ачылды. «Чокъ куле, лаф эте, демек, ишлери яхшы»,— деп тюшюнди.

— Э, санъа айтмагъа унуткъаным,— деди анасы бир маальде.— Фериде кельген эди. Сени сорады. «Иште», — дедим. Янында эслидже бир къадын да бар эди. О къадар айттым, «киринъиз, бир къаве ичип кетерсинъиз», дедим, разы олмадылар. «Ишимиз аджеле, башкъа сефер келирмиз», — деп кеттилер. Фериденинъ чырайы къачыкъча корюнди.

— Феридеми, ана? Фериде гузель къыз,— деди Ильяс ве хошланып кульди.

— Яндаки о къадын ким?

— О къадынмы, ана? О къадын — бизим Дильбар апамыз. О да гузель.— Ильяс кене кульди.

— Э, гузель олсунлар да, балам. Даима гузель олсунлар. Амма бираз къасеветли киби корюндилер.

— Къулакъ асманъыз, ана, о къасеветлер де гузеллер.

— Олмайджакъ шей айтасынъ, Ильяс, къасеветнинъ де гузели олурмы?

— Олур, ана олур. Гузель адамлар ичюн къасевет этсенъ, бойле къасевет гузель ола.

— Бир худжур лаф этесинъ, бугунь, Ильяс, санъа не олды я?

— Эй, ана,— деп кокюс кечирди Ильяс.— Айдынъыз, яхшысы, Разие тиземлерге бугунь барайыкъ. Анда къонармыз. Ярын джумаэртеси. Эписи бир мен бошым. Истесек, бир гедже даа къонармыз. Бареме, бир доланайыкъ. Тиземлерге бармагъанымыз чокътан.

Огълунынъ сёзлери Асене аптенинъ юрегине ягъ киби ятты. О алельаджеле джыйышынды. Ильяс траш олды, душкъа кирип, анасынынъ «сувукъланырсынъ» дегенине къулакъ асмадан ахылдап-уфулдап салкъын сувнен ювунды. Буюк ве чуллы юзьбезнен сюртюнди. Сонъра, тойгъа деп алгъан къара костюмыны қийди. Быджагъынынъ астындан кене анавы пыштавны такъты. Анасынынъ элиндеки чантаны алды. Шу куню акъшамгъа якъын олар Той-тёпе къасабасына келип еттилер. Эльдарчыкънынъ догъгъан куню ярын дегиль де, бугунь экен. Олар тамам софралар къурулгъан вакъытта кельдилер. Эв саиплери, балалар азиз мусафирлерни корип зый-чув олдылар. Софра башында котеринки рух укюмран. Тёрде отургъан Эльдарчыкънынъ огюнде бир оба оюнджакъ. Амма Ильяс агъасы кетирген оюнджакъ эписинден башкъа эди. Эльдарчыкъ онынъ къыныны Ильяс косьтерген киби этип омузына такъты. Пыштавлы къын онынъ сол къабургъасында салланып тура. Бала тосат-тосат пыштавны къыны ичинден чекип чыкъара, эеджандан парыл-парыл янмакъта олгъан козьлеринен этрафкъа бакъа, силясындан «пакъ-пакъ» деп ата.

Акъшам пек шенъ кечти. Ильяс дюньяда насылдыр къуруджылыкъ тешкиляты олгъаныны, андаки сувукъ назарлы, титис чырайлы адамларны бир тамам унутты. Онынъ ичюн эр шей ве эр ким гузель эди.

Олар Той-тёпеде эки кунь булундылар. Бу эки кунь керчектен де той-дюгюн киби кечти. Разие тизенинъ уйкен огълу Решат базар куню акъшам ана-баланы машинанен эвлерине алып кельди.

Акъшам ятаджакъта Асене апте Ильяскъа бакъып:

— Эвде чокълукъ олсанъ, не къадар гузель я? — деди.— Бизлер исе тек экевмиз.

Ильяснынъ юрегиндеки шенълик, эшкъ даа сёнмеген эди.

— Чокълашмакъ къыйын дегиль,— деди о.— Истесенъиз, ярындан чокълашырмыз.

— Мен санъа джиддий айтам,— деди анасы куськюн давушнен.— Не замангъадже бу диварлар ичинде мен пайна озюм отураджагъым айт бакъайым? Сен янъгъызлыкъ чекмейсинъ ишинъе бара-келесинъ, адамларгъа къошуласынъ. Мен исе...

— Яхшы, ана, ятынъыз, саба ола — хайыр ола,— деди Ильяс ёргъан астына киререк. О бутюн мучелеринде хош ёргъунлыкъ ис этмекте эди.

— Гедженъ хайыр,— деди Асене апте ве огълунынъ одасындаки ярыкъны сёндирди.

— Хайыргъа къаршы,— деди Ильяс юкъулы давушнен.

Асене аптенинъ одасында баягъы вакъыткъадже чыракъ сёнмеди. Ильяс исе чокъ айлардан сонъ биринджи кере таш киби къатып юкълады.

Саба Ильяс юкъугъа тойып уянды. Дюньки котеринки кейф оны аля терк этмеген эди. Сабалыкъ емектен сонъ сокъакъкъа чыкъты. Эр кес ишке ашыкъа, автобуслар адам толу. О толу автобусларнынъ бирине зар-зорнен сокъулды. Ёл бою аякълары уджунда турып кельди. Идаре янындаки дуракъта автобустан тюшти. Узакътан идаренинъ къырмызы ренкли къыйыш къапысы корюнгенинен юрегинде бир тарсыкъув дуйды. Къапы янына келип токътады. Чюнки о ерде къаравулнен берабер милиция хадими де тура эди. О Ильяснынъ адыны, фамилиясыны сорады ве элиндеки джедвельге бакъып, «Ибраимов Ильяс, анбар мудири» деп язылгъан сатырнынъ къаршысына къошув ишарети къойды ве: «Кире билесинъиз,— деди.— Анбарларнынъ ве истисал азбарынынъ къапылары муурьленген. Оларгъа токъунманъыз. Дос-догъру директорнынъ кабинетине барынъыз». Ильяс: «Яхшы», деп кечип кетти.

Директорнынъ къабулханесинде де, кабинетинде де адам толу эди. Секретарь къадын Ильясны корьгенинен: «Сиз ичери киринъиз, сизни беклейлер»,— деди. Ильяс ичери кирди.

— Бу анбар мудири Ильяс Ибраимов,— деди директор янында отургъан милиция лейтенантына бакъып.

— Пек яхшы,— деди лейтенант.— Мен район милициясы оператив группасынынъ башлыгъы лейтенант Сабуров олам.

Ильяс озюне косьтерильген ерге отурды.

Сабуров директоргъа бакъып:

— Бу ер тарлыкъ этеджек, айдынъыз, эпимиз меджислер залына чыкъайыкъ,— деди.

Темирджан Эмирович юксек давушнен:

— Эр кес меджислер залына барсын! — деди. Абдиевге бакъып девам этти.— Джавлан Садыкъович, тешкиль этинъиз.

Абдиев тез-тез юрип чыкъып кетти. Онынъ артындан башкъалар да чыкъа башладылар. «Башланды,— деп тюшюнди Ильяс.— Энди олар аягъы куйген тавукъ киби секиреджеклер».

Ильяс акъикъат ёлунынъ четин экенини, онынъ тантанасы ичюн даа чокъ курешмек, чокъ чекишмек керек олгъаныны бильмей эди. Онынъ назарында «Айдын ёл» колхозынынъ реиси Ораз Арслановнынъ бильдирюви бутюн бу доландырыджылыкънынъ устюни ачаджакъ. Чюнки бу колхознынъ территориясындаки Рават коюнде къурулгъан эки къатлы мухтешем мектеп бинасынынъ поллары ичюн тахталарны ве конделен агъачларны шу колхоз озь фондундан берди. Бу ал белли олгъанынен ягъмаджылар къапкъангъа тюшеджеклер. Эбет, тюшеджеклер.

Меджислер залында топлашув башланды. Директор ве лейтенант президиумгъа чыкъып отурдылар. Лейтенант Сабуров изаат беререк, меселени тафсилятлы суретте анълатты:

— Финанс хадимлеринден ве икътисадиятчылардан ибарет тефтиш комиссиясы чалышып башлады,— деди о.— Тефтишнинъ нетиджелери белли олгъандже бу районны терк этмеге кимсенинъ акъкъы ёкъ. Шимди исе алты юз кубометр тахтанынъ гъайып олувы акъкъында ким, не бильсе, минберге

келип айтсын. Сёзге чыкъкъанлар башта ады-фамилиясыны ве иш вазифесини айтсынлар.

Кимседен сес-солукъ чыкъмады.

— Манъа рухсет этинъиз, мен башлайым,— деди директор.

— Буюрынъыз, Темирджан Эмирович,— деди лейтенант Сабуров элинен минберни косьтерип.

Темирджан Эмирович, гъает сакин ве итиразгъа ер къалдырмагъан ребердже давшунен, лаф этип башлады:

— Акъадашлар, — деди о. — Коллективде даянылмасы мумкюн олмагъан джинает юзь берген. Мен мында алты йылдан берли чалышам ве бир заман бир тахта я да агъач гъайып олмады. Шимди исе бир кереден алты юз кубометр! Бу — акъылгъа ятаджакъ шей дегиль, Гъафлетте къалдыкъ, аркъадашлар! Гъафлет юкъусындан уянайыкъ, акъикъатнынъ козюне тик бакъайыкъ. О хынзыр джинаетчи, бельки де, шимди бизим арамызда отурадыр! Бельки шимди минберге чыкъып, озюни къой агъызындан чоп алмагъан адам этип косьтермеге тырышыр. Ачыкъкозь олайыкъ. Ойлелеринынъ юзьлериндеки орьтюни шефкъатсызлыкънен йыртып ташлайыкъ. Э, аркъадашлар, шефкъатсызлыкънен ве джесаретнен арекет этейик. Барсын, онынъ игренч къияфетини эр кес корьсин! Къанун къаршысында эпимиз бирдай джевапкярмыз, аркъадашлар. Къанун, бизим адалетли къанунымыз къабаатлыны тапмамызны ве бу ерге чыкъарып резиль-масхара этмемизни иджаб эте. Бизим озюмизнинъ энъ инсаниетли къанунымыз, Конституциямыз огюндеки гражданлыкъ борджумызны сафдиллик иле эда этейик! О, гъайып олгъан тахталар акъкъында ким, не бильсе, шимди минберге келип, иш аркъадашларынынъ козьлерине тик бакъып, ачыкъ ве конкрет айтсын.

Темирджан Эмирович ерине отургъанынен экспедитор Али минберге чапып чыкъты.

— Мен, Шамсуддинов Али, мында экспедитор олып чалышам, — деди о.— Хаберинъиз бар, бизим тешкиляттан чыкъкъан эр бир тахтаны, агъачны, мыкъны объектлерге мен теслим этем. Теслим эткен ерлеримде накладнойларны имзалатып, анбар мудирине кетирип берем. Сонъки вакъытларда анбар мудиримиз Ильяс Ибраимов азыр махсулларны объектлерге озю теслим этип башлады. Мен индемедим. Рават коюндеки мектепнинъ къуруджылыгъына да озю къатнады. О мектеп ичюн алты юз кубометр тахтаны исе ёлламакъны ред этти, «Айдын ёл» колхозы озю береджек, — деди. Мен «яхшы» дедим. Колхоз озюнинъ фондундан сонъки материалларны мектеп ичюн берди. Мына шимди къыш келеята. Колхознынъ мал фермаларыны тамирлемек, къышкъа азырламакъ керек. Ондан гъайры, тарла шипанларыны да баарьгедже тамирлемек, янъы шипанлар къурмакъ керек. Бу ишлерни колхоз озь кучюнен япаджакъ. Биз исе, бойле сыкълет вакъытта, оны тонадыкъ, аркъадашлар, э, онъа ярдым этеджегимиз ерине оны тонадыкъ. Фондундаки сонъки керестени чекип алдыкъ.

— Сиз гъайып олгъан тахталар акъкъында не билесинъиз?— деп онынъ сёзюни больди лейтенант Сабуров.

— Э, гъайып олгъан тахталар, мында, бизим истисал азбарымызда тура эдилер. Сонъ, турды-турды ве бир кереден гъайып олдылар. Буны мен бильмейим. Буны тек анбар мудири Ильяс Ибраимов биле. Мен къануний ёлнен алып чыкъылгъан материаллар ичюн месулим.

Бундан сонъ директор муавини Абдиев, баш инженер Халиль Бабаш сёзге чыкътылар. Олар озьлерини аджемиликте, адамларгъа къарардан зияде ишанувда къабаатлап лаф эттилер. Ильяс Ибраимов киби яш, теджрибесиз, сёз тутмагъан балагъа буюк ве месулиетли ишни ишанып янъылгъанларына языкъсындылар.

— Аркъадашлар,— деди лейтенант Сабуров.— Мында ис-дуйгъулар, бордж ве месулиет акъкъында дегиль, нам-нишансыз гъайып олгъан алты юз кубометр тахта акъкъында лакъырды этмек керек. Алты юз кубометр — бу кучюк бир шей дегиль ки, оны джепке къойып, алып кетмек мумкюн олсун. Бельки, бирев корьгендир, я да эшиткендир?— Кимсе индемеген сонъ, Сабуров Ильяскъа бакъып:— Энди, айса, сёзни Ильяс Ибраимовгъа берейик,— деди.

Ильяс минбер янына келип, эр шейни о б х с с т е айткъаны киби, ашыкъмайып айтты. Сёзюнинъ сонъунда:

— Буны «Айдын ёл» колхозынынъ реиси Ораз Арсланов ве бизим баш бухгалтеримиз Дильбар Юсуповна тасдыкълая билелер,— деди.— О мукъавелени Дильбар Юсуповна да корьген эди.

— О, сиз айткъан мукъавеле бизим элимизде,— деди лейтенант Сабуров.— Мына бу онынъ бириндже нусхасы, мына бу исе экинджи нусхасы экени тасдыкъланды.

— Мен корьген мукъавеледе онынъ учюнджи пункты башкъа тюрлю язылгъан эди,— деди Ильяс.

— Я о мукъавеле къайда?

— Мен оны Дильбар Юсуповнадан алгъан сонъ, директоргъа косьтердим. Директор ачувланды, къычырды ве оны озюнде алып къалды.

Лейтенант Сабуров янында отургъан Темирджан Эмировичке бакъты.

— Бу адамнынъ айткъанлары догърумы, Темирджан Эмирович? — деп сорады.

— Догърулыгъы шу дереджеде ки,— деди Темирджан Эмирович,— о манъа керчектен де шу мукъавелени кетирди. Мен онъа: «Сен бухгалтерияда сакълы турмасы керек олгъан документни не ичюн элинъде ташып юресинъ, джойсанъ не олур? Бунынъ ичинде онларнен бинъ кумюш пара бар»,— деп дарылдым ве мукъавлени алып къалдым.

— Шимди къайда о?— деп сорады лейтенант Сабуров.

— О шимди сизинъ элинъизде булунмакъта, Сабуров аркъадаш,— деди Темирджан Эмирович.— Мына бу бириси, яни биринджи нусхасы. О манъа кетирген мукъавеле шу эди.

— Мен бир шей анълямайым,— деди лейтенант Сабуров.

— Анълашылмагъаны шу ки, онынъ, яни бу документнинъ учюнджи пунктыны бизим йигит янълыш анълагъан. Онынъ аджемилиги, документни окъумагъа бильмеюви коллективде бу къадар къалабалыкъ догъурды.

Сабуров минбер башында къайтып къалгъан Ильяскъа бакъып:

— Сиз бир шейлер даа айтмакъ истейсинъизми?— деп сорады.

Ильяс индемеди. Эр шейнинъ устю орьтюльген. О яваш-яваш юрип минберден тюшти. Зал чым-чырт эди.

— Аркъадашлар,— деди Сабуров,— сизинъ баш бухгалтеринъиз Дильбар Юсуповна Якъубджанова агъыр хасталангъан. Шимди хастаханеде экен. Бизим адамымыз барып онынъле субетлешти. Якъубджанованынъ айткъанына коре, о тахталар къуруджылыкъкъа ёлланылмагъан. «Айдын ёл» колхозынынъ реиси Ораз Арсланов шимди отпускада экен, онынъ къуруджылыкъ боюнджа муавини Валентин Абрамович Аракелов шимди мында булунмакъта. Онынъ косьтериши ве элиндеки документлер боюнджа мектеп къуруджылыгъына алты юз кубометр тахта ве юз йигирми кубометр агъач колхоз тарафындан берильген. Демек, сиздеки айны шу макъсад ичюн азырланылгъан тахталар ве агъачлар къанунсыз суретте, яни хырсызлыкъ ёлунен алып кетильген. Хырсыз ким, я да кимлер? Бунынъ устюни ачмакъ керекмиз. Шимдилик, бутюн къабаат Ильяс Ибраимовнынъ устюнде.

Топлашувдан сонъ, Сабуров Ильяснен айрыджа лакъырды этти.

— Шимдилик, яни тефтиш биткендже бир якъкъа кетмейджегинъиз акъкъында расписка язып беринъиз,— деди.

Ильяс онынъ айткъаны киби япты.

Ильяс ичюн агъыр куньлер кене къайтып кельдилер. О озюни бутюн дюньяда янъгъыз ис этти. Кимсе оны анълямай, анълямакъ да истемей. Тахталар бир ерде ёкълар, дерсинъ, бувланып, кокке учып кеткенлер. Адамлар эп ондан четленип юрелер. Озюнинъ о б х с стеки икърарынен Ильяс эр шейнинъ устюни ачтым беллеген эди. Амма бунынъ акси олып чыкъты. Дерсинъ, озюнинъ къуртулув ёлларыны озю къапатты.

Колхозларара къуруджылыкъ тешкилятынынъ малиевий фаалиетинден джиддий эксиклик тапылмады. Бутюн весикъалар ерли-еринде экен. Директорнынъ айткъаны киби, къанунсыз ёлнен ич бир тахта, ич бир агъач масраф

олунмагъан. Тек шу алты юз кубометр тахта ве юз йигирми кубометр агъач ичюн весикъалар ёкъ, агъачнынъ озю де ёкъ. Малиевий тефтиш биткенинен бутюн къапылардаки муурьлер алынып ташланды. Тешкилят баштакиси киби чалышып башлады. Тефтиш комиссиясынынъ резюмеси эсасында Ильяс маддий месулиетле багълы ишлерде чалышувгъа ляйыкъсыз танылды. Оны цехке ишчи оларакъ авуштырдылар. Джоюлгъан махсуллар ичюн исе джинаий иш ачылды.

Ильяс озю биринджи кере баргъан о б х с с инспекторы узурына бир къач кере даа барды.

— Эгер бизге айткъанларынъыз догъру олса, бир кунь ола, эбет устю ачылыр, — деди инспектор. — Амма шимди, бир тюрлю из ёкъ. Районымызда шахсий эв къураяткъанларнынъ эписи тешкерильди. Ич бир ерде ойле тахта ёкъ.

Бу вакъытта телефон чалынды. Инспектор трубканы алып динъледи: Бирден:

— Эписи олып он дане дейсинъизми? — деп сорады. — Бильмейим. Озю мында, шимди сорарым. — Ильяскъа бакъып: — Борбанлыкъ деген койде бир адам эвининъ тек бир одасынынъ полыны денъиштирген. Тахталарнынъ къалынлыгъы къыркъ миллиметр экен. Оларны насылдыр кечип кетеяткъан машинанынъ шоферинден сатып алгъан. Эгер барып корьсенъиз, тахталарны танырсынъызмы?

— Бельки. Биз оларны мында тезьяларда эренделеп тегизлеген эдик. Эгер о адам озю де ёнмагъан олса, тезья эренделеген тахтаны къолнен эренделенген тахтадан айырмакъ мумкюн, — деди Ильяс.

— Демек, бараджакъ оласынъыз, ойлеми? — деди инспектор.

— Барайым.

Инспектор телефон трубкасына:

— Сиз бир якъкъа кетмей турынъыз, биз оны ёллаймыз. Анда къаршылап алынъыз, — деди.

Ильяс къабургъаларына «Милиция» деп язылгъан машинагъа отурып, Борбанлыкъ деген койге кетти. Бир сааттен сонъ машина койнинъ ортасында тургъан тыпкъы шойле машинанынъ янына барып токътады.

— Сержант Кочетов! — деп теменна этти яш милиционер. — Бу якъкъа юрюнъиз, мына бу эвде.

Ильяс милиционернинъ артындан юрип, балабан араба къапыдан кечерек, кузь япракъларынен орьтюльген кениш азбаргъа кирди. Оларны эв саиби къаршылап алды.

— Бу йигитми? — деп сорады беяз сакъаллы къарт.

Милиционер башыны къакъытып тасдыкълады.

Эв саиби оларны янъы пол тёшельген одагъа алып кирди.

— Мына, огълум, бакъынъыз, — деди о. — Хырсызлыкъ мал дегиль. Парасыны берип алдыкъ. Бизим чайханемизнинъ огюне тёпесинедже бойле узун тахталар юклю эки копчекли тиркемеси олгъан машина келип токътады. Шофер чайханеге кирип чай ичти. О кетмеге тедарикленгенде «Огълум, манъа он дане тахта сатып оламазсынъызмы?» — деп сорадым. Мына бу оданынъ пол тахталары чурюк эди. О манъа: «Данеси бешер кумюштен», — деди. Мен разы олдым. Эвимиз де онынъ ёлу устюнде. Машинасыны къапымыз янына кетирип токътатты. Берабер тюшюрдик. Мен онъа элли кумюш бердим, сонъ бир де «сагъ ол», дедим. Олгъаны бу.

— Ата, сиз бу тахталарны алгъан сонъ, оларны эренделединъизми? — деп сорады Ильяс.

— Не ичюн эренделейим? — деди шашып къарт. — Олар пек гузель эренделенгенлер, апма-азыр тахталар. Тек узун эдилер. Манъа оларны пычмакъ керек олды.

— Шу пычып алынгъан кесеклери къайда?

— Мында, эписи мында.

Ильяс тахталарны корьгенинен оларнынъ къыркъ миллиметр къалынлыкъта экенлерини анълады. Бу парчаларны азбаргъа алып чыкъып, кунешке тутып, эвирип-чевирип бакъты. Шубе ёкъ. Тезьянен эренделенгенлер. Тахталарнынъ арт тарафларында тезья тыгъырчыкъларынынъ излери де бар.

— Бу тахталар тезьянен эренделенгенлер, — деди Ильяс сержанткъа.

— Бу кишининъ айткъанына коре, машина Къокъанд бетке кеткен, — деди сержант. — Эгер булар керчектен де сизинъ тахталар олса, олар бизим районда дегиллер.

— Ондан эвель, тыпкъы онъа бенъзеген ве шойле тахталар юкленген бир къач машина даа кечти. Амма олар чайхане янында токътамадылар.

— Ата, биз ненен меракълангъанымызны кимсеге айтманъыз, — деди сержант. — Сизинъ къабаатынъыз ёкъ. Биз буны билемиз. Бугунъ акъшам сизге тефтишчи келир. Онъа бутюн шейни гъайрыдан ве бутюн тафсилятынен анълатырсынъыз. Мына парча тахталарны да ичери кирсетип къойынъыз. Олар даа керек олурлар.

— Яхшы, огълум, яхшы, — деди къарт.

Сержант Кречетов бу койнинъ участка милиционери экен. О Ильясны озюнинъ иш одасына алып барды. Андан олар о б х с с инспекторына телефон эттилер. Сержант телефоннен бу тахталарнынъ насыл этип кельгенини анълаткъан сонъ, телефон трубкасыны Ильяскъа берди. «Лаф этинъ, сизни сорай»,— деди.

— Демек, таныдынъыз э? — деди инспектор.

— Юз файыз эминликнен айтмакъ къыйын, амма къалынлыгъы, узунлыгъы келише. Тезьяларда эренделенген тахталар. Мен бунъа эминим. Умумен, бизим тахталаргъа пек ошайлар.

— Анълашылды, — деди инспектор. — Тахта ине дегиль, тапармыз. Амма сиз бир кимсеге бу акъта бир сёз айтмамакъ керексинъиз.

— Эбет, эбет, мен билем, — деди Ильяс.

Дёрт куньден сонъ Ильясны милициягъа чагъырдылар. Оны о б х с с инспекторы кулер юзынен къаршылады.

— Сизинъ тахталарынъыз тапылды, къардаш, — деди о. — Тап Къокъанд шеэри янына барып чыкъкъанлар. Оларны ташыгъан машиналарнынъ шоферлери де тахталар сизинъ идаренъиз азбарындан юкленгенини айттылар. Эллеринде сахта весикъалар бар экен. Онынъ ичюн де ёлда оларны автоинспекторлар тутмагъанлар. Мына о накладнойлар.

Ильяс инспектор огюне къойгъан озюне таныш сары тюслю кягъытларгъа бакъып шашып къалды.

— Булар директор муавини Абдиевнинъ элинен язылгъанлар, — деди о.

— Насыл бильдинъиз? Экспертиза буларны сол эльнен язылгъан, деди.

— Абдиев сагъ элинен умумен язмай. О солакъай. Онынъ ичюн даима сол якъкъа янтайтып яза.

— Тахталар ве агъачларны сатын алгъан адамларнынъ айткъанларына коре, олар параны шахсен директорнынъ элине бергенлер. Эм тахтаны алмаздан бир къач ай эвель бергенлер.

— Энди не оладжакъ? — деп сорады Ильяс.

— Тефтиш янъыдан башланаджакъ. Шимди Темирджан Эмировични алып кельмек ичюн кеттилер. О, шимдилик, бизде отурып турсын. Къана, бакъайыкъ, о бизге даа нелер айтыр экен.

Къуруджылыкъ идаресинде янъыдан тефтиш башланды. Бу сефер энди директорсыз. Эки куньден сонъ Абдиев, даа бир къач куньден сонъ экспедитор Али Шамсуддинов къапалдылар. Тефтиш исе эп девам этти.

Заваллы Дильбар Юсуповна озюнинъ пенсиясына шай да чыкъып оламады. Хастаханеде кечинди. Онынъ дженазесине бутюн коллектив барды.

Ильясны баштаки вазифесине тайин эттилер. Онынъ шимди иши чокъ. Шай исе де Фериденен корюшмеге вакъыт тапа. Эксери куньлери олар ишке берабер келип, берабер къайталар. Адамларнынъ айткъанларына коре, тезден оларнынъ тойлары оладжакъ экен. Къуруджылыкъ тешкилятынынъ шимдилик башлыгъы да, муавини де ёкъ. Ильяс Ибраимов башлыкъ оладжакъ экен деген эмиш-демишлер юре. Биревлер: «Яш баладан башлыкъ олурмы?» деселер, башкъалар: «Намуслы адамдан даима башлыкъ олур», — дейлер.

Ият девам эте. Тек огге бакъып яшагъанлар онынънен берабер адымлап олалар. Агъыр рухий хасталыкълардан арынып оламагъанларны, шиддетли девирге кечмишнинъ ольчюлеринен якълашмакъ истегенлерни джошкъун джерьян шефкъатсызлыкънен сипирип ата.

Якъуб Мустафаев

Бухгалтер

Очерк

Эбет, очеркте къараманынъны сёйлендирмек ве берген суаллеринъе толу, къандырыджы джевап алмакъ гъает муимдир. Мында эр шей къалем саибине багълы. Барып да субет «сувып» башласа иш мартавал, дее берсенъ де ола. Лякин къаршынъдаки инсан терен фикир юрсетип, меракълы шейлер айтса, демек, макъсадынъа иришювде ильки адымны аткъансынъ. Санъа ялынъыз оны дикъкъатле динълемек, ве ниает стол башына отурып, сабырнен сатырларны кягъыткъа тизмек къала.

Иште, мына шу сатырлар Февзи Муртазаевнен корюшювимизден сонъ пейда олдылар. Субет девамында адам баягъы «ачыла», яни озюнинъ кимлигини дуйдура-къоя, дегенлери догъру олгъанына кене бир дефа эмин олдым.

— Эр бир ишнинъ озь меракълы тарафы бар.

Муртазаев бу сёзлерни чокътан эзберленген икметли сёз, даа догърусы, аксиома киби айтып ташлады.

— Меракъсыз зенаат ёкъ, дейджек олясынъызмы?

— Айса!

— Шай исе, не себептен базы адамлар саба ишке истер-истемез бара ве кунь бою саат алтыны сабырсызлыкънен беклейлер?

— Суалинъизге чешит-чешит джеваплар бермек мумкюн.

— Меселя?

— Дейик, кимдир зенаат сайлавда янълышкъан. Айтчы, олуджы шейми?

Башымны саллайым, разылашам.

— Я да, зиялылыкъкъа ынтылып, озюнинъ тамамиле башкъа саа адамы олмакъ кереклигини бильмеген, базыда буны кеч анълап такъдирлерини денъиштирмектен къачынгъан шахслар азмы?

— Эр адымда олмаса да, бойлелерини баягъы расткетирдим.

— Эксери адамлар, яшагъан еримден узакъ олмасын, деп бириндже расткельген тешкиляткъа, идареге, заводкъа, ходжалыкъкъа ишке кирелер. Аслында, бириси оджа, дигери шофер, учюнджиси ташчы олмакъ мумкюн эди.

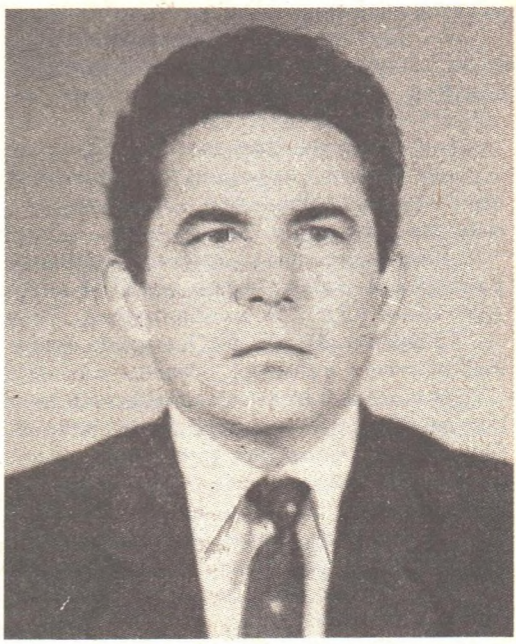
— Юрегине ятмаса да, чалышаберелер, япкъан ишлеринден ич бир тюрлю зевкъ алмайлар. Фикиринъизни догъру анъладыммы?

Субетдешим памукъ чечекли пиялада сувып къалгъан чайны ичип, кене манъа бакъты.

— Зевкъ къайда? Тезджe кунь кечсе, олды. Бойле алгъа, ич де сакъынмадан, фаджиа демек керекмиз. Къана, эр кес озь еринде булунса! Языкъ ки, бу шимдики ал тек хаял. Гъайрыдан къурувнынъ аятий зарурият олып тургъан себеплеринден бириси де, занымджа, мына шудыр...

Февзи агъа стол устюнде къатлангъан къытай эльбезинен бети ве юксек манълайындаки тер тамчыларыны сильди. Онъ диварда пенджере тёпесинде чалышып тургъан кондиционерге бакъты, сонъ шакъанен деди:

— Олян, салкъын ель астында отур-

ФЕВЗИ МУРТАЗАЕВ

санъ да, узун лакъырды адамны ёрулта жен. Тап шыр-сув олдым.

— Я, лакъырдымыз меракълы да...

— Язып-чызгъанларнынъ элине тюшсенъ, къуртулып оламайсынъ, бульбуль кибн сёйленгенинъни дуймай къаласынъ. Бунъа джевабынъ бармы, журналист аркъадаш? — деди Муртазаев манъа маналы назар ташлап. — Билесинъми, мевзу ёнелишини озюнъ догърултмакъ керексинъ.

— Себеп?

— Сизни чокъ йыллардан берли бильгеним ичюн айтам. Зенаатынъызны пек севесинъиз, язмагъа тырышасынъыз.

— Бунынънен не демек истейсинъиз я?

О тааджипленгенимни корип, шакъылдап кульди.

— Озь ишинъе меракъ беслейсинъ, ондан къуванч аласынъ, демек истейим. Сизде, къаршынъызда отургъан адамны сёйлетмек къабилиети бар.

— Я, журналистке де, энъ керек олгъан чизги бу да!

— Ана! Ана! — Муртазаев пармагъыны тёпеге котерди. — Бутюн зенаатлар шай...

Муртазаевнинъ мына шу сёзлери, толусынен онынъ озюне аит. Сырдарья области ходжалыкъларында юзден зияде баш бухгалтер бар, оларнынъ чокъусыны таныйым, лякин бу куньгедже Муртазаев кибисини расткетирмедим. Дерсинъ о баш эсапчы вазифеси ичюн догъгъан. Февзи агъаны башкъа бир де-бир иште ич тасавур эталмайым.

Февзиде озь зенаатына олгъан меракъ та Кърымда, дженктен эвель башланды. Раметли бабасы Сулейман агъа Албатта кой матлюбат джемиетинде бухгалтер эди. Озьбекстангъа кочюрильгенден сонъ, о Баяут районындаки Пушкин ве «Баяут» адына совхозларда бухгалтерлик япты. Февзи единджи- секизинджи сыныфларда окъугъанда бабасына чешит эсабатларны азырламагъа ярдымлаша тургъан. «Менim эсапчы огълум», — деп севе эди оны Сулейман агъа гъурурнен. Бабанынъ дюньядан эбедий козь юмгъаны энди он алты йыл. Февзи чокътан озю баба олды, онынъ учь эвляды бар. Олардан бириси баба зенаатыны девам эттиреджек, анамына дегендже бухгалтерлик дипломыны аладжакъ...

Февзи агъа даа тюневин къырмызы «Жигули»сине минип, Ташкентке, эсап-кредит техникумына барып къайтты. Анда экинджи эвляды — Айше окъуй. Бакъ сен, онынъ саделигини, эвге келип кеткенде де индемеди. Анда, техникумнынъ Урьмет тахтасына аляджы студент Айше Муртазаеванынъ сурети къойылгъан. Февзи агъа бунъа ойле къуванды ки, пайтахт ве Гулистан арасындаки бир бучукъ саатлик ёлны бир бучукъ дакъкъада кечкен киби олды. Шай, дуймады. Къадыны Эдае аптенинъ сымарышларыны да унутты.

Бабагъа бундан гъайры даа насыл мукяфат, даа насыл бахшыш керек? Аньане девам эте — Муртазаевлернинъ учюнджи несили де албатлы Сулейман агъанынъ эмек ёлундан кетеджек!

Лякин къуванчнен кедернинъ арасы бир адым ола дегенлери догъру экен. Область партия комитетине мындаки пенсионерлернинъ бирисинден балабан шикяет тюшкен. Онда директорнынъ, инженернинъ, агрономнынъ адларына чешит ифтираларнен берабер баш бухгалтерге де токъунылгъан. Анда, Муртазаев къошып яза, къабар ала, сахта эсабатлар эсабына джебини толдура, эллери темиз дегиль дениле. ОБХССнинъ махсус ёлланылгъан теджрибели хадимлери эринмеден эки ай тешкердилер, юзлернен чешит бухгалтерия кягъытларыны огренип чыкътылар. Ич бир къабаатлав тасдыкъланмады, мектюптеки малюматларнынъ баштан-аякъ уйдурма олгъаны исбатланды. Бу мунасебетнен озюм окъугъан сатырларны текрарлайым: «Комсомол районындаки «Москва» совхозында бухгалтерия эсабы боюнджа ишлер шойле ёлгъа къоюлгъан ки, бу шараитте хырсызламакънынъ, козьбояваджылыкънынъ, къошып язувнынъ ич де чареси ёкъ. Баш бухгалтерни джезаламакъ дегиль де, аксине, мукяфатламакъ керек». Эм, бу сатырлар характеристикадан дегиль де, ОБХСС хадимлери группасынынъ ёлбашчысы партия обкомына язгъан ресмий справкадан алынды. Догърусы: йигирми йылдан зияде мухбирлик япып, биринджи кере бойле весикъаны корьдим.

Бираз сукюнеттен сонъ Муртазаевден сорадым:

— О, ифтираджы къартнен корюштинъизми?

— Озю кельди, — деди Февзи агъа, окюнчле кулюмсиреп. — ОБХСС майоры, къартны судкъа бермемни тевсие этти.

— Я, сиз?

— Санъа таш атсалар, сен отьмекнен джевап бер, акъай. О пенсионернен чекелешип отурмакъны озюме ляйыкъ корьмедим. Оны джинаий джевапкярлыкъкъа чекмектен манъа не файда? Энди атта торунларыны эвлендирген адам, аджыдым. Яхшылыкъ этмек яхшы шей. Къабаатыны бойнуна алды, мына шу кабинетчикте менден афу сорады. Манъа шусы етерлик. Энъ муими — адым лекеленмеди, шу яшыма келип, бир кере биле утанаджакъ, къызараджакъ, къараланаджакъ ишке къол урмадым. Эм урмам! Арамтамакълыкъ ёлуна кирмек — инсанлыкъ къыяфетини джоймакътыр. Муими эр вакъыт адам олып къалмакъ. Буны инсан оларакъ да, йигирми учь йылдан берли партбилет ташыгъан коммунист оларакъ да айтам. Элял аш ашап, элял сув ичмектен эйиси ёкъ. Бабам бутюн омюрини шай кечирди,

мен де шай яшайым, эвлятларымнынъ да тыпкъы шойле адамлар олгъанларыны истейим...

Затен, Муртазаев бахытлы адам. Чюнки о севген ишинен огъраша ве севимли къорантасынен тынч-муаббет яшай. Омюр аркъадашы Эдае Османова да бухгалтер — къоджасынынъ онъ къолу. Уйкен огълу Энвер — ордудан къайтув арфесинде. О аскерликке Ташкент кой ходжалыгъы ирригациялав ве механизмлештирюв институтынынъ экинджи курсындан чагъырылды. Ордудан къайткъан сонъ, окъувыны девам этеджек. Кенджелери Фидане исе секизинджи сыныф талебеси, ана-баба зенаатыны кутеджекми-ёкъмы, шимдилик бир шей демек кучь. Эр алда, математиканы севе, аляджы.

Муртазаевнен берабер совхознынъ директоры Байтемир Ураловны да бахытлы ёлбашчы, демеге акълымыз. Чюнки онынъ ходжалыгъында Февзи Муртазаев киби бухгалтер чалыша. «Эсап-китапнынъ директоры Муртазаевдир, — дей о. — Эсабатларны даима бельгиленген муддетинден учь-дёрт кунь эвель битире-къоя. Оны не тешкермек керек ве не де козетмек. Ишини беш пармагъы киби биле. Бойле баш бухгалтеринъ олгъан сонъ, башынъ агъырырмы?»

Директорнынъ макътавына къошуладжакъ делиллерни айтаджакъ олсам, башта бир «Москва»да эсап-китап ишлерини гъайрыдан къурув Февзи Муртазаев кельген куньден козьге корюнип башлагъаныны къайд этмек керек. КПСС Меркезий Комитетининъ тарихий апрель (1985 с.) Пленумына даа эки йыл бар эди, Муртазаев исе, озюне берильген участкада бурулыш япмагъа тедарикленди. Эм, тез арада онынъ ирадели, терен бильгили, гъает арекетчен ве тешкилятчы мутехассыс олгъаны эр кеске анълашылды. Эльбет, балабан ве чокъ пытакълы ходжалыкъта эсап-китап ишлерини девир талап эткени киби тертипке чекмек мушкюль меселе. Бунъа къоркъмадан къол урмакъ, адамдан къатиетликни, белли бир вакъыткъадже тынч яшав акъкъында тюшюнмемекни, атта джесаретни талап эте. Чюнки курешсиз ич бир шей олмай. Бунынъ исбатына тек бир мисаль кетиремиз.

...Бир куню узакъ болюклерден бирининъ уйкен бухгалтери квартал эсабатынен идареге кельди, Муртазаевнинъ кабинетине тильки киби къыйышып яваштан кирди. Бу шахс «Г» арифи шекилинде эгилип селямлашты да, йылмайып, деди:

— Февзи Сулейманович тасдыкъланъыз.

— Отурынъыз, — деди баш бухгалтер ве сайылы дакъкъалар ичинде эсабатны бакъып чыкъты. Сонъ оны къаршыдаки скемледе пусып отургъан эсапчынынъ огюне ташлады. Кестирип айтты: — Гъайрыдан язмасанъыз олмаз!

— Ие! — деп болюк бухгалтери шашты. — Неге, ака?

— Буны сорап отурмагъа аджет ёкъ, ука! — Муртазаев еринден атылып турды. — Озюнъизни матюв этип косьтермеге тырышманъыз. Мени алдатырым, беллединъизми? Шай олса, янълышкъансынъыз.

— Алдатмакъ ниетим ёкъ, Февзи Сулейманович...

— Айса, япылмагъан ишлерни, чалышмагъан адамларны къошкъанынъыздан макъсад не?

— Э-э, коктен тюшкен киби сорайсынъыз...

— Яни, шай олып кельди ве шай да девам этеджек, демек истейсинъиз. Догърумы?

— Эр кес яшамакъ истей, Февзи ака. — Болюк эсапчысы бираз джанланды, юзю ярыкълашкъан киби олды. — Сиз де къуру къалмазсынъыз...

— Имзаласам, олгъаны, демек меним акъкъымны кетирип береджексинъиз. Так? — Муртазаев чокътан алышып къалгъан рус сёзюни къуллангъаныны абайламады.

Болюк бухгалтери, ниает, кулюмсиреп, башыны саллады. Муртазаев исе, ачувдан юзю къып-къырмызы олды. О столны айланып, онынъ янына кельди.

— Бала-чагъа чокъмы?

— Алты эвлятнынъ бабасым! — тааджипленип джевапланды эсапчы. — Я, оларнынъ бу ишке насыл алякъасы бар?

— Догърудан-догъру! Бойдакъ олгъан олсанъ, алынъа шамеклер агълар эди! Гунасыз эвлятларынънынъ урьметине, санъа яманлыкъ этмем. Эйиси, бойле япайыкъ...

Болюк бухгалтери, озьджесине разылаштыкъ деп тюшюнди гъалиба, кетирген кягъытларыны кене Муртазаевге узатты. Лякин...

— Сизге бир кунь муддет берем, — деди Муртазаев. — Барып, квартал эсабатыны янъыдан язынъыз, олгъаны киби. Эм, озь истегинъизнен иштен бошамакъ акъкъында аризаны да язып келинъиз. Анълададынъызмы?

Сувгъа тюшкен тавукъ киби бирден кучюклешип къалгъан «тильки» кабинеттен сыптырылды.

Бунъа бенъзеген вакъиалар беш бучукъ йылда ким бильсин къач керелер текрарланды. Буны айтмакъ къыйын. Лякин меселе чешит конфликтлернинъ сайысында дегиль. Бутюн лаф коммунист Февзи Муртазаевнинъ акълы олгъаныны, догърулыкъны, эляллыкъны озюне омюрлик ёл этип сайлап алгъанындадыр.

Баш бухгалтер, дегенлери не я?

Аксиома: колхоз я да совхозмы, ишханеми, тешкилятмы, муэссисеми — эписине этрафлыджа азырлыкъ корьген мутехассыс, ракъамларнынъ акъикъий шорбаджысы олгъан уста баш бухгалтер керек. Бойле вазифеге тайинленмек исте-

генлер чокъ, лякин онъа ляйыкъ мутехассыслар аз. Демек, бу фикирни девам эттиререк, Гулистан шеэринин дженюп джизарындаки «Москва» совхозында ишлер яхшы олгъаныны текрарлайджакъмыз, чюнки мында бухгалтериянынъ ёлбашчысы энди окъуйыджыгъа баягъы таныш олгъан коммунист Февзи Муртазаевдир. Гъает алчакъгоньюлли, кулер юзьлю, ич де чырайыны сытмагъан, сесини котермеге алышмагъан, агъызындан бир кере биле къаба сёз чыкъмагъан бу аджайип инсан ходжалыкъта эсапчылыкъны ойле ёлгъа къойды ки, шашып къаласынъ.

Десте-десте ракъам джедвеллери толу къалын папкалардан даа да тарлашкъан онынъ кучюк кабинетинде отурамыз. Лакъырды КПСС XXVII съездинде, Бутюнсоюз XIX партия конференциясында къоюлгъан къоджаман вазифелер ве оларны омюрге кечирюв хусусында кете. Субетимиз бир къач саат девам этсе де, сонъу корюнмей. Бунынъ себеби адий: Муртазаев эсапчылыкъ боюнджа пек меракълы шейлерни айта, вакъыт кечип-кеткенини де дуймайсынъ. О стол четиндеки баш бухгалтерия китабыны къолуна ала, саифелей. Бираз тюшюне-ташына кене лаф эте:

— Владимир Ильич Лениннинъ ибаресинен айткъанда, социализм — бу эсап демектир. Яни, эр бир иште, эр бир саада догъру эсап олмалы. Акс алда гъайрыдан къурув, мувафакъиет, огге догъру адымлав — буларнынъ эписи тек арзу олып къалаберир.

Мына шу кучюк монологнынъ озю биле Муртазаевнинъ ким олгъаныны косьтере. Мен исе, онынъ озь принципине даима садыкъ олгъаныны яхшы биле́м. О «Москва»гъа кельмезден эвель Баяут районындаки Пушкин адына совхозда адий бухгалтер, болюкнинъ уйкен бухгалтери, сонъра исе ходжалыкъта баш бухгалтернинъ муавини олып чалышты. Февзи агъа башта къызы Айше окъугъан Ташкент эсап-кредит техникумыны, сонъ кой ходжалыгъы институтыны битирди. Эльбет, о, бухгалтер зенаатынынъ бутюн инджеликлерини огренген теджрибеси зенгин, бильгиси терен мутехассыс. Ишине садыкъ олып девирнен берабер адымламагъа алышкъан Муртазаев 1982 сенесинден берли «Москва» бухгалтериясынынъ башы. Озюнинъ эсас вазифеси — ходжалыкънынъ икътисадиятыны эп пекитмек кереклигини яхшы анълай. О буны бир вакъыт унутмай. Шу себептен, ильки де тертипни теминлев меселесинен джиддий огърашты. Башта о адамларгъа къазангъан иш акъларыны вакъытында тёлев меселесини аль этти. О мында кельмезден эвель зираатчылар, айванасравджылар ве дигерлери бир къач ай девамында пара алмадан чалыша эдилер. Эльбет, иш де шунъа коре кеткени табиий эди. Бу чиркин ал Муртазаевнинъ энъ актив иштиракинен догърултылды.

Аилевий подряд меселеси де баш бухгалтернинъ себебинен яхшы ёлгъа къоюлды. Беш йылдыр ки, яз айларында мында памукъ экинлерини зарарлы отлардан темизлеген къоранталаргъа иш акъкъы тарла башында, кечиктирмеден берильмекте. Энди адамларны бала-чагъаларынен берабер чалышувгъа давет этип отурмагъа аджет къалмады. Бунынъ экинджи эйи тарафы шунда ки, шеэрлилерни тарла ишлерине джельп этюв ве яваш-яваш эксилип, ахыр-сонъу тамамиле токътатылды. Бойлеликнен, эр сене язда совхознынъ бинълернен кумюш парасы икътисад олунып, койлюлерге тёленмекте. Койлюлер мевсим башланмаздан эвель озь къоранталары ичюн чокъча тарла мейданы айырылмасыны сорап совхоз идаресине къатнайлар. Базыда дава да ола. Буларнынъ эписини ишке шорбаджыларджасына янашувнынъ нетиджеси демек мумкюн.

Баш бухгалтер ве онынъ ёлбашчылыгъы алтында чалышкъан Эдае Османова, Керим Бадалов, Ойлар Нарбаева, Эрбута Шайзакъов ве дигерлери совхознынъ илерилевине къошкъан исселери гъает буюктир. Бу, мына бойле ракъамлардан да билине. Кечкен бешйыллыкъта памукънынъ берекети алты центнер артты, «акъ алтын» етиштирювнинъ умумий колеми юз тоннагъа чокълашты, хаммалны машиналарнен джыйыштырып алув он процент артты. Шу девирде памукънынъ эр бир центнеринининъ озюне мал олув къыймети секиз кумюшке уджузлашты. Бунынъле масрафлар планда бельгиленгенинден зияде олмады — бухгалтерия ичюн энъ кереклиси де шу. Аксине, махсулат етиштирюв чокълашса да, йылда учь юз бинъ кумюшке якъын пара икътисад этильди. Бунынъ эр бир ходжалыкъ ичюн не къадар муим олгъаныны хатырлатып отурмакъ керекми? Образлы этип айткъанда, медальнинъ экинджи тарафы: эмеклерине догъру ве тамам вакъытында къыймет кесилеяткъаныны корип тургъан койлюлер, даа исрарлыкънен чалыша, салмакълы косьтергичлерни эльде этюв ёлунда озьлеринининъ къуветлерини аджымайлар.

Беклегеним киби, баш бухгалтер гъает меракълы ракъамларны айтты. Меселя, кечкен бешйыллыкънынъ башында совхоз 713 бинъ кумюш зарар корьген, 1985 сенеси исе, памукъ экинлерининъ мейданы эки юз гектаргъа къыскъартылгъан олса да, келир 914 бинъ кумюшке еткен. Эм Муртазаев ичюн, эм «Москва» ичюн мына шу йыл айрыджа эмиетке маликтир. Не ичюн? Меселе шунда ки, 1984 сенесине къадар ходжалыкъта эсапчылыкънынъ мемориаль-орден шекили къулланыла эди. Онынъ менфий тарафы — чешит весикъаларда япылгъан масрафларнынъ умумий микъдары косьтериле, саа-

лар боюнджа къайда не къадар пара кетькенини къыдырып тапмакъ пек къыйын эди. 1985-тен башлап Муртазаевнинъ тешеббюси ве реберлигинде журнал-ордер шекили тедбикъ олунды. Бу шекильнинъ къыйметлилиги неде? Эр бир саада насыл мыкъдарда пара, ишчи кучю, материаллар, якъарлыкъ сарф олунгъаныны сайылы саниелер ичинде бильмек мумкюн. Озь-озюнден малюм: бойле бухгалтерия формасы хырсызлыкъ, къошып язув, козьбояваджылыкъ киби чиркин арекетлерге ич де ер къалдырмай. Бунынъ, дикъкъатькъа ляйыкъ даа бир тарафы: «Москва» совхозы Комсомол районында биринджи олып янъы усулгъа кечти. Февзи Муртазаев башкъа ходжалыкълардаки зенаатдашларына да мезкюр иш усулыны менимсевде ярдым этти.

Шойлеликнен, мында он экинджи бешйыллыкъ эсапчылыкъ ишлерини ёлгъа къоювнен башланды, бухгалтерия тертипке чекильди. Муртазаевни сыкъ-сыкъ район ве область семинарларына теклиф этмек адет олып къалды. О анда иштиракчи оларакъ дегиль де, теджрибе пайлашмакъ ичюн бара, бухгалтерлерни янъыджасына, гъайрыдан къурув талаплары рухунда чалышмагъа огрете. Озю исе, анълашыла ки, токътамадан осе, огге юре, «Москва»нынъ икътисадиятыны пекитювнен огъраша. Мына, янъы бешйыллыкъта япып етиштирген ишлерининъ базылары. Совхозда, кечкен сенеден, планлаштырувнынъ янъы усулына кечтилер. Муртазаевнен берабер онынъ энъ якъын ярдымджылары подряд бригадаларда чек дефтерчиклерини тедбикъ этювнен бир сырада япылгъан ишлерни эсапламакъ ичюн махсус бригадир дефтерчиги де къулланылып башланды. Онынъ эльверишлилиги шунда ки, эм бригадаларнынъ ёлбашчылары, эм де болюклердеки бухгалтерлер пара ве ишчи кучю сарфыны бир вакъытта незарет этелер. Эгер бир де-бир къыйыш къоллы айнеджилик япаджакъ олса, бу деръал корюне. Алдатув, къошып язув ёлунен джепни къабартмагъа ич де имкян къалмай. Иште тек шу тедбирнинъ былтыр кетирген нетиджеси: девлетке памукъ сатув планы 92 процентке толдурылгъан олса да, бир сыра бригадалар ве онларнен илерилер яхшы пара къазандылар, совхоз боюнджа зираатчыларгъа 350 бинъ кумюш мукяфат ве къошма оларакъ иш акъкъы да даркъатылды. Эр центнер памукънынъ озюне мал олув къыймети эки кумюшке азлашты. Илък кере ходжалыкъ, памукъчылыкътан, план эда этильмегенине бакъмадан, етмиш бинъ кумюш темиз келир алды.

Затен, Февзи Муртазев «Москва» совхозына кельгенинден берли эр сене насылдыр бир янъылыкъ къыдырып тапа, оны амелиятта къулланмагъа тырыша. Агъымдаки сенеде де, о озюнинъ аджайип адетине садыкъ олгъаныны нумайыш этти. Совхоз истисалы 1988 сенеси январь бирден башлап цех структурасына кечти. Баш бухгалтер махсус джедвеллерни эринмеден язып чыкъты, делилли ракъамларнен исбатлады ве Байтемир Ураловны янъы усулнынъ эр тарафлы эльверишли олгъанына къандырды. Февзиден тек яхшы фикир чыкъкъаныны бильген директор онынъле разылашты, тедбирлерни деръал имзалады. Ходжалыкънынъ истисалы зираатчылыкъ, айванасрабджылыкъ, механизмлештирюв, социаль-медений ве идаре этюв аппараты цехлерине болюнди. Бу ерде догърусыны айтмакъ керек: гъайрыдан къурув талап эткен бойле усулгъа кечюв къолайлыкънен олмады. Бир къач кере топлашувлар отькерилип, оларда Муртазаев цех структурасынынъ ава киби зарурлыгъы акъкъында сёйледи, чешит делиллер кетирди, совхозгъа бунынъ не къадар файдасы оладжагъыны бирлей-бирлей анълатмагъа тырышты. Бунъа наразы олгъанлар да, эльбет, етерлик эди. Шакъамы санъа, сыджакъ еринъни бошат да, тарлагъа барып чалыш, деселер! Эм, ойле де япылды. Алты болюкнинъ уйкен агрономлары, завхозлары, гидротехниклери, механиклери, бухгалтер ярдымджыларынынъ штатлары къыскъартылды. Бойледже, йылда иш акъкъы фондундан 140 бинъ кумюш пара икътисад этиледжек. Эм, уфакъ-тюфек косьтеришлер берип юрмеден гъайры ич бир тюрлю иш япмагъан орта несиль ёлбашчыларындан етмиш (!) адам эксильди. Бу — тек бир совхозда! Энди тарлаларда эр кестен яхшы чалышкъан эмекчилерге, ишине коре, чокъча акъ тёлемек, чокъча паранен мукяфатламакъ имкян бар. Бизлер, маддий рагъбетлендирювни ёлгъа къоймадан, ходжалыкъны инкишаф эттирмек мумкюн олмагъаныны эр кунь газеталарда, журналларда окъуймыз, радиодан динълеймиз, телевизордан коремиз. Муртазаев исе, буны амельде исбатлады, бир авуч адамны козюне яман олып корюнсе де, юзлернен койдешлернинъ алгъышыны къазанды.

Мен эр сефер Муртазаевнен корюшкенде, мешур Папаниннинъ: «Адамнынъ вакъыты етишмегени онынъ чокъ чалышкъанындан дегиль де, осал чалышкъанындан» деген икметли сёзюни хатырлайым. Тюшюнип бакъсанъ, не къадар терен ве догъру фикир. Меселя, совхозларда эсапчыларнынъ ёлбашчыларыны алайыкъ. Асылында, оларнынъ башларыны къашымыгъа биле вакъытлары къалмай. Лякин бу, Муртазаевге аит дегиль. О бугунь «Москва» бухгалтерлериниъ координаторларына, яни эписини ерли-ерине къойып, буюк усталыкънен идаре эткен реберге чевирильди. Айда бир кере якъарлыкъ, дигер маддий ресурслар, пара масрафы шахсен онынъ тарафындан незарет этиле. Меселя, тек ярым йылда баягъы

бензин икътисад этильди. Башталары исе, совхоз нефть махсулатлары базасына борджлу къала эди. Муртазаев бутюн бухгалтерлерни айда бир кере топлап, эсап-китап саасында насыл янъылыкълар пейда олгъаны акъта оларны къыскъадан хабердар эте. Йылда бир кере, яз айында оларны аттестациядан кечире.

Булар, эльбет, баш бухгалтернинъ хызмет вазифесине кирген ишлердир. Лякин акъикъий коммунист эр шейге къарышмакъ, эр шейнен меракъланмакъ керек. Февзи агъа бу акъта сыкъ-сыкъ текрарлай. Баягъы вакъыттан берли о мескен кооперативининъ реиси, актив пропагандист, «Ленин байрагъы» ве «Сырдарьинская правда» газеталарынынъ окъуйыджыларына яхшы белли олгъан джемаатчы мухбир. Эписине етиштире, кереги киби яп-магъа тырыша.

Онынъ чокъ окъугъаныны, эдебият севдасы олгъаныны да яхшы билем. Эвинде рафларда учь тильде дердж этильген китаплар тизили. Муртазаев «Ленин байрагъы»нынъ, «Йылдыз»нынъ бир саныны биле къачырмай окъуй. Кабинети исе, эсапчылыкъ боюнджа чыкъарылгъан чешит китапларнен берабер КПСС XXVII съездининъ, Меркезий Комитети Пленумларынынъ материалларынен, Михаил Сергеевич Горбачевнынъ чыкъышлары ве макъалелеринден тертип этильген джыйынтыкъларнен толу. Мына Февзи Сулейманович столнынъ чекмеджесинден КПСС Меркезий Комитетининъ съездге Сиясий доклады басылгъан айры китапчыкъны чыкъарып, къалемнен тюбюнден чызылгъан сатырларны косьтерди. Эзберлеп алгъан олса керек, бир.козь ташлап, окъуды: «Буюк ве мурекkеп икътисадият саиби олгъан мемлекетимизнинъ шаитинде ходжалыкъ механизмини гъайрыдан къурув ичюн вакъыт ве къоджаман гъайрет масраф этмек керек оладжакъ. Къыйынлыкълар олмасы мумкюн, эксикликлер олмайджакъ деп де айтып оламамыз, лякин шимди энъ муими — сечип алынгъан ёлдан макъсадкярлыкънен, адым-адым огге догъру кетюв эльде этильген теджрибенинъ эсасында ходжалыкъ механизмини толдурып ве мукеммеллештирип, омюрини яшап битирген я да озюни акъламагъан бутюн шейлерни ёкъ этювден ибарет».

Муртазаев китапны чекмеджеге къойды, сонъ, озюнинъ фикирини беян этти:

— Коресинъизми, къыйынлыкъларны енъмек, эскирген шейлерден исе къуртулмакъ керек. Партия шуны талап эте. Демек, башкъа тюрлю чалышув усулы ола бильмей. Тюневинки усуллардан, дургъунлыкъ девирининъ къокъусы келип тура. О бугунь бизлерге келишмей.

— Февзи агъа, я сиз йигирми единджи съезддден, атта апрель Пленумындан эвель де шай янъыджа чалыша эдинъиз де...

— Гъайрыдан къурув ве социаль-икътисадий инкишафны тезлештирмек ичюн башта бир эр ким ерине ляйыкъ олмакъ керек. Яхшы чалышмакъ бу табиий ал, онынъ ич де макъталаджакъ тарафыны корьмейим...

— Догъру, Февзи агъа, дейим мен. — Эписи догъру. Лякин ишке меракъ акъкъында не дейсинъиз?

— Инсанда ишине меракъ олмаса, озюнъе келишмеген юкни елькенъде котерип юреберирсинъ. Энъ эвеля меракъ, эписи шундан башлана.

— Мени пек меракъландырдынъыз, — дейим онъа, еримден турып. — Энди мытлакъа бир очерк язарым.

— Муртазаевни къараман этип косьтереджексинъизми?

— Къараман дегиль, асылында олгъаны киби. Ишине терен меракъ беслеген адам озю де меракълы ола ве башкъаларыны да меракъландыра.

— Керекмей, къардаш. Бухгалтернинъ несини макътайджакъсынъ?

Ёкъ, дедим ичимде, керек. Бойле сийрек адамны эр кес бильсин. Эвге къайттым. Яздым. «Бухгалтер» сёзю озь-озюнден серлевагъа чевирильди.

Гулистан ш.

Ибраим Паши

Бельки даа корюширмиз

Икяе

Дерели вагоннынъ пенджересини жыйкъылдатып зорнен ачты. Инсан теринден, керз чызмалар, чылгъавлар ве сигар къокъусынен къарышкъан сасыкъ ава тышкъа атылды. Вагондаки адамлар тазе аванен кокюслерини толдурып нефес алдылар.

Берлин-Москва поезды гъает узун эди. О фышнап, салланып еринден кочерек, агъыр-сабырнен шаркъкъа кетмекте. Саба кунешининъ зайыф шавлелери пенджереден ичери сокъулдылар. Уйлеге таба вагон тандыр киби къызды. Нефес алмасы къыйынлашты.

Гвардиялы уйкен лейтенант Дерели чокъ ювувдан агъаргъан гимнастёркасыны чыкъарып, башы уджуна къойды. Беяз тюп кольмегинен къалды. Онынъ козьлери даима тышта. Ешилликлер ичине бурюнген койчиклерни энди чайырлар, ызанлар, орман ве дагълыкъ ерлер денъиштирдилер. Уфукъта джемрек ойнады. Озенчикнинъ арыныкъ суву кунеш ярыгъындан эп парылдай эди.

Вагон ичинде эскен ель Дерелининъ кольмегини къабартты, дерсинъ кимдир анда терен нефес алмакъта. Бу кольмекни Дерелиден эвель ким бильсин не къадар адам ташыгъандыр. Шимди оны сонъки кере кие. Сагъ енъинде, этеклеринде къан лекелери бар. Олар ювгъанда кетмедилер. Аджеба о кимнинъ къаны? Дерели буны бир вакъыт билип оламайджакъ. Кольмекни онъа бир афта эвельси, госпитальде яткъан вакъытта берген эдилер.

Къарсамбалы, мераметсиз, дюнья къадар адамнынъ башына еткен дженк ниает битти. Шимди о эвге къайта. Ялынъыз шу ери пек аджыныкълы ки, онъа ёлланманы Кърымгъа дегиль, Орта Асиягъа бердилер. Бунынъ себебини о ич анълап оламады. Бойле ёлланманы бергенлер де кереги киби анълатып оламадылар. Догъру, кърымтатарлары Кърымдан чыкъарылгъан экенлер, деген эмиш-демишлер юре. Лякин бойле лафларнынъ асылы бармы-ёкъмы — кимсе бильмей. Госпитальде де яралылар бу акъта къонушалар, лякин оларнынъ эписи кимдендир эшиткен. Бу — ресмий хабер дегиль. Бир кунь хирург Дерелининъ омузыны таптап:

— Нариман Билялович, кедерленме, ялынъыз къабаатлыларны кочюрдилер. Джебэдекилернинъ къоранталарына токъунмадылар, эм де токъунмазлар, — деди. — Адамлар билир-бильмез айта берелер. Сен къулакъ асма.

Не олса да, не къалса да, Дерели башта озь койлерине бараджакъ, эр шейни озь козюнен кореджек. Къарары къатий. Эписи бир Орта Асиягъа Кърымнынъ янындан кечип кетеджек. Даа бир къач куньден сонъ эвде оладжакъ, ана-бабасыны, эвлятлары Сервер ве Джемилечикни багъырына басаджакъ, къарысы Эдиени сараджакъ, койдешлерини кореджек. Балалар баягъы буюгендирлер. Эбет, азмы сувлар акъты, арадан дёрт йыл кечип кетти... Кедерли ве къуванчлы тюшюнджелер оны озь корюги ичине чекип алдылар. Бу агъыр йыллар девамында онынъ якъынлары, эвлятлары насыл

яшадылар, аджеба? Буны тасавур этмек мумкюн дегиль. Умумен, койлеринде фашистлернинъ булунувыны ич козюнинъ огюне кетирип оламай... Дигер тарафтан исе къувана: тезден койнинъ тозлу сокъагъы бою адымлайджакъ, тёпесинде думан саркъып тургъан дагъларны кореджек, чешит тюрлю шувултыларнен ялыгъа окъталгъан денъизнен корюшеджек...

Вагонда сес-шамата. О джанлы джанавар киби токътамай силькине, копчеклер насылдыр аваны озь башына чалалар, сен исе кетесинъ ве эр дакъикъада эвинъе якъынлайсынъ. Ёл ёкъушкъа кеткенде поезд явашлай, паровоз кученген киби фышылдай, баджасындан къара тютюн чыкъараракъ, эп огге ынтыла. Онынъ къара тютюни куль ренкиндеки авада дагъылып кете.

Кимдир сигарны ачувнен ерге ташлады, чызмасынынъ окчесинен оны озгеледи ве къаарьли давушнен:

— Нишанлым мени беклемеди, акъайгъа чыкъты! — деп къычырды.

— Акъайгъа чыкъкъан олса, хайырламакъ керексинъ, — деди дигер аскер. — Амма вагон ичине сигар тюпчигини ташлагъанынъ аскердже дегиль. — Бу сёзлерни айткъан аскер еринден турып, аркъадашы ташлагъан сигар тюпчигини алды ве яры ачыкъ къапыдан котерип атты.

— Умумен, сен шу адамларны къорчалап дженк эттинъ дегильми? — деди сачлары чаларып башлагъан аскер.

— Тек оларны дегиль.

— Эбет, тек оларны дегиль, лякин шу джумледен оларны да... Шаймы?

— Шай.

— Энди не, япкъан эйилигинъни къайтарып алмакъ истейсинъми?

— Ёкъ.

— Ойле исе, джебэджи аркъадаш, ирадели ол, бол юрекли ол, биревге о сени севмегени ичюн джанынъ агъырмасын. Санъа акъайгъа бараджакъ къыз тапылыр.

— Къыз тапыладжагъыны билем, амма севги тапылырмы?

— Шуны биль ки, къадын киши олгъан ерде даима севги бар.

Бу арада гармонь сеси къопты. Аскерлернинъ бириси йырлап башлады:

Напрасно старушка ждёт сына домой,
Плачут, тоскуют баяны...

Онъа башкъалар да къошулдылар. Тюркю сеси вагонны сарсытты, онынъ дивarларына урула-урула тышкъа чыкъты, аланлыкълар ве орманлар устюнде авеленди. Бу сес джебэджилернинъ догъмуш юртларына олардан эвель учып кетти.

Дерели анасыны хатырлады. Оны озгъаргъанда агълап: «Балам, ичим бир огъурсызлыкъ дуя, озюнъе мукъайт ол, бизлерни асрет, балаларынъны исе оксюз япмамагъа арекет эт», — деген эди. Иште вакъыт кечип кетти. О дефаларджа яраланды, амма ольмеди. Мына энди эвлерине къайтмакъта. Пек чокъ силядаш достлары ябаний топракъларда эбедиен ятып къалдылар. Дерелиге, дигер сагъ къалгъан джебэджилерге олар ичюн де яшамакъ, олар ичюн де чалышмакъ керек оладжакъ.

Тюркю сеси тынгъан сонъ, Дерелининъ янында отургъан капитан, онъа таба джылышып:

— Уйкен лейтенант аркъадаш, чайгъа буюрынъыз, — деди.

Дерели мешребесини, бир къач кесек шекер, эки тилим отьмек алып чайгъа къошулды.

— Сенде достум, тюневинки акътан ич де къалмадымы? — деп сорады капитан.

— Тюневинки акъ менимки дегиль эди.

— Э, багъышланъыз, тюневин сиз ичмектен ред эткен эдинъиз я? Мен унуткъаным. Я, не ичюн ичмейсинъиз?

— Мен госпитальден келем, — деди Дерели.

— А-а, анълашылды, багъышланъыз. Къайда яраландынъыз?

— Вена тюбюнде.

— Шимди къайда кетесинъиз?

— Кърымгъа.

— Бала-чагъа бармы?

— Бар.

Капитан индемеди. Кедерли назарыны яры ачыкъ къапыдан корюнген тарлаларгъа догърултты. Капитан Кърымда олып кечкен фаджианы биле эди. Лякин шимди умютнен кетеяткъан адамгъа бу акъта айтмакъ истемеди. Дюньяны тутып тургъан дирекклернинъ бири умюттир.

Поезд эп огге кете. О джебэджилернинъ ашыкъкъаныны анълай, онынъ ичюн о да ашыкъа. Куньдюзлер геджелерни, геджелер куньдюзлерни денъиштирелер. Вагонда исе аят къайнай. Джебэджилернинъ эр бирининъ озь тюшюнджеси, озь такъдири бар. Оларнынъ хаяллары чокътан эвлеринде, юртларында...

Дерели койлерине пек ашыкъса да, оны анда къуванч беклемей эди. Къаравул-Къырнынъ тёпесинде бир ань токътады. Балалыгъында чапып юрген, балыкъ авлагъан ерлерге бакъты. Эр шей таныш, эр шей догъмуш. Амма бу манзара не ичюн онынъ юрегинде агъры догъура? О яваш-яваш юрип койге кирди. Койде адам пек аз эди. Койдешлеринден исе кимсе корюнмей. Кийиклешкен копеклер адджы-адджы урелер, джатсырап къалгъан мышыкълар исе кишини корьгенде къачалар. Дерели эвлери бетке чапты. Азбарны когет баскъан, тувар аранчыгъы эшильген, бадем тереги къуругъан. Сюгют агъачынынъ чубукъларындан орюльген къора ве кочюрме къапыдан эсер биле къалмагъан. Чардакъта нарын кевдели адам пейда олды. О Дерелини корип, серт давушнен:

— Сизге не керек? — деп къычырды.

— Мен озь эвиме кельдим, сиз мында не ишлейсинъиз?! — деп къычырды Дерели.

— Манълайынъда эв саиби экенинъ язылмагъан. Авуштыр аякъларынъны, ёкъса шимди милиционерни чагъырырым, — деди адам.

Дерелини дешет басты. Бутюн вуджуды титреп башлады. Шимди йыкъылмагъа, козьлерини юмып, бир шей корьмейип ве эшитмейип ятмагъа азыр. Амма аджизленмек мумкюн дегиль.

— Мен джебэден келем, — деди Дерели мумкюн къадар тыныкъ давушнен. — Къорантамны къыдырам.

— Сенинъ къайдан кельгенинъ мени меракъландырмай. Бельки адам тонагъан хырсыздырсынъ!

Дерели саллан-суллан этип къаршысына кельген адамгъа догъру ынтылды. Адам къайдадыр чапып кетти. Дерели исе юзюкъоюн ерге йыкъылды, къолларыны керип, топракъны къучакълады...

— Мына полицай! — деп къычырды кимдир.

Дерели сырты устюне чевирильди. Къаршысында эв саиби, милиционер ве эки йигит турмакъта эдилер. Дерелининъ топракъкъа токъунгъан сылакъ юзю балчыкълы эди.

— Весикъанъ бармы? — деди милиционер. — Не ичюн эв саибини урдынъ?

Дерели индемеди. Эки яш онынъ эллерини артына къайырып, сыджымнен багълады.

— Мен бу эвде яшадым. Мында меним балам-чагъам яшай эди, — деди Дерели.

— Яшай эди, — деди милиционер. — Оларнынъ насыл этип яшагъаныны билемиз.

— Мен джебэден келем.

— Идареге барайыкъ, сонъ лакъырды этермиз, — деди милиционер.

Колхоз идареси эки къатлы бинада ерлешкен эди. Дерели дженктен эвель колхознынъ агрономы эди. Бу мердивенчиклерден онъа бинълернен кере юрмек керек олгъандыр. Кой совети реисининъ одасына кирдилер. Стол башында кольмегининъ сагъ енъи къушагъына къыстырылгъан эллиэлли беш яшларында сарышын адам отурмакъта. О мусафирни отуртмакъ ичюн ер косьтерди.

— Къолларыны чезинъиз, — деди.

Дерелининъ къолларыны чездилер. Милиционерден башкъа эр кес одадан чыкъты. Дерели къолларынынъ сыджымдан агъыргъан ерлерини окъа-

ады. Реис мусафирнинъ весикъаларыны бакъмады. Тек къайсы джебэде, къайсы дивизияда дженклешкенинен меракъланды. Къайда яралангъаныны сорады.

— Койде озюнъизнинъкилерден башкъа таныш-билишлеринъиз бармы? — деп сорады.

— Бар, — деди Дерели. — Коюмиздеки эписи руслар меним достларым эдилер.

— Бир де-бирисини айтынъыз.

— Василь агъа Дименко...

— Петро, — деди реис милиционерге, — Дименконы чагъыр, кельсин.

Василь агъа койдешини корьгенинен онъа сарылды. Къартнынъ тюклю якъалары козьяшларындан сыландылар.

— Нариман къардашым, хош кельдинъ, — деди титреген давушнен Дименко. — Бойле олып чыкъты, башкъаларны алып кеттилер...

Василь агъа текмиль абдырады, шашмалады.

— Анда, о якъларда олсалар керек. Сен раатсыз олма, мындан кеткенде сагъ-селямет эдилер...

Дименко яшлы мавы козьлерини реиске тикти.

— Дерели бугунь меним мусафирим оладжакъ, Иван Анисимович, — деди о къатий давушнен. — Бугунь мен оны бир якъкъа йибермем. Бабасынен агъа-къардаш киби эдик. Эгер бугунь о меним эвимде геджелемесе, буны мен кендиме бир заман багъышламам.

— Сенинъ бу ишлерде къабаатынъ ёкъ, — деди Иван Анисимович тюшюнджели давушнен. — Бугунь о сенинъ эвинъде къалсын, амма ярын койни терк этмек керек. Мен мевджут къаидени денъиштирип оламайым. Сен ангълайсынъ эбет, эр шей меним истегиме багълы дегиль. Мени догъру анъланъыз... Мен къолумны Польшада къалдырдым. Мусафирни пек яхшы ангълайым, лякин не чаре.

— Дёрт бучукъ йыл окоплар ичинде яшап, олюмнинъ козюне тик бакъып, буны къазандыкъмы? — деди Дерели. Дегенине пешман этти. Реиснинъ не къабааты бар? Алидженап инсан олгъаны корюнип тура.

— Мен не япа билирим? — деди реис. — Дюнья ойле къурулгъан. Ёкъса, сизнен берабер меним де сюргюн олгъанымны истейсинъизми?

— Ёкъ, — деди Дерели. О озь яныгъынен биревлерни де якъмакъ истемей. О чыкъып кетмек ичюн чевирильгенде козьлерине янаша тарафта тургъан ресим илишти. Буюк плакат. Андан къырмызы черели Сталин бакъып тура. Астына исе: «Яшасын Совет халкъларынынъ сталинджедостлугъы», — деп язылгъан. Дерелининъ тенинде къырмыскъалар чапкъаладылар. Олар Василь агъанен сес-солукъсыз тышкъа чыкътылар. Баш тёпесинде токътап къалгъан кунеш мераметсизликнен къыздырмакъта. Дерели Василь агъанынъ тенеке къапылы эвини яхшы биле. Эвнинъ этрафы тереклик, чечеклик.

Олар армут къурусынен, мусафирнинъ торбасындан чыкъкъан бир къач кесек шекернен чай ичтилер. Василь агъа койдешини ташлы юзюминден асалгъан шарапнен сыйлады. Олар гедженинъ дер маалинедже лаф этип отурдылар.

— Дёрт бучукъ йыл девамында олюмнен ян-янаша яшадым, — деди Дерели. — Олюмден ич бир вакъыт къоркъмадым. Амма тувгъанларыма, эвлятларыма бир шей оладжагъындан даима къоркъа эдим. Балаларымнынъ хатиреси манъа кучь бере эди... Э-эй, янып куль олгъан койлерни, фигъан къопаргъан адамларны, къолсыз-аякъсыз къалгъан сабийлерни корьдим. Учь кере яраландым, худжур шей, лякин ольмедим.

— Бабанъ, раметли, пек аджайип адам эди, — деди Василь агъа. — Гедже-куньдюз чалыша эди, амма яшайышнынъ ферагъыны корип оламады. Энди яшайыш тюзелип башлагъанда, иште дженк келип чыкъты...

Василь агъа Дерелининъ онъа айретнен бакъып тургъаныны корип, башта тааджипленди, сонъра меселени анълады.

— Багъышла, кадям, бабанънынъ кечингенини деми айтмагъан эдим, — деди йымшакъ давушнен. — Анавы одада экенде гонълюнъни къырмакъ истемедим. Дейджегим, бир кунь оны иштен къайтаяткъанда партизан деп

якъаладылар. Башкъаларнен берабер Шейтан дереде атып ольдюрдилер. Ананъ, апайнынъ, балаларынъ сагъ-селяметлер...

Эртеси куню Дерели ёлгъа чыкъты. Василь агъа оны Къаравул-Терек-кедже озгъарып кельди.

— Эйилигинъиз ичюн сагъ олунъыз, Василь агъа, — деди Дерели.

— Нариман кадям, къорантанъны тапсанъ, оларгъа менден селям айт. Мектюп яз. Бельки бизлер барырмыз. Бельки даа корюширмиз. Умумен, тюшкюнлешме, ирадели ол, бабанъ киби ол, бир тюрлю кыйынлыкъ сени букип оламасын.

Дерели балалыгъы, яшлыгъы кечкен ерлерге бакъа-бакъа сес-солукъсыз кете берди. Онынъ ичюн бир заманлар къыйметли олгъан шейлер, манзаралар кечмишке дёнмекте.

Дерели бала-чагъасыны къыдыра-къыдыра Ташкент шеэрине келип чыкъты. Мында онъа аилесининъ Фергъана областынынъ Алтыарыкъ районында яшагъаныны айттылар. Оларнынъ булунгъан ерини бильген сонъ къуванды. Ёлгъа чыкъкъандан берли бу — о эшиткен биринджи хош хабер эди. Кимерде машинанен, кимерде поезднен, кимерде исе пияде кетти. Алтыарыкъ исе эп якъынлады. Мына, ниает, онынъ ичюн къыйметли олгъан Алтыарыкъ башланды. Сувы къуругъан ташлы озенчик бою, юксек сельбилер, сюгют агъачлары арасындан кетмекте. Бирден койдеши Азизни расткетирди. О, даа якъында дженктен къайтып кельген. Топаллай. Азгъан, тозгъан. Амма о кесментик, токъ бетли йигит эди. Такъдир оны насыл бир алгъа къалдыргъан. Азиз досту Нариманны корьгенинен онъа таба адымлады.

— Нариман, олян, не вакъыт кельдинъ? — деди.

— Мени сорама, озюнъ акъкъынъда айт!

— Не айтайым, мына корьгенинъ киби.

— Бизимкилер сагъ-селяметлерми?

— Эбет, сагълар. Эдие балаларнен Карим агъанынъ эвинде отуралар. — Азиз бир ань сусты, сонъ девам этти: — Ананъ заваллы, раметлер олсун, кечинди...

Дерелининъ ичине атеш тюшти. О, бу аджувсыз сувукъ сёзлерни эшитмектен къачына эди. Чаре олмады, ниает, эшитти. Дюнья онынъ ичюн мудъиш къаранлыкъкъа дёнген эди. Мермер ташларнынъ сувукълыгъы бутюн беденини къаплады. Меджалсызлыкътан къыбырдап биле оламай эди. Олар тозлу ёл бою акъырын-акъырын адымладылар.

Карим агъанынъ эви ёл четинде эди. Топракъ диварнынъ бир кенары эшильген. Азбардан бала давушлары эшитиле. «Сервер, арабадаки тезекни бошат, манъа керек оладжакъ», — деди бириси. «О, энди бош, ал!», — деди дигери. Нариман огълуны сесинден таныды. Баба колхозда агроном олып чалышкъанда, багъчаларгъа я да багълагъа кетеджек олса, огълу онъа ялвара да: «Баба, къайда кетесинъ, мени де ал!» — деп айта тургъан эди. Шимди сёйленген Сервер, сеси чокъ денъишмеген.

— Сервернинъ машалласы бар, — деди Азиз достунынъ гонъюлини аладжакъ олып. — О, анасынынъ ишанчлы ярдымджысы.

Дерели индемеди. Азбаргъа тез кирмеге, балаларыны багъырына басмагъа ве асретлик дюньясындан къуртулмагъа ашыкъты.

Азбарда беяз кольмек, беяз штан кийген мазалы, эслидже бир адам доланмакъта. О, къолундаки сенекнен ерге яйдырылгъан сылакъ, куфленген пиченлерни чевире. Бираз кенарда, урюк тереги тюбюнде балалар чапкъалап юрелер. Багъырышалар.

Карим агъа Азизни ве арбий урбалы адамны корьгенинен, оларгъа ялкъ этип бакъты да, сенекни диваргъа таяндырып, эки адым огге атлады. Азиз мусафирни косьтерип:

— Нариман Дерели, Сервер ве Джемилечикнинъ бабасы, — деди.

— Тавба, шунакъамы! — деп айретленди къонакъбай, сагъ къолуны кокрегине къоюп. — Къана, къана мархамат!

Урюк терегининъ салкъынына чекильдилер. Карим агъанынъ балалары мусафирлерни алкъалап алдылар. Алты яшында къызчыкъ терек артындан бакъа, якъын кельмеге джесарет эталмай эди.

— Джемиле, бабанъны танымайсынъмы? — деди Азиз. — Я Сервер къайда?

Сервер тезеклерни азбар ичине фырландырды да, бабасына таба чапты, токъталды, эеджанлы эди. Сонъра, бар къуветинен багъырды:

— Баба! — деди де, онъа атылды. Джемилечик де ятсырай берип бабасына чапты. Олар бабасынынъ бойнуна сарылдылар. Карим агъанынъ балалары кенардан бакъып тура эдилер.

Азбардаки шаматаны эшитип, аятта Эдие пейда олды. О, чанакъларны, къазанны ювса керек, къоллары сылакъ эди. Нариманны корьгенинен нефеси тутулып:

— Нариман, Нариман! — деди де, акъайынынъ бойнуна сарылды.

Ичери кирдилер. Улькен бир ода. Табангъа сырлы кийиз, эчки, къоюн терилери тёшельген. Юнь миндерчик узерине отурдылар. Бу миндерчик Наримангъа чокътан таныш. Раметли анасы онынъ устюне отурып, «Айнеге» йырлай ве эвлятларыны юкълата эди. Кошедеки къызыл ёлакълы тёшек де, ястыкъ да, къапы артында тургъан къазан да, мешрепе де онъа таныш эдилер. Карим агъа козьлерини мусафирден алмай, исрар иле мыйыгъынынъ уджуны бура эди. Сонъра, яваш сеснен сёйленди.

— Ананъ, Наджие апа кечинмезден эвель сени корьмек истеди, — деп башлады о. — Худадан екяне арзусы олса, о да сен эдинъ. Агълавдан шишкен козьлеринен даима ёл бакъар эди. Ёл къапы ачылдымы, огълум Нариман кельди деп, эр кесни аякъкъа къалкътыра эди. Яткъан ери дженнет олсун!

Койдешлери, къолум-къомшулар топланып кельдилер. «Ахрет» соравлары башланды.

— Меним торуным Тахирни корьмединъми, огълум, о да дженкте эди, — деди Назира битай. — Бир йылдан бери хат ёкъ.

— Келир, иншалла келир, апа! — деди Азиз. Нариман не дейджегини бильмей, балаларынынъ башларыны сыйпай эди. Огълу Сервер сагъ тарафында, къызчыгъы Джемиле исе тизи устюнде отура эдилер. Огълу буюген, несментик бала олгъан. Бакъышы да, лафлары да джиддий.

Адамлар къаранлыкълашып башлагъанда дагъылдылар. Субетлери къызгъын эди. Дженк вакъиаларыны хатырладылар, яшайыш акъкъында лаф эттилер. Текрар ананы хатырладылар. Карим агъа босагъада токътанып:

— Ярын къабристангъа барырмыз, — деди Наримангъа.

Эвни тынчлыкъ басты. Нариман къара чемиданыны ачып, балыкъ консервалары, колбаса, шекер, отьмек чыкъарып, софра узерине къойды. Эдие эки дане консерваны, буюкче колбаса кесегини Миассер апагъа бермек ниетинен кенаргъа итеп къойды. Балалар эм ашады, эм де анасы-бабасынынъ икяелерини динъледилер.

— Ах, Нариман, бизим чеккенлеримизни сен корьген олсайдынъ, акъылынъ чылдырыр эдинъ. О азаплар айтмакънен битмейджек. Бу тарафларгъа кельгенден бери Карим агъанынъ эвинде яшаймыз, — деп башлады Эдие.— Бизимизден тепретильгенде шаштыкъ-шашмаладыкъ, неге огърагъанымызны бильмедик. Атып ольдюреджектирлер, деген шей акъылымызгъа кельди. Беджерикли адамлар базы шейлерини алып етиштирдилер. Биз раметли анамнен агъламакътан козь ачмадыкъ. «Етер агълагъанынъыз джыйылынъыз, кетеджекмиз!» — деди арбийлерден бириси. Балаларны алайыкъмы, ёкъса тёшек-ястыкъмы, бильмедик. Не де олса алель-аджеле бир ёргъан, ястыкъ, бу миндерчикни, бир саан къадар мысырбогъдай уну, къазан, мешребе, чёмюч, сенинъ костюминъни алып етиштирдик. — Эдие токътады, пештималынен козь яшларыны сильди. Тыйылды. — Лякин, Нариман, джанынъ агъырмасын, костюмни сатып ашадыкъ. Э-е, не къадар агъыр, мешакъатлы куньлер эди о заманлар. Эгер Миассер апа, Карим агъа олмагъан олсалар, биз бу куньлерни корьмейджек эдик. Бу эвге келип тюшкен кунюмиз, къонакъбайлар мысырбогъдай унундан быламыкъ пиширген эдилер. Ашкъа бизни де чагъырдылар. Ананънен экимиз бармайджакъ олдыкъ. Балаларгъа, дедик, сиз барсанъыз олур. Заваллылар озьлери де ач-зебиль эдилер. Инатлыкъ этсек де чаре олмады. О вакъыт эр кес бир къашыкъ шор-

багъа мухтадж эди. Шай, муаббет яшадыкъ. Ят адамлар, деп санмадылар. Эбет, терс бакъкъанлар да ёкъ дегиль эдилер. Не япаджакъсынъ, чокълукъ о. Беш пармагъынъ бир олмай. Миассер апанынъ эки кийизи бар эди, бирини бизге берди. Богъаздан кечеджек не тапсалар, бизнен пайлаштылар. Анамыз кечинген сонъ, мен дёрт ай тёшекте хаста яттым. Миассер апа башымнынъ уджундан кетмеди. Джанымны къуртардылар. О заманлары ольген адам ичюн кефинлик тапыштырмакъ алланынъ белясы эди. Карим агъанен Азиз, сагъ олсунлар, чапты-чапкъалады, илле тапып кетирдилер. Мезарны да олар экиси къазды. Къара куньге сакълагъан аз-бучукъ парам бар эди, берсем де алмадылар. Алла оларгъа узун омюрлер берсин! — Эдие сусты, сонъра котеринки сеснен девам этти. — Сен, бабасы, азбарнынъ кошесиндеки тезеклерни, агъачларны корьмегендирсинъ. Оларны Сервер джыйды. Бир къышкъа етеджек.

— Мен де тезек джыйдым, — деди Джемилечик.

— Сен де джыйдынъ, къызым, сен де, — деди ана оны оплап.

— Мен от орып, оны отьмекке, сютке денъишем, — деп къошты Сервер.

— Машалла, машалла меним балаларыма, — деди баба эр экисини къучакълап. — Лякин, энди юкъланъыз, кеч олды. Эшитесизми, хоразлар къычыра, танъ ата башлады.

Эртеси куню Нариманнен Карим агъа къабристангъа кеттилер. Карим агъа огде, Нариман онынъ артындан адымлады. Серверни де алдылар.

Карим агъа когетлери чалынгъан топрагъы тазе мезар янында токътады. Бу, ананынъ мезары эди. Карим агъа къач кунь эвельси келип, мезарнынъ о якъыны-бу якъыны тюзеткен. Тахтачыкъ устюне ири арап арифлеринен ананынъ тек ады язылгъан. Карим агъа ерге чёкюп дуа окъуды. Мезар этрафына акъшамсефа, къадифе чечеклери отуртылды. Сервер оларны къандырып суварды.

Нариман мезар янында тураркен, анасынынъ такъдиринен багълы энъ мутебер, унутылмайджакъ левхаларны хатырлайджакъ олып тырышса да, акъылына ич бир шей тюшмеди.

— Ананъ, Наджие апа меляике киби муляйим къадын эди, — деди Карим агъа. — Онынъ дюньядан кетюви манъа пек фена тесир этти. Дерсинъ дагъ-ташлар устюме авдарылгъан эди. Амма сен кедерленме, къардашым, ольгеннинъ артындан ольмейлер. Кендинъни ят адам санма. Сенинъ киби окъумыш, агроном адамларны колхозымызда куньдюз чыракънен къыдырып тапамайлар.

— Эйилигинъиз, мерametинъиз ичюн сагъ олунъыз, Карим агъа, — деди Нариман.

Эвге къайттылар. Сервер бабасынен ян-янаша адымлады. Баба огълуна тосат-тосат козь ташлай да, онда балалыкънынъ не вакъыт биткенини, энди балабан, акъыллы йигит олгъаныны анълап оламай. «Бельки о девам этедир ве бир вакъыт битмейджектир», — деп ойланды. О, кедерли тюшюнджелернен чекишкен арада къулакъларында огълунынъ даа бала экенде айткъан: «Баба, къайда кетесинъ, мени де ал!», — деген сёзлери янъгъырады. Лякин огълу ич бир шей айтмадан бабасынынъ янында сусып адымламакъта эди.

1988 с.

Усеин Оджа

ЯРЫКЪЛЫ ШЕЙ

Икяе

Битам... Балалыгъым... Битамнынъ кучюк, темиз эвчиги... тенеке собасы... Эписи, эписи бугунь бирер татлы хатыра...

Онынъ эр акъшам бу соба къаршысында, ястыкъкъа ясланып, ойле бир отурышы ве татлы-татлы къаве ичиши бар эди ки!.. Къалын сигарынынъ думанлары арасындан озюни бойле корьсем, балалыгъымы хатырлап севине эдим. Лякин о бу отурышыны, озюнинъ къаве ве сигар кейфини, тенеке собасыны озюнен, озь девиринен, бир даа къайтмамакъ узьре алып кетти.

Мен балалыгъымда онынъ тизлеринде отурып, чокъ татлы икяелер динълединъ. Мен онынъ икяелерини севинчнен, меракънен, къоркъунен... динълей эдим...

Битам артыкъ яшыны яшагъан эсли бир къадын эди. Лякин озю о къадар тири, юзю о къадар бурюшиксиз эди ки, эгер башындаки гурь сачлары памукъ киби акъ олмаса, оны тим тик юрюшинен къыркъ-элли яшларындан зияде зан этмез эдилер...

О чокъусы озюнинъ, кокюси ачыкъ, чабувлы мавы антерини кие эди. Антерининъ бугунь «декольтеси» дейджегимиз ачыкълыгъына ичтен мавы бенекли беяз бир явлукъ тута, белине де агъыр тюслю бир шалны къыйыкъ багълай эди. Башына исе я къара пускюлли, алчакъ къырмызы фесини киер, устюнден къара я да къамкъаш явлукъ багълар эди.

О чокъ зеки эди. Лакъырдысыны севдирип динълетир, масаллары икяеринен бутюн къомшу балаларыны озюне багълай эди.

Онъа буюклер «джанлы икяе» дегенде не къадар акълы эдилер!

Бу энди чокъ йыллар огюне олды. Мен артыкъ етишкен яшым. Бир кунь оны корьмеге кеттим. Чюнки башкъа шеэрде ишлейим. Битам азбарда, эвнинъ огюндеки къайсы терегининъ талдасында, къышлыкъ ореджек чорапларынынъ юнюни ишлемекте. О балалыгъындан берли озюни озю бакъкъан, кимсеге авуч ачмагъан инсан. Бу келишимде оны олдукъча къартайгъан, солгъан алда корьдим. Мени корьгенинен аман къучакълады. Корюнмегенимден, Багъчасарайгъа сийрек кельгенимден шикяетленди... Атта козьлеринден бир къач тамла яш да акъты... Отурдыкъ. Лаф эснасы онынъ икяелерини сыкъ-сыкъ хатырлагъанымы ве шимди де севип динълейджегими айттым. О кульди... Бираздан сонъ бир мунасебетнен озюнинъ хабери олмадан, икяе этмеге башлады.

— Э-эй, балам, э-эй... О бизим яшлыгъымызда да чокъ шейлер ола эди. Мен оларны санъа айтмагъа башласам, асыл да битеджеги ёкъ. Шимди мен озюм шашам о вакъыттаки ишлеримизге...

Мына мен он учь-он дёрт яшларында бир къызчыкъ олгъанда, къомшумыз Абджель акъай къызы Сайденинъ тоюны япкъан эди. Раметли Сайде тетам, гъарип, бугуньки киби акъылымдадыр, балам. Тоюнда къызлар эвине бир акъай киргени ичюн «масхара олдым» деп, не къадар агълагъан эди.

Абджель акъайны халкъ пек сёгген эди: «Тойда бизим апайларнынъ арасына акъай кирсеттинъ, апайларны баштан чыкъараджакъсынъ!» — деген эдилер.

Мен аселет:

— Я, битам, о акъай, къызлар эвине ничюн кирген экен я? — деп сорадым.

— Сабыр эт, балам, санъа айтайым. Башындан сонъуна къадар анълатырым. «Икяе эт, икяе эт», — дейсинъ, баре бу икяе олсун. О вакъытнынъ тойларына, балачыгъым, бир къач ай эвельси азырлыкъ корюлип башлана эди. Шимдики киби бир куньлюк той япмай эдик — афтанен ола эди о. Эбет, онъа коре де тедарик корюле. Чайы-къавеси, пирничи-шекери, эти-отьмеги деген киби, бир афта огюнден алынып азырланыла, къышта олса, чапчакъларнен эт тузлана... Ана буларгъа коре де той чыракълары тёкюлип ташланыла. Чыракъ тёкмек, эр кеснинъ элинден кельмей. Онъа уста, чебер олмакъ керек. Мына сен бельки биледирсинъ, Сале акъай сонъки чыракъчыдыр. О шимди де патта-сатта тёке тургъан...

— Сонъ, сонъ, битам, о акъай ничюн кельген экен я?

— А-а, о яшмы? Мына шимди айтырым. О Багъчасарайны шашырмагъа кельген, балам, шашырмагъа!.. Сабыр эт, анълarсынъ. Ана, къомшумыз Абджель акъай къызынынъ тюна инеден ипке къадар эр шейини азырлады, азырлады ама... чыракъкъа кельгенде, тёктюрмей эди, чыракъ тёкмеге ягъ алмай эди.

Раметли къомшу енгепчем, заваллы, къоджасына о къадар ялварды, дарылды. Ама онъа ич бир тюрлю чыракъ алдырамады. Енгепчеме: «О сенинъ ишинъ дегиль, мен мусафирлерни къаранлыкъта къалдырмам...» дей экен. Тойгъа, десенъ, джаным балам, чагъырылгъан адамнынъ не ады бар, не эсабы! Чюнки Абджель акъай корюнмеге севген бир адам эди. «Вай, о не къадар адамдыр, бутюн Багъчасарайны чагъырдылар, — дей эди анам.— Биз даа бойле чагъыртув, бойле этип тойгъа азырлыкъ корьмедик!» Керчектен де, о акъылларгъа зарар бир чагъыртув эди.

Заваллы битам... Козьлерини козьлериме тиккен, ойле бир лезетнен айта ве икяесине ойле далгъан эди ки! Узун агъыр йылларнынъ ипратыджы агъырлыгъы алтында балалыгъынынъ сакълы, самимий хатыраларыны чекмектен зевкълана эди. Битам девам этти:

— Мен бу тойгъа пек ашыкъам. Бир къач кунь огюне анам меним аладжа къумаш антерими тикип азырлады. Асыл ашыкъкъаным да, беллесем, онъа. Той олса, оны киеджем. Ана, балам, беклей-беклей, бир кунь той да башлады. Ама Абджель акъай чыракъны кене тёктюрмей, алмай.

Вай, я рабби, о той башлагъан куню! Ашлар-сувлар пише, о къаве десенъ, къабартылып-алынып отура кене де етишмей эди. О давуллар, зурналар орталыкъны чынълаталар... Гъарип, къомшу енгепчем, бу къуванчлы куньде, бугуньки киби акъылымдадыр, «чырагъымыз ёкъ» деп, тап агълагъан эди.

Абджель акъай: «Апай, санъа айтам, халкъны къаранлыкъта къалдырсам, алла боюнымы урсун!» — десе де, апайы инанмай эди... О бабама ялвара эди: «Джаным, къомшу, баре сиз айтынъыз, бутюн Багъчасарай халкъыны чагъырдыкъ. Чырагъымыз ёкъ. Бу адам чыракъ тёктюрмей... Инеден ипке къадар эр шей алдырдым да, чыракъ алдырамадым. Чыракъ, джаным, къомшу, чыракъ алдырынъыз... О къадар адам къаранлыкъта къалдырылырмы? Раббим, я раббим, шаштым да энди!..» — дей эди.

* * *

Акъшам олды, козь къарарды. Чагъырылгъан халкъ акъар улукъ киби акъмакъта. Эвлер ичинде ине ташламагъа ер къалмады. Э-эй, балам, Багъчасарай о вакъыт гурьделик эди... халкъ кельмеге биле эди. Енгепчем напаяпа чыракъчы Амет акъайнынъ чыракъларыны алдырта, оларны шамданларгъа толдурып, сонъ озюне келе. Мен махсус балалар ичюн айырылгъан эвде эдим. Енгепчем кельди, бизим чыракъларымызны якъты, кетти. Биз балалар ойнай-куле, орталыкъны башымызгъа кие эдик... Тамам бу вакъыт къомшу одада апайлар эвинде бир шамата къопты. Эпимиз къоркъудан бузбузладыкъ. Бизим арамызда булунгъан уфакъча балалар агъламагъа башладылар. Бир даа бакъсакъ, ашчы Эмине кяпай чапа-чапа биз балалар булун-

гъан одагъа кирди де: «Вай, балачыкъларым, — деди, — тез чапынъыз, бир яш, къомшу эвде бир шей якъты-ы... Тез, чапынъыз!»

Мен бираз эчкидже келе эдим, аман чаптым. Ама, къайдан аласынъ, бир шей корюнеми ич! Эр кес о эвнинъ къапысына, пенджересине уймелешкен. Тышта эр кес бири-бириндан не акътадыр сорай. Сонъ, бир арада, ичеридеи дудум чыкъты. Ондан сорадыкъ. «Вай, балалар, шейтан иджады о... Шейтан иджады... о андаки. Бизим бакъыр къуманымызгъа ошай, озю де джамдан. Ичинде де сув бар». Сонъ о ерде топлангъан къадынлар бирибирлеринен сёйленип башладылар. «Вай, акъыз, о сув ичиндеки шей джанлы киби къыбырдады, эслединъми?» «Эбет, акъыз, шай этти. Вай, о насыл шейдир о?!» «Не билейим, сылавчангъа ошагъан бир шей... Сонъ даа сары агъызы бар...» «О джамдан, узун, беяз къалпагъыны кийдирмезден огюне бир навалы ярыгъы ёкъ эди, — деп дудум кене анълатмагъа башлады. — Ама башына о джамдан къалпакъны кийген эди, орталыкъ мешале киби олды... Тап куньдюз беллерсинъ».

Бу лакъырдылардан мен де, къарт-къарт апайлар да, балам, эпимиз шашкъан эдик. Бу арада о яш келип, къызларнынъ эвине кирди. Оджере устюне о джамдан шейни къойды да якъты. Андан да, санки куньдюз киби, ярыкъ чыкъты. Башта янына бармагъа биле къоркътыкъ. Сонъ алыштыкъ. Тойдан къайткъанджe, о шейни бинъ кере келип-келип бакътым. Асыл нейндан айырыладжагъым кельмей. Эр кес де ойле эди я!..

О вакъыт шу ярыкълы шейге ич бир тюрлю акъыл ирдирамагъан эдим. Той даркъады. Биз эвге кельдик. Анамлар эп о ярыкълы шейнинъ лакъырдысыны этелер. Раметли анам онъа «джам чыракъ» деген эди.

Той битти. Битти ама, о той киби айтувлы той бир даа олмады. Бутюн Багъчасарайда, къавелерде, тойларда, джемиетлерде эп о тойнынъ, о ярыкълы шейнинъ лакъырдысы ола... Эр киши къысаякълылар эвине киргени ичюн ве ойле «олмайджакъ шейлер» якъып, халкънынъ апайларыны къоркъузгъаны ичюн Абджель акъайны пек сёгдилер. Абджель акъай бойле шейлерге бираз урдумдуймаз келир эди, не къадар сёгселер де, кимсеге бир шей айтмады.

Афталарнен, айларнен Багъчасарай бу ярыкълы шейнинъ не олгъаныны тюшюнди, оны якъмакъ мусульманлар ичюн элял олып, олмагъаны акътарылды, «китапкъа» бакъылды... Энъ сонъуна эпимиз де якътыкъ... Имамлар, шейхлер де якътылар...

Тышкъа, Русие ичлерине кеткен алыш-веришчилер яваш-яваш о ярыкълы шейден Багъчасарайгъа чокъ-чокъ кетире башладылар. Олар онынъ адыны да огренип кельдилер. Тюкянджы харкавалы Амет акъай раметли къарт бабама саткъан вакъытта: «Ана, къартым, бунъа энди «Ярыкълы шей» дегиль «Олампат» деп алырсыз», — дегенини айткъан эди. Ана ондан сонъ онынъ ады «олампат» олды да къалды, я-а, балам...

Битам бу ерде икяесини битирди. Еринден турды. Къаве джезвесини алды. Фиренк оджагъында татар къара къавеси пиширди.

— Ич, балам, сагъынгъандырсынъ, — деди, сонъ озюнинъ къалын сигарларындан бирини къапып, думанлата башлады.

Къуртсеит Амет

НАСРЕДИН ВЕ НУСРЕДИН

Икяе

Насредин Оджаны бутюн шаркъ алеминде, буюк-кучюк, бильмеген ёкътыр. «Оджа анъылмагъан куню дюнья батар», — дей тургъан къартлар. Эвельде балалыгъыма барып, куньде бир къач кере Насредин Оджаны анъар ве бу дюньянынъ батмагъаны да мендендир беллеп, татлы тюшлернен сабаны тапа эдим. Сонъра, оюнгъа алданыпмы яки бир де бир ишке джошыпмы, Оджаны унута къойсам, геджелери юкъумда сандыракълап, сабасына къоркъуп уяна эдим ки, дюнья еринде тургъанына кендимни къандыра бильсем, меним кибилери нередедир даа барлыгъына инанып башлай эдим. Кеттикче иманым къавийлешти. Оджа илле анъыладжакъ, демек, дюнья батмайджакъ.

Насредин Оджаны мезарына къалгъан иш къолай. Къадимий шаир Гомернинъ мезары бизде деп, еди шеэр бир-биринен бинълернен йыл талашып кельселер де, бизим мезарлыкъларда от-олен басып, чытырманлыкъ ичинде къалгъан эр анги топракъ обачыгъы мытлакъа Оджанынъ къабири эсапланыр. Лякин лаф шимди Насредин Оджа устюнде кетмейджек.

Бизде бир Нусредин деген адам бар эди — меним эвельки якъын къомшум. Яшына урьмет этип онъа агъа дей эдим. Тек мен дегиль, башкъалар да онъа агъа я да эмдже деселер де, оны менден яхшы бильген аздыр. Адамны къомшусындан сорап биль, денильгени де бундан олмалы. Къарынджанынъ джаныны агъыртмаз, бир бойнузсыз къоюн, — деп тарифлер эдим оны. Эм керчек де юваш, муляйим, алчакъ гонъюлли бир адам эди. Мезары да бир дане, лякин акъ гонъюльнен тикленген баш ташы мермерден де олса, кенди киби сыджакъ, мискин. Огъул-къызлары яптырдымы, я да олардан бир де бирими, бунынъ не фаркъы бар, амма Нусредин эмджеден яхшы аднен бирге бу эбедий хатире де къалгъан.

Онынъ бир азбар баласы олдыгъыны эр кес биле эди, мен исе Нусредин эмдже бу балачыкъларны насыл севип-сайгъаныны акъылымдан чыкъармайым, айбет-къыймет осьтюрип буюткенининъ шааты олып къалдым. Бакъынъыз, хаялымда нелер сакълы къалды.

...Балалары осип етишкенде, о даа къарт дегиль эди. Огъул-къызларынынъ акърандашлары, дост-эшлери Нусредин эмджени ёлда корьген сайын, кими незакетнен, кими къабаджа насылдыр Боб я да Боря, Женя, Нинелли, Жанна — алла биле даа кимлергедир селямлар ёллай, фаркъына барылмайджакъ киби насылдыр сымарышларны Нусредин эмджеге авале этип кече эдилер. Нусредин эмдже исе чокъ вакъыткъадже бу ягъда не къыл барлыгъыны сезмей юрьди. Узун къулакътан анълап, ишнинъ асылына еткенинен баягъы тарсыкъты, чекишти, кендине келип оламады. Шашты-шашмалады: бутюн бу Боб — Моблар, Нинелли-Шинеллилер башкъа бири дегиль де, эмдженинъ догъмуш эвлятлары олып чыкъты.

Вакъыт кече берди. Эмдже индемей, дуймазлыкъкъа урып юрьди. Сабыр сени! Лякин бир яз кунюнинъ акъшамына бала-чагъа эр кес софра башында экенде, насылдыр ябанджы бир адам тайпынып-пысып азбаргъа келип кирди де, недендир сакъынгъан киби ишмарнен эв саибини озюне чагъырып алды, онынъ къулагъына нелердир фысылдады. Софра башында отургъанларгъа тек «урьметли Джонс Петерсон эфенди» деген сёзлер

эшитильди. Бу бекленильмеген ябанджы адам эгиле-эгиле апар-топар азбар къапыдан чыкъып кетмекте олсун, софрада отургъанларнынъ тамакъларындан аш кетмей, буздай къатып къалды, яшлар, къызлар — эписи бирден богъула, тююле:

— Баба, бу даа не, даа насыл Джонс Петерсон?!. Ужас какой? — дедилер.

Нусредин эмдже кендине хас юкъумлы бир муляйимликнен озюни сыкъмай:

— Бу йигит меним эскиден достум, пек шенъ, шакъаджы огълан. «Огъул-къызларынъ адларынен къарт олсунлар, къайдан таптынъыз бойле гузель импортный адларны, Джонс Петерсон эфенди!» деп кетти. Я мында не яманлыкъ бар, мен даа о къадар къарт дегилим ки, эскиджесине Нусредин дедиртмеге, джаным-джаным Джонсны ляйыкъ корьмесенъиз, барсын Нусредин — Николай олсун, — деп мыйыкъ астындан кулюмсиреп алды Нусредин эмдже.

Балалар да яш сабийлер дегиллер ки, лафнынъ манасыны ойланып таптылар, тезден оларгъа ана-бабадан ильки эшиткен адлары къайтып кельди. Къайтадан догъгъан киби олдылар.

Бала чокъ олгъан эвде ошек олмай дейлер. Баланынъ чокълугъы сезиндирсе де, дерт-белясы, мешакъаты да онъа коре ола экен.

Буюк огълуна энди той чалынды, частларына шайлы, элял сют эмген келин бала расткельди. Шербет айы кечти исе де келин даа эвде, озюне ляйыкъ иш тапып оламады. Къорантадаки аякъ устюнде юрьгенлернинъ джумлеси я иште, я окъувдалар. Тек эмдженен енге ана ве бир де оларнынъ ильки келинлери эвде. Келинчек сабадан акъшамгъадже пенджере къаршысында отурып, къайнатасынен къайнанасынынъ эв ишлеринен мешгъуль олып юрьгенлерини сейир этип эглене.

Афталар кече, ай да тола, келин де пенджереден эп бакъкъаны бакъкъан, безсе де не япсын, башыны къайда урсын...

Бунъа джанлары тарсыкъкъан къайнана ве къайната озь аралары эвельдже келишип, кунь бою ич бир ишке къол тийдирмей, сипирткини бири-бирине атып алып отуралар.

Акъшам севимли эри иштен къайтып кельгенде яш келинчек акъайыны севинчнен къаршылап ала да, бугунь азбарда олып кечкен ошлы вакъаны анъып, ана-бабанынъ хатирини тапмакъ ичюн:

— Кунь бою янды-пиштинъиз гъариплер, керекми сизге бу алынъызда олмайджакъ бир пустяк устюнде без конца спор этмек, талашмакъ. Даром умюр ипратманъыз да, азбарны бир кунь пахан абрасын, бир кунь — маманя, — деп огретти келин.

— Ах, меним бир дане акъыллы келинчигим, буны биле экенсинъ де, я сабадан айткъан олсанъ не олур эди, — деп опькеледи къайнана.

Къайната да борджлы къалмай:

— Огреткенинъ яхшы олды, къызчыгъым, бизим шунъа акъылымыз етмеди. Сен де сагъ ол, бар ол, огълум, биз ичюн ич де раатсызланманъыз, бир чареси олур, иншалла, — деп ташлады.

Арадан чокъ кечмей яш келинчек озь зенаатына къавушып, лаборантка олды, къайнанасы, къайнатасы исе аначыгъым, бабачыгъым олды. Бундан сонъ азбар да эр вакъыттакинден даа да темиз олды. Бутюн бу олгъан денъишмелернинъ себеби неде олгъаныны къары-къоджадан башкъа кимсе бильмеди.

Вакъыт кечти, мини юбка заманы да келип етти. Мини-мини демек тезден юкъары. Эльбет ойле вакъыт да келир, джан сагъ олсун, мини ерине макси де етип келир, амма буны Нусредин эмдже къайдан бильсин: узакъны корьмеге, гъайыпны бильмеге пейгъамбер дегиль о. Шунынъ ичюн де шимди къызларнынъ фасонына козю тюшкенде, ер ярылса, ичине кирип кетеджек. Я не япсын, элинде не бар. Бабанынъ сыкълет чеккенини корьген къызлары: «Не кедерленесинъ, бу мода, бабам», деселер де, эмдже бунъа къаныр оламай эди.

Бир кунь эмдже озен ялысында отурып, балалыгъыны хатырлай. Козюнинъ огюне гъарип анасынынъ козьлюк такъып, огълунынъ тизлери

ипрангъан, арты йыртылгъан къара штаныны тизден кесип, янъылагъаны келе. Къыскъа балакълы штаннен денъизде ялдамакъны да хатырлады. Энди онъа сувгъа тюшмек сырасы да кельмейджек. Амма эвге къайтып кельген сонъ кене де енге анайгъа яп-янъы даа эльде тутулмагъан байрамлыкъ штаныны баджакъларынадже кестирип, ап-акъ баджакъларыны чыплакъландырып, бу усть-башнен мааллеге чыкъып кете. Ёлда къызлары бабанынъ бу къыяфетини корип, неге огърагъанларыны бильмей утана-утана:

— Баба, бу недир сизинъ япкъанынъыз, эшиткен-корьгенлерден айып, — деп башларыны ерден аламай къалалар.

Нусредин эмдже исе:

— Мода, къызчыкъларым, мода! — деп бакъса да, ахыр сонъу эвге къайтып, урбаларыны денъиштирмеге меджбур ола.

Чокъкъа бармай къызлар да миниден максиге бурулыш япалар.

Нусредин эмдже къартбаба, деде ола. О, омюринде тютюнни дудагъына токъундыргъаны ёкъ десек ялан олур, чюнки балалыгъында джарис бир энъиштеси сигар бурып берген. Тютюнге серник эзасы къарыштырылгъаныны дуймай къалгъан огъланчыкъ элиндеки сигарыны тыпкъы буюклер киби бир-эки нефесте ичине чекип алгъанынен, сигар патлагъанындан къоркъуп, алевинден де дудакълары ашланып, ондан сонъ о агъызына сигар алмагъан, элинде къаде тутмагъан. Лякин бекярлыкъны бойнуна алып юрьген ве шарап бардагъы олып къалгъан огълунынъ алыны корип, ве бу эриф аздан анъламайджакъ деп, эмджеге ресторангъа къатнап башламакъ сырасы кельген. Буны бу ернинъ темелли муштериси олып къалгъан ве шише артындан шише бошаткъан огълу да корип къала. «Ит олса да, намусы бар» дегенлери киби, кет-кете огълунда насылдыр бир конюмсизлик пейда ола. Ичкиджиликтен кюзь ачмагъан бу къалпазан, бабасы бу ерде минераль сув ичип отургъаныны къайдан бильсин. Озь аршынынен ольчей де ве бир масхаралыкънынъ экиге айланувындан къоркъуп, яваш-яваш эсини башына топлап башлай.

Нусредин эмдженинъ эрке къызы кенди бегенгенине барса да, сонъундан акъайынен узлашалмагъаны белли олды: козю артта, къартлардан юз тапса, эки яш баласынен баба мекянына къайтып келеджек де олды. Онынъ устюне ортанджы огълунынъ эвине де бир бозгъунлыкъ тюше. Учь баланынъ бабасы олгъан бу огълан кенди ёлуны шашыра, чет-буджакъ аралыкъларгъа сокъула, эвине кенди ырызынен къайтмай. Эвине кельгенде де къадынына ве бири-бириндеи уфакъ балачыкъларына раатлыкъ бермей.

Бунынъ устюне Нусредин эмджеге къартлыкъ да келип етти. Гонъюль даа яш, юрек темиз, амма эльде-бельде кучь-къудрет къалмагъан. Онынъ бу алында сёнеяткъан оджакъны насыл да этер, къайтадан туташтырыр, яшларны татлы-муаббет омюрге къайтарыр. Эбет, эмдженинъ даа анъмагъан ве халкъ тилинден тюшмеген, джемаатына макъпул джемиетте темелли ер пекиткен огъул-къызлары бар. Олар баба-деде ёлунен адымлай, ана-баба итибарыны къачырмайлар. Этрафта яхшы адам азмы, оларны да анъаджакъ олсакъ, икяемиз узайджакъкъа ошай. Шунынъ ичюн де шимди мен эмдженинъ башындан келип кечкен тек мушкуллик мусибетлерини хатырлайым.

Дейджегим, Нусредин эмдже енге ананы къандырып, янып-куйгенинден дерт-мараз тапкъан адам киби олып, тёшек хастасы эте. Кенди де бир аллегим къылыкълар япа башлай.

Бу хайырсыз хаберни эшиткен эвли-баркълы огъланлары, къызлары, киевлери, келинлери арты-артындан къартананынъ башы уджуна топланалар. Ананынъ хасталыгъы оларнынъ ич бирисини шеклендирмей. Амма бу мискин, илле бильмеген адамгъа не олды да бу яшкъа еткен сонъ, ёл-изини шашырды. «Къарт акъылыны алдыргъан, чылдыргъан» дейджеклер амма тиллери айланмай, баба да о! Анасыны бир шей этип ынджытмай бакъар эдилер амма, я бабасынынъ бу къылыкъларыны къайда сыгъдырсынлар, айтсанъ — шашар, дерьягъа атсанъ — ташар дегени киби олды. Балалар сыкъынтыда, не япаджакъларыны бильмей эдилер.

Эмдженинъ озю тынчлыкъны бозып:

— Мени асасызмы, кесесизми, къозучыкъларым, ананъызнен омюр этмек сырасы къалмады, бири-биримизге табиат уйдурамадыкъ, — деди.

— Бу да не дегенинъиз, бизлерни де тюшюнмединъизми? Халкъ бунъа не дер? Масхаралыкъ? — деп чивильдеше башладылар эр бир тарафтан огъул-къызлары.

Эмдже исе агъырдан чокъ шей корьген къартлар киби салмакънен сёйлене башлады:

— Эй-эй! Къозучыкъларым, — ах чекип алды о, — айткъанынъызнынъ эписи пек догъру, оларгъа ич де къаршылыгъым ёкъ. Сизлер де бир ойлап бакъынъыз, бир ярнынъ уджуна келип еткен эки къарт аилемизде олып кечкен шейлерге насыл этип раат бакъармыз да, невбети кельгенде, насыл джан теслим этермиз: бир огълумыз баласы-чагъасы, элял къадынъны тюшюнмей, кенди кейфини арап, арам ёлда юрьсе, оларны агълатса, кульдюрмесе, бабанынъ тирилигинде оксюз къалгъан торунчыкъларымызны кимге къалдырып кетеджекмиз...

Эмдженинъ нефеси етмегенинден токътала-токътала окюнчли элемини балаларына тёке берди, омюринде ильки дефа къабаат ишлеген адам киби, ялварып:

— Дарылгъаныма джанынъыз агъырмасын, къозучыкъларым, бизге вакъыт аз къалды, ана-бабагъа япаджакъ урьметинъизни кенди баланъызчагъанъызгъа япсанъыз да разымыз.

Нусредин эмдже сёзюни девам эттирип оламады, богъазына бир шей келип тыкъылды, козьлерине яш ийди. Балалар да бабанынъ козьяшыны сюфте корьмекте эдилер. Къартнынъ козьлеринде пейда олгъан яшлар адджы я да севинчли козь яшларына ич де бенъземей эди, олар козьлерден зораки тепип чыкъкъан, бурюшик черенинъ мазюн бурюшиклерине инджи киби тизилерек ерге тёкюльмеге ашыкъмагъан козьяшлар эдилер. «Ана-бабасыны агълаткъан — кульмез», — дегенлери де халкъымызнынъ анъына бу козьяшларнен синъип къалгъандыр беллейим. Бу икметли сёзлернинъ манасыны мында булунгъанлар арасында анъламайджакъ сою ёкъ эди. Бельки, шунынъ ичюндир, ортанджы огълан еринден турды, ананынъ сыджакъ манълайындан опьти де, яныкънен сусып къалгъан бабадан башлап, бахытсыз къадынына кельгендже айры-айры эписинден разылыкъ алып чыкъты. Къызы да ана-бабанынъ къолуны опип тёрде, отургъан ерини быракъып, къапы артында къысылып къалгъан къоджасынынъ янына келип отурды. Эмдженинъ бу чыкъымсыз киеви омюринде биринджи кере бахт сезсе керек, онынъ къайнатасына тикилип тургъан козьлеринде пейда олгъан къыгъылчымлардан бу ерде о киевми, я бир догъмуш эвлят олгъаныны кимсе айырып оламаз эди...

Бу вакъиадан сонъ манъа къадирли Нусредин эмджени ве къыйметли къартананы бир даа корьмек къысмет олмады. Якъында бу тарафларда мусафирликте булунгъанда, Нусредин эмдженинъ ярыкъ дюньядан козь юмгъаныны башкъалардан эшиттим. Нусредин эмдже кенди эджелинен, чекишмей омюрнен сагълыкълашкъан. Тек кендже севимли огълунынъ омюрини телеф эткен тютюн белясындан къуртарып олмагъанына кедерленип, окюнчнен кеткенини сездирген. Бу борджны одеп оламагъанындан отърю, чеккен азабы эмдженинъ энъ аздан эки-учь йыл омюрини къыскъарткъаныны да агъызгъа алгъанлар олды. Эмдже ичюн одельмеген бордж олюмден бетер олгъаныны четтен эшитмесем де биле эдим. Бунъа инанмакъ манъа къолай олды.

Мезарлыкъны зиярет эткенде, гонълюмде хатырлары эбедий сакълы тураджакъ догъмуш тувгъанларымнынъ мезарлары сырасында Нусредин эмдженинъ ве янашасында енге ананынъ тазе мезарлыгъына козюм тюшти.

Белли ки, бугуньки окъуйыджыларны эеджанландырмакъ, айретте къалдырмакъ къыйын, буларнынъ джумлеси дюньки шей деп усть-устюнден отип кетмектен къолай даа не ола билир.

Керчек Нусредин эмдже тёпеден турып насиат бермеге, тенбиелемеге де бильмей эди. Бизлер исе эр шейни — яхшылыкъ, яманлыкъны алекет-къыяметнен, сес-шаматанен беджермеге алышкъан адамлар бунъа

ашсынып оламай эдик. Шундан отърю эмдженинъ акъай олып, козь яш чыбырткъаныны насыл багъышларсынъ дей де биле.

Лякин Нусредин эмдженинъ эр адымы баба-деделеримизден къалгъан «Инени башта кендинъе сокъ, агъыртмаса — башкъасына да» деген огютнинъ ачыкъ мисали олдыгъыны таныр исенъ бу ёлдан тайпынмай юрьмек терс олур эдими?!.

Насредин Оджа анъылмагъан куню дюнья батаджакъ исе, шимди он еди кере батырылыш хавфы алдында тургъан бу дюньянынъ эмин-эркинлиги ичюн не къадар даа алидженап адамлар керек. Олардан бири де акъылымдан чыкъмагъан Нусредин эмджедир деп танысакъ, сафта тургъанларгъа сыкълетлик этер, къолайсыз олып чыкъар эдими...

Адамдан яхшылыкъ къалса, дюньяны батырмакъ анги хыянетнинъ элинден келир! Инсанлар инсан олып къалдыкъча, дюнья даа битмез.

Урьметли окъуйыджым, икяемни язып чыкъканымнен сыртымдан агъыр бир юк тюшкен киби олды. Нусредин эмдженинъ огюндеки борджымны одемеге тырышып, онынъ разылыгъыны беклеген маальде эски бир танышым мени ёкълап кельгенине де хатирим хошланды. Сыра келип къалгъанда, бу язгъанларымны окъуп, онынъ фикирини анълямакъ истедим, достум мени макътар деген умютим бар эди. Онынъ индемей къабарып отургъанындан эйилик беклемек мумкюн олмаса да, «бегенмединъми?» демеге азырлангъан эдим, амма албукъып, «бегендинъми?» — деп сорадым. О, апансыздан шакъылдап кульди де:

— Бегенмегенде элимде не бар, — деп элем этти достум.

— Яланы бармы?

— Биринджи ялан, Нусредин эмджени менден яхшы бильген аздыр, — дегенинъ. Экинджиси де, та балалыкътан эзберлеп масалдаки киби, омюрдеки эр шей алтын балыкънынъ ирадесинен олып чыкъа дегенинъ.

Бу ерде онъа меним де джаным агъырды.

— Нусредин эмдже бу алгъышны къазанмады дейджек оласынъмы?

— Эгер лаф Нусредин эмдже акъкъында олса, онъа бу къадар урьмет, сыгъынув азлыкъ биле этер. Эмдже дюньяны терк этти демек гузель шей, яхшы ниеттир де бельки, амма о гъарип насыл бир сырны кендинен берабер алып кеткенини анълямакъ агъыр, язмакъ даа къыйындыр. Эр алда...

Мен бирден къулагъымны тикледим:

— Чекиштирме, айт догърусыны, бельки унутып къалдыргъанларым бардыр, билейим.

— Бильмегенден дегильсинъ, анълямазлыкъкъа урып агъырнынъ устюнден, енгильнинъ астындан юриш эльверишли де, теренге далмакъ не керек.

— Мен бир шейни гизлегеним ёкъ, — дедим окенен.

— Ойле исе, Нусредин эмдженинъ бир инсиз, истесенъ иблис деп анъла — огълу къайда, «джемиетте темелли ер пекиткенлер» ичине сакъладынъмы?

— Эй, эй, багъышла, ич де акъылыма кельмеди, — чапкъын чомай да шу. Тьфу! Онынъ эмдженен енге анайнынъ башына кетирген мусибети, чектирген эзиети бир китапкъа сыгъмаз.

— Китабы билир. Амма мевтаны иззет-урьметнен ынджытмай къара ерге теслим этип къайткъанда бабанынъ дженазесине де вакъытында келип етишмеген арам эвлят къаршымызда пейда олгъанынен джемаатнен бирге адымлап кельген акъсакъал къарт теренден ах чекип бу хыянетке:

— Энди юрегинъ раат олдымы!? — деди де бу бир агъыз лафнен джемааткъа эр шейни анълатты, — деп достум бир кереден сусып къалды.

Энди мен де бу лафнынъ къайда баргъаныны анълап, шимди бу эриф акъкъында лаф ачсам, окъуйыджым ондан икра келеджеги, нефрет этеджеги къоркъутмады. Эмдженинъ темиз адыны, айдын хатырасыны тепретмек истемедим.

Эльвида, бизлерден бир шей аямай кеткен ана-бабалар. Еринъизде раат олунъыз.

Нармурад Наркъабилов

Кой четиндеки янъгъыз копек

Икяе

Хайри копектен пек къоркъа. Себеби, бала экенде, къомшуларынынъ балабан копеги апансыздан оны талагъан эди. Беденинде копекнинъ тиш излери къалды. Шундан берли копек корьсе юреги дукюльдей. Бу да азлыкъ эткени киби койнинъ копеклери де Хайрини бегенмейлер, чаре тапса оны чиль-парча этеджек кибилер. Асылыны алгъанда исе эписине озю къабаатлы: о пек къоркъакъ. Тасавур этинъиз: Хайри сокъакътан ашыкъмай кетеяткъанда ёл четинде юкъусырап яткъан копекни коре. Не япмалы? Яваштан кечип кетмеге джесаретленмей. Бедениндеки тиш излери аджыткъан киби ола. Сезекли секирир дегенлери киби: «Чекиль, деф ол!» — деп копекке къычыра. Копек эринип козюни ача, къаршысында кейфи бозукъ йигитни коре. Эбет, бундан сонъ копек копеклигини япа — гъадапланып онъа атыла. Бир-эки кере таякъ ашап артына чекиле, амма Хайрини танып ала. Тепсенъ биле айланып бакъмайджакъ, къоюн киби юваш копек онынъ зытлашып къала.

Хайри бир шейни ич де анълап оламай: «Адамлар ничюн эвлеринде копек туталар? Ёкъса азбарлары тувар, я да сандыкълары алтын толумы?» Лякин о, бу акъта ич кимседен сорамай, ничюн десенъиз онынъ копектен къоркъканыны чокъ адам биле, мыскъыл тюбюнде къалмакъ мумкюн.

Койде эр эки-учь йылда бир кере копек тутуджылар пейда олалар. Бойле вакъытта о енгиль нефес ала. Амма арадан чокъ кечмей койде кене кучелеклернинъ выйылтылары эшитиле. Ана-мына дейиндже олар осип копекке чевирилелер. Хайри кене элине таякъ алып юрмеге меджбур ола.

Бу сене, кеч кузьде кене койге копек тутуджылар кельдилер. Оларнынъ келювине себебчи, эр вакъыттаки киби, «фелян койде копек къутургъан» деген лаф олгъан. Тек кой четинде яшагъан Джавлы дегирменджи озюнинъ Алапарыны одунханеге гизлеп, къуртарып къалды. Хайри бунъа пек ачувланды. Чюнки о Алапарнен ич де анълашып оламай эди.

— Джавлы агъа, бир кунь илле копегинъизни котеклеп ольдюреджетим, — деп гонъюлинде олгъан элемни онъа ачыкъ-айдын айтты. — Энди даянамайым, кечсем де ав-ав, къайтсам да ав-ав...

— Не япаджакъсынъ, Хайрибай, копек десенъ, копек иште, — деп Джавлы дегирменджи онъа теселля бермек истеди. — Копекнен тенъ олмаенъыз. Эмиет бермесенъиз, сизге де индемез.

— Насыл этип эмиет бермезсинъ, онынъ чырайына бакъынъыз, талагъа ап-азыр...

Джавлы дегирменджи онынъ элиндеки таякъкъа ишмар этти де:

— Хайрибай, мынавы олмайджакъ шейни котерип юрменъиз. Копеклер таякъкъа пек зыт олалар.

— Э, бунсыз юрмек олурмы? — деди Хайри. — Я бир кереден янбашынъдан тишлеп алса...

Джавлы дегирменджи ахыр-сонъу копегини багълап къойды. Лякин арадан эки кунь кечер-кечмез копекни чезип ташлады, аджыды. Хайринен Алапар арасындаки зиддиет эп девам этти. Хайри копекни ольдюрмекнинъ чешит ёлларыны къыдырды. Лякин табиатынынъ мерametли олувы себебинден бу ишке къолу бармады.

Бу арада тарлаларда ве бостанларда ишлер битирильди, койлерде той

мевсими башланды. Бир къач куньлик адждыы сувукътан сонъра ерге биринджи къар тюшти. Шу куню, кеч маальде Хайри койдешлеринен къомшу койге тойгъа кетти. Той саиби оларны шенъ-шерамет къаршылады.

Тышарыда тизден къар, сувукъ. Ичериде исе сыджакъ чёюн соба гурюльдей. Бол софра башында отургъанларнынъ юзьлери шенъ. Олар йылнынъ учь мевсимини тарлада кечирип, бойле той акъшамларыны пек сагъынгъанлар. Той саибининъ исе, бутюн койлюлерге хас мусафирченлик адети олгъаны корюнип тура. Затен о бугунь пек шад, ондан мусафирлернинъ де гонъюллери хош. Джыйын эп къызмакъта...

Къавурма ашалгъандан сонъ, Хайри къайтмагъа тедарикленди. Отургъанлар башта бунъа итираз бильдирип: «Отур, пиляв да ашагъан сонъ, берабер турармыз», — дедилер. Хайри пиляв ашамакъны беклесе, сабагъадже къаладжагъыны яхшы биле. Шу себептен о дегенинден къайтмады. Софра башындакилер де пек зорламадылар. Олар оны пек яхшы анълай эдилер. Чюнки даа якъында эвленген йигит насыл этер де яш апайыны саарьгедже беклетир?

О гедженинъ дер маалинде бир озю ёлгъа чыкъты. Кой якъын, олгъаныоладжагъы ярым саатлик ёл.

Гедже олса да, этраф яп-ярыкъ. Сакинлик. Бойле авада болдурмайсынъ, юрген сайын юреджегинъ келе. Хайри гонъюльден насылдыр йырны созаракъ, ёлнынъ ярысыны кечти. Завур копюринден кечип тёпеликке чыкъты. Токъталып сигар якъты. Ашагъыда къарарып тургъан койге бакъты, къарарнен эвине тараф назар ташлады. Эвнинъ пенджереси ярыкъ эди. Демек, апайы юкъламай, раатсыз, оны беклей. Хайрининъ бойле ойлардан гонъюли котерильди. Козьлери огюнде апайынынъ гузель череси джанланды. Шимди эвине барып софада чызмаларыны чыкъараджакъ, арды-сыра тамагъыны къыраджакъ. Козьлеринде къуванч толу апайы къапыны ачаджакъ. «Келинъиз» дейджек. Бу сёз пек татлы айтыладжакъ. Бедени чимирдеп, юреги тез-тез урып башлайджакъ. Сонъ о тёрге кечеджек де къурунып отураджакъ. Апайы онынъ янбашына ястыкъ кетирип къояджакъ. О тирсегинен ястыкъкъа таянаджакъ, апайынынъ арекетлерини козетеджек. Апайы незакетле чай узатаджакъ. О чай ичерек о якътан- бу якътан лаф этеджек. Апайы оны дикъкъатле, тебессюмле динълейджек. Сонъра еринден къалкъып... халатындан асалет бир элини чыкъараджакъ. Келинчек яваш келип онынъ омузындан халатыны аладжакъ ве чюйге иледжек. Сонъ... энди бу тарафы ич бир тасавургъа сыгъмай...

Хайри буларны хаялындан кечиререк, даа зияде сархушланды. Кокюсининъ энъ тёрюнден йыргъа бенъзеген бир шей ташып чыкъа башлады. Амма богъазында тыкъалып къалды. Козьлерине инанмады:

«Гедженинъ дер маалинде тарлада копек не япып юре, аджеба? Я о копекке де ошамай да?! Ёкъ!..»

Яваш адым атты, шу вакъыт сол тарафта элли-алтмыш адым ерде чонъкъайып отургъан насылдыр къара шей аякъкъа къалкъты. О гуя озюнинъ бой-постуны нумайыш этерек ойле керильди ки, Хайри онынъ къашкъыр экенине бир тамам эмин олды. О, бойле къашкъыргъа бир кере даа расткельген эди. Лякин о вакъыт чевре-чет адам толу олгъаны ичюн ич де къоркъмагъан эди. Шимди исе джаны табанына тюшип кеткен киби олды, бутюн тени бузлады. Къачаджакъ олды. Лякин аякълары онъа бойсунмады. О бойле дешет къаршысында тураракъ, къартларнынъ: «Къашкъыргъа расткельсенъ я сарыгъынъны чыбалт, я да серник чёпини чертип кет, къашкъыр алданыр. Лякин сесинъни ич де чыкъарма!» — дегенлери акъылына тюшти. Бу лафларгъа о къадар инанмаса да, Хайри, къолуны джебине сокъты. Титреген пармакъларына серник къутусы илишти. Бир серник чёпини якъты. Алев уфакъ амма, о бундан текяранчыкъ олса да рухланып ёлгъа тюшти. Бираз кеткен сонъ кене серник чёпини якъып ташлады.

Къашкъыр исе, арадаки месафени денъиштирмейип, ерни къокълайкъокълай онынъ пешинден келе берди.

Арадан хайли вакъыт кечти, Хайри весвесеге тюшти. Себеби, серник чёпи аз эди, койге баргъандже етерми, етмезми? О шимди омюринде ильки кере коюне сукъланып бакъты. Аятнынъ не къадар татлы олгъаныны юрек-

тен ис этти. Оны юкъламадан беклеп отургъан апайыны джанындан да артъач севгенини анълады. Тюневин гедже, апайы сыджакъ дудакъларыны онынъ къулакъларына токъундырып, бинъ бир тюрлю наз иле: «Мен юкке къалгъаным!» деген эди. Бу хаберни эшитип, Хайрининъ гонъюлинде даа догъмагъан сабийге бабалыкъ севгиси уянды. Къальби сынъырсыз арзуларнен толып-ташты, апайыны яш бала киби охшады.

Энди апайы да, арзулары да узакъта, пек узакъта, къалды. Олюм исе пек якъын, артчыгъында тура: мына, мына устюне атыладжакъ. Чокъ сенелер эвельси гедже, аязлы къышта дагълы бир аскернинъ пияде ёлгъа чыкъып къашкъырларгъа расткельгенини ве бунынъ акъибети фаджианен биткенини хатырлады. Шимди онынъ такъдири де аскернинъкине ошай эди. Аскер эвдекилерни тездже корьмек истегинде ёлгъа чыкъкъан олса, Хайри апайыны...

Ниает, о къоркъып беклеген дакъикъа да етип кельди. Къутудан сонъки серник чёпини алды. Оны якъмаздан эвель, кене бир кере, артына айланып бакъты. Арадаки месафе сезилир дередже къыскъаргъан эди. Серник чёпини якъты, лякин ерге бырakъмады. О эм кете, эм де артындан козьлерини алмай. Тесадюфен, башына, бир де-бир шейни якъмакъ керек деген фикир кельди. Устюндеки бутюн урбасыны якъып битирсе де, илле койге етмек керек! Къашкъыр алевге якъын кельмей. О тезликле башындан къалпагъыны чыкъарды да энди пармакъларыны куйдирип башлагъан серник атешине тутты. Алев къалпакъ тюклерини текяран ялагъан киби олды да, деръал сёнди. Хайри окюнч ве къоркъудан тап ынъранды. Бош къутуны сыкъаракъ, койге таба умютсизликле назар ташлады. Кой якъын эди. Къар къаплангъан дамлар ве тереклер корюнип башлады. Амма бу маальгедже алевден къоркъып кельген къашкъыр энди эр дакъкъада онъа уджюм этмек мумкюн.

Тамам бу аньде, кой бетте копек авылдады. Хайри копек сесини эшиткенинен къычырды ве чапып кетти. Амма шу заман аягъы тайып, йыкъылды. Абдырап аякъкъа къалкъкъанда авылдап чапып келеяткъан Алапаргъа козю тюшти. О бирден артына чевирилип бакъты: къашкъыр даа авлакъта, ёлнынъ ортасында чонъкъайып турмакъта. Хайри озюнинъ эджель панджасындан къуртулгъаныны анълады. Юреги толукъты, агълап йиберди.

Алапар Хайрини беш-алты адым кечип токътады. Къашкъырнен юзьгеюзьге кельмеге джесаретленмеди, кучю етмейджегини дуйды гъалиба. Къашкъыр да онынъ аджизлигини сесинден сезсе керек, лякин уджюмге кечмеге джесарет этмей.

Инсан иле копек — балабан кучь, экеви бирлешсе енъмек кучь.

Къашкъыр девамлы улуды.

Хайри абынып-сюрюнип койге таба юрди. Алапар онынъ пешинден кетти. О токътамадан эп авылдай. Онынъ сесинде гъазаптан гъайры намус ве элем олып, «эх, бир аркъадаш олса эди анавы юзьсизге запарта чекер эдик», — деген киби келе.

Хайри аякълары тюбюнде ойнакълап кетеяткъан копекке назар ташлай, гонъюли толып таша, агълай ве: «Сен агъамсынъ! Сен догъмушымсынъ! Юр! Тездже юр!» — дей.

Олар бир джан киби дост олып койге келип кирдилер. Алапар авылдай-авылдай азбар къапы огюнде къалды. Хайри догъру эвлерине кетти. Оны энди башкъа бир фикир чекиштирип башлады. Къашкъырнынъ теджавузындан сагъ къалды, амма эвге бойле йыртылгъан штаннен насыл киреджек?..

О танъда уянып апайына айткъан биринджи лафы бойле олды:

— Мавджу, биз де копек асрайджакъмыз!

Апайы — чобан къызы, о копексиз азбаргъа алышып оламай эди, шимди къоджасынынъ лафыны эшитип пек къуванды.

Сабалыкъ ашагъанда бригадир келип, тарлагъа кубре ташыладжагъыны айтып кетти.

Хайри шипангъа ёл алды. Джавлы дегирменджининъ азбар къапысы огюнден кечкенде кунеште юкъусырап яткъан Алапаргъа козю тюшти. Гонъюли джошты. Джеблерини къарыштырды, андан кирли шекер кесеги чыкъарды да копекке якъын барды:

— Алапарджан, ал-ал, — деп онынъ огюне быракъты.

Алапар козьлерини ачты ве бир кереден кейфи денъишти, тишлерини акъшайтып онъа атылды.

— Ав-ав-ав-в!

— Э-э-э... — дие Хайри къачып башлады.

Бир аньде о, сагъ янбашына насылдыр бир шей къатты баткъаныны сезди, яп-янъы киевлик халатынынъ йыртылгъаныны эследи.

Динара Меметова

ФЕЛЯКЕТТЕ КЪАЛГЪАН КЪАРЫЛГЪАЧ

Икяе

Къоджаман джевиз тереги. Кок юзюне узанып кеткен чатал пытакънынъ уджунда къарылгъач ювасы. Къарылгъачлар татлы-татлы чивильдешелер. Кичкене къарылгъач балачыкъларынынъ сеслери о къадар татлы чыкъа ки, дерсинъ, къуш багъчасында той ола. Къарылгъач балачыкъларынынъ анасы да сеслене, оларгъа нелердир сёйлей, лякин кичкенелернинъ чивильтилери эп арта, санки анасынынъ бир айткъанына олар эписи бир кереден джевап берелер.

Бекленильмегенде кичкене къарылгъачларнынъ бири авагъа котерильди. Къуш анасы оны корер-корьмез къарылгъач баласы даа кереги киби къуветленмеген меджалсыз къанатларыны саллап, кок юзюне учып кетти. Ана къарылгъач сеси-седа кетип, оны токътатмакъ истесе де токътаталмады. Онынъ артындан учып кеталмады. Шу арада дигер къарылгъач балалары да чивильдешип юванынъ агъызына таба джылыштылар. Ана къарылгъач къалгъан балаларыны ташлап кеталмады...

Мен джевиз терегининъ тюбюнде бу адисени бакъып тургъанда къушчыкъларнынъ эеджанлы чивильтилери, хусусан, къуш анасынынъ кийик сеслери мени сескендирди. Аджеба, къушларда да бойле адисе ола экен де... Козюм огюнде балалыгъымда олгъан бир вакъиа джанланды.

...Менден яшы баягъы буюк олгъан къомшумызнынъ огълу Азир, куньлернинъ биринде, саба кунеши къызарып, Ешиль байыр артындан котерилейим-котерилейим дегенде, чапып ёлгъа чыкъты ве эки атлы арабанынъ устюне атылып минди. Арабаджынынъ янына чёкти. Башындаки такъиесини чыкъарып, артындан къычырып къалгъан анасына саллады, бойледже, онынъле сагълыкълашты. Анасы онынъ артындан яйгъара къопарып агълап къалса да о, япкъан ахмакълыгъыны анъламайып, куле-куле кетти.

О куньден сонъ арадан йигирми йыл кечер...

Куньлернинъ биринде, тувгъан эвинден, азиз анасындан авлакъта, Азирнинъ къулагъына анасынынъ аджджы-аджджы сеси келир... Бу сес онынъ мийине урар. Башы айланыр. Сонъ, артыкъ, асретликке даяналмай, анасына ашыкъыр. Эр шейни, малыны-мулькюни, йигирми йыл девамында тапкъаныны-тападжагъыны терк этер, ёлгъа чыкъар... Чокъ йыллар артында къалгъан ёлларнен тувгъан эвине, анасына ашыкъыр. Лякин, энди анасынынъ озюни дегиль, кольгесини биле коралмаз. Тек мезарлыкъта, къабири устюнде обалангъан, тикенли отлар баскъан топракъ обасыны корер.

Ойле олур ки, такъдир манъа онынъ кеткен кунюни ве эм де кери дёнген кунюни косьтерир...

Мезарлыкъта эгилип, анамнынъ башташыны сыйпар экеним, артымдан кимнинъдир аякъ давушларыны эшитирим. Бир кереден артыма айланып

бакъмам. Кимнинъдир меним яныма келип токътагъаныны анъларым. Яваштан башымны аякъ давушы чыкъкъан тарафкъа чевиририм. Бакъсам, шашарым! Козьлерим огюнде кичкенеми, буюкми Азир турар. Керчек, кичкене Азир дегиль. Узун бойлу. Устюнде яхшы тикильген боз костюм, башында кок тунч шляпа... Бойле бакъкъанда корюмли бир инсан. Лякин, яхшы эслеп бакъсанъ, ичинде руху къалмагъан бир джанлы кевде.

Кеч олгъанда башымызны асып, мезарлыкътан къайтырмыз...

Мына, шимди меджалсыз учып кеткен къуш баласынынъ артындан къуш анасынынъ сеси-седа кетти. Ювада фигъан къопса да, баласы учты кетти. Лякин ана эп къычыра: «...сен узакъ кеттинъ, юванъа къайтып келялмазсынъ... Къайт! Къайт!» — деген киби къычыра.

Лякин къарылгъаччыкъ кок юзюнде авелене, къувана, башына келеджек беляны анъламай, эп юксек котериле, ювасындан авлакълаша.

Бирден кок юзю сиярды. Кокни ярып, йылдырым ялкъылдады. Къара булутлар арасындан кок юзюнинъ парчалары чатырдап-патырдап тёкюльген киби олды.

Къарылгъач баласы фелякет ичинде къалды. Къанатлар талдылар. Фырлана-фырлана амма озюни догърулталмай, кок юзюнден ашагъы атылгъан окъ киби энмеге башлай. Энди гуя анасынынъ къычыргъанларыны эшите, ювасына тараф учмагъа тырыша, амма кучьлю ель оны эп шыбалай. Къанатлар энди оны динълемейлер.

Анасы баласынынъ болдургъаныны, такъаттан текмиль кесильгенини анълап, ювада къалгъан кичкенелерге къычыра берип, оларны ювасына ичине итеклей, озю исе баласы булунгъан тарафкъа йылдырым чабиклигинен уча. Лякин онъа етишалмай. О къычыра, амма гъаддар ель онынъ сесини къайдаларгъадыр алып кете. Баласы эшитмей, шимди о чаресизлик ичинде чарпынмакъта, къанатлары оны динълемек истемейлер, о эп ашагъы ювармана. Чёкюрли къаялар шиддетнен якъынламакъталар, афатлы ель корюги оны чекип алып кетеджек олгъанда ана къарылгъач баласынынъ кевдесине атылды, чёкючинен онъа япышты ве ювасына таба учты. Баласыны ювасына ташлаяткъан вакъытта кучьлю ельнинъ шиддети оны фырлатты ве уфюрип алып кетерек, акъ къаянынъ чёкюрли джапына сильтеди. Къуш анасы чильпарча олып, къаядан ашагъы сепильди. Чёкюрли акъ къаянынъ кокюси къаннен алланды.

Кучьлю ель сим-сия булутларны къайдадыр къувып алып кетти.

Бу вакъиа бир нефес алгъан вакъыт ичинде олгъан киби бир ань ичинде олып кечти. Анасынынъ сёзюни динълемеген къарылгъач баласы анасынынъ башына етти.

Ана!

Аналар даима эвлятларыны къаны-джанларынен къорчалай, къазаданхатадан сакълайлар. Олар ичюн джанларыны феда этелер. Къувангъанда да, агълагъанда да олар эвлятлары ичюн яшайлар.

Ана!

Бу сёзнинъ къыймети сынъырсыздыр! Эм севги, эм къудрет, эм девлет. Бутюн аят!

Къарылгъач баласы буны биле эдими? Я инсан баласы?

Кок юзюнде ниджа къанатлар парча-кесек олдылар! Ер юзюнде ниджа аналар фелякетте къалдылар! Дюнья, сени!

Баба ве огъул

Икяе

Эрте баарь сабасы. Чевре-этраф баарь чечеклеринен безенген. Къайсы ве шефтали тереклерининъ гульгюли чечеклери, мис къокъулар сачкъан мелевшелер гонъюль охшайлар.

Багъчаларда, тарлаларда — эр ерде йылнынъ юксек берекети ичюн куреш кете. Уджу-буджагъы корюльмеген памукъ тарлаларында иш къайнай. Тракторлар гурюльдейлер. Яшлар, къартлар, къадын-къызлар, машиналар — эписи тарлада. Юксек берекет огърундаки гъайретли эмек озюнинъ

къуванчлы нетиджелерини косьтерир, «Танъ» колхозынынъ азалары буны пек яхшы билелер.

Эрте сабадан берли бель букип чалышкъан колхозджылар уйлелик ашамагъа ве раатланмагъа токътадылар. Кенъ тарланынъ къабургъасында, энди ешермекте олгъан дут тереклерининъ талдасында ерлештилер. Базылары исе тыныкъ-тыныкъ акъкъан дерьянынъ ялысына тюштилер.

Мурат эмдже энди етмишлерге кирсе де даа бир кунь иштен къалмады. Тек озю дегиль, къадыны Тензиле апте де шай. Олар эвде отурмайлар. Отурсалар джанлары сыкъыла. Эки къарт бири-бириндан ишни куньлеген киби тарладан чыкъмай. Энди чалышмасалар да оладжакъ, амма ойле алышкъанлар, эвель-эзельден берли азырдан отурып ашамагъа бильмегенлер. Оларнынъ омюрлери ишнен башлангъан, ишнен де битеджек...

Яшлар эки къартнынъ муаббетлигине, ишкирлигине шашалар. Бу яшына кельген сонъ олар раатланмакъ борджлу эдилер. Бунынъ ичюн бизим девлетимизнинъ аджайип къанунлары бар. Бундан да башкъа оларнынъ эвлятлары, колхознынъ айтувлы механизаторы Мустафа оларгъа бинъ бир кере:

— Чалышманъ, етер артыкъ, санки мен сизни бакъалмайым... Халкътан айып. Мына, эр шей бар. Къартлыкъта, бираз да олса, раатланынъыз, — деди.

Амма олар: «Энди бу — сонъки йылымыз, йылындан раатланырмыз...» дейлер.

Мурат къарт чокъ вакъиалар корип-кечирген адам. О эки дженкнинъ иштиракчиси. Ачлыкъ ве ёкъсузлыкънынъ, колхоз къуруджылыгъы вакъытларынынъ джанлы шааты. Сёз сырасы кельгенде о яшларгъа кечкен омюрден чокъ икяелер айта тургъан. Мына шимди де яшлар оны кене зорлап башладылар. Къызлар Мурат эмдженинъ этрафыны сарып алдылар...

— Акъыз, Айше къызым, мени кене баштан чыкъараджакъсынъ. Лякин мен энди эр шейни айтып битирдим. Энди сизлер, яшлар айтынъыз. Сизлер бахтлысынъыз. Сизинъ келеджегинъиз де парлакъ кунеш киби. Къана, сизлер не тюшюнесинъиз?

Акъайынынъ бурчанлагъаныны корьген Тензиле апте онынъ аягъыны тюртип:

— Балаларнынъ джаныны агъыртма, бареме эм аша да, эм айт. Оларгъа сен Таирнинъ вакъиасыны айт, — деди.

Къарт бир Тензиле аптеге, бир этрафында отургъан яшларгъа бакъты, недир дейджек эди, кулюмсиреди, тюшюнджеге далды, сонъра:

— Сизлерге аджыныкълы шейлер айтмакъ истегим ёкъ эди, амма къуванчлы вакъиаларны къайдан аласынъ, кечмиште ойлелери сийрек эди, — деди.

Яшлар:

— Айтынъыз, айтаберинъиз, — деп къарткъа таба джылыштылар.

— Бу вакъианы Таш-Баскъан коюнде эр кес биле, — деп башлады Мурат эмдже. — Амма эр кес бильсе яхшы олур эди. Акъикъатен олып кечкен адисе. Бойлеси аятта пек сийрек расткельсе керек.

...Кой къаялардан парчаланып-къопып, тыгъырланып тюшкен ташларнынъ, мейва багъчаларынынъ аллы-гулли чечеклерине комюльген эки къая сырымынынъ арасына ерлешкен. Эм асыл да ташлы. Таш-Баскъан кою.

Мында баарь о къадар дюльбер ола ки, оны айтып анълатмакънынъ чареси ёкъ. Кой баарь киби тазе, шенъ, аэнкли, зевкълы. Колхоз коюнинъ бахтлы олмасы ичюн койлюлернинъ аз эмеги кетмеди. Яшлар ве къартлар, эр кес шадлыкънен яшар, чалышыр, окъур эдилер.

Дженк башлангъан куньден койнинъ яшайышы денъишти. Адамлар танылмаз суретте джиддийлештилер. Дженк мейданында курешмеге икътидары олгъанларнынъ эписи дженкке кетти, къалгъанлар, эсасен, къартлар, къадын-къызлар, осьмюрлер колхозда чалышувны девам эттирдилер.

Куньлернинъ биринде акъшам биз къарт-къуртларны кой советине мушавереге чагъырдылар. Топлашув яры геджеге къадар девам этти. Топлашувда колхоз мулькюни сакъламакъ, сакъламакъ мумкюн олмагъан такъдирде исе душмангъа бермемек къарарына келинди. Даа сонъ, колхоз къойларыны дагънынъ энъ къолайсыз ерине айдамакъ ве керек олгъанда парти-

занларгъа бильдирмек, бу ишни койнинъ чобаны Бекмамбет акъайгъа ишанмакъ, чареси олгъанлар дагъгъа, партизанлыкъкъа кетмек.

Чобан Бекмамбет къарт топлашувгъа кельмеди. Огълу Таир кельди. Таир, мектептен чыкъкъан сонъ, бабасыны барып тапар, акъшам къойларны берабер айдап къайтыр эдилер. Лякин, куньлерден бир кунь, апансыздан бабасынынъ козьлери корьмей башладылар. Тап сонъу тамамиле сокъурландылар. Сонъ вакъытларда Таир бабасыны алып юрер, чобанлыкъ япар эди. Кой экимлери не къадар тырышсалар да къарткъа ярдым эталмадылар.

Геджелерден биринде койнинъ силя тутаджакъ киби адамлары дагъгъа кеттилер. Саба эрте Таир де къой сюрюсини дере бою айдап, дагъгъа ёнельди. Акъшам кеч олгъанда эвге къайтып кельди.

Бир къач куньлерден къомшу койлернинъ адамлары да дагъгъа кеттилер. Оларны даа партизан деп адландырмакъ да мумкюн дегиль эди. Лякин оларнынъ юреклеринде интикъам къайнар эди.

Къаранлыкъ дженюп геджелеринин биринде интикъамджылар койдеки душман аскерлерине уджюм эттилер. Апансыздан олгъан бу уджюм, душманнынъ къувети буюк олгъанына бакъмадан, фашистлерни шашмаллатты. Интикъамджыларнынъ гъайыплары олса да фашистлерге яхшы дарбе эндирдилер. Партизанлар баягъы силя гъанимет алып кене дагъгъа чекильдилер.

Экинджи куню койге янъы фашист отрядлары кельдилер. Кечкен гедже олгъан вакъиадан сонъ койде вазиет агъырлашты. Эв-эвден юрип тинтмеге, адамларны котеклемеге, къапамагъа башладылар. Невбет Бекмамбет къарткъа да кельди. Башта оны ве огълу Таирни эвден итеклеп, урып чыкъардылар. Шу арада эвине атеш бердилер... Кой кенарындаки якъылгъан эвлернинъ алевине онынъ эвининъ алеви де къошулды. Сонъра азбар ичиндеки къалын кираз терегине оны ве огълуны багъладылар. Бекмамбет къартнынъ янына кельген офицер башта яваштан:

— Къойлар къайда, къарт коммунист?! — деп сорады.

Бекмамбет къарт огюндеки офицерни корьмесе де, онынъ насыл бир джанавар олгъаныны анълады. Алевленген эвининъ чатырдап янгъаныны о юрегининъ агърысынен дуйды. Фашистнинъ суалине джевап бермеди.

Офицер якъынджа келип джекирди:

— Къойлар къайда деп сорайым, неге козьлеринъни акъайтып къалдынъ!

Къарт козьлери корьмегенини анълатты.

— Я къулакъларынъ да эшитмейлерми, тилинъ де ёкъмы?! — деп элиндеки таягъынен къартнынъ бетине урды.

Къарт башыны четке бурды ве сонъ, бильмейим, деген манада омузларыны къысты.

Офицер Таирге айланды:

— Къойлар къайда?! — деп джекирди ве онынъ юзюне къатты шамар урды.

Таир бираз шашмалагъан киби олды. Къолунен къанлы дудакъларыны яваш-яваш силип:

— Бильмейим, аскерлер айдап кетселер керек, — деди агълап.

— Я партизанларгъа кеткен сокъакъларны да бильмейсинъми?! — деп оны чызмасынен тепти офицер.

Таир йыкъылды.

Къартнынъ юрегини агъры ве къоркъунч къаплады. «Барып да бала бу джанаварлыкъкъа даянмаса? Къоркъуп, агърыларгъа даяналмайып айтса?» деген фикирлер къартны даа зияде эеджанландырдылар.

Офицер олдурамады. Солдатлар къартны ве Таирни штабгъа алып кеттилер. Ёлда кеткенде Таир меджалсыз олса да бабасынынъ къолуны йибермеди. Баба къалтырагъан, дамарлы, къаба къолунен эвлядынынъ юзюни сыйпады... ве онынъ пармакълары къанланды. Нефеси-нефесине етишмей адымлагъан къарт Таирни тенби эткен киби яваштан: — Сен бир шей бильмейсинъ, — деп ташлады.

Таир бабасы айтмаса да эр шейни анълай, амма баба озь вазифесини эда этмек керек.

Оларны алып кельгенлери киби, кене де къартны тюфек къундагъынен ура берип, соравны девам эттирелер. Къарт исе чокътан берли къой бакъмагъаныны, сокъур олгъаныны текрарлады, огълу да бильмегенини айтты. Лякин хаинлер бунъа инанмадылар. Оларгъа мытлакъа къойларнынъ ве партизанларнынъ излерине тюшмек керек эди.

Офицер Таирге айланып:

— Айтмасанъ, мына сизлерге бирер къуршун! — деп пыштавыны онынъ юзюне тиреди.

Бекмамбет къарт эр шейни анълады. Бу джанаварлардан къуртулмакънынъ чареси ёкъ. Таирни эзип-ёгъурып, онынъ тилинден бир шейлер аладжакълар, сонъ, эписи бир ольдюреджеклер. Чекишитирип ольдюреджеклер. Таирни бу эзиетлерден эвельдже къуртармакъ керек. Къарт ыдырыныр аякъкъа турды. Къолуны кокюсине къойды ве офицерге риджа этти. Таир исе ерде эссиз ятмакъта эди.

— Дженап офицер, огълума тийменъиз, онынъ бир шейден хабери ёкъ. Ярын мен сизге ёлны косьтеримим. Тек бугунь бизге раатлыкъ беринъиз. Ялварам... — деди къарт къарыкъ давушнен.

Офицер бираз тюшюнди ве къартны эссиз яткъан огълунен берабер магъазгъа котерип аттылар. Баба-бала агъыр ынъранувларнен сабаны таптылар. Къарт бутюн гедже огълунынъ къанлы юзюни, патлагъан дудакъларыны сыйпап, агълап чыкъты. Таир зар-зорнен сёйленерек, бир тюрлю шейден файда олмайджагъыны, эписи бир зорлап айттыраджакъларыны бабасына айтты. Баба исе энди огълунынъ козю къайткъаныны, даяналмайджагъыны даа зияде анълады. Демек, бала айта биле. Баба бу меселеге догъру къыймет кести. Ойле де япмакъ керек. Темиз видждынлы, Ватанына садыкъ инсанлар бойле япмакъ кереклер. Къарт догъру тюшюнди.

Немсе офицери ве солдатлар къапыны ачкъынлары киби бири-бирини къучакълап отургъан баба ве огъул бири-бирлерине даа зияде сарылдылар. Офицер къапы огюнде токътады. Къартны чагъырды. Сонъ:

— Къаны, энди айтаджакъсынъмы?! — деп джекирди.

Къарт башыны саллады ве даа якъынджа келип онынъ къулагъына бир шейлер фысылдады.

— Мен онынъ козю огюнде сизге бир шей айталмам ве косьтералмам, — деди де огълунынъ янына къайтып, оны къучакълап опьти...

Офицер къартнынъ сёзлерине ишанды. Эбет, ола билир, баласынынъ эшиткенини, корьгенини истемез... Эр алда о шойле истей, барсын, онынъ истегени киби олсун.

Таирни азбаргъа чыкъардылар. Бабасынынъ янына кельдилер. Офицер бир даа сорады:

— Къарт, сен ойле истейсинъми?

— Эльбет. Акс алда манъа айып... озюмизнинъкилерден айып...

Къартнынъ джигерлери парчаланса да, ойле деди.

Тышарыда автомат тасырдады... Таир ерге серильди. Къартны онынъ янына кетирдилер. О тиз чёкти. Огълуны къучакълады. Сокъур козьлеринден яшлар тыгъырдылар... Огълунынъ козьлерини къапатты ве сонъ бар къуветини топлап, ерден котерильди. Офицер тургъан якъкъа айланып, башыны юксек котерип, гъурурнен, къудретли сеснен сёйленди:

— Мен яш бир баланынъ сиз киби айдутлар панджасында чекишип ольгенини истемедим. Онынъ ичюн де онынъ олюмини енгиллештирдим. Энди менимнен не япсанъыз япынъыз. Мен сизге бир шей айтмам! Эм бизим койлерде сизге хызмет этеджеклерни тапалмазсынъыз! Биз ойле халкътан дегильмиз!

Офицернинъ юзю агъарды. Энди къартнынъ тилинден бир шей аламайджагъыны анълагъан сонъ, онынъ юзюне пыштавыны тиреди ве тапанджасыны басты...

Дагъларда къуршун сеси инъледи...

Къарт мазаллы киши эди. Ерге серильгенде санки ер титреди. Къарт сырты устюне огълу янына йыкъылды. Сокъур козьлери кокнинъ алевли-думанлы юзюне бакъып къалдылар.

Зинаида Победоносцева

Бахытлы тесадюф

Левха

Мен шимди икяе этеджек вакъиа фантастика, сергузешт, я да дедектив дегиль. Ёкъ. Бу омюрде, керчек олгъан шей.

Бекабаддаки Озьбекстан кёрлар джемиети илькинги тешкиляты азаларынынъ арасында Рустем Ибраимов деген йигит бар. О гъает алчакъгонъюлли, утанчакъ олып адамларнен мунасебети темиз-пактыр. О чокъ йыллардан берли мезкюр джемиет идаресининъ азасы сайылмакъта. Шимди де откерильген невбеттеки топлашувда, о, кене бюрогъа аза сайланды. О даима яхшы башлангъычларнынъ тешкилятчысы олып кельди. Затен, Рустем мерамеtли, дикъкъатлы, адамлар айткъаны киби чибиннинъ биле джанъыны агъыртмагъан бир инсандыр. Буны эр кес яхшы биле.

Лякин мен бугунь, онынъ аятындан, ишнен багълы олмагъан башкъа тарафы акъкъында икяе этмек истейим.

Келинъиз, эр шейни четке къойып, Симферополь районы Чекурча коюнде козь огюне кетирейик. Онынъ мис-гъамбер къокъулы гуллерини, багъбагъчаларыны, сокъакъларыны тасавур этейик. Дженктен эвель мына бойле багъчалы бир азбарда, Девлетшаевлер аилесинде биринджи бала дюнья юзюни коре. Адыны Рустем къоялар. Ана-баба онъа къуванып гъурурланып яшайлар. Эм ойле де бахтлы яшар эдилер... Амма дженк башлай.

Баба элине силя алып, Ватаныны душмандан къорчаламагъа атлана. Ананынъ къолунда Рустем ве даа, хаста къайнанасы къала. О эр кунь койкойден юре, урбаларны ашкъа денъиштире, ойле де, кунь кечирелер...

Кель заман, кет заман; такъдир беш яшында Рустемни къартанасынен берабер узакъ чалбаш Уралгъа кетире. Бу ёл пек агъыр ве мушкуль эди. Лякин дюньяда яхшы адамлар ёкъ дегиль. Олар, ёлда да, Уралда да, Рустем ве онынъ къартанасына бутюн къыйынлыкъларгъа къатланмагъа ярдым эттилер.

— Я анасы къайда эди? — деп меракъланырсынъыз.

Адамларнынъ айткъанларына коре, анасы Орта Асиягъа тюше ве анда да джойыла, гъайып ола.

Рустем 1955 сенесинден Бекабадда яшай. Къартанасы вефат эткен сонъ, о догъмуш аласынынъ эвине авуша.

Рустем анасыны-бабасыны чешит васталарнен, ёлларнен чокъ къыдыра, амма бу араштырувлар ич бир тюрлю нетидже бермейлер.

Лякин... 1985 сенеси язда Рустемниng сабыкъ ишдеши Юсуф адлы адам туристик путёвканен Шималий Осетиягъа кете. Бу адам Алагир шеэринде ерли эалинен лафкъа тутуна. Субет вакъытында мында Улу Ватан дженки иштиракчиси, экинджи группа инвалиди Ибраим Девлетшаев деген адам яшагъаны анълашыла. Девлетшаев дженкте яралангъаныны, дженкявер мукяфатлар алгъаныны, шимди акълы оларакъ раатлыкъта булунгъаныны эшите. Юсуф онынъле корюше. Берабер пек чокъ субетлешелер.

Ибраим агъа Юсуфкъа Улу Ватан дженкининъ башындан сонъунадже басып кечкен ёллары, агъыр яралары, госпиталлерде олгъаны, къадыны ве огълу Рустемни джойгъаны акъта икяе эте.

Юсуф деръал Бекабадда яшагъан ве бир вакъытлары берабер чалышкъан Рустемни хатырлай. О озюнде насылдыр шубеленюв ве атта къоркъу сезип, сабыкъ дженкчиге мураджаат эте:

— Эмдже, мен, бир Рустемни билем. О да сизинъ койлю ола. О чокъ йыллардан берли дженктен къайтмагъан бабасыны къыдырып юрмекте.

Эбет, Рустем Ибраим агъанынъ огълу экенине Юсуфта ич бир тюрлю эминлик догъмаса да, энди токътап оламады, сёзюни девам этти.

— Багъышланъыз, огълунъызда бир де-бир нишан ёкъ эдими? — деди о.

— Э-эй... Бар эди, эбет, — деди сабыкъ дженкчи эеджанланып. — Амма бенъ дегиль. Билесизми, о... о... догъгъанда... сагъ козю солундан баягъы кучюкче эди...

Юсуф юткъунды... Шубеси бирден дагъылды. О: «Рустем Ибраимов козьден экинджи группа инвалиди, Ибраим Девлетшаевнинъ огълу!» — деген къатты фикирге кельди...

Эртеси куню, Юсуф сеяатынынъ сонъуна чыкъмадан, Бекабадкъа къайта ве эвине де кирмейип, догъру Рустемге чапа.

Эбет, бойле хаберден сонъ Рустемнинъ алыны тарифлемеге аджет олмаса керек...

Шималий Осетияда исе огъул ве бабанынъ корюшювине къызгъын азырлыкъ кете эди. Бу корюшювге Рустемнен беравер Юсуф да барды.

Аэропорт... Такси... Азбар къапы янында адамлар арасындан сачлары бем-беяз, азачыкъ акъсагъан бир къарт Рустемге къаршы адымлады. О Рустемге якъынджа келип токътады, юзюне тикильди. Эр кес сусты. Чевречетни сукюнет къаплады. Рустем бойле алгъа даа тюшмеген эди. О шимди озюнинъ юрек урувыны эшите, эллери титрей, манълайында тер тамчылары асыл ола, башы дувулдай, богъазы къуруй.

Олар бир-бириндан козьлерини узьмейлер. Бир къач сание даа кечти, лякин Рустемге шимди бутюн бир омюр кечкен киби кельди. Я барып да кене янълыш олса? Къач керелер ойле олгъан эди. Рустем шай тюшюнерек даа пек эеджанланды.

— Селям алейкум, огълум! — деди къалтырагъан сеснен бабасы ве козьлери яшланды.

— Баба-а-а! — деп багъырды Рустем ве эки тувгъан этрафтаки адамларнынъ «Ура!» садалары алтында къучакълаштылар.

Бойледже, къыркъ дёрт йыл девам эткен айырылыкътан сонъ, баба ве огъул Шималий Осетиянынъ Алагир шеэринде корюштилер.

Рустем бабасынынъ эвинде чокъ отурды, онынъ мусафири олды. Энди исе, о, бабасыны озь эвинде къаршылайджакъ...

Тюшюнип бакъынъыз: эгер де Юсуф туристик сеяаткъа бармагъан олса бойле бахытлы тесадюф ола билир эдими?

Нузет Умеров

КЪАЗАН

Эрте чыкътым базаргъа
Чёюн къазан алмагъа.

Балабан олсун къазан,
Сыгъсын онъа энъ аздан:

Юз элли чувал пирнич,
Демесинлер саран ич!

Беш чапчакъ памукъ ягъы,
Япылмасын къапагъы.

Тузу-бибери олсун,
Къазан пилявгъа толсун.

Пилявгъа достлар ляйыкъ,
Буюрынъыз, ашайыкъ!

БАКЪА

Къавалыны алып бакъа,
— Вакъ-вакъ, вакъ! — деп, чалды Бакъа.

Ёлгъа бакъты ешиль Бакъа,
Айгъа бакъты ешиль Бакъа,

Булутларгъа бакъа-бакъа,
Козьяшыны тёкти Бакъа:

— Къуру гольде омюр такъыр,
Къайда къачтынъ, башсыз ягъмур?

— Вакъ-вакъ, вакъ! — деп, агълай Бакъа,
Булутларгъа бакъа-бакъа.

ЯГЪМУР

Сабадан ягъмур ягъа —
Дере, тёпе, къаягъа!

Ягъа берсин бол ягъмур,
Ювулсын ёлдан чамур.

Ешилленсин тереклер,
Къуванч толсун юреклер.

Купелер такъса кираз...
Мен де осерим бираз!

ДОСТУМ

Меним достум — Къыркъаякъ:
Къолунда узун таякъ.

Аркъасы сызма-сызма,
Аягъында къыркъ чызма!

Аякъкъапкъа достум бай...
Инанмасанъ, озюнъ сай!

ГЕДЖЕ

Къыш акъшамы сия сачлы геджелер,
Етип келе маллемизге эртедже...

Козюн къымып, сытты гедже къашыны —
Ким токътатты азбардаки яшынны?

Токътанъыз сиз, кокке фенер асайым
Балаларгъа татлы юкъу сачайым.

Къувана ай, коктен къайтмай кериге
Авуч-авуч йылдыз сачты дереге.

Бу йылдызлар арасында фенер-ай,
Яш келиндай кумюш сачыны тарай.

Бешиклер де агъыр-агъыр саллана,
Акъшам олса, балачыкълар ял ала.

Ай долана улькени бутюн гедже,
Саба келип, танъ атып еткендже.

Танъда йылдыз, айны богъчагъа топлай,
Купе-куньдюз акъшам олгъандже юкълай.

КЪУВАНЧ

Къаргъалар къарны къаргъай:
Къар! Къар!
Къаргъалар къаргъа агълай:
Къар! Къар!

Къар — къуванч балаларгъа,
Къар! Къар!
Тайыш тюше байырлардан
Чаналар!

АЛТЫН УРЛУКЪ

Бир къыш куню ачкозь торгъай,
Чёльден тапты мысырбогъдай.
Фындыкъ киби алтын урлукъ
Къар тюбюнде чеккен хорлукъ.

Онъ тарафтан бакъты торгъай,
Сол тарафтан бакъты торгъай:
— Озюм ашар эдим, амма...
Сагъмаз мысыр богъазыма.

Чёльде къала мысырбогъдай,
Къомшусына келе торгъай:
Джаным, эшек, козюм, эшек,
Манъа бир ярдымджы керек.

Бир балабан мысырбогъдай!
Чёльде ята, — деди торгъай.

Къуш артындан яна-пише
Бизим эшек ёлгъа тюше.
Кузьде пишкен татлы къочан
Козь огюнде тута айван.

Онъ тарафкъа бакъа эшек,
Сол тарафкъа бакъа эшек:
— Къайда, косьтер манъа, торгъай,
Макътанылгъан мысырбогъдай?!

Торгъай эшекке сертее:
— Ач козьлеринъ, сокъур, — дее!

Сувукъ чёльде ель увулдай,
Бир къырмыскъа коре торгъай:
— Джаным-козюм, сен къырмыскъа,
Ярдымджы ол арамызгъа.

Айтаджагъым, достлар, къыскъа —
Ёлгъа чыкъа сонъ къырмыскъа.

Юз кунь кете, ве юз гедже —
Барып ете чёльге боджек.
Чевре-четни козетерек,
Къыр устюнде коре терек.

Япракълары айры-айры,
Дане-дане къочанлары
Корьгенине боджек шаша:
— Озюнъ таптынъ, озюнъ аша!

Кече афта, ай арадан,
Торгъай расткетире чобан.

— Джаным-козюм, чобан агъа,
Ярдымынъыз керек манъа.
Чёльде осе — деди торгъай, —
Сельби киби мысырбогъдай!

Кокте къушлар уча базан,
От устюнде къайнай къазан.
Пишкен къочанлар къокъусы
Боле къойларнынъ юкъусын.

Чёльде рузгяр улуй базан,
Сёнди атеш, сувуды къазан.
Ашап-тойып мысырбогъдай,
Таш устюнде юкълай торгъай.

Юкълай къойлар, тына еллер...
Торгъай коре янъы тюшлер:
Къар тюбюнде чеке хорлукъ
Фындыкъ киби алтын урлукъ...

Кене расткетире торгъай,
Чёльде оскен мысырбогъдай.

ЧУВАЛ

Саба эрте кок машина
Асфальт ёлны сувара.
Саба эрте шишман Чувал
Ярамазларны арай.

Чырчыкъ, Къыбрай,
Юнус-Абад,
Кукча ве Эски-Джува —
Чиланзаргъадже ёл тута
Богъазы тоймаз Чувал.

Оны корьгенлер Чырчыкъта,
Энди къайда кетти о?
Яланджыны яз-ярыкъта
Ялмап-ютып кетти о.

О Къыбрайда пейда олды,
Сонъра бирден джоюлды.
Шу дакъкъасы беш даваджы
Къыбрайдан да ёкъ олды.

О Ташкентке келип чыкъты,
Ишлер яхшы кеткенде.
Тенбель Алим гъайып олды
Шу дакъкъасы Ташкенттен.

Былкъ-былкъ эте
Толу къарын,
Кунеш эп къыздырмакъта.
Къоркъуп, къалтырагъан Яшын
Сабунны къыдырмакъта.

Саба сют ичмеген Джелял
«Сют беринъ...» — деп багъыра.
Серникнен ойнагъан Билял
Анасыны чагъыра.

Куйлюк,
Кукча, Юнус-Абад,
Чар-су ве Эски-Джува —
Малле-малледен долана
Богъазы тоймаз Чувал.

Динъленчи?
Тарс этти къапы.
Чувал кельмекте, эльбет...
Бизим эвге де, гъалиба,
Келип етмекте невбет.

Келеята...
— Токъта, балам!
Къайда къачтынъ, Басырым?! —
Деп, торунын аркъасындан
Кульмекте къартбабасы.

ЭЛЬМАЗ

Бир, эки, учь, дёрт, беш!
Танъ атты, чыкъты кунеш.
Ку-ка-ре-ку! — деди Хораз,
— Мен уяндым, — деди Эльмаз.

Тёшегинден тез-тез турды,
Къолун, бетин ашыкъып ювды.
Ленталары беяз-беяз,
Багъчагъа кете Эльмаз.

Бир, эки, учь, дёрт, беш!
Къыздыра алтын кунеш.
Ку-ка-ре-ку! — деди Хораз.
— Мен ач олдым, — деди Эльмаз.

Тербиеджи Гульсюм апте,
Балаларгъа ярдым эте:
Чанакъларгъа аш къоя,
Эр кес ашай тоя-тоя.

Бир, эки, учь, дёрт, беш!
Багъ артына батты кунеш.
Ку-ка-ре-ку! — деди Хораз,
— Мен болдурдым, — деди
Эльмаз.

Юксеклерден козь эте ай,
Пенджереден башын саллай.
Къорада отти Хораз —
Юкъламакъ керек бираз.

Башыны ястыкъкъа къойып,
Тюшюнджеге далды Эльмаз —
Саатини къайда сакълай
Экен бизим чал Хораз?

ЮЗЮМ

Учь салкъым юзюм пытакъта:
Бир салкъым узьдим битама.

Бир салкъым узьдим бабама,
Бир салкъым юзюм — анама.

Ич бир шей къалмады озюме,
Козьяшлар тыгъырды козюмден.

Бакътым мен онъума-солума,
Учь салкъым бердилер къолума.

— Сагъ олунъ! — дедим мен анама,
— Сагъ олунъ! — дедим мен бабама,
— Сагъ олунъ! — дедим мен битама...

ТАЛЕБЕ

Акъыллы копечигим бар меним,
Огретем копечикке Элифбени.

Бириндже арифлерни корьсетем,
А-ны, В-ени танымагъа огретем.

— Окъу! — дейим, ачам Элифбени,
— Ав! Ав! — этип, окъуй саифени.

Бильсенъиз сиз, балалар,
Кездим мен чокъ иллерде.
Йыртыджы айванларны
Раскетирдим кимерде.
Шимди къайтып эвиме
Алдым къалем элиме.
Сизлер ичюн балалар,
Яздым бойле сатырлар:

ФИЛЬ

— Келинъиз, сиз балалар,
Ерлешинъиз сыртыма —
Алып кетейим сизни
Меним сыджакъ юртума...
Анда осе бананлар,
Осе сиз севген хурма.

Яшайлар папагъанлар,
Яшай йыртыджы пума.
Окъуп дёрт-беш алгъанлар
Ерлешинъиз сыртыма.
Сизни беклей аланлар
Меним сыджакъ юртумда.

АРСЛАН

— Дешетли арсланым!
Ормандыр — ватаным,
Алышты сыджакъкъа
Вуджудым эм джаным.
Панджамнынъ кучюнден
Къоркъалар чокъусы —
Геджелер бозам мен
Айванлар юкъусын...
Мен пардош неслининъ
Гъуруры эм шаны —
Дженклерде кечмекте

Омрюмнинъ эр аны!
Эй! Чыкъсын къаршыма
Кендине ишангъан!
Кимлер бар озюни
Джесюр деп таныгъан.

Тек инсан акълыны
Энъ кучълю деп саям,
Тек онынъ эмрине
Бойсунам,
Бойсунам...

ТИЛЬКИ

Тильки къурназ — айнеджи,
Инанмакъ онъа олмаз.
Эгер татса кумеске,
Тавукълардан тюс къалмаз.
Одыр ийлекяр тильки
Севе тавукъ этини —

Биз пек яхшы билемиз
Онынъ пис ниетини...
Далса эгер кумеске
Чипчелерге тынчлыкъ ёкъ.
Кетме авджы пешинден
Онъа олмаз атмакъ окъ.

КИРПИ

Орманнынъ ичини къаранлыкъ,
От-олен юзюни басса чыкъ, —
Сары Ай семада къаравул
Олгъанда уяна кирпичик!

Бу ишкир Кирпининъ иши чокъ —
Ем арай отларнынъ ичинден.

Ювагъа ташыса емни чокъ,
Сукъланам кирпининъ кучюне.

Эр гедже раатлыкъ бильмей о,
Кимсенинъ алына кульмей о.
Йыртыджы кельгенде салланып,
Къача о бир топкъа айланып.

АЮВ

Шишман, юкъуджы аюв
Тек орманда яшай о,
Бурульген ве мишмолла,
Ешиль отлар ашай о.
Истесе — кельсин циркке,
Аренада чалышсын,
Бизнен ойнап хайтарма,
Адамларгъа алышсын:
Алышкъан сонъ —
Зынджырсыз
Кезсин бизим шеэрни,
Ормандан сонъ, пек зевкълы
Сейир этмек эвлерни!

АКЪ АЮВ

Аювда олгъан къувет
Сёйле, бармы я кимде?
Энъ къуветли йыртыджы
Сайыла о алемде!
Арктикадыр ватаны,
Тонъмай онынъ табаны.
Ювасына пек якъын
Кетирмей ят-ябанны...
О — энъ кучьлю йыртыджы,
Екътыр онынъ къайгъысы,
Март айында ювада
Догъа эки яврусы...
Ювa ичи — тер-темиз,
Не тёшек бар, не соба,
Тюбю де буз, устю де —
Умумен, адий къоба:
Анда ятып, яврулар,
Сакин нефес алалар —
Ана-аюв коксюнде
Тынч юкъугъа далалар...

ЙЫЛАН

Кельме якъын — ш-ш-ш...
Манъа токъунма,
Чалылыкъта ювам бар —
Анда сокъулма!
Шу ювамны бакъып, къоруп,
Этрафны кезем,
Чалылыкъкъа кельгенлерни
Узакътан сезем!
Къол-аякъсыз бир махлюкъым —
Кимнинъ иши бар?
Къол-аягъым олмаса да,
Зеэр тишим бар:
Ятам кунеш сыджагъында —
Дерсинъ бир къайыш:
Якъынлашманъыз ёлджулар,
Сакъынынъыз — ш-ш-ш...

———

Зейнеб Аббасова

ЧЁЛЛЕР

Чёллер, чёллер, ешиль чёллер,
Серин еллер, терен голлер.
Инсан ичюн хызмет эте —
Къыртыш чёллер, кок, неэрлер.

Чёль авасы эрте танъда,
Бурунларны шай къытыкълай.
Бешигинде къардашчыгъым,
Татлы тюшлер корип юкълай.

Саба эрте чёльде бабай
Тракторны тез-тез айдай.
Сача арпа, нохут, богъдай,
Арыш, курпе, мысырбогъдай.

Сача арпа, сача богъдай —
Ватанымда отьмек номай.
Миллион-миллион тонналаргъа
Эп сукъланып, юрек къувнай.

Чёллер, чёллер — зумрют чёллер,
Серин еллер, терен голлер,
Инсан ичюн хызмет эте —
Къыртыш чёллер, кок, неэрлер.

БАЛКЪУРТЧЫКЪ

Балкъуртчыкъ чечектен чечекке къона,
Чечектен шербетни сувурып онъа.

Балкъуртчыкъ безмейми чечектен ич де?
Ювасына кире о акъшам пек кечте.

Чечеклер ачалар, ачалар солмай,
Шунынъчюн багъчалар гуллерге пек бай.

Чечеклер балкъурткъа къучакъ ачалар,
Чечектен чечекке талмай учалар.

Къокъулы шербетни сюзе балкъуртлар,
Алтын тюс бал джыя сепетке олар.

Николай Красильников

ДАЯ

Баарь кельсе, багъча гуя масалгъа чевириле! Вишне, алма, армут терек-лери чечек ачалар. Балкъуртлар чечеклер устюнде вызылдап учалар. Баарь-де ильки бал топлав мевсими башлай.

Сельбилер тёпесинден сыгъырчыкъларнынъ чивильтилери эшитиле.

Мен эр саба огълумнен берабер багъчада кезинем. Кимерде, бир яшында огълум саба юкъусына дала. Мен бойле вакъытта оны коляскагъа яткъы-зып юзюм сергиси астында къалдырам, озюм бостангъа мешере къазмагъа кетем. Курек иле эм дымлы топракъны къарыштырам, эм де узакътан коляс-каны козетем...

Бир кунь ишке ойле берильдим ки, дюньямны унуткъаным. Ниает, манълайымдан чыбыргъан терни сюртерек юзюмликке тараф бакътым ве... буз-бузладым, юрегим кокюсимден чыкъаязды. Огълум коляскада отура, янында — колясканынъ никель къоллугъы устюнде исе бир чавке къанат-ларыны къакъмакъта, секирмекте, чивильдемекте — бунынъле нелердир айтмакъта. Огълум онынъ къылыкъларына эшкънен кульмекте.

Бунынъ сонъу ненен битер экен?! — деп теляшландым...

Ич бир шей олмады! Къуш шенъликле эп чивильдемекте, огълум да бунъа шенъленип кульмекте эди.

Эм бу адет олып къалгъан шенълик эр саба девам этти. Атта мен чавкеге «къанатлы дая» деп ад къойдым.

Бала оны озюне насыл джельп этти, аджеба? Эм насыл олды да къуш онъа бойле якъын кельди, сакъынмады? Бельки, о бир яшында сабийнинъ емаесиз къалгъаныны ис эткендир? Бельки чавке, бир вакъытлары эльге алышкъандыр? Аслыда бу къушны эвде де бакъалар, атта оны лакъырды этмеге де огретелер... Бельки къушнынъ дикъкъатыны бала дегиль де, ни-келленген къоллукъ джельп эткендир? Меселя, чырчырналар йылтыравукъ шейлерни бегенелер де. Иште, чавке де онынъ янындан первасыз кечип оламагъандыр...

Дейджегим менде, къарардан зияде чешит суаллер догъды.

Суаль-суальнен, лякин къуш акъикъатен бир къач кунь балагъа дая-лыкъ этти. Баланы шенълендирди, онъа эглендже олды.

Куньлернинъ биринде чавке гъайып олды.

Оны мышыкъ туткъандыр белледим.

Лякин, мен, бир кунь насылдыр ишнен сельби тереги янындан кечкен-де, анда къувуш барлыгъыны абайладым. Къувуш янына янашкъанымнен, ондан бизим танышымыз «къанатлы дая» учып чыкъты. О, баланен коляс-каны корьгенинен янъгъыравукъ чивильти къопарды.

Э-эй, насыл ола да мен буны бир кереден анълamагъаным! Баарь туташ алып кетти. Демек, къушкъа несиль чыкъармакъ ичюн чокътан вакъыт кель-ди де...

ЯРДЫМ

Сентябрьнинъ орталарында, биз, талебелернен берабер, Курама дагъ-лары этеклеринде ерлешкен совхозлардан биринде юзюм джыямыз. Уйле-гедже чалышамыз. Сонъ, балалар эвлерине дагъылалар. Мен исе, джевиз терегининъ талдасында ерлешип, блокнотыма этрафтаки манзараны чызам.

Кузь озюнинъ укюмине киришсе де, авалар даа сыджакъ. Къайдадыр, ашагъыда, къаяларнынъ артында озень шувулдай. Серин ельчик юзюмлик-

лер арасына сокъулып, оларнынъ солаяткъан япракъларыны тепрендире. Менден бираз авлакъта, электрик теллери устюнде къарылгъачлар чивильдешелер. Бесе-белли олар, энди, бу ерлерни терк этеджеклер, шунынъ ичюн топланмакъталар.

Эбет, энди тамам вакъыты! Уйле мааллери сыджакъ, сабалары исе салкъын ола, кимерде, атта чыкъ да тюше.

Иште, блокнотымдан узакъ дагълар... Багълар... Тартувлы теллер, мавы кок ер алды.

Амма къарылгъачларгъа не олды аджеба? Олар бир кереден недендир теляшланаракъ чивильдешип, бир-бирине якъынлашып башладылар.

Мен чевре-четни козеттим ве шу арада, кокте ялдагъан къыргъыйны абайладым. О кенъ даире ясап учмакъта ве яваш-яваш ашагъы энмекте. Шубесиз, о, къарылгъачларнынъ тельден котерильмелерини беклей, озюни сюрюге ураджакъ.

Къушлар, дерсинъ, онынъ айнеджи мерамыны дуйдылар, ерлеринден къыбырдамайлар.

Бунынъ сонъу не олур экен?

Мен бойле тюшюнип етиштирмедим, къомшу джевиз терегинден къарылдап-шаматалап бир къара къаргъа учып чыкъты. О мында къайдан кельди, аджеба? Бельки анда раатланадыр. Къаргъа беклениильмеген арекетлер япты. О кокке котерилип, бомбардуман самолёты киби къыргъыйны «таран» этип башлады.

Къыргъый бирден кери чекильди ве сюйрю къанатларыны чабик арекетке кетирип, «табана къувет» дагълар бетке учып кетти. О текмиль козьден гъайып олгъан сонъ, къаргъа юзюмликлер ве къарылгъачлар устюнден балабан бир «шурет даиреси» ясап, кене шу къомшу джевиз терегине барып къонды.

Мен исе миннетдарлыкъ иле онъа бакътым да: «Къанатлыларда бойле къардашлыкъ къайдан кельди, аджеба? — деп тааджиплендим. — Озюньден зайыфча сойынъа-несилинъе ярдымгъа келюв...» Эбет, шай, адий тюшюнмек олмаз, мында насылдыр башкъа бир себеп олмалы. Амма, бунъа не ичюндир, пек инанаджагъым келе эди...

ГЪАЛЕБЕ

Мен куньлернинъ биринде Аччыкъ-Кульде балыкъ тута эдим. Сабанынъ саарь вакъыты. Авнынъ энъ къызгъын маали. Шашмалагъан балыкълар, къармакъны токътамадан сув тюбюне чекмектелер. Къармакъны тек котерип етиштир. Дейджегим, бугунь ишим огъурлы олды.

Чиркийлер ёкъ. Ойле пек сыджакъ да дегиль. Чёль тарафтан салкъын ельчик эсе. Шу вакъыт сувда бир шувулты къопты. Гольнинъ ортасында учь-дёрт чифт кийик папий пейда олды. Ялдайлар, сувгъа чомалар, бир шейлер айткъан киби насылдыр сеслер чыкъаралар. Мени абайламайлар. Чюнки мени къамышлар сакълай. Амма манъа сувдаки мерафетлер яхшы корюне. Бир козюмнен къармакъны, дигеринен папийлерни козетем. Меракълы!

Лякин... Папийлер бир кереден оюнларыны токътаттылар...

Оларны ким ушкюте биле? Тилькими, ёкъса шакъал я да къамыш пардошымы?..

Э-э-э! Мына, сыр не ерде экен! Гольнинъ устюнде шаин корюнди. О, мас-мавы кокни сюйрю къанатынен ярып, тар даире ясамакъта.

Папийлер эр алда къаршылыкъ косьтермеге азырландылар. Айса, не, оларнынъ башлары тёпесинде дешетли душман айланмакъта да!

«Бакъайыкъ, энди не япаджакъ? — дее, тюшюнгенде шаин сурьатнен тарангъа кечти.

Амма бунынъ файдасы олмады. Папийлер деръал даире ясадылар да, къанатлары ве аякъларыны арекетке кетирип сувны ойле шапылдаттылар ки, дерсинъ гольнинъ ортасында шадырван асыл олды.

Къанатлы айдамакъ йылдырым тезлигинде папийлерге якъынлашып, аваны кесип кечти.

О, къушларгъа бир къач кере даа уджюм этти, амма бундан ич бир тюрлю нетидже чыкъмады. Папийлер, эр сефер бирлик олып арекет эттилер. Ахыр-сонъу, шаин, бойле файдасыз авдан вазгечмеге меджбур олды ве тольни терк этти.

Мен исе къармагъымны текмиль унуткъаным. Шимди мен папийлернинъ эйи ис-дуйгъулары хусусында, бирдемликле эр сой душманны енъмек мумкюнлиги акъта тюшюне эдим.

«БАГЪЧЕВАН» КЪУШЛАР

Эгер он-он эки эвден ибарет Шанибек къышлагъыны ашагъыда къалдырып, тапталгъан ёлчукътан дагъларгъа котерильсенъ, догъру джевизликке барып чыкъасынъ. Джевизлик сайнынъ саилинде туташып кете. Баарьде сув номайлаша, копюре, язда исе о азлаша, тына, тюбюнде эр бир таш корюне.

Къоджаман терек япракълары рузгярнынъ тесири алтында шувулдай, сайдан акъкъан сувнынъ давушына зиль туткъан киби келе. Берекет пишип даа кемалына етмеген. Къышлакъ балалары онынъ пишмесини сабырсызлыкънен беклейлер, истегенлери къадар ашайджакълар. Джевизнен ойнамакъ да мумкюн. Къана-а, кимнинъ къолу чебер, кимнинъ козьлери мертин?

Джевиз мевсимини тек балалар беклемейлер. Махсулнынъ пишмесини къомшу заповедникте яшагъан кийик домузлар да истейлер. Джевиз олар ичюн де лезетли емектир. Къатты джевиз къабугъы, домузнынъ тишлери арасында семичка киби чевре-четке дагъылып кете. Язда, шимальге якъын учып кеткен къаргъалар, кузьде, тамам джевиз пишкен вакъытта къайталар. Олар да, рузгярнынъ тесиринден отлар арасына тюшип къувамына еткен джевизлерни иштианен ашайлар.

Лякин меракълысы шунда ки, бу джевизликни дагъ тёпесине ким отуртты аджеба? Бойле шей кимнинъ акъылына келе билир?

Яз куньлеринынъ биринде, мен, Шанибек сакини Сунатулла бабайнен корюштим. Кечмиште о кой оджасы олып чалышкъан, энди исе раатлыкъта.

— Джевизликни ким отуртты, деп сорайсынъызмы? — деди къарт оджа. — Ич кимсе... Къушлар отурттылар!

— Насыл олып? — дедим мен анълямадан.

— Сиз къаргъаларнынъ, кузьде джевизни насыл парлагъанларыны корьдинъизми?

— Корьдим. Олар джевизни кокке котерип, ташлар устюне бырагъалар.

— Догъру. Бесе-белли, джевизлернинъ базылары парланмай. О ташлар, отлар арасында гизленип къала... Йыллар кече, олар филислене. Нетиджеде янъы тереклер осип чыкъа... Мына бу джевизликнен де иште шай олды. Албуки, отуз йыл эвельси бу ерлерде джевиз терегининъ ады биле ёкъ эди. Оларны ялынъыз къаргъалар «отурттылар». Весселям.

Мен кузьнинъ ортасында кене мезкюр джевизликке кельдим. Чюрюп башлагъан джевиз япракъларындан къатты йод къокъусы келе.

Орталыкъ чым-чырт. Терек уджларыны энди къар къаплагъан. Шу вакъыт этрафтаки тынчлыкъны, бирден пейда олгъан къаргъаларнынъ къарыкъ давушлары бозды. Боз ренкли бу къушлар, пытакълардан даа тюшип етишмеген джевизлерни юлкъып, кимерси вадий тараф, кимерлери исе даа юкъары — дагъ бетке, алып кеттилер... Бираздан коктен джевизлерни догъру ташлар устюне ташлап башладылар.

Бойледже, «сачув мевсими» эп девам этмекте эди...

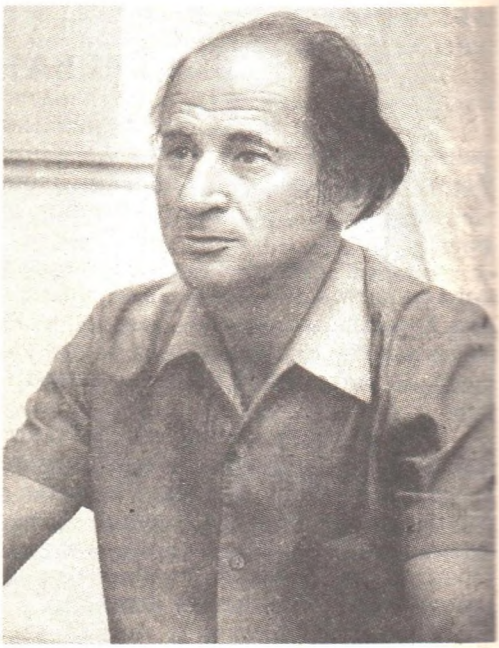
Русчадан **Э. АСАНОВА**
терджиме этти.

Айдын аят тасвири

Очерк

Бугунь, озьбек тасвирий саньаты кениш саньат севдалары кутьлесине беллидир. Озьбекстан земане рессамджылыгъынынъ векиллеринден бири Кязим Ибраимович Эминов янъылыкъ, гъае ве эстетик джеэттен буюк диапазонлы фырчы устасы эди. Онынъ иджадий фаалиет ёлу чечекленген бир вакъытта кесильди. Кязим Эминов даа элли яшында биле ёкъ эди, амма саньат алеминде баягъы бир шейлер япып етиштирди, несиллернинъ къальбинде буюк рессам оларакъ къалды. О, бутюн вакъыт тарихнинъ шанлы вакъиаларыны, рухуны сезип барды, онынъле берабер адымлады. Кечмиште яшагъан аджайип шахсларнынъ улу образларынен бирликте, оны замандашларымызнынъ образлары да озюне джельп этип кельди. Рессам бизге назик лиризмнен суварылгъан догъмуш Кърым табиатыны ве Сукок дагъынынъ дюльбер манзарасыны тасвирлеген бир сыра ольмез картиналар къалдырды. Озюнинъ «Этюдларда» денильген эсеринде исе, рессам Урал Тансыкъбаев иджадынынъ халкъчанлыгъыны эр кестен гузель ачып берди десек, янълыш олмаз...

Озьбекстанда нам къазангъан саньат эрбабы Кязим Эминов энъ дюльбер, «энъ мавы» Къара денъиз ялысында — Алушта шеэринде догъды. Онынъ балалыгъы да, иште мында кечти. Оладжакъ рессамнынъ темели де, айны бу ерде къойылды. О вакъытлары мемлекетимизде коллективизация ве индустриализация ичюн куреш алынып барылгъан агъыр бир девир эди. Онынъ ресимджилик яхуд музыка саасында устазы ёкъ эди. Бунынъ устюне, къоранта азалары, эр куньки агъыр эмекнен мешгъуль эдилер. Аиледе, шубесиз, истидатлар ёкъ дегиль, амма олар агъыр эмек нетиджесинде ресимджилик я да музыканен джиддий огърашып оламадылар. Затен, Кязимде балалыкътан ресимджиликке ве музыкагъа буюк севги пейда олды. О кендиси акъкъында: «Озюмни бильгенден берли ресим чызам ве омюрни саньатсыз тасавур этип оламайым», — дей тургъан. Табиат онъа буюк истидат багъышлады ве айны заманда табиатнынъ озю онъа оджалыкъ этти. Саньат усталары тарафындан йырланып келинген бу улькенинъ дюльберлиги янъы ве янъы саньаткярларнынъ догъувына земин яратты. Эбет, Кязимге де бунынъ тесири олды. Дейджегим о, кеттикче табиатта ве омюрде корьген теэссуратлары алтында шекилленип барды.

КЯЗИМ ЭМИНОВ

Кязим Эминов табиийликке берилип, пек чокъ чалыша. Онынъ ильки эсерлерини сейир эткенде, козьлеринъ огюнде юксек тюз кипарислер, магърур дагълар, Дженюп саилинде кунешнинъ догъувы ве къонувынынъ текрарланмаз дюльберлиги, юреклерни эеджанландыргъан ананынъ назик чизгилери джанлана.

Йыллар кечти, Эминовда саньаткъа олгъан севги эксильмеди, аксине эп къуветлешти. 1949 сенеси, бу истидатлы яшны, бир кереден Самаркъанд саньат окъув юртунынъ экинджи курсына къа-

бул эттилер. 1953 сенеси оны аля ишаретлернен, энди Ташкент шеэринде битирди. 1955 сенеси Озьбекстан Рессамлар бирлигине аза къабул олунды.

Озьбекстаннынъ зенгин боялы колорити рессамны озюне джельп этти. «Мында кунеш де башкъаджа ярыкъ бере», — дей эди Кязим Эминов. О энъ адий шейде биле, сонъ дередже гузель бир чизги корип ола, Шаркънынъ зенгин бояларындан ачыкътан-ачыкъ кейф ала эди.

Кязим Ибраимович 1954 сенесинден башлап, мунтазам суретте Озьбекстан ве Бутюниттифакъ тасвирий саньат сергилеринде иштирак этти. Озьбекстан ССРнинъ 30 йыллыгъына багъышланып отькерильген сергиде (1954 с.) К. Эминовнынъ «Чобан» деп адландырылгъан эсери нумайыш этильди. Сонъундан о «Самолёт учып кетти» (1960 с.) деген полотногъа чевирильди. Ресимде чобаннынъ мушкюль, амма алидженап иши икяе этиле. «Сюрю» (1957 с.), «Депутат къадын», «Геологоразведкаджылар» (1958 с.) киби эсерлер исе рессам тарафындан омюрге, табиаткъа, инсанларгъа бесленген акъикъий севги темсилидир.

Эрте яратылгъан ресимлерден «Къарылгъач» эсери айрыджа ерни тута. Мезкюр полотно Бутюниттифакъ сергиде нумайыш этильди. О озюнинъ эбедийлик образы ве келеджек акъкъындаки арзуларынен башкъа эсерлерден фаркъ эте. Адий бир шейде буюк шей коре бильмек — бу Кязим Эминовнынъ табиатындаки эсас чизгилерден биридир.

«Фрунзе ве Миршарапов» деген картина да рессамнынъ фырчысы астындан чыкъты. Мезкюр эсер ватандашлар дженки мевзусында олып, о Улу Октябрьнинъ 40 йыллыкъ юбилейине багъышлана. Рессам мезкюр эсерде ялынъыз Фрунзенинъ образыны яратувнен сынъырланмады. О, М. В. Фрунзенен озьбек халкъынынъ садыкъ огълу Миркамил Миршарапов иле олгъан достлукъны да косьтермек истеди. Тарихий-инкъиляб мевзусында яратылгъан мезкюр эсер, шубесиз, Озьбекстан тасвирий саньат тарихы саифелеринден корюмли ерни аладжакъ. Кязим Эминов, романтика аэнкини ташыгъан «Фрунзе ве Миршарапов» полотносында эм де «Калинин ве Ахунбабаев», «Алишер Навоий Самаркъандда», «Туркстан векиллери В. И. Лениннинъ къабулында» киби эсерлеринде инсаннынъ монументаль рухий табиатыны ачмагъа тырыша.

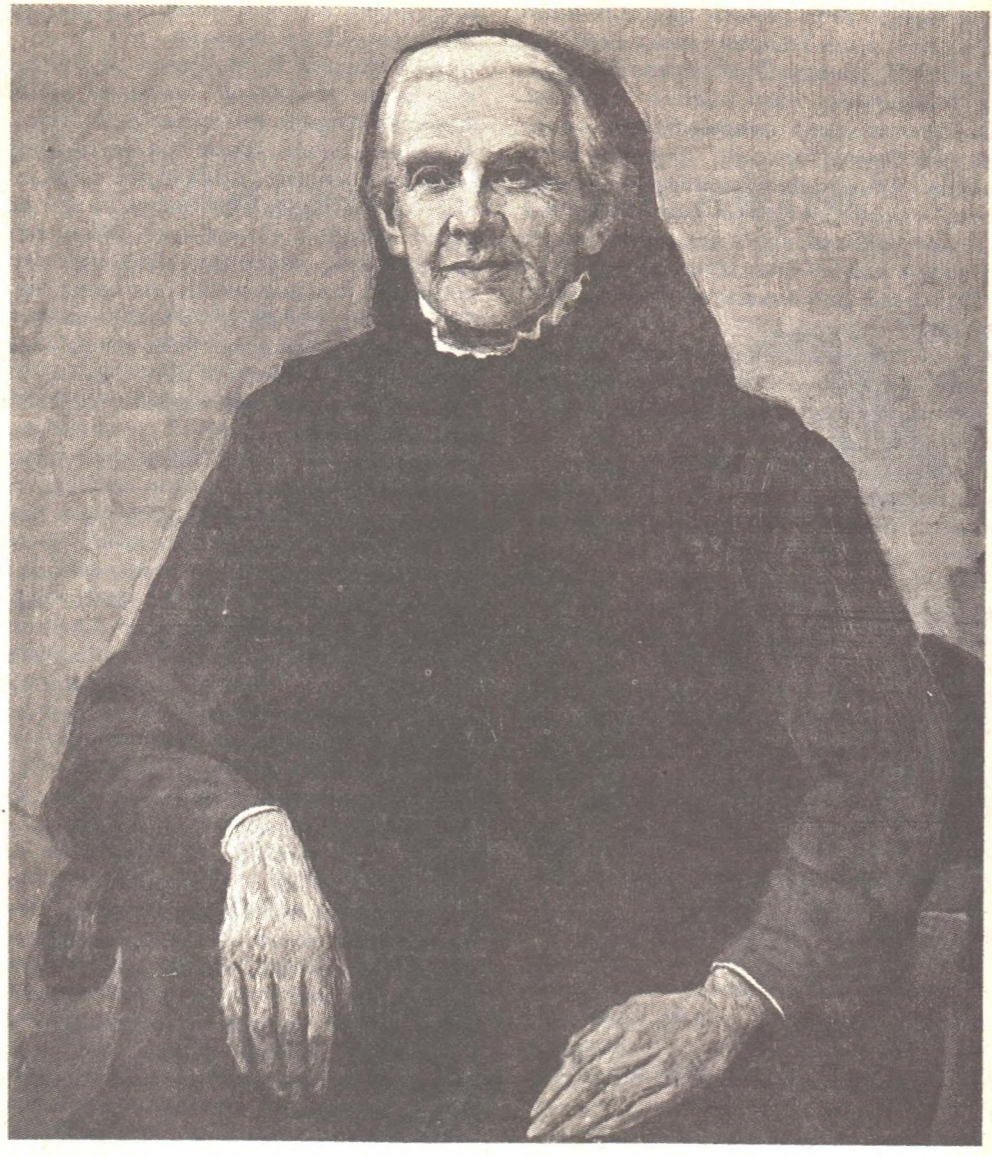
Рессамнынъ В. И. Ленин музейи филиалында нумайыш этильген «Мария Александровна Ульянованынъ портрети» денильген эсери сейирджилерде айрыджа меракъ догъурды. Шай олып чыкъты ки, рессамнынъ бир талай достлары мезкюр полотнода ойле якъын ве догъмуш чизгилер таптылар ки, бу чизгилер озьлерининъ аналарында да олгъаныны къайд эттилер. Кязим кулюмсиреп: «Мария Ульянова топлу образдыр», — деди. Рессамнынъ макъсады да, бутюн аналарнынъ образыны бирлештирмек эди.

Кеттикче, К. Эминовнынъ усталыгъы эп артты. О Орта Асия табиатынынъ манасыны ве мундериджесини джиддий огренип барды. Меселя, рессамнынъ «Багълар» (1967 с.) полотносында Паркент дагълары земининдеки уджыбуджагъы корюнмеген экин тарлалары, юксек вольтлы теллернинъ йылтыравлары тасвирлениле. Мында, мавы дагълар этегиндеки куль ренкте тарлалар аджайип бир корюнишни акс эте. Эсер эмек тешеббюсининъ арекетинен ве тазелигинен толудыр. Бунынъле бирликте Кязимнинъ «Паркент акъсакъаллары» картинасыны да къайд этмемек мумкюн дегиль. Тамырлары ернинъ багърына далып, бири-биринен чатышып кеткен бинъ йыллыкъ чинар терегининъ астында къартлар отуралар. Рессам колхоз ветеранларынынъ образыны иште бойле тасвирлеген эди.

Фырчы устасы табиаткъа къуванч ве эмек бешиги деп бакъа. Ерде олгъан бутюн гузеллик, темиз-паклик, алидженаплыкъ табиатнен сыкъы багълыдыр. Бойле терен тюшюнджели гъае, Кязим Эминовнынъ пек чокъ ресимлерине аиттир.

«Къарылгъач» ве «Багъар» ойле полотнолар ки, мында Эминовнынъ бутюн бедиий-поэтик дуйгъусы акс олунгъан.

Мен онынъ «Навоий Самаркъандда» картинасы узеринде айрыджа токъталмакъ истейим. Мезкюр эсерни сейир эткенде, рессам улу мутефиккир яшагъан ве иджат эткен девирни яхшы огренгенине эмин оласынъ. О бу ресим узеринде чалышкъанда баягъы эдебиятнен, буюк этнография материалларынен, Озьбекстан тасвирий саньатынен таныш олды. К. Эминовкъа Алишер Навоий адына эдебият музейининъ эсасчысы, навоишнас алим Хамид Сулейманович Сулейманов тевсиелер берип турды. Рессам пек чокъ этюдлар,

Мария Александровна Ульянованынъ портрети.

К. Эминовнынъ чызгъан ресими.

бир къач вариантта ресимлер яратты. Ве, ниает, Рессамлар бирлиги комиссиясынынъ тасдыгъынен сейирджилерге сонъки вариантыны нумайыш этти.

Бизге белли олгъаны киби, Алишер Навоий бутюн омюрини озь халкъына багъышлады. Аджайип эсерлер яратмакънен бирликте, халкънынъ бахты акъкъында тюшюнди, адий эмекдарны, акъикъий инсанны имае этти ве онынъ саадети ичюн курешти. Мезкюр эсерде, улу шаир достларына янъы шиирлерини окъуй. Кязим Эминов яраткъан Навоий образы, озюнинъ лиризминен, назиклигинен айырылып тура.

Кязим айны шу сене, къуванч ве севги йырджысы Хамид Алимджаннынъ образыны ярата. Шаирнинъ портрети хусусан «Урюк чечек ачкъанда» шиирининъ тесири алтында язылды. «Шаир бу эсеринен озюне инджи киби шиирий сатырлардан ибарет абиде тикледи», — деп къайд эте Эминов. Рессам тасвирий саньат ёлунен чечек ачкъан урюк фонунда Хамид Алимджаннынъ тунч абидесини догъурды. Онынъ башы уджундаки терек пытагъына поэзия темсили оларакъ къарылгъачны отуртты, аякълары янында барышыкъ ве бахт темсили — гогерджинлерни къойды. Буюк гранит ташы исе, шаир-гражданнынъ иджат чекисини ифаде эте. Портрет-

нинъ гульгулю ренктеки колорити ялынъыз къальб атеши сыджагъыны тасвирлевнен сынъырланмайып, халкънынъ онъа олгъан севгисини де косьтере. Портретнинъ негизини Хамид Алимджаннынъ конкрет шиири тешкиль этсе де, онынъ мундериджеси баягъы кениш ве монументальдир. Эминов бу эсеринде даима араштырувларнен ве иджаднынъ мукъаддес алевинен янгъан замандаш зиялыларны умумийлештирди.

Мезкюр эсерни яратувда белли шаире, шаирнинъ садыкъ досту, къоджасыны джанындан зияде севе бильген Зульфия тевсиелер берип турды. Бу аджайип къадын озюнинъ къоджасы хусуста айткъан эр бир сёзю, зийнетли ташлар киби парылдап тура эдилер.

XV асырнынъ шаири Алишер Навоий ве XX асырнынъ шаири Хамид Алимджан — насыл буюк фаркъ. Албу исе, шуны тасдыкълай ки, Эминов сейирджилер огюнде озюни Озьбекстан турмушы ве саньатыны терен огренген пишкин рессам оларакъ нумайыш этти. Арадан чокъ вакъыт кечмеди, Кязим Эминов даа бир симанынъ — Абдулла Къадирийнинъ эки портретини чызды...

Затен, рессамнынъ сонъки йыллары табиат манзарасыны тасвирлейиджи бир талай полотнолар яраткъаныны къайд этмемек мумкюн дегиль. Оларда рессамнынъ эстетик дюньябакъышы ачыкъ-айдын корюлип тура. Мезкюр мевзудаки «Дженюбий ривает» (1970 с) картинасы, Кязим Ибраимовичнинъ иджадында айры ер тута. Онъа бу эсерни язмакъ ичюн онларнен этюдлар ве эскизлер япмакъ керек олды. Этюд-

Гурзуф. Чехов сокъагъы.

К. Эминовнынъ чызгъан ресими.

лардан бириси «Аюв-Дагъда акъшам», дигери «Тазелик» адыны ташыйлар. Рессамгъа мезкюр полотноны яратувда онынъ бу аджайип улькеге олгъан сынъырсыз севгиси, балалыкътан къалгъан теэссуратлары, яни балалыкъ чагъында къойылгъан темельнинъ буюк тесири олды. Рессам Кърым ялысынынъ хусусиетлери акъкъында материал топлап ишке кирише ве масал киби ольмез эсер ярата. Кипарислер, пальмалар, чамлар, бебеш тереклер, денъизде акси корюнген агъыр къырмызы кок, къуршун ешиль тюсте булутлар — буларнынъ эписи, акъикъатта, эсерге масал ренкини бере.

Бир куню рессамнынъ устаханесине кельгенде, анда денъизнинъ тасвири олгъан пек буюк полотно мени айретте къалдырды, эсир алды. Бу эсер Кязимнинъ къальбинде та балалыкътан яшап кельген теэссураты алтында яратылгъаныны анъладым. О, гуя музыканен толып-ташып, де пек тынч, де къутургъан, де къуванчлы, де кедерли, де бахытлы, де эзиет чекерек инълеген олып корюле. Эминовнынъ «Денъиз» деп адландырылгъан бу картинасы къаршысында бираз вакъыт турсанъ, онда рессамнынъ нефес алувыны, онынъ кейфиетини, дюньябакъышыны дуйгъан киби оласынъ. Эбет, мында Кязим Эминовнынъ энъ севимли оджасы — улу Айвазовский иджадынынъ тесири олмадан къалмады.

Затен, Кязим акъкъында сёз юрсеткенде, онынъ аджайип музыкаль бир инсан олгъаныны къайд этмемек мумкюн дегиль. Базыда, манъа шай келе ки, эгер Кязим музыканы да ресимджилик-ни севгени киби севмегенде, музыка саньатынынъ сырына далмагъанда, онынъ яраткъан эсерлери ойле зенгин ренкке, ярыкъкъа малик олмаз эдилер. Бундан гъайры Кязим Эминов, аджайип йырджы олгъаныны аз адам бильсе керек. Кимерде, устаханеде, достларынен олгъан корюшювлер концертке чевириле эди. Кязим халкъ тюркюлерини пек севе ве оларны буюк усталыкънен — юректен йырлай! «Дертли къавал»ны йырлагъанда бутюн динълейиджилер терен эеджангъа далалар.

Кязим Эминов чокъ сенелер девамында Низамий адына Ташкент девлет педагогика институты ресим ве тасвирий саньат кафедрасында чалышты, озюнинъ бильгисини яш несильге ашлады. О дефаларджа Ташкент шеэри ве Ташкент области мектеплери талебелери огюнде, студент-генчликнен олгъан корюшювлерде чыкъышта булунды, оларны гузеллик дюньясына алып кирди.

Аджайип рессам, педагог-устаз ве гузель инсан Кязим Эминов озюнинъ къыскъа омюри ичинде онларнен картиналар, портретлер, табиат манзараларыны тасвирлейиджи юзлернен эсерлер яратты. О, мезкюр полотноларгъа озюнинъ юрек араретини, умумен инсанларнынъ алидженап ынтылувларыны — юксек гъаелерини ашлады. Эминовнынъ эсерлери ички монументалликке хас олып, макъсад этип алынгъан гъаенинъ теренлигини юксек поэтик тарзда анълавгъа давет эте.

Кязим Эминов аз омюр корьди. Лякин... о, кенди эсерлеринде, бизим хатырлавларымызда ве энъ эсасы огълу Рустем Кязимович Эминовнынъ иджадында яшап кельмекте. Огълу бабасынынъ изинден кетмекте. О 1986 сенеси, инсаннынъ космоскъа учкъанына 25 йыл толувы мунасебетиле, Москвада отькерильген Бутюниттифакъ тасвирий саньат сергисинде биринджи кере иштирак этти. Мында озюнинъ «Яш рессам» адлы картинасыны нумайыш этти. «Гъае менде тесадюфен догъды, — дей Рустем. — Баланынъ козюнен космосны косьтермек истедим».

Генч рессам Рустем Эминовнынъ иджад ёлу агъыр, энишли-ёкъушлы олды. Онынъ пек чокъ вакъыты аращтырувларнен кечти. О шимди адамлар ве дагълар триптихи узеринде чалыша. Триптихнинъ озеги альпинизмдир: «Высоцкийнинъ къуббеси». «Умют сабасы». «Котерилюв».

Бойледже, кендже Эминовнынъ усталыгъы кунь-куньден инкишаф эте ве джулялана. Биз исе, онъа, бабасы Кязим Эминовнынъ изинден эминликле адымлап, гузеллик дюньясыны яратув киби агъыр, амма аджайип ишинде буюк мувафакъиетлер истеймиз.

ЗЕРА ЧИЛЛЕЕВА,
педагогика илимлери кадидаты.

Сейяре Меджитова

Саньаткъа садыкъ адамлар

Чырчыкъ шеэринде яшагъаныма йигирми йылдан зияде олды. Бу ири химияджылар шеэри йыл-йылдан осип кенишлемекте. Янъы микрорайонлар, медениет сарайлары къурулмакъта. Шеэрдеки эр бир завод ве фабрика янында медениет сарайы я да клубы бар. Бизим бугуньки икяемиз Чырчыкъ аякъкъап фабрикасы янындаки клубда черик асырдан берли хызмет этип кельген Къуртаметовлар къорантасы акъкъында оладжакъ.

Чокъ йыллар эвельси, бу клуб деп адландырылгъан бина, корюмсиз бир эски барак эди. Юнус Къуртаметов онынъ тамирлев ишинен пек чокъ огъраштыы, аякъкъап фабрикасынынъ партия ве профсоюз тешкиляты эм де мемуриетинен сыкъы багълы алда бир чокъ тешкилий тедбирлерни омюрге кечирди. Шимди бу бинада аякъкъап фабрикасынынъ ишчилеринден тешкиль этильген «Къайтарма» йыр ве оюн ансамбли репетиция япа ве озь концертлеринен чыкъышта булуна. Бу ансамбльге йигирми еди йылдан берли ёлбашчылыкъ япып кельген Хафизе Къуртаметова, акълы раатлыкъта олгъанына бакъмадан, яш несильге хореография саньатынынъ инджеликлерини ашламакъта. Бу къадар кучь-къудретни о къайдан ала экен? Эльбет де озюнинъ севген зенаатындан, оюнджылыкъ саньатындан. Аркъадашы Юнус Къуртаметов да тыпкъы къадыны киби. О, да та генчликте сечип алгъан севимли зенаатына бутюн омюр садыкъ олып кельди. Севимли зенаатларына садыкълыгъы ве федакрялыгъы ичюн олар халкъ арасында урьмет ве сайгъы къазандылар.

Кърымнынъ Керчь шеэринде 1920 сенеси догъгъан Хатидже Къуртаметова та балалыкътан оюнгъа авес эди. Тойда я да джыйында оюнджыларнынъ оюныны дикъкъатнен бакъа да, эвлерине кельген сонъ, кузьгю огюне кечип, оларнынъ япкъан арекетлерини текрарламагъа тырыша эди. Эр бир арекетни усталыкънен текрарлап оламаса, ич де тынчланмай эди. Оларны гъайрыдан репетиция япа эди. Шу вакъытлар о келеджекте оюнджы олмагъа авес эткен эди. Бу зенааткъа онынъ бою-посту да пек келише эди. Дерсинъ табиат оны оюнджы олмакъ ичюн яраткъан.

Та мектепте окъугъан девиринде о оюнджылар ансамблинде иштирак эте ве озюнинъ оюнджы усталыгъынен дигер талебелерден фаркъ эте. Кеткен сайын оюнджылыкъ саньатына олгъан севги онда эп арта ве о еди йыллыкъ мектепни битирген сонъ, Симферополь окъув юртунынъ хореография болюгине окъумагъа кире.

Миллий оюнларымызнынъ бутюн инджеликлерини онъа башта Кърымда мешур балетмейстер Усеин Бакъкъал огреткен, иджраджылыкъ усталыгъыны исе белли артист А. Резниковда кечкен эди. О, хореография саньатынынъ назариесини олардан огренди. Окъугъан девиринде Хафизе Къуртаметова «Агъыр-ава» ве «Къайтарма», «Тым-тым» ве дигер оюнларны бутюн къаиделерине риает этип менимседи, къардаш халкъларнынъ оюнларыны да авесликнен огренди. Театр спектакллеринынъ оюн эпизодларында, концерт программаларында мунтазам суретте иштирак этип, баягъы профессиональ усталыкъкъа ириштi, сейирджилернинъ алгъышыны къазанды. Амма яш истидатлы оюнджыны эльде эткен къазанчлары къанаатлендирмеди, о даа зияде мааретке, оюн техникасына, умумий медениетке авеслик беследи. Ондаки бу хасиет кеткен сайын онынъ усталыгъы, чеберлигини арттырдылар.

Оюнджылыкъ саньаты бу гъает назик, тылсымлы нефис саньат олгъанындан себеп, мааретли саньаткяр олып етишмек ичюн ондан челик ираде,

саньаткъа сынъырсыз севги, месулиетлик, талапчанлыкъ, эмексеверлик киби чизгилерни талап эте. Бойле чизгилерни озюнде ташыгъан инсан акъикъий саньаткяр олып етише. Хафизе Къуртаметова бу чизгилернинъ саиби олды. Онынъ иджра эткен миллий оюнлары эр кесни эеджанландыра эди.

Хафизе апте окъуп юрген девиринде студентлер арасында узун бойлу, гурь сачлы Юнус Къуртаметов да «Чобан къайтармасы» оюныны юксек усталыкънен ойнап, сейирджилерни айретте къалдыра эди. Бу эки оюнджы кет-кете оюнларыны берабер иджра эте башладылар. Эвельки достлукъ, меслекдешлик, зенаатдашлыкъ дуйгъулары йыл сайын къавийлешип, кучьлю дуйгъугъа чевирильди. Олар 1940 сенеси окъув юртуны мувафакъиетнен битирген сонъ эвлендилер. Экиси де Симферопольдеки М. Горький адына девлет драма театринде оюнджы олып, эмек фаалиетлерини башлагъан эдилер.

Озьбекстанда да олар озь севимли ишлеринде чалыштылар. Юнус агъа район медениет эвининъ директоры, Хафизе апте исе оюн тёгерегининъ ёлбашчысы олды. О, балалары яш олгъанына бакъмадан, авескярлар тёгерегини тешкилятландырды, мунтазам суретте репетициялар отькерди. Озю де озьбек оюнларыны севип огренди. Авескярлар тёгереги озь концерт программаларынен тарлаларда, памукъ шипанларында колхозджылар огюнде чыкъышта булундылар.

1961 сенеси олар Сырдарьядан Чырчыкъ шеэрине авушалар. Юнус агъа шу вакъыттан берли аякъкъапчылар клубынынъ директоры вазифесинде чалышмакъта. Хафизе апте исе мында йыр ве оюн бедиий авескярлар «Къайтарма» ансамблини тешкилятландырды. Ансамбль ильки вакъытларында 5-6 адамдан ибарет эди. Оларнынъ огъуллары — Дилявер ве Шевкет — чалгъыджы, къызлары — Эльвира ве Лейля эм оюнджы, эм де йырджы эдилер. Сонъра чалгъы такъымы тешкиль олунды. Оюнджылар группасы пейда олды, бир-эки йырджы да келип къошулды. Бу вакъыт авескяр коллективге ресмий суретте «Къайтарма» ады даа берильмеген эди.

Къуртаметовларнынъ къорантасы. Солдан сагъгъа: Юнус Къуртаметов, къызлары Эльвира ве Лейля, Афизе Къуртаметова, огъуллары Дилявер ве Шевкет.

1964 сенеси бу бедиий авескярлар коллективи озь программасынен ильки кере Озьбекстан телевидениесинде чыкъышта булунды. Ансамбль коллективи адына тешеккюр мектюплери келе башлады. Олар ёлбашчыны ильхамландырдылар.

Ансамбль Озьбекстан телевидениесинде чыкъышта булунгъан сонъ, ресмий суретте «Къайтарма» адыны ташымагъа наиль олды. Чырчыкъ шеэр партия тешкиляты ансамбльге япкъан хызметлери ичюн Фахрий ярлыкъ такъдим этти. Шундан башлап, олар областьларда озь концертлеринен чыкъа башладылар.

1967 сенеси Медениет министрлиги «Къайтарма» ансамблининъ эльде эткен къазанчларыны козь огюне алып, «Халкъ ансамбли» деген шерефли адны тантаналы вазиетте такъдим этти.

1970 сенеси Озьбекстан телевидениеси мезкюр бедиий авескрялар коллективининъ янъы программасыны нумайыш этти. Эвельдеки программавен къанаатленмеген Хафизе Къуртаметова, янъы оюнлар саналаштырды, йыр репертуарыны денъиштирди, халкъ аваларынен бирликте земане йырлары да янъгъырады. «Къоран», «Къарасувнынъ дёрт кошеси», «Русская пляска», «Русская плясовая с платочками» киби кутьлевий оюнлар программаны зенгинлештирдилер, сейирджилерни хошнут эттилер. Бу вакъытта коллективнинъ сайысы эллиге якъын эди. Ансамбльге клуб шефлик япкъан дёрт номерли орта мектепнинъ талебелери де келип къошулдылар.

Ансамбльнинъ 1970 сенелердеки программасындан оюн левхасы.

1966 сенеси хор, оюн ве вокаль коллективлеринининъ республика микъясында откерильген козьден кечирювде Медениет министрлиги «Къайтарма» ансамблининъ уста оюнджыларыны кавказ оюны «Лезгинка»ны юксек профессиональ мааретнен иджра эткени ичюн I дереджели дипломнен такъдирледи. Кет-кете бу ансамбльнинъ маршрутлары республикадан тышкъа чыкъты. 1982 сенеси олар озь концерт программасынен Иваново областында, Иваново шеэринде, онынъ дживарларында ерлешкен койлерде мусафир олып, кърымтатар ве къардаш халкъларынынъ оюнларынен сейирджилерни айретте къалдырдылар.

1986 сенеси «Къайтарма» бедиий авескярлар коллективининъ тешкиль олунгъанына 25 йыл толувы тантаналы суретте къайд олунгъан эди. Шу акъшамда ансамбльни хайырлап ёлланылгъан тебрик мектюплери окъулды, область текстиль ве енгиль санайы ишчилерининъ профсоюз комитети Хафизе Джеппаровна ве Юнус Ибраимович Къуртаметовларнынъ 40 йылдан

зияде саньатта хызмет эткенлерини айрыджа къайд этип, оларгъа Фахрий ярлыкъ, къыйметли бахшыш такъдим эткен эди.

Шимдилик ансамбль иштиракчилерининъ сайысы етмиш адамдан ибарет. «Къайтарма» ансамблининъ ветеранлары: Саид Къурбанбеков, Сервер Къуртназаров, Нариман Исаев, Сеитяя Казаков, Азиз Асановларгъа гульдестелер берильди.

Ансамбльде иштирак эткен эр бир авескярларнынъ озьлерининъ зенаатлары бар. Олар бош вакъытларында ансамбльге къатнап, репетиция япалар. Меселя, ансамбльнинъ оюнджысы Саша Пешков айны заманда газетада мухбир олып чалыша, З. Рефатова ве З. Исмаилова Ташкент Девлет медениет институтынынъ студентлери, Сеитяя Казаков Ташкент Девлет консерваториясында тасиль ала, Синавер Халилов Ленинабад музыка окъув юртуны битирмек узре, Гульнар Эмир-Асанова чокътан музыка окъув юртуны битирип, Чырчыкъ шеэринде Хамза адына нумюневий музыка мектебинде оджалыкъ япа.

Ансамбльге черик асырдан берли реберлик япмакъ джиддий ве месулиетли иш. Хафизе аптенинъ бу алидженап вазифеге месулиетнен янашкъаны ансамбльнинъ эльде эткен къазанчларынынъ реинидир.

Хафизе аптенинъ бир десте Фахрий ярлыкълары, Хатире бахшышлары — онынъ япкъан хызметине дегерли къыймет кеселер. 1975 сенеси онъа элли беш яш толувы мунасебетинен тантаналы суретте Чырчыкъ шеэр партия тешкиляты, иджраий комитети ве аякъкъап фабрикасынынъ мемуриети юбилей акъшамы тешкилятландырдылар. Хафизе апте докъузынджы бешйыллыкънынъ социалист ярышынынъ гъалиби олды, «Озь зенааты боюнджа илери мутехассыс» деген нишаннен такъдирленильди. 1978 сенеси онъа бедиий авескярлыкъ саньатында эльде эткен къазанчлары ичюн ВЦСПСнинъ махсус бельгиси берильди. 1982 сенеси семерели эмегини ве саньатта иришкен мувафакъиетлерини козьге алып, онъа «Эмек ветераны» медали такъдим олунды.

Улу Октябрьнинъ 70 йыллыгъына багъышланып отькерильген халкъ иджады II-Бутюнсоюз фестивалинде иштирак этип, ансамбль интернациональ рухнен ашланылгъан янъы программасынен чыкъышта булунды ве I-нджи ерни алды.

Сачлары чаларса да, Хафизе апте кене де бутюн барлыгъынен эр адымда саньаткъа садыкълыгъыны сакълап кельмекте, энди онынъ торунлары да ансамбльнинъ иштиракчилеридир. Оларнынъ дёрт эвляды ана-баба изинден кетип, аджайип саньаткярлар олып етиштилер, шеэримиздеки медениет оджакъларында япкъан хызметлеринен халкънынъ урьметини къазаныp кельмектелер.

Буюк огъуллары — Дилявер, Ленинабад музыка окъув юртунынъ уфюрип чалыджы алетлер болюгини битирип, химияджылар сарайында, анасы киби ансамбльге ёлбашчылыкъ япа. Къызлары — Эльвира, агъасы киби шу медениет юртуны битирип, осьмюрлернинъ «Пламя» клубына реберлик япа. Кендже къызлары — Лейля Джетысай медениет окъув юртуны битирген сонъ «Къуруджы» медениет эвинде оюн тёгерегининъ ишини алып бара.

Айны заманда яшына коре тендирист, шенъ-шерамет, раатлыкъ бильмеген Хафизе апте аля даа ансамбльдеки яшларгъа устазлыкъ япып кельмекте. Клубкъа не вакъыт кельмесенъ, даима оны яшлар арасында коресинъ. Яш оюнджыларнынъ келеджеги ичюн къайгъыргъан бу инсан, миллий оюнларнынъ бутюн инджеликлерини оларгъа синъдирмеге тырыша, ярдым элини узатмагъа ашыкъа. Оны эр кес севе ве сая. Дюньяда инсан ичюн хызмет этювден де шерефли зенаат олмаса керек.

Гульзаде

Поэма

Ёлларнынъ юзюнде йылларнынъ изи бар,
Дагълар тёпесинде ята терен къар.
Улькеде хафиф ель кене шай эсе,
Чамлар, акъ сельбилер кене шай осе.
Денъизге сыгъмагъан киби далгъалар,
Гуя ялыдан ташаджакъ олалар.
Бир вакъыт сенде де шай эди юрек,
Тарлыкъ этер эди онъа кенъ кокрек.
Ялтадан Яйлягъа къатнап, ёл яптынъ,
Гъарез душмангъа нефретле бакътынъ.
Сонъра о нефрет атешке айланды,
Бу атеш ичинде чокъ фашист янды.
Сен догъгъан ердем мен, Гузель Аутка,
Айпетр башыны тиреген булуткъа.
Къараголь, Учан-сув... къаршымда тура,
Гульзаде къайдасынъ, юрек пек ура...

● ● ●

Балалыкъ

Балалыкъ чагъларда шенъ бульбуль йыры
Яйрады этрафкъа сачып шенъ-шадлыкъ
Учь якъта юртунънынъ дагъы эм къыры,
Огюнъде денъизнинъ далгъалы сыры.
Эр кеснинъ балалыкъ омрюне бенъзер
Эди о сенинъ де куньлеринъ къувнакъ.
Чапышыр эдинъиз къырларда сизлер,
Зевкъ иле джыяракъ топ-топ акъбардакъ.
Эки къыз бир эвде, Гульзаде, Лютфие...
Берабер ятты, берабер турдылар.
Эр кунь кельдилер битайны корьмеге,
Гонълюни алып, хатрыны сордылар.
Ильде инкъиляб садасы долана,
Къоюра коктеки къара булутлар.
Къартлар ярынки кунюни ойлана,
От сача чевреге дермансыз ятлар...
Балалар эвельки киби кене де,
Эркелик, чаялыкъ, эр шей еринде,
Кезинти ашкъынен кетелер кимерде;
Къырларгъа, кезелер дагълар тёрюнде.
Лякин агъыр эди о кечкен куньлер...
Халкъ, эм де алем бирден тюрленди.
Зулумны арттырды «меним» дегенлер,
Афат кетирдилер дагъдан энгенлер.
Тазыйыкъны чар зулмы арттыргъан сайын,
Халкънынъ гъадабына сынъыр олмады.
Нумайыш, иш ташлав этильди тайин,
Ишчиде, койлюде сабыр къалмады.
Бир эвде эки къыз, адлары дюльбер,
Гульзаде, Лютфие — аиле бахты.
Аначюн, бабачюн бу ачкъан гуллер,
Аятта сёнмейджек чыракълар якъты.

Инкъиляб йыллары

Денъиз далгъалана, дешетли эр ань,
Инсанлар къальбинде нефрет ташкъыны.
Нефрет атешинден туташыр джиан,
Падиша тиз чёкер къозгъалса инсан.
Девирнинъ набызы халкълар элинде,
Зулумны деф этер о бирден къалкъса.
Силялы саф толар азатлыкъ ёлунда,
Инкъиляб огърунда мешъаллер якъса.
Тыпкъы ойле олды он еди сенеси,
Асыр башында — о агъыр куньде.
Халкъларнынъ нефрети, джесюр урь сеси
Етишти Кърымгъа бу къайнакъ демде.
Аутка. Ялтанынъ гъарбий тарафы,
Эмир-Усеин де аякъкъа къалкъты.
Чюнки онынъ да тюкенди сабыры,
Атланды сеферге, чантасын такъты.
Онынънен достлары-эшлери къалкътылар,
Эпсининъ макъсады бир эди о кунь.
Олар бай-мырзагъа нефретнен бакътылар,
Дедилер: къальблерде къалмасын окюнч!
Эмир-Усеиннен бирге чокълары,
Чыкъып Петербург якъкъа кеттилер.
Ёкъ эди керек силя-окълары,
— Илле макъсадкъа етермиз, — дедилер.
Лениннинъ ишини акъ танып олар,
Большевик олдылар, сафлар эп артты.
Питерде бирлешти чатышма ёллар,
Бирлешти ишчилер ве койлю тахты.
Софунынъ элинде багълы ал шерти,

Коюне, эвине... кельди шу куньлер,
Большевик ады бар, эм шан-шурети.
Даа чар зулумдан эзиле бинълер.
Оны корьдилер буюк эм кичиклер,
Сукъланды Софугъа бутюн джемаат.
Достлары онынъен бирге юрдилер,
Аутка ве Ялта... эм дагълар къат-къат...
Пешинден кетмеге азыр олдылар.
Пек чокънынъ ниети бир олды шу кунь,
Софунынъ артындан олар кеттилер.
Бир кунь ола бизлер де япармыз
дюгюн, —
Деп келеджек аятчюн куреш эттилер.
Шу вакъыт Ялтада, «Земство» —
мектепте,
Тасиль ала эди бизим Гульзаде.
Алчакъларнынъ кучю онъа етмекте,
Къызчыкъ акъаретни чекти зияде.
...Бабанъ большевик, — дедилер
онъа, —
Санъа гимназия ясакъ этиле.
Бу бина ичерсинде асыл да онъма, —
Келеджек ёлуна бинъ сед чекиле.
Мында окъумагъа чаре къалмады,
Гульзаде мектептен къувула шойле.
Достлардан Гульзаде гонъюль арады,
Достлукънынъ къыймети шунда дуюла.

* * *

Гульзаде даима яшлыкънен эди,
Оларгъа кетирди чешит хаберлер.
Комсомол ячейка пекинди энди,
Комсомол — яшлыкънен бирликте —
унер!
Кунеш эр кесчюн бир чешит догъды,
Авам халкъ урь аяткъа адымын атты.
Джемаат бирлешти, зульметни богъды,
Гульзаде де бу иште озь сёзюн къатты.
Эмир-Софу эм де достлары ильде,
Эмекдар ишине адым къойдылар.
...Партия, комсомол... халкънынъ
тилинде,
Оларнынъ сердары Софулар олдылар.
Мектеплер ачылды, Ширкетлер
тизильди,
Шура укюмети пекинди мында.
Бир саба тынч аят текрар узюльди,
Беязлар сокъулды Ватангъа танъда.
Эр бир шей денъишти мында кене де,
Улькеде эски кучь котерди башын.
Дешетли атышма кетти эр ерде,
Большевик къуветлер чыкътылар
къаршы.
Комсомол бельсенди курешке — кене,
Гульзаде алякъа ишинде олды.
Генчлик сыкъаракъ тишини-тишке,
Халис душмандан ахтыны алды.
Яйля, Яманташ... даа чокъ ерлер,
Чеврильди партизан-генчлик эвине.
Азатлыкъчюн куреш башлады эрлер,
Софу да къайтмады догъмуш коюне.

Фаджиа

Йигирми сенеси, беш июль куню,
Чукъурлар[1] дешетке шаад олдылар.
Акълар зорбалыгъы, акълар укюми...
Отуз генч асылды, телеф олдылар.
Халкъларнынъ башына тюшкен шу
афат,
Юректе гъадапны даа къозгъады.
Ерли халкъ да бунъа олмады чыдап,
Эп янъы кучьлерни дженкке озгъарды.
Дешеттен инъледи юксек дагъ, дере...
Къаралар энди къыр эм де обагъа.
Фаджиа, акъсызлыкъ... дегиль ильк
кере,
Даркъады койлерге, бутюн адагъа.
Гульзаде нейлесин, къальбинден
янык,
Энъ якъын достларын эджель шай
сарды.
Гедже юкъу боле, ята уянык,
Бойле акъсызлыкънынъ олурмы арты?!
Гизли комсомол ячейка эп бир
Чалыша, ишини эп девам эте.
Партизан излери толды дере, къыр,
Гульзаде комсомол сафына оте.

* * *

Гульзаде дешетке насыл чыдасын,
Эр бири эди онынъ энъ якъын досты.
Насыл агъламасын, насыл даянсын,
Оларнен бирликте курешти, осьти.
Агъыр сукюнет сарды чеврени,
Олюм сувукълыгъы... не мушкуль экен.
Артыкъ сукюнет къаплады ерни,
Юксек дагъ да гуя башыны эгген.
Ант этти шу заман къансыз дудакълар;
Гульзаде гъаеге садыкъ къаладжакъ.
Онъа шаад эди япракъ, пытакълар,
Афатлы куреш ёлу оны сараджакъ.

* * *

Гульзаде окъувда эп огде эди,
Комсомол ишинде етекчи олды.
Бу куньден янъы рух ве мана корьди,
Ниает элине зенаат алды.
Ишинде пек чебер, эм джемаатчы,
Яшлар арасында тапты итибар.
Намлы тешкилятчы, эм тешвикъатчы,
Онда бу чизгилер этильмез инкяр.
Инкъиляб атеши ёлундан кечти
Гульзаде, шай этип осьти, буюди.
Биле о, халкъы бир акъ ёлны сечти,
Шу ёлдан ольгендже тайпынмаз энди.
Эвленди. Эки къыз корьди яш ана,
Зарарсыз осьмекте онынъ кенджеси,
Оларны корьгенде юзю аллана,

---

[1] Чукъурлар — Ялтанынъ дживарындаки ернинъ ады.

Эвлядлар гонълюнинъ бар эгленджеси.
Сенелер кечти, коллектив омюр
Койлерде терен тамыр аткъанда.
Ильге ишчи керек, челик эм демир...
О Симферопольге ишке атланды.
Эр вакъыт, эр иште етекчи бу къыз,
Адымны девирнен берабер алды.
Достлары ичинде парлакъ бир йылдыз,
Кунь кельди, акъикъий коммунист
олды.

Дженк

Агъыр эм къаранлыкъ сия булутлар,
Къаплады юртумнынъ кокюни бир
кунь.
Санарсынъ сув иле толаджакъ авутлар,
Бу хаялнынъ кучю яшлыкъта экен.
Корьгеним ич булут пердеси олмай,
Авада патлагъан бомбалар экен.
Къырылды багъ-багъча... ич бир шей
къалмай,
Анъладым, дженк-дешет бойле
оларкен.
Мени, кичкене баланы, Гульзаде,
Сарып алгъан эди дженкнинъ дешети.
Пыса, сакъланамыз къоркъудан кяде,
Чевреде патлавлар, эджель атеши.
Шимди анъам мен; тюшюнем сени,
Эй, сен Ватан къызы!.. Недир
корьгенинъ?..
Явузлар саргъанда тувгъан улькени,
Дуям Гульзаде насыл юргенинъ.
Къальбинъе илинъни, халкъынъны
синъдирип,
Интикъам атына атландынъ озюнъ.
Эки эвлядны эвде къалдырып,
Кеттинъ, артынъда къалса да козюнъ.
Ватан — бу сенинъчюн къыйметли,
азиз,
Оны ич бир шейге денъишмек олмаз.
Сеннен кеттилер Абдулла, Азиз...
Къангъа-къан... ич кимсе кенарда
къалмаз.
Гизли тешкилят догъды орманда,
Тамыры даркъалды Алма боюна.
Бельбек вадиси, эм Къачы тарафта,
Бир макъсад долана эр кеснинъ оюнда.
Шеэр, орманнен алякъа багъланды,
Акътачы, Агъач эль... къалмады четте.
Джельп эттинъ курешке ниджe къыз-
огъланны,
Сени динълей эди достлар, эльбетте.
Алякъа багъыны озюнъе алдынъ,
Не гедже, не куньдюз раатлыкъ
бильмей.
Кездинъ, душманчюн «сатыджы»
олдынъ,
Сыргъа, юзюк саттынъ... эвинъе
кельмей.
Базыда юкъусыз... козьлеринъ къан
басты,
Гульзаде, гуль ренкинъ сарарды,
солды.
Лякин гъайретинъ кунь-куньден ташты,
«Орман» да эп янъы малюмат алды.

Дешетлер, дешетлер... Афатлы
куньлер,
Аданынъ устюнде къоюра булут.
Я аят, я олюм... Айыра аньлер...
Къан иле аллана сув толу авут.
Одесса кечеркен душман элине,
Денъиз ве къарадан ёл тутты фашист.
Огдеки шеэр фашистнинъ тилине
дестюр олып кирди, къутурды пис ит.
Макъсады, бир къач кунь ичинде
барып,
Якъып-йыкъаракъ, сокъулмакъ огге.
Перекоп, Турк валы... эписини ярып,
Отерек, укюмни кечирмек эльге.
Лякин бу бош хаял омюрде олмады,
Къаршылыкъ косьтерди эр оба, эр таш.
Анда да ич кимсе четте къалмады,
Бирлешти къуветлер: халкъ, агъа-
къардаш...
Кезлев, Сакъ тарафкъа къоюлды
тузакъ,
Сарабуз янында интикъам дженки.
Атешлер ялыны кетти пек узакъ,
Янгъын къаплады ерни эм кокни.
Олюм-къалым дженки... Топракъ
янмакъта,
Севастопольде эр кеснинъ козю.
Афат, патлав сеси келе эр якътан,
Тельче-тельче олды ана-юрт юзю.
Гульзаде керексе, дагъларда ятты,
Эр кунь янъы мензиль, янъы
тюшюндже,
Душмангъа эр кеснинъ гъазабы артты,
Сафлар эп пекише интикъам ишинде.
Хатидже, Абибе[2]... даа пек чокълар,
Интикъам ашкъынен чыкътылар ёлгъа.
Гульзаде оларны бир ерге топлар,
Янъы эмирлер алырлар къолгъа.
«Дядя Володя» — бу Абдулла
Дагъджы —
Эр кунь эльде эте эп янъы хабер.
Бельбек, Сарабуз, я Союн-Аджы...
— Ёлларны патлаткъан бу гедже
эрлер, —
Деген сёз сыкъ-сыкъ даркъай бу ильде,
Душман эшелоны ёлундан чыкъа.
Силя, техникасы чевриле кульге,
Душман чул туттурмай, артына къача.
Сонъ кене кучюни топлагъан олып,
Гъайрыдан юре о шеэрге тараф.

---

[2] Хатидже Чапчакъчы ве Абибе Асанова — Абдулла Дагъджы ёлбашчылыкъ япкъан гизли тешкилятнынъ энъ актив азалары.

Дангъалакъ, латыш де силясын алып,
Сафкъа къошула, турмай битараф.
Макъсад бир, душманнынъ ёлуны
кесмек,
Шеэр тарафкъа ёнелип олмасын.
Гульзаде эвинден баягъы эрек,
Демирёл агълары душман элинде.
Къувет эп келе, эзиле юрек,
Даа нелер беклей оны илинде.

Гульзаде кеч мааль дагъгъа ёл алды,
Тавбадракъ тарафкъа, орман ичине.
Бираз кеткен сонъ, динъленип къалды,
Биревлер тюшмесин онынъ пешине?!
Кесментик бир адам; «Володя эмдже»
Корип шашмалады: — Гульзаде келе.
Къадын бир озю, къоркъмаймы гедже,
Барып да алсалар, дуйдурмай эльге?..
Эмир берильди: чевре-четлерни
бакъып чыкъмакъ керек экен йигитлер.
Ёкъ этмек ичюн фашист — итлерни,
Чокъусы озен боюндан кеттилер.
Таш къоба ичинде меджлис кетмекте
Бакъыла Гульзаде берген малюмат.
Вазиет буюк иш талап этмекте:
Бомба, граната... керек бир къач ат.
...Саат бешлерде Сарабуз янындан
еди вагонлы эшелон кечеджек.
Анда булунмалы, кечикмей танъда,
Кечиксек, душман кучю виран
этеджек...
Фикирлер динъленди, къарар
берильди,
Шу ань ёлгъа чыкъты докъуз джесюр
тек.
Бутюн гедже шай токътамай юрюльди,
Башынъа тюшмесин гедже ёл юрмек.
Йигитлик дегильдир тюшмеси къолгъа,
Демирёл устюнде туташты ялын.
Вагонлар кельди пек харабе алгъа,
Корьген олсайдынъ душманнынъ
алын...
Хатырдан силинмез кечкен о йыллар,
Гульзаде хабернен кельди къач дефа.
Азапнен кечильди нидже сарп ёллар,
Сарабуз янгъыны ондан бир левха.

* * *

Къыркъ бирнинъ ноябрь — сувукъ кузь
куню,
Лака коюнден четте — бир къобада.
Бакъыла япылгъан ишлер екюни,
Душман дуракълары эр бир обада.
Кой дефаларджа эль-эльге кече,
Куньдюз душман ура, сокъула анда.
Акъшам кене де гурь шамата коче,
Патлав садалары чыкъа эр аньда...
Кене де сонъ сёзни комиссар алды,
Деди: «Телюкелер артмакъта бизде,
Чевреге душманнынъ къувети толды,
Макъсадкъа ирмек истей о кузьде.
Лякин Севастополь къавий турмакъта,
Бар халкълар юреги бирлешти анда.
Душманны авада, денъизде урмакъта,
Керексе урарлар аязда, боранда...
Къараны пекитмек керекмиз, мытлакъ,
Джинасир фашистни йыкъып, якъмалы.
Демирёл, тонеллер олса да авлакъ,
Дагълар ичинден онъа ёл тапмалы».
Гульзаде бу ишни озюне алды,
Силядаш достларгъа берди о ваде.
Козьде туткъаны Хуршутов[3] олды,
Оны тапар о олса да не ерде.

* * *

Чевре-чет къаранлыкъ, бир шей
корюнмей,
Дерсинъ ки, семада йылдызлар сёнген.
Дере бою юрмек къыйын сюрюнмей,
Шу ернинъ топрагъын япракълар
комьген.
Тек олар шытырдай аякъ астында,
Гульзаде орманда кене бир озю.
Вакъыт токътамай, кечти ятсыдан,
Эль-аякъ тырнала, ёл сечмей козю.
Къоркъумы, сакътлыкъмы, зордыр
анъламакъ,
О орман ичине эп терен далды.
Макъсады йигитлер дурагъын тапмакъ,
Къальбине нелердир телюке салды.
Ерге чёкти о арекет этмеден,
Динъленди, тюшюнди... сонъ кене
кетти.
Арадан бир къач сание кечмеден,
Йигитлер беклеген къобагъа етти.
Таш къоба ичинде, пичен устюнде —
Яткъан йигитлернинъ череси ёргъун.
Нефесинъ тутула сигар-тютюнден,
Пичен олар ичюн тёшек ве ёргъан.
Шу аньде аякъкъа турды эписи,
Билелер Гульзаде кельмей хабersиз.
О исе ичери ташлап кендисин;
Деди ки: — Йигитлер, иш бар, не
дерсиз?
Эр кеснинъ назары догърулды онъа,
Хуршутов бу къызгъа якъынджа
кельди.
Гульзаде назар ташлап дёрт якъкъа,
Сёйледи не ичюн кельгенин кенди.

... — Бизге бу ишанчны, эмир оларакъ,
къабул этмек керек, йигитлер, — деди
Хуршутов, озюни эльге аларакъ,
Кийинди о шу ань, къызгъындыр кенди.
Достлары кериде къалмайлар ондан,
Къаранлыкъ орманда чокъ ёл кечильди.
Тонельге баягъы узакъча мындан,
Кельдикче онъайтлы бир ер сечильди.

---

[3] Абдураман Хуршутов — Багъчасарай район комсомол комитетининъ сабыкъ биринджи секретары.

* * *

Инкерман устюнде, орман ичинде,
Топланды йигитлер бирер ве бирер.
Къыяс ёкъ топлангъан душман кучюне,
Тонель чевресинде ёкъ ич де бош ер.
Юклю вагонлар рельслернинъ
устюнде,
Эрзакъмы, силямы... — Душман не
беклей.
Ракета ярыгъы Инкерман кокюнде,
Душманнынъ бир аны заягъа кетмей.
Елдаки бу юклю вагонлар ярын
чокъ йигит изини силер о ерден,
Артты партизан джесюрлер къаари,
Насыл этмели де, якъмалы бирден?!
Хуршутов бакъышта озю отурды,
Кутерек онъайтлы, уйгъун бир анны.
Йигитлер вазифе аларакъ турды,
Беклейлер атаджакъ шу къанлы танъны.
Оларны не беклей, яхшы билелер.
Бу Ватан эмири, шай олмакъ керек.
Келеджек несильчюн, несиллер
олелер,
Тек душман бу ильден деф олсун эрек.

Танъ якъынлады, сакът тура эр кес,
Интикъам аны да эп якъынлаша.
Ильк хораз къычырды, хош келе бу сес,
Йигитлер къальбинде еджан таша.
Бакъышта отургъан Хуршутов къалкъты
да,
Ашагъы, тонель тарафкъа дёнди.
Сонъра достларгъа джиддий бакъты
да, —
— Достлар, Ватанчюн къалкъайыкъ! —
деди.

Хуршутов элине къамасын туткъан,
Къаршыда корюнди фашист кольгеси.
Кевдеси тим-тик, окълавмы юткъан,
«Шимди о тузакъта джояр тез эсин!»
Ог чалып урмаса, о урар, эльбет,
Тедбирлер къыдыра, онъайтлы алны.
Шимди пек керек чабиклик, кучь-
къувет,
Кесмеге ич олмаз о кельген ёлны.
Атылып къаманы саплады бирден,
Мельунны серерек атылды огге.
Достлар ёл башлады къаранлыкъ
тёрден,
Огде салланмакъта кене бир кольге.
Хуршутов бар кучьнен яндырды онъа
автомат къундагъын, пек тутты эли,
Фриц тарс йыкъылды, буланды къангъа,
Тиши арасында къысылды тили.
Атышмай, къундакънен бир къалмай,
эпсин
урду, ерге серди джесюр огъланлар.
Душман топлагъандже башына эсин,
Тонель патлады, туташты аланлар.

Шу гедже демирёл дёрт ерден
патлады,
Патлады, бутюн шей: вагонлар,
поездлер...
Яв къоркъты бу иштен, отю чатлады,
Кенаргъа атылды шу демир ёллар.
Чокъ вакъыт арекет токътады ёлда,
Паалы отурды бу патлав явгъа.
Чокъ силя, техника алынды къолгъа,
Шундан сонъ даа да кучьлешти къавгъа.
Фашистлер сардылар авадан, ерден...
Бомба, топ шыбалай къая, орманны.
Келе акс сада къаялар беттен,
Мына не демек; къыргъынлыкъ
мейданы!
Дагълар эп таралды дефа ве дефа,
Йигитлер сарымда, къачмагъа ёл ёкъ.
Чаре ёкъ энди, эм мудафаагъа,
Тек душман дегиль, бизден де гъайып
чокъ.
Хуршутов яшларнен сарымда къалды,
Душман озь тузагъын къойды эр ерге.
Геджеси-куньдюзи къатты дженк олды,
Йигитлер енъильди бунъа не чаре?!

«Инженер Миша»

Къыркъ эки сенеси, язнынъ ортасы,
Душман дешетле «тарап» башлады.
Партизан ятагъы дагъларнынъ аркъасы,
Макъсады ёкъ этмек, серт адым
ташлады.
Чавкеден чокъ узакъ олмагъан ерде,
Григорьев[4] топлагъан яшлар гизлене.
Олар пек турса да сыкъ орман-тёрде,
Къурназ душман сезген, вира излене.

...Фурсат къачса эгер къолдан бир
аньда,
Душман айырмаз акъны-къараны.
Мындан чекильмек кереклер танъда,
Олмаса савурыр топлар бораны.

Григорьев яшларнен фикир танышты,
Къомшу отрядкъа ёллады хабер.
Вазиет пек кергин, ёллар къарышты,
Фелякет... бир чаре олмаса эгер.
Алякъа, шимди тек алякъа керек,
Душманнынъ тиздиги планы насыл?
Шеэр де олардан баягъы эрек,
Не ёлнен алякъа этмели асыл?..
Григорьев, оны эп тюшюндже сарды,
Бираздан мыйыгъын сыйпап йылмайды.
Деди: «Тюшюнмекнинъ корюнмей
арты,
— Сизде Софуны бильген
олсайды?.. —

---

[4] М. В. Григорьев — «Инженер Миша» гизли отрядынынъ башы.

— Софуны билемиз, комсомол етекчи
Эди о бир вакъыт бизим мектепте.
Комиссар не иш бар, ачыгъын сёйлечи,
О шимди не ерде, не хызмет этмекте?..
— Йигитлер, умют шу, Софуны
тапмалы,
Онынъ меслеаты бизге пек керек,
Инанам ёл тапар, айтыр не япмалы,
Ашыкъынъ, къыдырынъ, олса да эрек.

Йигитлер хаберни еткизди онъа,
Гульзаде шу месуль ишке кириште.
Азачыкъ вакъыт къалгъанда танъгъа,
Шу хавфнынъ алдыны алмагъа ириште.
Басмаханеге башкъа бир эв тапты,
Орманда олгъанлар авушты андан.
Буны сезген душман пармагъын
къапты,
Нафиле ёл тартты къыр ве обадан.

* * *

Арадан кене де йыл кечти тамам,
Гульзаде кене де арекет этти.
Шу вакъыт баллары демеди, анам,
Корьмеди бетини, куньлер шай отти.
Дере четлерин, орман бойларын,
Ёл этти, демеди гедже ве куньдюз.
Раатсыз кечирди кунь ве айларны,
Джойды о достларны, пек чокъ йигит-
къыз... —
Башына пек яшлай беяз сач тюшти,
Бурулча, Фындыкълы, Салгъыр... эп
акъты.
Сувукъ къар-аязда эль-аякъ шишти,
Юрт азат олмаса кимнинъ бар бахты?!

Базарчыкъ

Алматархан. Бу адны эшитти ульке,
Фашистлер о ерде телеф олдылар.
Зулумын кечирмек истеги иле
кельдилер, озьлери эджель булдылар.
Эльбет, бу енъиш къолай олмады,
Йигитлер бар кучьни ишке салдылар.
Энди итият силяда къалмады,
Силя тапмакъ ёлун къыдыра адамлар.
Гульзаде Базарчыкъ тарафкъа кетти,
О кене душмангъа «сатыджы» къадын.
Бу ёлнен пек чокъ бентлерден отти,
Ич кимсе бильмеди акъикъий адын.
Чюнки джедвельде онынъ да ады бар,
Атта ресими берильген эллерге.
Токътатып сорайлар текрар ве текрар,
Базыда расткеле тикенли теллерге.
Энди Базарчыкъ якъын, дагъ артында,
Лякин бу этрафта азырлыкъ башкъа.
Бармагъа чаре ёкъ анда якъынджа,
Силялы фашистлер бакъмай къарт,
яшкъа.
Къач куньдир кой-койден юрип
бедатлар,
Йигит-къызларны мында топлагъан.
Оларнынъ артындан чаптырып атлар,
Ред этсе, сыртына къамчы патлаткъан.
Узакъ Германия яшларны беклеркен,
Поездге толдурып ёллайджакъ олалар.
Гульзаде бу алны келип кореркен,
Къайта артына, атып тез адымлар.
Энъ якъын яшларгъа бильдире буны,
Бутюн дагъ ичине даркъай бу хабер.
Керек азырлыкъ корюле шу куню,
Джесюр йигитлер эр шейни аль этер!
Нишанда кене де базарчыкъ тура,
Яшларны къуртармакъ керек ят эльден.
Дагъ ели, адджы ель манълайгъа ура,
Огъланлар эндилер къарлы тёпеден.
Эки дагъ арасы — демирёл устюнде,
Кене дженк башлады, Базарчыкъ яна...
Атышма вагонлар ичинде, астында,
Бутюн халкъ тёкюльди ачыкъ
мейдангъа.
Душман шашмалай, ич бир шей
япалмай,
Кене патлавлар... коктен от ягъа.
Яшларда гъайып да о къадар чокъ
олмай,
Эр кес чекиле дагъгъа — «Чолпан»гъа[5].

Базарчыкъ этрафы янды-якъылды,
Чокъ вакъыт тютеди, сиярды ташлар.
Гульзаде ичюн эп буюк хавф догъды,
Онъа ясакъ этти юрмекни яшлар.
Бир къач ай ормандан шеэрге энмеди,
Анда яшады, эш-достларнен олды.
Улькеге бекленген сакинлик дёнмеди,
Чеврени кунь-куньден яв сарып алды.

* * *

Къыркъ учьнинъ дешетли о июнь куню,
Кърым дагъларыны сарсытты афат.
Шу кунь чокъ аятнынъ олды екюни,
Душман итикъадны енъалмай факъат.
Зорбалыкъ укмюнден титреди дагълар,
Пек чокъ кой янаракъ кульге айланды.
Къара комюрге чеврильди багълар,
Ниджe джесюрлернинъ къолу
байланды.
Къашкъырлар элине тюшти Гульзаде,
Панджалар ярасы назик тенинде.
Къыйнав ве азаптан сынмады ираде,
Кучь къалмаса да элинде, белинде.
Лякин баш эгмеди, о магърур эди,
Ишанчы пек къавий, адалет енъер!
Фашист атешинде янса да кенди,
Азат кунь пек якъын, ильге нур энер!

---

[5] «Чолпан» — партизанлар базасынынъ шартлы ады.

Соргъу

Джесюр узеринден соргъу башланды,
Соравлар, сылтавлар... тен отсыз яна.
Къач кере къамчынен бедени ашланды,
Гульзаде эпсине чыдай, даяна.
Куньлер, афталар эм айлар кече,
Дым зиндан ичинде онынъ бир озю.
Эп янъы зорлавлар азабын чеке,
Энди пек зайыф корьмекте козю.
Явуз кене де бир джевап алалмай,
Тишлери гъыджырдай, санарсынъ бир ит.
Анълай... макъсадкъа наиль олалмай,
Ийлекяр бир ёлгъа кече шу фашист.

Арадан бир къач кунь кечкен сонъ бириси,
Башкъа бир одада къаршылап ала.
Ич кельмей бу алны анълатмакъ сырасы,
Онынънен лакъырды башкъаджа ола.
...Темиз ярыкъ ода, стол башында,
Узун, сарышын офицер тура.
Къарт дегиль, отуз-отуз беш яшында,
Дюльбер ве чимри, мыйыгъын бура.
Озюни акъыллы косьтермек истей,
Дерсинъ алидженап, муляйим инсан.
«Вай, насыл даяндынъ», — дей де эм эсней, —
Сен азат олурсынъ, тек манъа инан.
Советлер девлети йыкъылды энди,
Коммунист деген сёз силинди, битти.
Яшамакъ ичюн бир хош девран кельди,
Шеэрли, койлюге азат кунь етти...
Къадынлар къазанды къадынлыкъ акъкъыны,
Ананынъ сайгъысы олур еринде.
Инатлыкъ япма сен севсенъ халкъынъны,
Отурмакъ акълыдыр олар эв тёрюнде.

Инджидай тишлерин косьтерип ала да,
Бир къач йымшакъ сёз айта къадынгъа.
Онъа якъынджа отургъан ола да,
Озюни азырдай тута ярдымгъа.
«Айса, достларынъ ярдымгъа не кельмей...»
Чюнки айткъаным акъикъат, инан.
Гульзаде сёзюме инаныр беллей,
Лякин о эр сёзни анълагъан инсан.
Къадыннынъ гонълюнден шу сёзлер кече:
— Урды, къыйнады... бир сёз алалмай,
Рухий тесир этмек ёлуны сече,
Яланы дуюла козюме бакъалмай.

Артыкъ фашистте сабыр тюкенди,
Сачларын элине сараракъ тута.
Махбуснинъ сыртына къамчылар энди,
Незакет, инсанлыкъ... эписин унута.
Бербаткъа бакъып, отургъыч устюнде
бет-козю мораргъан къадын отура.
Къамчы ве панджа излери коксюнде,
Антери йыртылгъан, асылып тура.
Беден пек мораргъан, къан савгъан тени,
Йипек тель сачлары даркъакъ, чыбалгъан.
Нефреттен, асардым сени, — дер киби...
Антери къанлы тамгъагъа толгъан.
Немсе котегинден джойса да эсини,
Устюнден кулерек ахтыны алды.
Душман азаплап, кессе де сесини,
Акъикъий коммунист оларакъ къалды.

* * *

Соргъу... эльбетте, дешетли сынав,
Тирилей коксюни кесип аттылар.
Сёз ёкъ, кене де акърансыз къыйнав,
Сачларын мельтеше отунен якътылар.
Тазе ярагъа туз сепип бир кунь,
Дым топракъ — табангъа эссиз сердилер.
Адджы агъыры... саргъанда беден,
Кене: — Достларынъ ким?.. айтсанъ, — дедилер, —
Сени шу аньда азат этермиз,
Чеккен азапларынъ унутылыр, къалмаз,
Сени къорчалав ёлуна отермиз,
Атта пармакънен косьтерген олмаз...

Гульзаде гъам-кедер ичинден къалкъып,
Бир ань озь балларын тасавур этти.
Октябрь кунеши догъгъанда балкъып,
Озю ойле эди, акълындан отти.
Большевик бабасы кетирген хабер,
Тез аньде яйрады ялы боюна.
Аякъкъа къалкътылар юзьлернен эрлер,
Чукъурлар комсомол мезары толды.
Инсан сайламады акъсыз топ, окълар...
Мазлум халкъ элине укъукъны алды.
Не ичюн, ким ичюн курешти къартлар?.. —
Балам, торунум... яшасын, — деди.
Большевик къызым мен, кечти вакъытлар,
Шу сёзни айтмакънынъ сырасы энди
манъа тюшмекте, мен де шай дейим,
Достларым, балларым яшамакъ керек!
Барсын мен шу къанлы кольмекни киейим,
Несилим яшасын!.. бойле дей юрек!

Хатиме

Чокъ йыллар, чокъ ёллар кериде къалды,
Джесюрлер шурети ич сёнмез, бир ань.

Халкънынъ къальбинден эбедий ер алды,
Ватан, азатлыкъчюн олар тёкти къан.
Эр бири шимдики бахытлы кунь ичюн,
Душманны ураракъ котерди исьян.
Енъишке багъышлап аятын-кучюн,
Ана топракъ ичюн кеттилер къурбан.

Ёкъ, олар ольмеди. Шеит кеттилер,
Къальблери халкъынен берабер, ура.
Бутюн енъишлерге бирликте еттилер,
Ватан,
Халкъ...
Тураркен, олар да тура!

Ялта-Ташкент.
1987 с.

Эким меслеаты

Эскендер Къайтазов,
РСФСРде нам къазангъан эким, сагълыкъ сакълав аляджысы.

ЙИГИРМИНДЖИ АСЫРНЫНЪ ВЕБАСЫ

Бутюн дюньяны хавф астында къалдыраяткъан юкъунчлы СПИД хасталыгъы акъкъында окъугъан ве эшиткендирсинъиз. Инсан вуджудындаки къорчалайыджы мадделернинъ къытлыгъыны пейда эткен ве озюнде шимдиге къадар буюк бир сыр сакълагъан бу хасталыкъ мемлекет мемлекеттен юрип, бинълернен адамларнынъ омюрини алып кетмекте. Амма бу хасталыкънынъ огренювинен огърашкъан экимлер онынъ огюни алув чарелерини ишлеп чыкътылар. Лабораторияларда япылаяткъан араштырувларнынъ нетиджесине базанып, шуны айтмакъ мумкюн ки, асырлар девамында пейда олгъан дигер юкъунчлы сытма, верем, чечек хасталыгъы киби маразларгъа къаршы чаре тапылгъандай, «йигирминджи асырнынъ вебасы» деп адландырылгъан хасталыкъкъа да къаршы бир кунь ола чаре тапарлар.

Дюнья тарихында пейда олгъан маразларнынъ эр бири ильки вакъытларында инсанларнынъ арасында къоркъу дуйгъусыны синъдирген, амма сонъундан оларгъа къаршы курешмек ёлларыны тапкъанлар, илядждар япып чыкъаргъанлар. Кет-кете олар бутюнлей ёкъ олып кеткенлер.

Бу маразларнынъ эписи ачлыкъ ве дженк вакъыты пейда ола экенлер. Тарихтан малюм олгъанына коре, бу хасталыкъларнынъ сурьатле джайраювы атта кетеяткъан дженклерни токътаткъанлар. Меселя, 1347 сенеси генуэзлер Кефе ичюн къатты урушлар алып баргъан вакъытында, верем хасталыгъы пейда олгъанындан себеп, ондан къуртулмакъ макъсадынен гемилерине минип, къачаджакъ олгъанлар. Амма бу мараз оларнен берабер башта Италиягъа, сонъра бутюн Авропагъа джайрагъан. Шу вакъыт адамлар ойле чокъ ольгенлер ки, атта оларны коммеге кимсе тапылмагъан.

Биз яшагъан асырнынъ башында да юкъунчлы хасталыкъларнынъ эпидемиялары олгъан, олардан чокътан-чокъ инсанлар гъайып олып кеткенлер. Шимди исе бу маразлардан къуртулдыкъ деп айткъан девирде, бутюн дикъкъат рак ве юрек хасталыкъларына догъуртылгъан вакъытта, сейяремизде рактан да къоркъунчлы ве юкъунчлы микроб — СПИД вирусы пейда олып, СПИД хасталыгъыны асыл этти. Башта бу хасталыкъ инкишаф эткен мемлекетлерде джайрамагъа башлады, шимди исе бутюн къыталаргъа барып етти.

СПИД вирусы сенелернен инсанларнынъ къанында хырсыз киби яшап, организмдеки бутюн къорчалайыджы мадделернинъ кучюни ёкъ этип, эр бир хасталыкъкъа ёл ача. Инсаннынъ маддесини ёкъ эте, сыджагъыны котере ве аздырып ольдюре. СПИД вирусынен зарарлангъан инсан озь невбетинде дигер сагълам адамларны да зарарлай. Эсасен, олур-олмаз инсанларнен интим алякъада булунув нетиджесинде бу вируснен зарарланмакъ мумкюн олгъаныны эр кес яхшы бильмек керек. Бу хасталыкъкъа огърагъан инсан озюнинъ хаста олгъаныны чокъ вакъыткъа къадар билип оламай. Чюнки бу хасталыкънынъ сакълы (инкубационный период) девири эки айдан дёрт айгъа, эки йылдан беш йылгъа къадар созула биле. Шу себептен де бу хасталыкънынъ диагнозыны пек эрте къоюв биринджи ерде тура ве муимден муим бир проблемагъа чевирile.

Шуны да къайд этмек керек ки, бу мараз эр кимге япышмай, онынъ озюнинъ севген адамлары бар. Чокъусы, бу вирус озь джынысынен интим алякъада булунгъан адамлар (гомосексуалистлер), наркоманлар ве фаишелернинъ къанында расткеле биле. Мемлекетимизде махсус тешкиль этильген СПИД вирусыны аныкълав лабораторияларында бу адамларнынъ къанлары тешкериле ве хасталар оларнынъ незарети алтында булуналар. Бу адамлар озь невбетинде вирус ташыйыджы да ола билелер. Вирус ташыйыджы демек, бу даа СПИД хасталыгъына огърамагъан демек, амма бу адам дигер адамларгъа бу вирусны юкътыра биле. Бу вирус къан алып, къан бергенде ине вастасынен юкъа биле. Шу себептен де бу хасталыкънынъ тез джайрамасынынъ огюни алмакъ макъсадынен, бизлер медицина саасында къайта къурув япмакъ керекмиз, яни бир сефер къулланылгъан шприцлерге кечмек керекмиз.

Бу хасталыкъкъа тесир эте биледжек илядж даа азырланылмагъаны ичюн, якъында Лондонда юз къыркъ укюметтен 700-ден зияде алимлер топлашып, бу маразгъа къаршы куреш алып бармакъ ёлларыны муакеме эттилер ве озьара информацияларынен алышып бериштилер. Онъа къаршы куреш тек бирлешип алынып барылса, файда эте биледжеги де айтылды.

СПИДке къаршы тура биледжек илядж даа азырланмагъанындан себеп, шимди япылаяткъан тедбирлер де тек бу хасталыкънынъ огюни алувнен багълы. Сагълам тенде акъсиллерден ибарет, тенни къорчалайыджы мадделер (иммунитет) етерли дереджеде олса, ич бир вирус онъа япышмай, юкъмай. Шунынъ ичюн де эр бир инсан тертипли олып, аиле къануны муджиби озюни темиз-пак тутып яшаса, олур-олмаз адамларнен интим алякъада булунмаса, ракъы, шарап, тютюнге берилип, бутюн организмни туткъан иммуносистеманы бозмаса, ич бир вакъыт бу хасталыкънынъ къурбаны олмаз.

Алимлернинъ фикирлерине коре, эгер тезден бу маразгъа къаршы илядж тапылмаса, 1990-нджы йылда АКЪШда хасталарнынъ сайысы дёрт юз бинъге, ГФРде он бинъге етер ве олардан бинъ адам олер дениле. Эпидемиологлар исе, бу вируснен юргенлернинъ сайысы он йыл девамында 30—50 миллионгъа барыр дейлер.

Япониянынъ сагълыкъ-сакълав министри къанларында бу вирусны ташыгъанларнен мунасебетте булунувны ясакъ этти. Бельгияда Африкадан ве башкъа укюметлерден келип окъугъан студентлернинъ къанларыны меджбурий анализ япкъанлар ве хаста сойларыны озь мемлекетлерине къайтаргъанлар. Америкада къан саткъанларнынъ етмиш проценти америка фукъарелери экен. Шунынъ ичюн де ГФРдеки бинълернен гемофиликлер Америкадан кетирильген къандан файдалангъанлары ичюн СПИД хасталыгъына огърагъанлар. Нетиджеде, бу укюметте алты бинъ адамдан учь бинъ адамнынъ къанында СПИД вирусы тапылгъан.

СССР Юкъары Советининъ къануны боюнджа чет мемлекетлерге барып-кельген совет гражданларына, башкъа мемлекетлерден кельген мусафирлерге махсус лабораторияларда СПИДке къаршы къаныны тешкерген сонъ, СССРде яшамагъа рухсет этиле.

Статистика боюнджа 1991-нджи йылда, эгер илериде бу вируснен зарарланувнынъ огюни алув къаиделерине риает этильмесе, эписинден зияде йигирми беш яшындан отуз беш яшына кельген адамлар, омюрининъ энъ деликъанлы вакъытында бу хасталыкъкъа огърайджакълар.

Мамбет Аблялимов

Эшреф Шемьи-задеге

Устаз Шемьи-заде бутюн иджадынъ
Йыл сайын халкъынънынъ гонълюни охшай.
Тиллерден тюшмесе йыры кедайнынъ,
Демек о ольмеген, халкъынен яшай.

Топракъкъа комюльмей кунеш шавлеси,
Ондан къувет ала бутюн табиат.
Даима къайнайджакъ назминъ чешмеси,
Несиллер аладжакъ сенден рухий дад.

Кечеджек юз йыллар, бельки де бинъ йыл,
Иджат мектебинден алырлар талим.
Яшарсынъ, тиллерден тюшмессинъ асыл,
Сен киби инсанлар бильмейлер олюм.

Айбетлер девирлер, айбетлер заман,
Аятнынъ ёлундан силинмез изинъ.
Иситир бизлерни шефакълы семанъ,
Саньат багъчасында сёнмез йылдызынъ.

Сатырларгъа нагъыш этильген фикиринъ,
Атешли юректен тёкюльген дуйгъунъ,
Халкъынънен багълыдыр бутюн омюринъ,
Халкъынънен багълыдыр къуванчынъ, къайгъынъ.

Эниш-ёкъушларны тегизлер вакъыт
Алевли мисранъдан джоймаз бир учкъун.
Азиз оджам, бизге бу — акърансыз бахыт,
Гъурурдыр шегирдинъ — окъуйджынъ ичюн.

Йырладынъ дюльберлер джильвесин, назын,
Ильхамынъ, ислеринъ не къадар лятиф.
Илинънинъ арзусын сёйлеген сазынъ
Аятнынъ озюдай гузель ве хафиф.

Ана табиатнынъ чешит аэнки,
Халкънынъ ою да тасвирлеринъде.
Яз ягъмурындан сонъ къурткъачыкъ ренки,
Он дёрт куньлик ай да тасвирлеринъде

Тапкъандыр мукеммель ифадесини,
Ватаннынъ кечмиши эм де келеджек.
Эр кес окъур, динълер джошкъун сесинъни,
Ондан танъ йырлары арз этиледжек.

Хаялынъ юксектир, ойларынъ терен,
Янъы бир муджизе эр бир эсеринъ.
Шиирлер язмакъны огренем сендэн,
Сатыргъа эп тамлай манълай терлерим.

ДОСТУМА СУАЛЬ

«Бар — дейсинъ — эр бир дертнинъ дерманы,
Дюньяда ёкътыр тюзельмейджек мараз.
Шай олса, айт, манъа, достчыгъым, шуны,
Къачан тюзеледжек резиль, ярамаз.

Къачан тюзеледжек иманы топал,
Виджданы чюрюген базы кимселер.
Былашыр, сув къалмаз ичмеге элял,
Реберлик атына олар минселер.

Тышындан къарасанъ, кобелек киби,
Йылтырап туралар дюльбер ве йымшакъ.
Зеэрге толудыр тилининъ тюбю,
Тилькидай айнеджи, мышыкъдай ялтакъ.

Тюфексиз атар да, пычакъсыз сояр,
Юрегинъ, багърынъны къан этерлер, къан!
Озюни бир минсиз фериште саяр,
Башынъдан ягъдырыр ифтира, бефтан.

Айт, илядж бармы ич козюн къан басып,
Бурнындан узакъны корьмеген заткъа?
Яланларны ашап, яланлар къусып,
Эляллыкъ ёлундан юрьмеген заткъа?

Нечюн далдынъ терен тюшюнджелерге,
Суалим джевапсыз къалдырдынъ нечюн?
Гуняхкяр баладай бакъасынъ ерге
Я шифа тапмасы къыйынмы бугунь.

Лафынъ догъру, достум, сен айткъанынъдай,
Эр бир хасталыкънынъ бардыр девасы.
Адалет кунеши кокте балкъылдай,
Темизлемек керек юртнынъ авасын.

Акъикъат ханджерин элинъде тутып,
Ият кокюсинде олгъан иллетни,
Тюбю тамырынен кесип, къурутып,
Къуртармакъ мумкюндир халкъны, миллетни.

РИДЖАМ БАР

Истеген вакътынъда къакъсанъ къапымны,
Эвимнинъ тёрюне давет этерим.
Огюнъе къоярым бар тапкъанымны,
Сыр айтсанъ, дост киби сырынъ кутерим.

Агъласанъ, козюнънинъ яшын сюртейим,
Дердинънинъ дерманы олайым озюм.
Юрь деген еринъе бирге кетейим,
Не десенъ япайым, сенчюн, азизим.

Лякин, динъле санъа риджам бар тек,
Кетирме эвиме ифтира, ошек.

БАГЪЧАСАРАЙ

Тарихнынъ нефесин дикъкъатле динълесенъ,
Узакъ-узакълардан талгъын сес келе.
Кечмиште бундан чокъ асыр эвельси,
Багъчалар ичинде къурулды къале.

Асырлар дарбесине кельген даянып,
Деделер элинен тикленген сарай.
Айрет атешинен козьлери яныш,
Бугунь де адамлар сукъланыш къарай.

Бу ерде гъам юкюн ниджe кервангъа
Юклеген эджда тнынъ рухлары кезе.
Лянетлер окъугъан къара заманъа
Къызларнынъ сеслери багърымны эзе.

Юрегинъ козюнен бакъ сен, эй, инсан!
Джан эне мындаки эр мермер таштан,
Нечюн сув астында къалмады джиан,
Аналар козюнден акъкъан козь яштан.

Пушкиндай улунынъ дикъкъатын чеккен,
Сен кучюк шеэрим, козь яш чешмеси.
Гаспринскийдай деха сенде етишкен,
Азиз Ватанымнынъ дюльбер кошеси.

Эвлядынъым, ерим, багърынъда мен де,
Сендирсинъ менимчюн мутебер мекян.
Шевкъ юрту зынджырлы о медресенъде,
Буюк инсанларны таныды джиан.

Беляларны корьдинъ, афатны корьдинъ,
Къыргъындан, янгъындан чыкътынъ сагъ-аман.
Агъыр дженк куньлери унер косьтердинъ,
Халкъына эп садыкъ ниджe къараман.

Сен гузель шеэрсинъ эвель-эзельден,
Аман ол, эр вакъыт ана шеэрим.
Кърымгъа къойылгъан гузель эйкельсинъ,
Санъа эдиедир меним шиирим.

СЕКИЗЛИКЛЕР

Сенден аш къыдырып кельмедим, достум,
Ач дегиль эдим мен озь эвимде де.
Кельмекчюн бинъ-бинъ вёрст ёлларны бастым,
Корюшип севинсенъ, севинмесенъ де.

Тек ачлыкъ чыкъармай ёлгъа кърымлыны,
Чыкъарды асретлик, досткъа садакъат.
Ачыкъ юзьнен косьтер эвинъ тёрюни,
Бир фильджан къавенънен бер манъа шевкъат.

* * *

Юрегим урмакъта сенинъ коксюнъде,
Янъыдан яшарып кетмекте теним.
Бет сымамны корелер сенинъ юзюнъде,
Балам, ташыйсынъ сен адымны меним.

Тюневин яш эдим, бугунь бабам мен,
Осесинъ эвлядым — умют йылдызым.
Етиш мен етмеген арзыларгъа сен,
Омюринъде кемлик корьме, азизим.

* * *

Мен терек отурттым иль ёлларына,
Сувардым севгимнен, мерametимнен.
Яз кунеши тиймесе пытакъларына,
Къыздырдым къанымнынъ араретинен.

Кокюсим агъыра, еллер эсселер,
Кокрегимде оларнынъ бардыр тамыры.
Вуджудым чимирдей пытакъ кесселер,
Оларнен багълыдыр бутюн омюрим.

* * *

Окюнмез эдим ич, магърур арсланнен
Курешсем, къалмаса тенде сагъ ерим.
Сесимни чыкъармай олер эдим мен,
Эзилип битсе де кемирчеклерим.

— Ич де агъырмасын, достчыгъым, джанынъ!
Къулакъ асма дейсинъ сен ондайларгъа.
Лякин азап чеке экен видждынынъ,
Талансанъ сасыгъан къандалайларгъа.

* * *

Агъыр эди ифтираларнынъ
Къазанында даим къайнамакъ.
Айтып олмай гонъюль сырыны,
Озь тилинъни озюнъ чайнамакъ.

Къаяташдай чёкип чокъ ятты,
Юреклерде окюничли таш.
Энди оны котерип аттыкъ,
Бель тикленип, котерильди баш.

Эдебий асабалыгъымыздан

АТЕШИН ШАИР

Серин кузь сабасы. Джума — раатлыкъ куню. Азбарымыздаки къоджаман дут тереги астында, салынджакъ этрафында, бир къач огъланчыкъ чивильдешмекте эдик. Мавы боялы софадан чыкъкъан сия сачлы, эсмери, орта бойлу, сыджакъ бет-сымалы мусафир бизге таба якъынлашты. Кулюмсиреп:

— Э-э, йигитлерге салынджакъ келишмей. Бу къызларнынъ эгленджеси, сиз ат чаптырмагъа огренинъиз, — деди ве сонъра ангимизнинъ къачынджы сыныфта ве насыл окъугъанымызны сорады.

Бу хош адам якъында Истанбул дарульфунында тасиль алып къайткъан, энди бизим аилемизнен корюшмек ичюн Симферопольден махсус кельген тиземнинъ огълу Абдульзат агъам эди. Онынъ бу адыны ялынъыз тухум-урувлары, якъын танышларынынъ тар даиресиндеки адамлар биле эдилер. Амма, бутюн Кърымда, Азербайджанда, дигер республикаларда о айтувлы кърымтатар шаири Амди Гирайбай намынен — эдебий мустеар исиминен белли эди. О энди ульке маариф халкъ комиссарлыгъында чалыша башлагъан ве 1926 сенеси кениш кутълевий суретте чыкъмакъта олгъан ильки кърымтатар совет газеталары ве журналларынынъ ишлеринде тильджи-эдебиятчы оларакъ фааль иштирак этмекте эди. Шу вакъытларда онынъ «Баскъын», «Кадет къача», «Хош кельдинъиз!», «Йигитке», «Кетме, балам, айыптыр!», «Яш татарларгъа», «Абдулла Тукъайгъа», «Эски хатрелер» киби бир чокъ шиирлерини, «Джемаат таягъы» ве «Иджрет» дестанларыны бутюн халкъымызнен-джемаатнен бирге биз талебелер де меракънен севип окъуй, базыларыны эзберден биле эдик.

Абдульзат Абдульлятиф огълу 1898 сенеси Къарасувбазарнынъ Йылдырым мааллесинде белли мудериснинъ аилесинде догъгъан. Иптидаий мектепни битирген сонъ, 1911 сенесинден башлап, мында рушдиеде тасиль корьген. Бу окъув юртунда дерслер кърымтатар, тюрк ве рус тиллеринде берилип, оджалар теркибинде юксек бильгили муаллимлер Исмаил Аргинский, Амит Аким ве мерум композиторымыз Яя Шерфединовнынъ агъасы Мурадасыл Шерфедин де бар экен.

Бу гъает зекки талебе, рушдиеден алгъан тасилинен ве мааллий мутеракъкъий Сеитмурат мырзанынъ чагъыртувынен, 1915 сенеси Ханлыкъ коюне оджалыкъ этмеге кете. Шу он еди яшында, кесментик кевдели, эсмери яш муаллимни о ерде койлюлер урьметнен, сайгъынен козьде туталар. Бир эки йыл ичинде койнинъ мектеп чагъында олгъан балаларынынъ эписи къатнагъан бу окъув оджагъына мудир ола.

Эмекдар халкънынъ къасеветлеринен яшагъан прогрессив бакъышлы яш шаирнинъ джесюрлиги, атиклиги, акъсызлыкънен узлашып оламаювы онынъ башына бир чокъ белялар кетире. 1919 сенеси Ханлыкъ коюнинъ мырзасына мусафир олып кельген чар ордусынынъ поручиги Къуршут мырза эр кунь зиль саргъушланып, кой ичинде «Сизге инкъиляп керек эдими?.. Къызылларны беклейсинъизми? Атсыз-иликсиз сюме татарлар...» деп долангъан, расткельгенни-балалар, къартлар, къадынларны къамчылагъан. Бир кунь о мектеп огюне келип: «Къара татардан муаллим, чингене-чолукътан талебе олмаз!..» деп багъырыкълагъанда, генч мектеп мудири чыкъып, онынънен якъа-якъагъа тутуша, котеклеше, поручикнинъ яхшы

этип тазирини берген сонъ, халкъны котеклеп юрьген къамчысыны сындырып ата. Якъын этраф койлерге къуванч кулкюлеринен таркъагъан бу вакъиа Амди агъамнынъ койден къувулувынен нетиджелене. Мырзалар онынъ бу япкъаныны багъышлап оламайлар.

Севимли мектепни терк эткен яш оджа Къарасувгъа къайтып келе ве Тараганский дегеннинъ шахсий матбаасында корректор олып чалыша. Лякин, мында даа фена сергюзешт панджасында къала. Шу вакъытларда шеэрдеки джеза отрядынынъ аскерлери Йылдырым мааллесинде яшагъан Акъсеит ве Сеттар Сулейман адлы агъа-къардаш эки йигитни «партизанларнен багълы айдутлар, даима орманларгъа барып келелер, исьянджылар...» — дие къабаатлап, атып ольдюргенлер. Бу джанаварлыкътан нефретленген яш шаир ильки шиирлеринден биринде:

Сербестликчюн эляк олды йигитлер,—
Тувгъан халкъым уриетке чыкъсын деп!
Юртумызны къамчылайлар акъ итлер,
Курешейик, къул олмайыкъ бель буклеп!..

деп он эки сатыр шиир язгъан. Тараганскийнинъ огълу — шу яшларны аткъанлардан бири, халкъ агъызына тюшкен шу шиирни эшиткен ве буны джеза отрядынынъ башы олгъан ротмистрге бильдирген. Шаирни полис идаресине алып кетип:

— Шимдилик, сенинъ он эки сатыр шииринъе — он эки шомпол! — деп вахшийдже ура ве: — Бир даа текрарласанъ, юз йигирми шомпол ашаджагъынъны акъылынъдан чыкъарма! — дейлер.

Бу вакъиадан сонъ Амди агъамны кене иштен къувалар. Ярдымсыз, имдатсыз, къувгъын генч зиялы 1917 сенесининъ сонъунда Симферопольге келе ве Къадыаскер сокъагъында бир адамнынъ эвинде кирагъа яшай. Бу дженк ташкъыны йылларындаки вакъиалар, истисмар зулумында халкънынъ хорлугъы, табирленильмез хышымлар ве чевреде акъ орду залымларынынъ айдутлыкълары онынъ истибдаткъа окели къалемини даа зияде кескинлештире, истидадыны къуветлештире. О, Октябрь инкъиляби, Къызыл Орду кучьлери Кърым ярым адасыны азат этюви шерефине кендине Амди Гирайбай эдебий исимини ала ве 1918—1923 сенелери язгъан шиирлери энди акъикъий шаирнинъ юксек назмиети олып, халкъымыз арасында кениш джайрагъан, оларны пек чокъ талебелер эзберден биле эдилер.

Аля хатырымда: шу узакъ йылларда акъшамлары эвимизге къомшулар топлана, бабам мени, иптидаий мектеп талебесини курсю янына отурта, «Илери» журналынынъ янъы номерини ачып къоя, хусусан къарасувлы шаирлер Амди Гирайбай, Бекир Чобан-заденинъ ве дигер шаирлернинъ шиирлерини къычырып окъумамны сёйлей эди. Адамларнынъ шииретке шу заманларда бойле меракъларына аля айретленем.

1920 сенеси инкъилябий Къызыл Орду Врангель акъ гвардияджыларыны, чар ордусыны къыйратып, Ор къапыдан, мешакъатлы Сиваштан кечип ярым адагъа киргенде — Кърым кокюсинде ал байракъ ельпирегенде, кърымтатар шаирлеринден илькиде Амди Гирайбай «Хош кельдинъиз!» шиирини язып:

Хош кельдинъиз, большевиклер Кърымгъа!
Яшавымыз кирди башкъа къурумгъа...
Сайып-севип къаршылаймыз сизлерни,
Къызыл достлар, унутманъыз бизлерни!..

деп селямлагъан эди.

Кърымда эски девирлерде эалининъ озьара отуршув, сёйлешюв ерлери — къавеханелери олгъан. Кучюк клубларгъа, кафелерге ошагъан шу къавелер арасында махсус зиялыларнынъ — алимлер, языджылар, матбуат, саньат хадимлери, артистлер, муаллимлер, атта мутеджидлер ве саирелер топланып, къокъулы къавенен субетлешкен къавелер де бар экен. Ульке меркез шеэрлеринде, совет къурумы башлангъанда, ильк оларакъ бойле «Ширкет» къавеси ачылгъан, онынъ эйэтине реис оларакъ Амди Гирайбай сайлангъан. Ве сонъра, 1921 сенеси ачлыкъ башлангъанда, шу «Ширкет»

янында тешкиль олунгъан энъ байгъуш аилелерге ашайт ярдымы комитетине реис этип кене Амди Гирайбайны сайлагъанлар. Бу зиялылар къавесинде Осман Акъчокъракълы, Абдулла Лятиф-заде, Мамут Недим, Керим ве Раим Джемалетдиновлар, Ибраим Бешевли, Усеин Куркчи, Умер Аджыасан, Абибулла Одабаш, Джелял Муинов, Асан Ногъаев, Кърымгъа къайтып кельген сонъра Бекир Чобан-заде ве дигерлери сыкъ-сыкъ булунгъан, къызгъын субетлешкен, мунакъаша эткенлер. Вакъыт девамында, мында Чобан-заденинъ «Къалпакъ махраджы», Гирайбайнынъ «Иджрет» поэмасынынъ ильки эльязмалары бу муитте музакере этильгенлер.

О вакъытларда Кърымда алий окъув юрты олмагъаны ичюн келеджеги парлакъ шаир Амди Гирайбайны 1923 сенеси джемаатнынъ ве «Ширкет» янындаки «Джемиети хайрие» комитетининъ пара ярдымынен Истанбулгъа окъумагъа ёллагъанлар. Халкънынъ адалет ёлунда къозгъаланувында даима иштиракчи олгъан зекяветли студент анда да биревлернинъ козьлерине чёп олгъан... 1926 сенесининъ кузюнде окъувыны битирип кельген сонъ, «Илери» журналынынъ бир номеринде, Тюркие студентлерининъ уриетсаадет огърунда Бир Майыс нумайышы ве митингинде Амди Гирайбай ве даа дёрт татар генчи ог сафта олгъанлары акъкъында макъале окъугъан ве митингнинъ фотосыны да корьген эдик. Макъаледе язылгъанына коре, нумайышчылар дёрт кунь полис идаресинде булунгъанлар.

Амди Гирайбайнынъ энъ аджайип шиирлери, поэмалары газета ве журналларда бу йылларда сыкъ-сыкъ басыла эдилер. Онынъ «Яшларгъа» денильген шиир китапчыгъы нешир этильген эди. Ватанпервер шаир-кедай атешин иджадий фаалиетинен бир сырада халкъ ичтимаий омюрине де янъы совет къурумыны ашлайыджы кутьлевий тедбирлерге къошула, хусусан яшлыкъны бу истикъляль ёлуна чагъыра, онынъ «Яш татарларгъа» шииринде шойле сатырлар бар:

Романовлар, Николайлар бизни джоймакъ истеди,
Тобулгъылы къурумыны къавий къоймакъ истеди,
Агъыз ачсакъ, баш котерсек — атеш сачты, сус деди...
Азат олдыкъ, янъы ёлчюн курешмеге кунь кельди!..
Юксельтейик биз Кърымны, халкъ ниетке ирсинлер!
Багъырайыкъ, сербестликте акъкъымызны берсинлер!..

1927 сенеси Симферополь кельген Владимир Маяковскийни онынъ досту шаир Абдулла Лятиф-заде къаршылап ала, сонъра юксек мусафирни Амди Гирайбайнынъ Минаретная сокъагъындаки янъы квартирасына алып бара. Гирайбайнынъ эвинде башлагъан субет ве зияфет акъшам «Учансув» ресторанында девам эте. Мусафирни сабасына Ялтагъа озгъаралар. Умумен, Маяковскийнинъ Кърымда булунувы яш совет поэзиясында миллий къардашлыкънынъ та о йылларда башлангъанына айдын мисаль эди.

Халкъымызнынъ севимли шаири Амди Гирайбай 1929 сенеси хаинджe сёндюрильген чыракъ киби къаранлыкъта къалды. «Эджнебий ильге кетип окъугъаны ичюн къапатылгъан, Москвада зинданда эмиш», — деген лафлар эшитильди. Сталиннинъ шахсына табынувнынъ илък башлангъычында панджагъа алынгъан буюк шаир халкъ арасында, адамларнынъ хатраларында мудавмет яшады, факъат, нидже йыллар аяттан, тарихтан силип ташландылы...

Партиянынъ XX съездинден сонъ, бойле къапатылгъан я да атылгъан языджыларны реабилитирлев ичюн СССР Языджылары бирлиги янында махсус комиссия ишке киришкенде, бизлер, къарасувлылар, мерум шаир Абдуреим Алтанълы, языджы Джемиль Сейдамет ве филология илимлери кандидаты Басыр Гъафаров озьара къонушып отургъанда манъа: «Амди Гирайбай догъмуш тизенънинъ огълу, агъанъ эди. Шу комиссиягъа этрафлы мектюп яз, оны акъламагъа борджлулар...» дедилер. Мен мектюп яздым. Арадан чокъ кечмеден комиссия реисинден джевап мектюби кельди. Анда шойле языла эди: «Абдульзат Абдульлятиф огълу (Амди Гирайбай) 1930 сенеси Бутырка тюрьмесинде оны неде къабаатлангъаны акъкъында конкрет аргумент тапылмагъаны алда, соравлар-тефтишлер кеткен вакъытта, сытма хасталыгъындан ольген. Бу вазиеттен отърю оны неден, яни насыл къабааттан реабилитирлемек кереклиги белли дегиль. Акъсыз къапатылгъан. Сизде

эсерлери олса матбуатта, нешриятта дердж ве нешир этмек мумкюн».

Шаир сагъ олгъан олса, шимди докъсан яшында олур ве бизлернинъ акъсакъал устазымыз сайылыр эди. Абдульзат агъамны пек севген, сайгъан, онынъ акъкъында даима юксек урьметнен лакъырды эткен аджайип шаиримиз Эшреф Шемьи-заде бир кере манъа: «Амди Гирайбай шиириетте меним устазым, оджам эди. Мен онынъ аман-аман бутюн шиирлерини эзберден билем», — деген эди. Амди Гирайбай, иште, эпимиз ичюн бойле шаир эди. О даима адалет ёлунен кетти. Шиирлеринынъ биринде:

Дерьядай толкъунлар, сонъ бирден ташар,
Ольсем де яшарман, къалсам да яшар!..

деп язгъан эди. Эбет, атешин шаир бизнен яшамакъта.

РЕШИД МУРАД

Амди Гирайбай

1918—1928 СЕНЕЛЕРИ ШИИРЛЕРИНДЕН КУЧЮК БИР СЕЧИМ

Йигитке

Эй, йигит, къальбинъни йылдырым урса,
Душманынъ кокюсинъни тепмелеп турса,
Мезарынъ устюнде сарайлар къурса,
Астындан кене де «Акъман!» деп багъыр!
Ярдымгъа йигитлер йигитин чагъыр!
Дерьялар бозулып, устюнъе явса,
Парланса муитлер, бошлукъкъа авса,
Душманынъ сюлюкдай къанынъны савса,
Ичинъде атеш ич сёнмесин, янсын!
Артынъда къалгъанлар йигит деп анъсын!
Рухунъда азатлыкъ умюти сёнсе,
Ойларынъ къырылса, терсине дёнсе,
Йигиттир бу алгъа эгер ким коньсе,
Ишанчынъ узюлип, гонълюнъ солмасын!
Йигитлик ольмейджек, шубенъ ич олмасын!

Татар оджасына

Эй, заваллы, замет чеккен, факъыр татар оджасы, —
Мухтадж санъа бу миллетнинъ къарысы эм къоджасы,
Сенсинъ халкънынъ келеджегин чечек киби этеджек,
Гемидеки дюменджидай ёл косьтерип кетеджек.
Лякин, сени джаиль алем такъдирлемей, къарамай,
Сенинъ айткъан акъ сёзлеринъ биревлерге ярамай...

Инсан этмек ичюн халкънынъ алайын бир бичимде,
Басыкъ, алчакъ бастырыкъдай бир мектепнинъ ичинде,
Оксюз, факъыр балаларны топлагъансынъ башынъа;
(Язмагъа сёз тапылмайджакъ, ольсенъ, мезар ташынъа).
Сен джан чекиш мектебинъде, ёрулма ич, бильги сач, —
Къалса биле эвде сенинъ ананъ, къарынъ, баланъ ач.
Тиленджидай юресинъ сен язда, къышта, боранда,
Сенинъ эвинъ — энъ мушкуль бир кунь кечирген
хоранта...
Утансынлар бу миллетнинъ къалын къурсакъ байлары,
Къолтугъында эр бирининъ кягъыт акъча тайлары...
Баш дарысы[1] беллегенлер шу темельсиз параны,
Сен сарасынъ шу азманлар кокюсиндеки яраны.
Миллий бирлик къаны дейсинъ, козьлеринъе тола яш,
Мугъайма сен, бу хорлукъкъа, эй фидаи аркъадаш!
Сен бу халкънынъ бирлигисинъ, бильгисисинъ,
башысынъ!
Келеджекнинъ йыкъылмайджакъ къавий темель
ташысынъ!
Шимди сенчюн къайгъырув ёкъ, кунюнъ мушкуль олса
да,
Бизлер ичюн гуль омюринъ бир чечекдай солса да,
Куню келир, халкъынъ сени терен такъдирлееджек,
Иште, яшлыкъ о ань сеннен макъсадына етеджек.

Кадет къача

Кой ичинде арабалар шалтырай,
Бала-чагъа къоркъусындан къалтырай.
«Кадет къача» деп акъайлар айталар,
Атларыны чёльге сакълап къайталар.

Ор тюбюнде турмай топлар атыла,
Къуршун сеси салкъын ельге къатыла.
Генераллар кой ичинде юрелер,
Пешлеринден итлер тынмай урелер.

Офицерлер солдатларны чагъыра,
«Чалт олунъыз, къачамыз!» — деп багъыра.
Аранлардан атны джетип кетелер,
Къаралтыны зыр-зыбылдакъ этелер.

Къоюмызны, къозумызны соялар,
Тавукъларнынъ тухумыны джоялар.
Эм айдутлар ер тепинип сёгюне,
Бабам гъарип ялвара ве чёкюне.

Кокюсине тюфек тиреп туралар,
Кочюрмеге пулемётны къуралар.
Олар сёзни яман анълай, атыла,
Дамарлардан къара къанынъ тартыла.

[1] Илядж, ап.

Къарт анамнынъ намазлыгъын алдылар,
Джабув этип атларына салдылар.
Хаинлернинъ танъри джанын алмады,
Анамнынъ баш алтыны да къалмады.

Ат, огюзни, тайларны да ектилер,
Кой бошатып, юрткъа сабан эктилер.
Аш, ем битти, откъа янды негизлер,
Бундай этти олар ерни тегиз ер...

Шундай куньлер корьди гъарип башымыз,
Унутмасын буны ич бир яшымыз!
Тарихта бу бир из олып къалмалы,
Бизим яшлыкъ бундан бир дерс алмалы.

Мектюп

Бугуньгеджек сенден сырым гизледим,
Юрегинъе гизли бир ёл изледим.
Къарар бердим энди санъа айтмагъа,
Ич яшырма, сен де сырынъ айт манъа!

Эр кунь гедже келесинъ сен тюшюме,
Сарып ала къальбимни бир ушюме.
Коктен энип киресинъ сен къойнума,
Сармашыкъдай сарыласынъ бойнума.

Абдырайман, сескенемен, тураман;
Бирден лампа искенджесин бураман,
Ясланаман тёшегимнинъ тёрюне,
«Ах, дегенде акъ джигерим корюне...»

Сен хаялсынъ, сакъланасынъ, къачасынъ,
Ич дертимни тазертесинъ, ачасынъ.
Пек мугъая, сарынаман, ятаман;
Ойланаман, къасеветке батаман.

Джаным-козюм, акъыз, къабул эт мени, —
Тут къолумдан, озюнънен бир эт мени!
Юзюм кульсин, алдынъда тиз чёкейим,
Айтып-айтып эфкярымны сёкейим.

Сенинъ ичюн джувурмакътан талмайман,
Башкъа къызны ич акълыма алмайман,
Эр джильвенъе, эр ашкъынъа разыман,
Яз джевабын учь-дёрт сатыр язынъман!

Джафер Гъафар

Ёлджулыкъта

Икяе

Белли я, вокзалда эр кес ичюн ашыкъмакъ адет. Эр кесте бир эеджан олмакъ да эр вакъыттаки аллардан. «Кассада билет битер» — деп къоркъкъан ве озюни билетке ляйыкъ корьмеген элементлер, эбетте, орталыкъкъа бир къат даа шашкъынлыкъ салалар.

Мына бугунь де ене шай. Вокзал къалабалыкъ... Билетке тизилип тургъан халкълардан башкъа тюрлю якъкъа, тюрлю вакъыт поездлерини беклеп уюм-уюм отургъанлар да бар. Мында чокъ шей корьмек мумкюн. Отургъанлар, кезгенлер, невбетте тургъанларнынъ чырайында чокъ шейлер окъула. Оларны айры-айры сайып турмакъ кучь. Ялынъыз бираз тип итибарынен болюклерге айырмакъ керек.

Вокзал къапусы эр кесге ачыкъ. Онда эр кирген адамгъа юзьлердже козь тикиле. Шай я! Кимерси танышыны, кимерси достуны, кимерси де севимлисини араштыргъаны киби, проводниклерден сонъ энъ бириндже сафта турып да кельгеннинъ джебини, къойнуны, юкюни козьден кечирип тургъан «чебер эллер» ич кимсени козьден къачырмай.

Къолундаки портфелинден «совработник» экени белли олып тургъанлар да чокъ. Лякин бу ерде бир джумледен оны «совработник» бир тип — деп кечменинъ чареси ёкъ, чюнки «совработник»лернинъ джынс ве къысымларынен РКИ-ден башлап месткомларгъа къадар чалышсалар да типлернинъ сайысыны онлар да тайин этип битиралмайлар.

Портфелини бир къолундан дигерине сыкъ-сыкъ авуштырып да бош къалгъан къолунен озь коксюни къакъып, юзю боя тюкяны вывескасыны анъдыргъан мадамгъа мумкюн олса, юрегини чыкъарып косьтереджек дереджеде чапалагъан бир «совработник» бар. Мына, бунынъ башы «дела»нен толгъаны киби, артыкъ месткомдан башлап да прокурорлыкъкъа къадар аркъасы да «дела»нен толу тип сырасына къошулмагъа акъ къазангъан. О, янындаки мадамынынъ умютсиз чырайнен:

— Серьёзна, артыкъ 10000 рублеге етти дейсинъ, я дуюлса — деген гизли фикирлери бунынъ ким олдугъыны косьтерип тура.

Не исе де бу киби типни вокзал къалабалыгъы арасында дегиль де докладсыз кирильмеген кабинетлерде де чокъ корьмек мумкюн олгъанындан, онынъ узерине чокъ токъталмасакъ да олур беллейим.

Ене бир «совработник», портфели джемидан къадар олгъан, бунынъ ичинде не къадар къыйметли шейлер варлыгъыны да портфельнинъ кошесинден корюнген шарап шищеси бандероли исбат этип тура. Бу да бир тип. Тёгерек, къара рамкалы козьлюкнен «Известия» газетасынынъ куньделик вукъуат ве махкеме къысымыны дикъкъатнен окъуй. Бильмем не ичюн онынъ къалын, шишман елькеси сары секиз козьлюк портфельнен Москва махкеме хаберлерини окъугъанда, хусусан энъ зияде исрафджы кельмеси узеринден козюни къач дакъикъалар алмадыгъыны корьген вакъытта, мытлакъа «растратасы» бардыр — деген зан асыл да фикирден чыкъмай...

Даа чокъ типлер бар ки, бунлар ичерисинден айнынъ 25-нде махкемедеки бакъыладжакъ алимент ишининъ омюринде къачынджысы бильме-

йип исабыны шашыранлар Киев сёзюнден сонъ Варшаваны да сыкъ-сыкъ сёйлеген ве энъ зияде «заграничный» сёзюнен огърашувда контрабанд малгъа авузыны ачкъанлар, он ерине юз масраф этип, хаялындан исап бланки азырлагъан командировкаджылардан гъайрысынынъ да сайысы бир чокъ ракъамлар истей.

Зал бирден къалабалыкъланды... «Очьрет» талимны унутамагъан халкъ, чобанларнынъ савмакъ ичюн къошдыргъан къойлары киби, аман сыралан-дылар. Бунъа себеп — данъылдагъан чанъ сесининъ: «Поезд сонъ станция-дан чыкъты» — деген хабери эди.

«Неприличные люди», «нахал», «осторожно», «простите» — деп асабилешкен мадамларнынъ сеси арасына — «джурь-джурь, матюв!» — деп апайыны джетеклеген татар акъайларынынъ сёгюшини анъдыргъан сёзлери де эшитиле.

Бу къалабалыкъ ичинде учь сене эвель кой къаршылыкълы ярдым комитесине реис сайланса да, учь ай сонъра къувулгъан бир джемаат хадими: «Алышкъан къутургъандан бетердир» — деп, къолтугъына портфелини къыстыра берип, къадын, бала демеден эр кесни сыкъыштыра. «Гражданин, товарищ, пусти меня» — деп огюнде «формальный точка зрениеден» бакъып «принципиально» да озь невбетини беклеген бир «зам. зам» аркъадашкъа теклифте булуна.

Бир къач дакъикъа сонъра чапып, пышнап кельген поезд вагонларына эр кес чапышты.

Артыкъ кетемиз... Лякин даа отурмагъа ер тапмагъанлар да чокъ, чюнки ёлджулыкъ иштиасыле бир кереден бир тавукъ ашагъан нэпманлар «бирин-джи невбетте мен миндим» — деп де созулып яткъанлар, буюк бир гъурурнен «ер къапалыдыр» — деп учь адамлыкъ отургъычны бир озьлери къапаталар. Бойле шейлери дёрт ерде мааш, он ерге сайланмакъ, секиз ерде фахрий аза олмакъ ичюн «мен, мен, мен ене де мен!» — дегенлери япса, бельки де мевкъи итибаргъа алынып афугъа мунасип корюлирди. Лякин вагонда олгъан бу вакъиагъа инсан «медений вахшиет» демектен башкъа чаре тапамай.

Эр не исе де биз кетемиз, купеде менден гъайры еди адам даа бар. Экинджи станциягъа етип кельдигимиз алда аля бир ер тапып отурмагъа джесарет этамагъан Эмине апаны исапкъа къошмасакъ (чюнки кечкен сене къоджасы ольгенде, Исмаил къады да оны черик инсан ерине сайгъан эди) ер давасы битти. Эр кес ерлешкен... Лякин аля купе ичинде укюм сюрген индемемезликни янымда отурып да тузлу балыкъкъа бир микъдар даа туз къойып ашамагъа башлагъан эллилик, озюнден сёйленишинден алышверишчи олгъаны белли олып тургъан бирисининъ бакъып турмадан чапкъан поездин ичинде ве озюнин янында отурдыгъымы корьдиги алда: «Сиз де кетесизми?» — деген муайен макъсатсыз соравы бозды.

Артыкъ лаф къызышты... Къаршы отургъычта ян-янына отурып да ярым саат ёл юрьдюги алда бир-бирини бильмеген Иван Сидоровичнен Павел Козьмин, ниает, бири-бирини танып хош-бошдан сонъ араларында сёз башлады. Иван Сидоровичнинъ Павел Козьминге бакъып: «Ишлер насыл, ёлджулыкъ не тарафкъа, не ишнен, не къадар вакъыткъа?» — деп созып кетken соравларына Павел Козьмин:

— Ёкъ ишнен дегиль, шойледже учрежденieден командировкагъа кетем,— деп бир кереден джевап берип ташлады.

Дудагъы боялмайып да башында къызыл явлугъы, саде урбасы, коксюндеки «КИМ» знагындан комсомолка олгъаны корюлип тургъан бир къыз меним козюме бакъып:

— Не сёйлей бу аванакъ, ишнен дегиль командировкагъа кетем де, бу иш сайылмаймы? — соравыны берир киби чырайыны экшильтип козьлерини керип бакъса да, Павел Козьминнинъ «табуттрест зам. пом. завы» оларакъ чалышдыгъыны сёйлемеси, бойле бир тааджибин ерсиз олдугъыны косьтерди.

Эр кес я сёз я да бир ишнен мешгъуль... Дудагъынынъ къызыллыгъына бир де къанаат этмеген мадам «ответственный работник»нинъ портфели къадар олгъан эль чантасы ичине башыны сокъып кузьгюге бакъаракъ, дудагъыны бояламагъа девам этдиги киби, «тезден бабанъа барырмыз» — деп

янындаки дёрт яшлыкъ ве токътамайып шыншып тургъан баласыны алдатмакъ истеген ве баласынынъ аягъындаки «Ара» ботинкасындан къоджасынынъ стажлы завхоз олдугъы анълашылгъан мадам озюне асабийлеше. Чюнки къоджасы (...) шеэринде тургъан вакъытта башкъа бир къадынле эвленип де сонълардан бунынъ бармасынен къопарылгъан «скандал» нетиджесинде яшадыгъы къадындан ялынъыз бир балалыкъ алиментнен къуртулып къалгъан. Бу къадын шимди де къоджасы янына баргъанда, кене де бойле экинджи бир «скандалнынъ» юзде юз процент корюлип тургъаныны сезе.

Тюз демирлер устюнден токътамай тыгъыргъан поезд паровозынынъ сыкълашкъан нефеслеринен озь чалышмасына къызышкъаны киби вагонларнынъ купесинде бираз вакъыт ятлашып тургъан бутюн ёлджулар арасындаки сускъунлыкъ да артыкъ бус-бутюн сёз къалабалыгъына чевирильди. Къомшудаки купеден: «Мал, баш, кой-кент, Абибулла эфенди акъайлар аманлармы?» — деген сеслер мени меракъландырды. Мен аман къулакъ мусафири олып оларнынъ купесине авуштым. Мында Менъли Амет акъайлар бир къач данелер. Онлар сёзлерини бир ёлуна къойгъанджая къадар къыркъ дереден сув кетирмеге башладылар.

— Сёз ёкътан сёз болсын — деп поезднинъ тез кеткенинден саатнынъ къач олгъанындан ве бунынъ киби уфакъ тюфектен сёз ачыла, аман бир къач джумледен сонъ сёз кесиле. Билетни джоймакътан къоркъып да сыгъара агъачынен бир къолуна сыкъып туткъан эллилик бир акъай сёз ичюн енъи бир мевзу тапкъаныны анълатыр бир чырайнен янындаки койдешини тюртип:

— Абсеттар! Мынав апакъай да камасар киби бирэвми экен? Къолуна балабан хайыш кинига туткъан? — соравынен орта дередже хадимлернинъ портфелинден пек аз уфакъ редикуль туткъан мадамны косьтерди. Бу сёзлернинъ сонъунда Абсеттарнен берабер меним де козюм «портфелли» мадамгъа чевирильди. Акъикъатен, сары орьнекли хайыштан япылып да эни тар да олса, узунлыгъы учь черик аршын къадар олгъан бу «портфельни» корьген сонъ, Абсеттар аркъадашнынъ сёзюни тасдикъ ёлунен башыны саллагъаны киби, мен де бир кереден мадамдан шубелене тюштим. Лякин бу сёзлернинъ сонъунда учь-дёрт чифт козюнинъ озюне чевирильгенини корьген мадам, гъурурнен эр ерини сырасында сайса да, халкънынъ онъа бакъмасынен дудакъ боясында эксиклик бардыр,— деп, аман «портфель» белленильген шейни ачып онынъ къапындагъы кузьгючикке козюнинъ устюнден бакъып, къызыл боялы дудакълары устюнден джурьсете башлады. Мен де онынъ ялынъыз редикулли мадамдан гъайры бир шей олмагъанына иман эттим.

Менъли Амет акъай учреждение — учреждениеден долашып да татарджа айткъан вакъытта «зав» ве «зам. зав»ларнынъ татарджа анъламагъанлары юзюнден орталыкъкъа бир шей чыкъмагъаны киби, бу кере де мадамнынъ татарджа анъламаювы юзюнден буюк бир къалабалыкъ чыкъмакъ белясы да хавфсыз кечти. Чюнки эгер де мадам сёзнинъ озь «портфели» устюне ачылгъаныны дуйгъан олса, мытлакъ «портфелине» козь тиккенлерге къаршы чыкъышта булунаджакъ эди. Онынъ бунъа акъкъы да бар, о «портфель» илле къолайнен алынмагъан. Мадам озюнинъ къоджасына бойле бир «портфель» алдырмакъ ичюн тюкянчыгъыны къапагъан къардашыны ишке ерлештирип де «портфель» алып берген вакъытындакисинден даа зияде чекишкен. Чюнки аркъадашына «портфель» алмакъ ичюн рекомендация меселесинде Иван Петрович аркъадашкъа баш урдугъы вакъытта, «докладсыз кирильмез» — деген кабинет къапусыны «портфелли» мадамгъа невбетсиз ачылдыгъы киби, «...идаресининъ мудири» — деп язылы иш кягъыт устюне къызыл мерекепнен: «Аркъадаш (...) сизден ...овнынъ мытлакъ гузельдже бир ишке тайинини истейим. Оны мен он йылдан берли... илляхре» рекомендациясыны язып, эр не къадар он йылдан берли билемен десе де, фамилиясыны илькъ эшиткен адамына рекомендация берген мудир аркъадаш къаршы дивардаки «Эль тутушмакъ олмаз!» левасынынъ манасыны «принципиальный» бозмамакъ ичюн «портфелли» мадамнынъ къолуны биле опип озгъаргъан эди.

Лякин Абсеттар акъайларнынъ козь тиккен «портфели» ичюн мадам-

гъа къоджасы Пётр Павловичнен узакъ вакъыт корюшмек керек олгъан...

«Портфелли» мадам дудакъ боясыны тюзельтип — «къана, артыкъ не дейджегинъиз бар?!» — деген бир тавур такъынаракъ, купенинъ ичинде олгъанларгъа бир козь кездирди. Лякин бу кере мадамнынъ кейфини бозгъан бир шей олса, о да токътамадан ичильген тютюн нетиджесинде мадамнынъ дудагъы дегиль озю де корюльмейджек бир алгъа кельмеси эди...

Бизим «койдешлер» артыкъ танышып билишкенлер. Бир къач джумледен азырлыкъсыз докладджынынъ сёзю киби, битип кеткен мусахабелер ерине шимди къызыкълы сёзлер ачылгъан, эр кес озь невбетини беклей, ашыкъалар. Мен кенардан динълеп турып, артыкъ койдешлернинъ адларыны да огрендим. Хусусан «портфелли» мадам сёзюни ачкъан секиз тель сакъал косе акъайнынъ ады Аджы Алим эди. Бу къызышкъан сёзлер ичерисинде сельсоветтен башлап Кърым Меркезий Иджра Комитесине къадар сёзлер доландыгъы киби, тонунынъ якъасынен башындаки тёгерек юксекче къалпагъындан бир хатип олгъаны корюлип тургъан зат-у-мубарек де къолуна къавал шекилли джумарлап туткъан «Асрий мусульманлыкъ»-ны саллап аджы улема сёзлеринен вагон мусахабесине башкъа тюрлю шекиль бермек истей. Мына, асыл мусахабе не устюне къурулгъан. Мегер, Аджы Алим акъайнынъ «голосы» алынгъан экен. О, шимди сельсоветке озьлеринынъ районына къулакъ асмай, сувны баштан тыймакъ ичюн догъру КрымЦИКке баргъан, лякин онынъ беш рубле ёл масрафынен Койлю эвине берген бир рубле къыркъ капиги ботен ерде кеткен эди ки, оны: «Сенинъ ишинъи башта районынъызда сайлав комиссиясы бакъсын» — деп къыскъа сёзнен къайтарып джибергенлер. Аджы Алим акъай ачувлана, ачувлана вагонда булгъанларнынъ эписине озюнинъ дердини динълетмек истей, лякин эр кес де озь ишинен мешгъуль, оны ялынъыз озь купесинде булунгъанлар динълей. Аз динълейиджиден къанаатленмеген Аджы Алим акъай сонъ кесек колбасыны ашап да, шишман къурсагъыны сыйпап отургъан къызыл чырайлы лемсе байына баш урып «шай дегильми, Эдварет шорбаджы?» — деп сорап ондан да озь сёзюне тасдикъ араштыра эди... Аджы Алим акъай турмай сёйлене, озь терджиме-и-алыны мейдангъа урып, «голос» — сайлав акъкъы араштыра.

— Мен алтмыш яшыма кельгенджек озь устюме кунеш тувдырмадым, яз-къыш кунештен эвель турам, ыргъат тутмадым, топракъ десенъ, вакъуф, помещик топрагъында чалыштым, алтмыш яшына испукулянт болармы?

Бу сёзлерни динълеп тургъан фуражкалы бир яш даянып олмады. Аджы Алим акъайнынъ сёзлерине тюрлю боялар бермек истеген хатип акъайнынъ ве джелеп Абсеттарнынъ джеваплары яшны даа зияде чыдамсызландырды ве таныш болмаса да Аджы Алим акъайларнынъ янына бир аз даа якъынлашып сёзге къарышты:

— Къартбаба, сенинъ айткъанынъа коре, голосынъызны акъсыз ерге алгъанлар, лякин бу хатип акъайнынъ сёйлегени киби, бутюн Совет властынынъ къабааты дегиль, бельки, озь комиссиянъыз янълышкъандыр? — Аджы Алим акъай яшнынъ даа зияде сёйлемесине мейдан бермеди.

— Аменна ве саддекъына, къардашым, бу сёзюнъе! Мен де асыл шай беллиймен, болгъаны боладжагъы бир ат, бир сыйырым бар, менден даа пролетар олурмы? Янълыш асыл озь арамызда. Эгер де догърусыны айтаджакъ олсакъ, менден зияде Сеит Амет Челебининъ голосыны аладжакълар, амма онъа тийген киши ёкъ...

Сёз арасы бираз кесильди. Аджы Алим акъай да, яш да ве башкъа динълегенлер де Аджы Алим акъайнынъ меселесини анълашылды исап эттилер. Сыра хатип акъайгъа кельди. Ене де къолунда туткъан «Асрий мусульманлыгъыны» саллай, Аджы Алим акъайны къанаатлендирген яшкъа юзюни чевирип сёзге башлады:

— Эпенди! Сиз де советский выластнынъ балабан къапыларында чалышкъанлардан боласыз, гъалиба, — соравынен яшкъа сёз къатты. Сёзге къарышкъан яш «эпенди» — деген сёзден урыккен киби олып къолуна туткъан «Яш къувет» газетасынынъ «Асрий мусульманлыкъ»къа чевирильмегенине къанаатленгенден сонъ, къызмакъны ерсиз танып, вагон

ёлдашлыгъы акъкъы ичюн «эпенди» олмагъа разы олды. Лякин эм «эпенди» адыны баштан савмакъ, эм де хатип акъайгъа джевап ичюн:

— Мен партшколада окъуйман — деген къыскъа джевапнен токъталды. Джевап эр не къадар къыскъа олса да хатип акъайнынъ къалын къафасына бинъ пудлукъ юк къадар агъырлыкъ берди. Чюнки «партшкола» сёзю хатип акъай ичюн бир чокъ хатирелер сакълай, оны озь коюнде къуллангъан вакъуф топрагъыны къаршыкомгъа алгъан, койнинъ яшларыны комсомолгъа топлагъан, джемаат топлашувында хатип акъайгъа «сенинъ топракъ ишине къарышмагъа вакътынъ ёкъ!» — деген яш да Меназиз акъайнынъ партшколадан окъуп къайткъан огълу Самедин дегильми эди? Къавукълы эфенди ильк мусульман съездини топлагъан вакъытта «миллет къавеси» софрасы башында, тёгереги хатип, имамларнен толу олдугъы вакъыт, «бизим асыл дин душманларымыз башлыджа партшколадан чыкъа» — демегенми эди? Даасы бар ки, къавукълынынъ бу сёзлерини тасдикъ ёлунен ширкет «эпенди» де:

— Эвет, эвет, бизим татар яшлары партшколая кирмекле кендилерини харап идиюрлар. Миллий джереянгъа къаршы китмектелер. Огрендиклери русча «буржуй», «кулак» келимелери бизим татарлар арасында да аращтыралар, албу ки, «кулак» бизде нередe? Биз татар миллети... иляхри — деген сёзлеринынъ хатиреси де хатип акъайнынъ къалын къафасыны сызлатып кечти. Лякин хатип акъай ичерисинде олгъан бу янгъыннынъ атешини тышарыгъа чыкъармады. О, ене де яштан авуз арамакъ ёлунен соравын девам этти:

— Мына, къардашым, бу «голос» алув деври тек Аджы Алимнинъ башында дегиль, меним де мына, Абсеттарнынъ башында да бар. Он беш йылдан бери джемаатнынъ башында турып, чалышып кельдим. Шимди баштаки киби вакъуф да къулланмайып, мына, меним де «голос»ымы алгъанлар?! Эм де Абсеттаргъа «кулак» дейлер, онынъ неси «кулак», озю джелепчиликте джурьгенинден чёлюнде, къаралтысында чалышмакъ ичюн эки кишиси бар, олар да огъа бедава чалышмайлар, акъларыны мусульманджасына алалар. Амма бу йыл онъа да сен «кулак»сынъ — деп «голос»ыны кестилер. Бизим татар миллети арасында бойле шей ич ляйыкъмы? Мусульманлыкъынынъ шарты — бирликтир! Онынъ фукъареси де, байы да — эписи де алланынъ къулудыр.

Яш, хатип акъайгъа джевап бермек ичюн чокъ сёз къулланмагъа аджет корьмеди. Джевабыны къыскъадан кести:

— Адынъыз, хатип акъай, Джелеп Сеттар болгъандан сонъ онынъ о ягъында опькеге ёл ёкътыр — деди де озю экинджи купеге кечти.

Яш чыкъкъан сонъ, хатип акъай Абсеттарнынъ къутусындан къалын бир сигар чырмап авузына къапты да «портфелли» мадамгъа таба тютюнини уфюре-уфюре:

— Языкъ, яшларгъа языкъ. Дин-миллетини унуттылар — деди.

Поезднинъ хызлы силькинюви ичинде хатип акъайнынъ бу сонъ сёзлери кимсенинъ къулагъына кирмей. Аякъ сеслери, кулькюлер ве саире арасына къарышып кетти...

Бу бир купеде олып кечкен мусахабеден екюн, эр бир купеде акъсыз сёзлер, догъру ёл косьтерювлер, опькелер, ильтифатларнен алыш-вериш, палатка, севги-къайгъынен къарышыкъ сёзлер бутюн вагонны, вагонларны толдура. Лякин атешли нефесинен гедженинъ къаранлыгъына къызыллыкъ къаткъан паровозын артындан вагонлар турмайып тыгъырышалар, огъа ёл юрьмек, даа чокъ чапмакъ макъсад ве нишан оларакъ козьленильген ерге етишмек керек... Эдвардлар, «портфелли» мадамлар, хатиплер, абсеттарлар, мануфактурщик саломонларнынъ опькеси кенди копчеклери такъырдысынен къарыштыргъан поезд турмадан къуветлеше, атешлене, чапа, чапа, чапа...

1933 с.

Чатыр Тавлы

(Абибулла Одабаш)

Унутмайджакъ

Икяе

— Хабер кельгенми?

— Эбет кельген. Отьмек опейим, кельген!

— Ким айтты?

— Мына шимди Мурат агъам кельди, о айта.

— Сонъ, сонъ не деди я? Аладжакъ олгъанларымы?

— Олгъанлар, озю баргъан. Мектепнинъ башынен корюшкен.

— Не дегенлер, алырмыз дегенлерми, чалт айтса шуны!

— Айтам я, акъыз, алыныр, кетиринъиз балаларны дегенлер, кетемиз, кете!

— Айда, балам, айда! Кетеджекмиз, кетеджек?!

Азбарда бир тарафтан тавукълар къакъалдаша, о бир тарафтан чубар копек исе бир шейге авулдай. Кечен къыштан зорнен къуртулып чыкъкъан кесик къулакъ мышыкъ да кунеште чувакълай.

Эминенен Эсма чувулдаша, эллерини бири — бирине ура, сычраша, бир аякълы курсюде айланалар. Онларнынъ козьлеринден севинч атешлери учуша, къуванчларындан не япаджакъларыны бильмейлер.

Къартбабай эв дуварынынъ астында чубугъыны иче, къартанай да исе сылакъ эллеринен фурун огюнде армут ярып отура.

Тамам бу арада аятта ельбешикте юкъламакъта олгъан бала, индже сеснен кийик-кийик агълап къычырмагъа башлады.

— Джаным, бу балагъа да не олду я, даа шимди юкълагъан эди, — дей къартбабай агъызындан чубугъыны ташлап. Вар бакъчы шуны, эв!

Къартанай къыбырдана, элини ерге къойып даянып тураджакъ ола. Туралмай, ынъырдана.

— Джаным, бу топчыкъларгъа да не олды?

Къартбабай сакъалынен къаршыда тек аякъ устюне сычрашкъан Эсманы косьтере.

— Баланы да уяндырдылар, зиль киби багъырышалар! Бала дегиль, ольген адам биле уянаджакъ!

— Баладыр онлар, бир шейге севингендирлер. Къартбабай башыны саллай. О, бир шейни анъламай.

— Ама, эв, бизим Эсмачыкъ бундай севинмей, кульмей тургъан. Бабаанасы ольгенден берли мен онынъ даа бу киби къувангъаныны корьмеген эдим.

Билял бешигини саллап вайвалдай, даа зияде къычкъырмагъа башлай. Къартбабайнен къартанай раатсызланалар, къартанай багъыра:

— Акъыз, Эсма, не япасынъ шу сен анда? Эшитмейсинъми, вар баланы бакъ!

Эсма эшитмей, онлар ойнай къычкъыршалар. Къартбабай къартанайнынъ омузыны тюрте.

— Эв, бу оксюз бала керчектен къуванмай тургъан. Быракъ оны ойнасын. Айда биз варып бакъайыкъ.

Эки къарт ынъырдашып тураджакъ олалар. Бир-бирлерине даянмагъа огърашалар.

— Ах, яраббим, тизде де такъат къалмагъан ке-е!

Онлар чокъ чалт туралмайлар. Онлардан девир кечкен. О бир тарафта Эсманен Эмине кучьлерини къайда къоймасыны бильмейлер. Онлар бинъ

тюрлю къыбырданувлар япа, ойнаша, сычрашалар. Эсма Эминеге бир шейлер айта. Эмине башыны, эллерини, аякъларыны ойната...

— Анда чокъ къызлар вар, дейлер.

— Оджалар котеклийлерми экен?

— Ёкъ, анда оджалар да балаларнен берабер ойнар.

— Вай, не яхшы, айда, балам, айда!

Билял богъуладжакъ киби къычыра. Элини, аягъыны къыбырдата, агълай, агълай... Бу арада азбарнынъ кочюрме къапусындан ичери Яшар дуду абла кире. О, бир сание къадар ойнашкъан Эсманен Эминенинъ сеслерини динълей, ынъырдап тура, яткъан къартларны сече, агълай яткъан баланы коре. Сонъ бирден-бирге окъ киби дувлап Эсманынъ устюне джуре.

— Ой, якъмада янкъаралар чыкъсын, кяфирнинъ асрагъан баласы! Эки козюнь кёр олсун, корьмейсинъми о агълагъан баланы. Мен сени не ичюн беслейим я, домуз?!

Къартанайнен къартбабай олгъан алларында бузлап къалалар. Онларда чырай денъише. Къартанайнынъ эллери даа зияде титрей. Эсманынъ козьлери айлана, юреги къалтырай, чырайы ап-акъ кесиле. Эмине исе, къачып кете.

Эсма тына, индемей. Яшар дудунынъ чеккелемелери астында башыны анда-мында саллата, къаргъышларыны динълей.

— Сени гиди сурьатсыз бейнаспер дая, ичериде баланъ къатып къалсын да, бу онъмаджакъ мында эшек киби сычракълап ойнасын! Къайдан кельди санъа бу гурьлюк? Бу эксикди. Сен неге тансыкъсынъ манъа я? Нечюн отьмек берем мен санъа!? Ана-бабанънынъ артына кит, огъурсыз! Ашагъан ашынъ богъазынъа къалсын да тыйылып оль! Мына санъа, мына санъа!

Билял о бир якътан агълай, йыртыла эди. Яшар дуду исе оны эшитмей. Эсманынъ сачларындан чеке, бетини шамарлай эди.

Эсма эр заман котек ашагъанда, агълар, ялварыр, Яшар дудунынъ аякъларына къапаныр эди. Бу сефер онынъ козьлеринден яш чыкъмады, ялвармады. Богъукъ сеслернен, ачувнен айтты:

— Токъта сен, бир къач куньден кетеджегим... къуртулурым.

— Бакъчы, бакъчы даа сёз де къайтара, домуз, бабанънынъ артына кит, мен санъа косьтеримрим китеджек еринъи! Корьдинъми лафыны? Оксюз бала бесле де агъзынъ-бурнынъ къан толсун!

Къартбабайнен къартанай къалтырайлар, сабырлары тюкене. Къартанай:

— Ах, яраббим, козюм корьмесин, сен меним джанымы ал, — деп титрек адымларынен баланынъ янына кете. Къартбабай исе, сонъ эрлик бабалыкъ кучюни топлап Яшар дудугъа догъру ёнеле.

— Эй, келин, акъыз! Не урасынъ я о баланы! — дей, къалтырай, Яшар дудуны токътатаджакъ ола.

Бу Яшар дудуны даа чокъ ачувландыра, о къычкъыра, багъыра, Эсманы даа зияде тюрткелей.

Къартанай Билялны токътаталмай, онынъ вайвалтысы даа зияде котериле. Азбардан тавукълар ушкюнелер, копек авламасыны кесе, мышыкъ дуварнынъ астындан турып къача.

Иш яман эди. Къомшу енгелер, балалар кочюрмеден башларыны сокъып бакъыша эдилер. Яхшы ки, бу арада Ибраим акъай кельди. О, Эсманы къуртарды. Яшар дудунынъ устюне джекирди. Орталыкъ тынды...

Эсма он эки яшында. Индже, нарын тенли. Бенъзи къачыкъ. Козьлеринде даимий бир солгъунлыкъ вар, онда усть-баш йыртыкъ. Аякъларынынъ папуч корьмегени чокътан. Кечен къыш онынъ ана-бабасы ачлыкътан ольген эди. О, анасыны не къадар север эди. О, кой мектебининъ сонъ сыныфында окъуй эди. Оджалары оны макътай, бабасы исе къызынынъ гузель окъугъанына севине эди. Эгер онынъ бабасы сагъ олгъан олса, оны даа зияде окъутаджакъ эди. О, ольмезден бир къач куньлер эвель кой оджасыны корьгенде ялварды:

— Къардашым, Исмаил эфенди, мына биз вакъытында анълап оламадыкъ. Эписи джаиллигимизнинъ белясы... Язда сиз ашаладжакъ не де олса, топланъыз, къышта ачлыкъ оладжакъ дегенде, биз кульген эдик. Мына

шимди башымызгъа кельди. Энди бизден хайыр ёкъ, иште шишип ятам... Лякин, джаным къардашым, эгер сен сагъ къалсанъ, меним балаларым да сагъ къалсалар, сен ярдым эт онларгъа, окъусынлар, джаиль къалмасынлар.

Исмаил эфендининъ козьлери яшаргъан, Ибраим акъайгъа сёз берген эди.

Эсма шимди дайысынынъ янында отура, онынъ алы пек яман. Эвде эр шейни япа, эв тюбю сылай, одун, сув кетире, чёльге тувар айдай. Кимерде тарлагъа да варып келе. Бутюн бунларгъа къаршылыкъ исе енгесинден эр кунь бир къач керелер къаргъыш ве котек ашай. Дайысы оны севе, аджый, онъа кулер юзь косьтере эди. О, Эсманынъ эвдеки алыны, чеккенлерини пек яхшы анълай, лякин не япсын, онъа бола насыл эвини бозсын. О, Эсмадан себеп бир къач керелер къарысыны котеклеген эди, ама бу Эсманынъ алыны тюзельтеджегине, даа зияде кучьлештирди. Кучюклигинде пек чокъ котек ашагъан, пек башсыз ве пек корьмемиш оськен Яшар дуду бутюн дюньягъа олгъан ачувыны Эсмадан алмагъа къарар верген эди.

Оджа язда: «Окъумакъ ичюн Эсманы кондерейик де шеэрге!» — дегенде, Эсманынъ дайысы бунъа къуванып разы олгъан ве Эсмагъа да: «Айды, къызым, сени окъумагъа ёлларым, анда раат олурсынъ, эм де адам олурсынъ!» — деп къулагъына фысылдагъан эди.

Койден шеэрдеки татар мектебине окъумакъ ичюн дёрт къыз кетеджек эди. Бунлардан бириси де Эсма. Эсма ве аркъадашлары, артыкъ бир айдан берли хабер беклейлер.

Сериндже бир ель эсе. Кунеш йылтырай, ама сыджагъы чокъ дуюлмай. Яз дюньянен салыкълашты. Кузьбабай таягъыны саллап келе ята. Ешилликлернинъ чырайы денъишти. Къаршыдаки буюк дагъларнынъ япракълары сызлангъан, аллангъан, пуллангъан эди.

Эсма аркъадашларынен шеэрге кете. Эмине онларны озгъарып кеткен Исмаил эфендиден сорай:

— Шимди эпимизни алырлармы экен?

— Къана, алырлар деп умют этемиз, иншалла, алырлар. Ама бираз имтихан олурсыз, дохтур да бакъар. Имтихан верип олсанъыз, дохтур да сизни сагълам тапса, сонъ алырлар. Бизим койден учь къыз алмагъа къарар верген эдилер.

Бу хабер Эсманы урькютти. Онынъ кейфи артыкъ бозулгъан эди. Къоркъып сорады:

— Я сонъ, Исмаил агъам, эгер имтихан верип оламасакъ, дохтур да сакъат десе, сонъ не олур?

— Сонъ не оладжакъ, къайтыр кетермиз койге.

Эсманынъ чырайы атты. Нефеси сыкълашмагъа, юреги фытырдамагъа башлады. Онынъ темиз кейфи кеткен, бир къач саатлардан берли корюльген шенълиги джоюлгъан эди. Солгъун янакълары шу саат чёккен, къашлары сыкъ-сыкъ къыбырдамагъа башлагъан эди. Буюк фуртуналы бир аваданъ сонъ онынъ меъсум кокюнде корюльген ачыкъ кунешли бир баарь янъыдан къара, къоркъунч булутларнен къапанды. О, артыкъ бутюн ёл бою озюнинъ насыл имтихан оладжагъыны, озюнден нелер сораладжагъыны, не киби джеваплар вермек керек олгъаныны тюшюне эди. Козюнинъ огюне дохтур келе я ки киреджеги мектепнинъ оджалары келе ве онлардан меъсумане бакъышларынен ярдым истей эди. «Уф, яраббим, сен ярдым эт. Мени къабул этсинлер. Мен сенинъ эмринъден чыкъмам, ясин окъурым, кимсеге ялан айтмам. Анам — урма айванларны, гунядыр — дей эди, яраббим, урмам, кимсени ынджытмам, ич кимсенинъ артындан айтмам, яраббим, сен мени мектепке къабул эттир...»

Къаба, буюк дагъларнынъ арасындан кечкенде, Эсманынъ аркъадашлары узун тюркюлер туттырдылар:

Къаядан эндим бугунь, элимде алтын гугюм
Эр кунь корьген анамы не дюн корьдим, не бугунь...

Атларнынъ чанълары, бу яш сеслер гурь, къаба дагъларны чынълата эди. Эмине ве даа о бир аркъадашлары шенъ, къуванчлы йырлай эдилер. Бу тюркюден Эсманынъ козю огюне ольген баба-анасы ве онларнен яшагъан шенъ, бахтлы куньлери кельди... Иште, Эсма анасынен тютюн къырмагъа

кете. Эрте сабадан орталыкъ не къадар гузель къокъуй. Бир тарафтан къушлар отюше, дигер тарафтан исе, дере ве озенлерден акъкъан чешит сувлар, чешит тюрлю тюркюлер айта эди. Эсма анасына чичеклер джийип бере. Онларнынъ арасындан кельген памукъ тюклю къозучыкълары да сычракълап ойнай. Тарлада тютюн къырмакъ не къадар зевкълыдыр!.. Иште, онлар артыкъ къырып битирдилер. Бабасы тютюн тарписини юкленди. Эсма ве анасы бир сепет зарзават джыйдылар, эвге къайталар... ама шимди кунеш къыздыра. Эсма болдурды, анасы оны къучагъына ала, опе...

Эсма бу хатирелернен пек татлы дакъикъалар яшай, севине. Онынъ сёнюк козьлеринде къуванч, бахт йылдырымлары учуша эди. Эсма да анасыны къучакълаяджакъ ола. Бирден-бирге анасынынъ олюси онынъ эсине тюше... Ава сувукъ, эвде атеш якъаджакъ такъатта адам ёкъ. Бабасы бир къач куньлерден берли эвге кельмей. Эсма бир кунь ёлда, эки адамнынъ лакъырды эткенини эшиткен эди:

— Эй, къардаш, къайда вараджакъсынъ? Мына, Ибраим агъа да кетти. Бир ерде бузлап къалмагъан олса яхшы. Барем, ольсем де балаларымын янында эпимиз бирликте олейик.

Бети-козю шишкен отеки адам исе:

— Не япаджакъсынъ, оледжек заманымыз якълашкъандыр. Баш язысын козь кореджек.

Бир якъта Эсманынъ анасы темиз такъаттан тюшкен, бет-козь шишик, ынъырдана чекише. Дигер тарафтан исе Эсма бабасыны тюшюне.

Эсма титрей, къалтырай. Ачлыкъ фелякети онынъ козюнинъ огюнден бутюн дешети, къоркъунчлыгъынен келип кече, онынъ яш гонълюндеки силинмез яраларны къозгъалта, сонъ Эсманынъ козюне дайысынынъ эвиндеки яшавы келе. Оксюзлик куньлерининъ чекишмелери сыралана.

Араба Агъыз къырдан тюшкен, озен янында атларны сувармакъ ичюн токътагъан эди. Эсманынъ аркъадашлары агъыр бир макъамнен янъы бир тюркю туттырдылар:

Ай гиди, меним озь коюм, сув башы Найман
Сенинъ козюнъ торланса, мен джылайман.

Кой... Тувгъан кой... Бу гузель ер Эсманынъ акъылында шимди къаранлыкъ, къоркъунч нокъталардан башкъа бир шей ташламай. О гузель ешиль дагълар, бол кольгели багъчалар, багълар, йылтырап чешит тюркюлер айтып акъкъан сувлар, пек татлы, севинчли, тюркюли вакъытлар кечирильген тютюн тарлалары — бутюн бунлар чичеклер, гуллер силинген... Эсманынъ гонълюнде тек къап-къара тамгъалы бир эв, бир ишкендже ери къалгъан эди.

Шеэрге кетмек узьре арабагъа мингенде, башкъа къызларнынъ анабабасы топлашкъан, къызларыны опип, охшап озгъаргъан эдилер. Заваллы Эсманы озгъараджакъ ич бир кимсе ёкъ эди. Бундан башкъа о, шу куню енгесинден яхшы бир къаргъыш ашагъан эди. Дайысы акъшамдан онынъле салыкълашып онъа бир къач татлы сёзлер айткъан ве сабадан эрте турып ишине кеткен эди. Эсмагъа оджаларындан башкъа «салыкънен вар, алла къолай кетирсин, сен къоркъма биз санъа ярдым этермиз» — деген бир киши тапылмады. Эсма бузлагъан тарзда башкъаларынынъ салыкълашкъанына бакъа, ич бир козьден ич бир тюрлю севгили бакъыш корип оламаяджагъыны бильгени ичюн козьяшларыны юречигине акъыта эди. Онынъ юречиги, душман аякълары астында эзильген, тапталгъан бир мемлекет, башсыз, къорчалавсыз, оксюз къалгъан бир миллет киби тахкъир олунгъан, орьселенген эди. Къаршыдаки къырдан кечкенде, Эсма тувгъан коюне бир козь кездирди. Бабасынынъ ачлыкътан саткъан эвининъ бозукъ, йыкъыкъ дуварлары козюне илишти. Даа узакъта бир байырнынъ артындан кой мезарлыгъынынъ къара ташлары корюне эди, агълаяджакъ олды. Лякин онынъ козьяшлары къуругъан эди. Аркъадашлары узакътан аналары, тувгъанларынен явлукълаша эдилер.

Эмине санки онынъ алыны анълагъан эди.

— Эсма, бакъ сен не къадар частлысынъ, сенинъ артынъа ташлагъан

ана-бабанъ ёкъ. Бакъ, меним анам манъа явлукъ саллай. О, шимди, ким бильсин, не къадар агълайдыр.

Эмине сесине шенълик бермек истеп:

— Ама зарар ёкъ, мектепке кирсек, эр шейни унутырмыз...

Мектеп лакъырдысыны эсине кетирмеси узерине Эсманынъ акъылына кене дохтур, мектеп оджалары ве мектепке къабул олунмаяджагъы кельди. Онынъ яш, зеделенген гонълюнде даа башкъа, даа якъын фелякетлер, аджылар догъура биледжек фуртуналар эсмеге, дувулдамагъа башлады. Аджеба, оны мектепке аладжакъларымы?..

Буюк, ешиль боялы, койдекилерине ошамагъан азбар къапулары гъычырдап ачылдылар. Араба таш тёшевли кениш азбаргъа шатырдап кирди. Бир чокъ къызлар янъы араба кельгенини корип ушушдилер. Мектепте Эсмаларнынъ янаша койлеринден танышлары бар эди. Онлар шу саат сечилип чыкъты, буюк севинчнен янъы кельген аркъадашларыны къаршыладылар. Эсманынъ танышларындан ильк соравы «дохтур мындамы?» сёзлери олды. Дохтур онынъ козюнинъ огюнде балабан, къоркъунч ве яхшы мерамеtли бир адам олып корюне эди. О, оджалардан о къадар къоркъмай эди. Чюнки онынъ оджасы оны пек зияде севе, дерслерини азырлагъаныны, бильгенини айта эди.

Бир таныш ондан сорады: «Койлерде не вар, не ёкъ, бизим койден хабер алдынъызмы, яхшылармы?» Эсма: «Чокъ шукюр, яхшыдырлар», — деди ве иляве этти. «Бизде шимди дохтур ёкъ, хасталыкълар котерильди».

Сонъ Эсма бирден-бирге башкъа, титрек бир сеснен къызлардан сорады:

— Дохтур не заман келеджек я?

— О саба келир.

— О дохтур мени алырмы экен?..

Эсмаларгъа онларнынъ аякъдашлары бутюн мектебини, азбарыны, сыныфларыны, ятакъханелерини, аш пиширильген, ашалгъан ве даа башкъа эр ерини кездирип косьтердилер.

— Я бу недир?

— Бунъа идарехане дерлер, канцелярия.

— Я мында не япалар?

— Мында мудирлер, оджалар отурыр. Мында балаларны язалар.

— Янъы келенлерни мында алармы?

— Эбет!

Эсма къоркъып сорады:

— Имтиханны не заман япалар, кучь сорайлармы?

— О мудир кельген сонъ анълашылыр.

Бу ода Эсманынъ гонълюнде буюк бир къоркъу ташлады, санки анда онынъ бутюн бахты ве я ки фелякети беклеген эди.

Акъшам якъынлашкъан, орталыкъ къаранлыкълашмагъа башлагъан эди. Оджа! — дедилер... Бир эфенди келип онларгъа хош кельди айтты. Къайдан кельгенлерини, койде насыл олгъаныны ве даа бир чокъ шейлер сорап онларнен лакъырды этти. Эсма башта ондан бираз къоркъса да, сонъ юрекленди, лаф арасында оджанынъ бир суалинден файдаланып:

— Бизим койнинъ авасы, сувы пек яхшыдыр, бизде халкълар пек сагълямдырлар. Бизим ич биримиз хасталанмадыкъ, — деди.

Бу кунь кучь олгъан эди. Оджа онларгъа ер косьтерди.

— Мына бу гедже раатланынъыз, ярын сизни бираз имтихан этип бакъармыз, дохтур да бакъар, сонъ окъумагъа башларсынъыз...

Эсманынъ бу геджесини мен язмакъ истемейим. О джынлы дерелер къадар къоркъунчлы, шейтан тойлары къадар къарышыкъ, Яшар дуду аблынынъ къашлары къадар чатыкъ, оксюзлик къадар серт ве коклер къадар четсиз эди. Багъча къадар буюк бу ятакъханеде балаларнынъ чешит якътан кельген хурулдамалары, джылпылдап янмакъта олгъан кучюк лампачыкълардан созулгъан чешит тюрлю кольгелер онынъ ичюн бу пек янъы, пек ябанджы орталыкъ онда, Эсмада, тюрлю сырлы, анълашылмаз дуйгъу ве тюшюнджелер догъура, онынъ юкъусыны къачыра эди.

Саба турмакъ чанъы ургъанда Эсма къоркъып эр кестен эвель сычрап тургъан эди...

— Айдынъ, янъы кельген къызлар, сиз идареханеге вараджакъсынъыз!

Эсма одагъа насыл киргенини билип оламады. Эсмаларны кетирген Исмаил эфенди мудирнен лакъырды эте, онъа бир шейлер айта эди. Мудир: «Ёкъ, джаным, дёрт кишини насыл къабул этейик, биз сизнинъ койге тек учь адамлыкъ ер берген эдик. Даа башкъа ерлерден де алмакъ керек. Кърымда кой чокъ!» — деди.

Бу лакъырдылар Эсманынъ юрегине окъ киби урды. Иште, бир частсызлыкъ даа!..

Мудир эфенди янъы ичери кирген къызларгъа чевирилип:

— Къана, бу ханымларны сизин койден кельгенлер? Хош кельдинъиз, баллар, келинъ бакъайым мында, — деди.

Эсма эгилип онынъ къолуны опеджек олды.

— Керекмей, къардашым, сенинъ адынъ не?

— Эсма...

— Сен иптидаий мектебини битирдинъми?

— Эбет.

— Яхшы ама, сен бираз нарын корюнесинъ де, насыл окъурсынъ сен, къардашым?

Эсманынъ юречиги бузлады. О, бундан сонъ олгъан мудирнинъ суаллерине джевап бералмады. Лякин Исмаил эфенди онынъ ярдымына етишкен эди. О, мудирге яваштан бир шейлер айтты. Эсманынъ шеадетнамелерини бакъкъанда, мудир Эсманынъкини яхшы козьден кечирди. О, башыны саллап:

— Аферин, къызым, бакъ, сен чалышкъан бир къыз экенсинъ.

Эсма кениш бир нефес алды. О, артыкъ юрекленген эди. Шимдиден сонъ соралгъан суаллерге пек яхшы джеваплар берди. Отеги къызларнынъ тутулгъан ерлерини де ондан сорай эдилер. О, хисап меселелерини яхшы чезди.

Эсмада, идаре ханенинъ къапусындан чыкъкъанда биринджи къальаны алгъан бир командан вазиети бар эди. Исмаил эфенди онлардан бираз сонъ чыкъып:

— Аферин, къызлар, бизни утандырмадынъыз, — деди. Сонъ Эсмагъа якълашып:

— Сени оджалар чокъ бегендилер, — дегенде, Эсманынъ юреги бир къат даа осьти.

Отеги къызлар Исмаил эфендининъ башына топлашып не заман къайтаджагъыны, шимди мында къалсалар, сонъ койге варып ана-бабаларынен не заман корюшип оладжакъларыны сорай эдилер. Ама Эсманынъ тюшюнгени бу дегиль эди. Онынъ козюнинъ огюнде экинджи тик бир байыр пейда олгъан эди. О, янындаки мектеп къызларындан бирисини сорады:

— Дохтур чалттан келирми экен?

— О, бир сааттен келир.

Бир сааттен... Уф, бу не къадар узун бир заман... Бир саатте алтмыш дакъикъа вар... Алтмыш дакъикъа, шакъа дегиль... Ама, иншалла, дохтур да яхшы бир адамдыр. Эм меним бир ерим агъырмай ки! Элимде бираз яра вар, ама... о тез яхшы олур. О ич агъырмай да... Белим, белим тек эки-учь ай эвелиси агъыргъан эди бираз... Мен мында котек ашамайджагъым... О мында агъырмаз, иншалла. Аджеба, дюньяда бир сааттен даа узун бир шей вармы экен?..

— Айдынъыз, дохтур кельди!

Эсманынъ аякъдашлары аркъадашларыны мектепнинъ хастаханесине озгъардылар. Заваллы Эсма... О даа шимдигедже бу къадар кучь, мушкуль бир вазиетте къалмагъан эди. Ана-бабасы олип, о, ёл ортасында къалгъан заманларында биле бу къадар агъырлыкъ дуймагъан эди. Уф, бу кучь алнынъ ичинден насыл чыкъмакъ керек?

Эсма дюнь бутюн ёл бою ве гедже ятакъханеде оны тюшюнген ве бир чокъ чарелернинъ арасында озюни япма олса да, бираз семиздже, сагъламджа косьтермек ёлларыны къыдыргъан эди. Бунынъ ичюн о, бугунь озюнде

олгъан бутюн урба ве чамашырларыны устюне кийген эди.

О, къоркъулы, серт адымларнен хастаханеге кирди.

— Я сенинъ адынъ не?

— Эсма.

— Бир еринъ агъырамы?

Эсма толкъунлы ве бир нефеснен — ёкъ, дохтур эфенди, ич бир ерим агъырмай.

— Оксюр, бакъайым!

— Я мен сувукъланмадым да, насыл оксюрейим?..

— Я бу не къадар урба, ёкъсам ушийсинъми?

— Ёкъ, ёкъ... мен... билесизми, мен ич хаста олмадым. О кечти, дохтур эфенди.

— Юрегинъ чапкъанда урамы, агъырамы?

— Ёкъ, дохтур эфенди, меним юрегим чокъ сагъламдыр. Ич урмаз, эм ич агъырмаз.

— Я, къызым, сен ничюн бу къадар арыкъсын? Мадденъ бармы? Косьтер бакъайым тилинъни!

Бу суаллер Эсманы темиз ольдюре язды. Къабирдеки мелеклернинъ къыркъ суалине джевап бермек Эсма ичюн бундан даа къолай корюне эди. Дохтурнынъ пармакънен онынъ коксюне, сыртына урушлары, трубаджыкъларнен динълейишлери онъа Яшар дудунынъ шамарларындан даа чокъ къоркъу бере эди. О, артыкъ сонъ кучюни топлап дохтурнынъ сонъ суалине джевап берди:

— Ёкъ дохтур агъа, меним ич бир ерим агъырмай. Арыкъ олгъаным, чюнки биз чокъ ачлыкъ чектик. Мен оксюз къалдым. Меним анам-бабам ёкътыр, дохтур эфенди. Мен чокъ яхшы окъурым, дохтур эфенди.

Эсманынъ козьлериндеп тыгъырып тюшкен бир къач сыджакъ козь яшы тамлалары дохтурнынъ элине тийип ерге синъдилер...

Эсма мектепке алынгъан эди...

Исмаил эфенди арабанен мектепке кельди, Эсмаларнен салыкълашып койге къайтаджакъ эди. Онларнынъ эписи арабанынъ этрафына топландылар. Эр бири Исмаил эфендиге бир чокъ шейлер ысмарлай эдилер. Онлар ильк дефа оларакъ ана-бабаларындан айырыла, гъурьбет, айырылыкъ дуйгъуларыны тарта, ильк дефа оларакъ ана-бабасыз, онларын ярдымы олмакъсызын яшамакъ девирине башлай эдилер. Бу онлар ичюн бир тарафтан янъы, меракълы бир девир олса да, дигер тарафтан пек зияде къоркъунч ве агъыр корюне эди. Бу агъыр яшавда онлар ичюн керек бир чокъ шейлер вар эди. Эвден чыкъкъанда бунларны тюшюнмек онларнынъ акъылына биле кельмеген эди. Шимди Исмаил эфенди де къайтып кете, онлар тер-темиз ялынъыз озь башына къаладжакълар. Онынъ ичюн эр бири бир куньлюк теджрибелери, корювлери нетиджесинде озьлеринин кереклерини тюшюнип айта, ысмарлай эдилер.

— Джаным, Исмаил эфенди, анама айт да манъа къалын бир шал ёлласын. Мында сувукъ олур дейлер... Анама, бабама — эписине селям этинъиз.

— Исмаил эфенди, бабам манъа бир чанакънен бир къашыкъ алып ёлласын да, бир де къалын ёргъан кондерсинлер.

— Джаным, сиз де олмайджакъ шейлер айтасыз. Исмаил эфенди, сен анама айт да бир къарын къавурма къавурып ёлласын. Джевиз, фындыкъ да унутмасын.

Исмаил эфенди башыны саллай, куле:

— Яхшы, яхшы унутмам эписини айтырым. Емиш, бекмез де ёллатырым, тек сиз бизни утандырманъыз дерслеринъизге яхшы чалыш, яхшы юрюв, гузель тербиели олунъыз. Мына бизим фукъаре, джаиль, оксюз халкъымызны адам этеджек сизсинъиз, ич бир заман халкъны, устюнъизге тюшкен буюк борджларынъызны унутманъыз...

Исмаил эфенди арабаны айдагъан Османгъа кочьмесини айтты. О, тельбевлерини тузельтип атларны кочюреджек эди. Балалардан эр бири боюнларыны букип явлукъларыны азырламагъа башладылар. Эсма шимдиге къадар ич индемеген эди. Онынъ шей ысмарлаяджакъ бир кемсеси ёкъ эди. Койден айырылмакъ, ялынъыз къалмакъ онъа агъыр кельмей. О, гъурьбетликнинъ, асретликнинъ энъ агъырларыны корип кечирген, оксюзлик ве

ёкъсузлыкънынъ энъ къатты, энъ джан алыджы корюнишлерини яшагъан эди. Лякин онынъ юрегини шимди янъы бир талай дуйгъулар, арзулар кемире ве о, кой ичюн, онынъ бахт ве фелякетлерини яшаткъан тувгъан кою, койлюлери ичюн айтаджакъ лакъырдылары олгъаныны дуя. Башкъа къызлар Исмаил эфендиден бир чокъ шейлер ысмарлагъанда, Эсма бу янъы догъгъан озь дуйгъулары, озь тюшюнджелеринен огъраша, лякин онларны ифаде этеджек сёз тапалмай.

Исмаил эфенди де арабгъа минди.

— Айдынъ, баллар, чокъ салыкънен къалынъыз. Сиз меракъ этменъиз, мен шеэрге кельген сайын сизни келип ёкъларым.

Осман да салыкълашты, къамчысыны элине алды.

— Айда, но — о, айда малилерим!..

Атлар яваш адымларнен кочьтилер. Къызлардан эр бири арабанынъ янашаларындан кете эди. Ялынъыз Эсма бир четке чекильген, къатып къалгъан. Исмаил эфенди онларнен бир даа салыкълашты.

— Айды, балалар, салыкънен къалынъыз. Эсма, я сен нечюн ойле бир четке чекилип къалдынъ?

Эсма Исмаил эфендининъ айткъаныны анълямады, араба азбар къапудан чыкъа ята эди. Эсма бирден-бирге уянгъан киби башыны котерди, сонъ арабанынъ артындан чапып къычырды:

— Исмаил эфенди, токъта, джаным, азчыкъ токътаса.

Арабаны токъттылар. Эсма сыкъ-сыкъ нефес алып арабанынъ янына якълашты. Онынъ чырайы къызаргъан, юткъуна. Бир шейлер айтаджакъ ола, лякин бир тюрлю сёз тапалмай эди.

— Не айтаджакъсынъ, Эсма? Айт мен алырым, ёкъса бир шей керекмейми санъа?

Бу суаль Эсманынъ алыны къолайлаштырды.

— Ёкъ, Исмаил агъам, манъа бир шей керекмей, меним айтаджакъ шейим будыр. Сен, джаным, меним дайыма, Яшар дуду енгеме айт... (Эсма бир къач керелер юткъунды. Бутюн балалар Эсмагъа бакъа эдилер. Эсма девам этти). Онлар манъа акъларыны элял этсинлер, онлар мени ачлыкътан, олюмден къутардылар. Меним де онларгъа акъкъым элял олсун...

Эсма бираз даа къызарды.

— Сонъ, Исмаил агъам, джаным, онда бизим къомшумызда Усниечик вардыр. О да оксюздир. Мен оны унутмам. Сен, джаным, айт онъа, мен мында оджаларгъа ялварырым, оны да алырлар мектепке.

Исмаил эфенди Эсманынъ элини тутты, козьлеринден опьти.

— Яхшы, кадам, айтырым, пек яхшы. Иншалла, оны да кетиримиз. Айды, салыкънен къал.

Ама Эсманынъ сёзлери битмеген эди.

— Бакъчы, Исмаил агъам. Анда, койде, даа оксюзлер вар. Мен оларны да унутмам. Сен бизим бутюн халкъымыз оксюздир — дединъ. Мен бутюн оксюзлерни, джаиль, къаранлыкъта яшагъан халкъымызны да унутмам.

Эсма даа бир шейлер айтаджакъ эди, ама бильмей, тапмай, не айтаджагъы акъылына кельмей эди. Аркъадашлары ве арабаны корип топлашкъан даа бир чокъ мектеп къызлары онынъ бетине бакъа эдилер. Онлардан бир бою куле, бир бою исе онынъ айткъанларыны тасдикъ эте эдилер. Араба кочьти...

1923 с.

Бу эки икяени неширге азырлагъан И. КЕРИМОВ.

Исмаил Керимов

БИР ШАИРЕ

Халкъ арасында эсер язып, оны матбуатта дердж этмеге джурьат этип оламагъан бир сыра иджаткярларымыз бар. Бугунь биз олардан бириси Наджие Шамрат-къызы акъкъында икяе этмек истедик. Наджие Шамрат-къызы 1914 сенеси Алушта шеэринде догъды. Йигирминджи сенелеринынъ экинджи ярысында Ялтада оджалар техникумында окъуды. О, тюрлю ерлерде чалышып, ишине эр вакъыт терен бильги, догърулыкъ ве намуслылыкъ иле янашты. Шимди Симферополь шеэринде ихтиярлыкъ девирини кечирмекте.

Шиириет дюньясына та балалыкътан авес эткен Наджие, сонъундан озю де бир-эки шейлер къараламагъа башлады. Бабасы Афуз-Шамрат асырымызнынъ башларында Истамбулда дарульмуаллиминде окъуды. Буюк бильгиге саип олгъан бу адам балаларынынъ да окъумыш олгъанларыны пек арз эте эди. Шунынъ ичюн яшлары келишкен эки кызыны Фатма ве Наджиени окъумагъа кирсетти. Олар экиси де тирнекли ве гузель окъудылар. Сой-соплары, якъынлары ве таныш-билишлери арасында итибар къазандылар. Къалеми уста ве кескин олгъан бу кызларгъа чешит мектюплер, аризалар ве дигер шейлер язмагъа риджа эте эдилер. Иште, бойле усулнен оларнынъ язув теджрибеси ве къабилиетлери вира артты.

Фатма къартий эки-учь йыл эвельси Самаркъанд областынынъ Булунгъур шеэринде 80 яшына келип вефат этти. Биз онынъ агъызындан чешит фольклор нумюнелерини язып алгъан эдик. Муляйим черели ве ачыкъ гонъюлли бу къартана омюри бою халкъ иджадынынъ къыйметли инджилерини дане-дане топлап, зеининде сакълап кельгендир. Классик языджыларымызнынъ да базы манзум ве несир парчаларыны бириндже кере ондан эшиткен эдик. Фатма къартийнинъ къоджасы ве екяне эвляды дженкте ёкъ олдылар. Къорантасы гъайып олгъанына о, чокъ яныкълады, шунынъ ичюн янъыдан аиле къурмагъа истемеди. Бутюн кучь ве къуветини кыз къардашларынынъ эвли-баркълы олып, яхшы яшамаларына сарф этти. Ондан язылып алынгъан фольклор материалларыны илериде айры шекильде бастырмакъ истеймиз.

Якъында исе, меним элиме Наджие Шамрат-кызынынъ шиирлери тюшти. Оларны окъугъанда, юрегим эеджанле толды. Шиирлеринынъ эксериети, манзуме парчалары бедиет ве аэнклик джеэтинден, зан этсем, шимди басылып тургъан базы шиирлерден ич де эксик дегиллер. Ничюн дегенде, олар, акъикъатен, темиз ве ачыкъ къальптен тёкюльген терен маналы ве аэнкли эсерлердир. Муэллиф юрегинде олгъан ислерни «гизлемеге чаре тапамагъан». Базы сатырлары ананынъ эвлядына, якъын догъмушына, ватанына сынъырсыз севгисини, яныкъ ве къасеветини косьтерелер. Наджие Шамрат-кызыны табиаттаки чешит адиселер, оларнынъ инсан иле багъы, дюньяда яшайышнынъ манасы, бейнадеми-затларнынъ бири-бириси иле мунасебетлери меракъландыра. Эм о, аяткъа четтен бакъмай, этрафтаки адиселер онынъ гонъюль черчивесинден кечип, белли бир шекиль ала, белли бир ислер догъура:

Ешиль дагъларын тазеси келир-китер,
Беяз башыма теселля верир-китер,
Кунеш нурлары алдатыр север-китер,
Мавы-ешиллер раатым алыр-китер.

Наджие къартийнинъ сатырлары тюз ве дюльбер олгъанындан гъайры, онынъ эр бир сёзюнде ве сатырында насылдыр муджизели къувет барлыгъыны сезесинъ.

Базыда сатырлары ве келимелери ялынъыз аэнклик мукъабилине яратылгъан киби корюнсселер де, оларнынъ мантыкъый багъыны, бири-дигеринен сесленювини дуймамакъ мумкюн дегиль:

Кимсе аламаз эвлят алгъан къальбимдеки шу ери,
Санки дурамаз, вира ачар сармашыкънынъ гуллери,
Эр таш хатире, дирек, хора... кеманенинъ теллери,
Меним догъмуш назик тенли эвлядымнынъ эллери.

Чешит мектюплери ичинде эски арап язысынен сепильген бу сатырлар айрыджа топланып, белли бир тизимге кетирильмеси къыйындыр. Лякин бойле айры сатыр ве парчалары олгъаны киби де, озь нефислигини ёкъ этмейлер. Олардаки ярыкъ левалар ве чешит тюслер инсаннынъ ичтимаий яшайышынен багълы олып, келишкен аэнк, миллий нагъмелерге уйгъун везин иле яратыла. Шунынъ ичюн сатырларнынъ эксериети муэллифнинъ дуйгъуларыны ифаде этмекнен берабер социаль вазиетни акс эткен мана ташыйлар. Базы шаирлеримизге етишмеген шей тамам, иште, шудыр. Шиирдеки савтини, музыканы, везин ве къафиени, эджа ольчюсини, сатыр бичимини — эписини шиир ташыгъан дуйгъу яхут манагъа хызмет эттирмек, онынъ окъуйыджыгъа тесирини арттырмакъ лязимдир. Эр бир эсерде пек буюк эмиети олгъан даа бир къувет бардыр ки, о да сёзлернинъ инандырыджы къуветидир. Бу шей олмаса, техника джэтинден яхшы ишленген эсер де бошуна кетер. Инандырыджы къувет исе, яратылгъан адисе ве левалар омюрге якъын ве типик олувында сакълыдыр. Бу тарафтан Наджие Шамрат-къызынынъ шиирлери хатири сайыладжакъ дереджесине еткендирлер.

Онынъ базы сатырларыны окъугъан вакъытта, акъылыма: «Оларны даа бир ерде расткетирген эдим», — деген фикир кельди. Наджие къартийнинъ башкъа мектюплерини къарыштырмагъа тутундым. Муджизели шиир сатырларыны ашыкъмайып окъудым. Эр сатырынынъ я да дёртлюгининъ лезети озьджесине юрегимни хошландырды, къувандырды. Бири-бирине бенъзеген сатырлар таптым. Лякин бири дигерини текрарлагъан сойлары ёкъ. Эр бир сатыры ве дёртлюги эр вакъыт янъыджасына япыла, янъы тарафынен косьтериле. Яратылгъан адиселернинъ сесленювлери шиирге зарар кетирмей, аксине леванынъ тюсюни къоюлаштыра, манасыны айдынлаталар.

Кърымтатар эдебиятында табиатны, табиат адиселерини акс эттирюв та орта асырларда башлап, чокъ къуветли оларакъ, демократ шаирлеримиз У. Ш. Тохтаргъазы, А. Чергеев ве Дж. Керменчиклининъ иджадында девам эткендир. Совет эдебиятымызда бу усталыкъта Умер Ипчи де буюк меарет косьтерди. Ипчининъ иджадыны якъындан огренген шаир ве эдебиятшнас К. Джаманакълы, пек акълы оларакъ, бойле къайд эткен эди: «Умер Ипчининъ пейзаж берювдеки бутюн усталыгъы — пейзажны эсернинъ умум фоны ве гъаесинен сыкъы суретте багъламасындадыр»...

Тамам бойле аньанелер Наджие Шамрат-къызынынъ шиирлеринде де ачыкъайдын корюнип тура. Классик языджыларымызнынъ сёз усталыгъы бедиий лезети несильден несильге кечип, шимди де эдебиятымызда сакъланып кельмекте. Наджие къартийнинъ дюльбер левалары гъает индже ве назик олгъанларындан гъайры, белли бир манагъа багълана, шу мананынъ аэнкини ве теренлигини ифаде этмек ичюн зенгин колорит берелер. «Мавы ягъмурлар», «мавы ялылар», «мавы файтонлар» ве дигер сёз бирикмелери яхут ибарелери табиатны янълыш косьтерюв дегильдир. Бу бир де бир адисе лирик къараманнынъ рухий гонъюль черчивесинден кечип, белли бир манагъа чевирильмесине ярдым эткен бедиий усулдыр.

Наджие къартийнинъ сатырларында табиат адиселери базыда корюнмез бир къувет иле ичтимаий левалагъа чевириле. Бойле дёртлюклери эр джеэттен юксек бедиийликни тешкиль этелер. Олар окъуйыджыны акъыкъат, намус ве фааль омюр ёлуна чагъыралар. Партиямызнынъ языджылар огюне къойгъан талабы да шудыр. Бедиий иджатта экиюзьлюлик, намуссызлыкъ, эгрилик кечмей. Ялынъыз темиз къальп ве истидат кучюнен ашлангъан эсерлер окъуйыджыны эеджанландыра билир. Наджие къартийнинъ сатырлары аятнынъ акъыкъый манасыны анъламагъа давет этелер:

Гульсиз багъчаларда бульбуллер отерми,
Йылдыз зиялары къарагъа дёнерми,
Аджиз ёлларда даим ипранан
Халкъ ичюн янан юреклер сёнерми!

Занымыздже, шаиренинъ иджады джиддий ёлгъа къоюлгъан. Земане эдебиятымызгъа якъындан къошулмагъа да икътидары бардыр. Шунынъ ичюн бугунь онъа къавий сагълыкъ, узакъ омюр ве янъы мувафакъиетлер тилеерек, иджадынынъ арды гурь олгъаныны истеймиз.

Наджие Шамрат-къызынынъ базы бир шиирлерини олгъаны киби окъуйыджыларгъа такъдим этемиз.

Наджие Шамрат къызы

МАВЫЛЫКЪ

Мавы ягъмурдан багълар арыныр,
Тамчылар чапышыр пешимден,
Къою думанлар дагъа сарылыр
Булутлар силинмез эсимден.

Мавы файтонлар гидер ёлларда,
Далгъалар серпинир ялыя,
Чешит япракълар учар авада
Юрегим тельмирир мавыя.

ТОРУНЫМА

Эр йылын бир язы, бир къышы вардыр,
Эр къартнынъ силинмез козьяшы вардыр,
Фигъан къопараннынъ аджысы вардыр,
Торуным дженк ютты, кель, къуртар мени.

Рухумын миннети чексиз ве дериндир,
Хатире еллери къоркъунч ве сериндир,
Козюми къаплаян асретли земиндир,
Торуным дженк ютты, кель, къуртар мени.

ВАТАН

Сёнди чыракълар — ешиль мелеклер
Серилир, серпинир къаранлыкъ,
Дёнер доланыр чархи-фелеклер
Козьлерим къапатыр мавылыкъ.

Кезер янымда тютюн къокъусы
Сарылыр юрегим тёрюне,
Мавы ялынынъ эзген агърысы
Тёкюлир коклерден тюшюме.

БАБАМ

Къыйметли бабамны корьдим тюшюмде бугунь
Китап окъуп, миндере ясланмыш ятыр,
Кягъыт япракълары титрер элинде бугунь
Эски ресимлере тикленмиш ятыр.

— Насыл о китап ки, сени эеджан идер, гъарип,
Не таптынъ ичинде, ах, бабачыгъым?!
— Я, къызым, шад ол алла эшкъына, дегилиз гъайып,
Таптыгъым аяттыр, ах, аначыгъым!

БААРЬ КЕЛЬДИ

Не кяр идер вызлы ягъан гидже селлери,
Мелеклери козьлеен сантыр теллери.
Кеч ялыя, отур бир дем, эшит денъиз сеслерин,
Корь ачылан эльмаз киби илляйлер гуллерин.

Равиль Утябаев

КЪЫЙМЕТЛИ МИРАС АКЪКЪЫНДА БИР КЪАЧ СЁЗ

Профессор Люциан Климовичнинъ «Йылдыз» журналынынъ 1987 сенеси 6-нджы санында басылгъан макъалеси «Маариф хызметинде» деп адландырылгъан. Серлева гъает терен маналы. Маариф хызметинде... Мен исе озь бильдиреджек фикирлериме «Исмаил Гаспринский ве халкълар достлугъы тарихы» деп серлева берир эдим. Исмаил Гаспринский ве халкълар достлугъы тарихы... Бу не демек? Исмаил Гаспринский акъикъатен де тарих. XIX асырнынъ экинджи ярысында кърымтатар халкъынынъ багърындан, онынъ рухий джигеринден ташкъынлыкънен гурульдеп чыкъкъан буюк истидат саиби, къараманане рухлы инсан, меракълы улу алим. Онынъ тек адыны анъгъанда биле, гонълюнъе гъурурлыкъ иси сазагъан киби олып кире. Бильгенлер ичюн бу ад таныш ве хусусан ильмий даирелерде онынъ ады буюк урьмет ве итирам иле хатырланмакъ ичюн акъикъатен ляйыкътыр. Амма земане окъуйыджыларнынъ эксериси ичюн онынъ ады ич бир шей бильдирмей биле. Эльбет, мында лакъырды тек окъуйыджыда дегиль!

Исмаил Мустафа огълу Гаспралынынъ хызметлерине, онынъ аман-аман бутюн тюркий халкъларынынъ маарифи, илими тарихында, ичтимаий фикир тарихында ишгъаль эткен ерине озь вакътында дегерли къыймет кесильген эди. Мешур этип, революционер, девлет эрбабы Алимджан Ибраимов (1887—1938): «Исмаилбей — буюк шахс»[1]*, — деп язып къалдыргъан. Корюмли алим — энциклопедист Ризаэтдин Фахретдин (1859—1936) исе: «Исмаил мырза азретлери яшларымыз ичюн ребер, къартларымыз ичюн мисаль, алимлеримиз ичюн ибрет олып анъыладжакъ ве миллетлернинъ тефеккюр мейданларына урьмет иле такъдим этиледжек адамымыздыр. Шунынъ ичюн Исмаилбейнинъ терджимеий алы язылып, бутюн мектеплеримизде таркъатылувгъа, шегиртлеримизнинъ гонъюллеринде сакъланувгъа ляйыкътыр»*[2]*, — деген. Кениш эрудициялы тенкъидчы Джамалетдин Джелялетдин огълу Валидов (1887—1932): «О, тюркий тильде энъ биринджи олып, «Терджиман» газетасыны чыкъарув макъсадында, мешур татар алими ве маарифетчиси Шихабутдин Марджанийнинъ (1818—1889) фатихасыны алгъан асыл затлардан биридир»,*[3] *— деп язгъан. Онынъ хызметлерине юксек къыймет кескенлер арасында биз Абдулла Токъайнынъ якъын досту, эдип Фатих Эмирханны (1886—1926), Самаркъанд девлет университетининъ сабыкъ профессоры Абдурахман Сагдини (1889—1956), Баку Девлет университетинде Якъын Шаркъ кафедрасынынъ сабыкъ мудири, профессор Убайдулла Азизни (1887—1938), корюмли тюрк языджысы ве маарифетчиси Ахмет Мидхатны (1884—1913), эдип Абдулла Джевдетни ве даа пек чокъларны коремиз. Олардан сонъкиси озю муаррирлик япкъан ве нешир эткен «Икъдам» газетасы саифелеринде буюк колемли макъалесинде: «Бу адам озь тырышчанлыгъы себебинден юксек кемалгъа етишкен бир фи-*

кир саибидир. Эфрад тарафдары дегиль. Ичтимаий меселелерни тааджипленирли дереджеде догъру чезмеге бильген уста инсан. Отуз сене зарфында матбуат алеминде хызмет этип кельсе биле, ич бир кимсеге адджы сёз сёйлегени ёкъ. Эмниет ве гъайретине сынъыр ёкъ, ирадесининъ къувети демир кибидир. Чересине къарасанъыз, буюк бир метанет саиби олгъаныны сезерсинъиз. Мен бу адамны пек яхшы таныйым. Эсерлерини окъудым, корьдим ве шу джеэттен де онъа олгъан итибарым пек буюк. Бу куньге къадар алимлер бугуньки фенлернен тасиль алып барылувы акъкъында, мусульманларнынъ тешвикъ этилюви ве оларнынъ фикирлерини уяндырув ичюн нешир этильген эсерлер шимдиге къадар Ислям тиллеринде даимий нешир этильгени ёкътыр... Исмаил-бей... мусульманларнынъ пек терен гъафлет ичинде къалгъанларыны корьди. Шунынъ ичюн оларны уянтмагъа кириште ве тырышты»[4], — деп язгъан. Исмаил Гаспринскийнинъ адыны, хызметлери Улу Октябрь инкъилябына къадар та Индстан, Тюркие, гъарп иллеринде белли олгъан. Аврора ориенталистлерине де барып еткен.

Шимдиге къадар буюк алим, кърымтатар халкъынынъ буюк огълу акъкъында бир шей билесизми деп суаль берильсе, бунъа къандырыджы джевап ала бильмемиз. Чюнки дженктен сонъ чыкъкъан китапларда, 16 томдан ибарет олгъан «Краткая историческая энциклопедия»да макътанылмайджакъ тарихчылар акъкъында буюк фикирлер айтылып, Исмаил Гаспринский акъкъында исе бир шей айтылмагъан. Себеби де пек анълайышлы — Исмаил Гаспралынынъ иджады «унутылып», бутюнлей огренильмегенинде, эсерлери элимизде олмагъанындадыр.

Мухтерем Л. Климовичнинъ якъында «Йылдыз» журналынынъ саифелеринде дюнья юзю корьген макъалеси[5] исе И. Гаспринскийнинъ дерьядай иджадыны огренювде янъы бир девирнинъ башлангъычы олды.

Шаркъ халкълар тарихында, ориенталистикада шерефли ерде тураджакъ Исмаил Гаспринский иджадынынъ огренилюви четте къалып кельгенининъ себеплери бар. Оларнынъ базы бирлери Климовичнинъ макъалесинде де косьтериле. Лякин арада муэллиф айтып битирмеген себеплер де бар. Шуларнынъ бириси — Гаспралынынъ иджадыны огренюв меселеси объектив эм де субъектив себеплерге бинаэн: тюрлю эдебиятта акълы эм де акъсыз суретте къарама-къаршылыкълы дюньябакъышлар, ерли-ерсиз «пантюркист», «тюрк агенти», «панислямист» киби юзьлевлерден ибарет олгъан давалар объектине чевирильгениндедир. Шунъа нисбетен бизим девирге къадар яваш-яваш ийилип кельген бу анълашылмамазлыкълар ве эсассыз янълышувлар иле бирликте тенденциоз ынтылышларнынъ гъайрыдан устьлерини ачув пек зарур. Чюнки шимди ичтимаий анъымыз, рухий медениетимиз кениш къулач джайып осьмесине, зенгинлешмесине буюк иссе къошкъан зийрек акъыллы, урьметли алимнинъ битмез-тюкенмез иджады тарих ичюн буюк дерс олды, онынъ келеджекте илерилевини умумен ильмий бир ёнелишке чевирмек ичюн терен бильгиге ве чин гражданлыкъ джесаретине малик федакяр эр-йигитлерге буюк итиядж догъды.

Буларнынъ устюне И. Гаспринскийнинъ мирасыны менимсемек ичюн тюрлю тиллерни бильмек керек, Шаркъ халкъларынынъ тарихыны, Ислям медениетини, рус, Авропа ориенталистика къазанчларыны бильген алим олмакъ керек. Исмаил Гаспралынынъ мирасына тишлери отьмегенлернинъ базы бирлери ярлыкъларны такъувны онъайтлы деп сандылар, ана шойле де этип, негизинден чыкъарып, оны башкъа алимлерге къаршы къоймагъа кириштилер. Бу сой «хызметлер» И. Гаспринский иджадынынъ объектив тедкъикъ этилювини токътатты, шу сой «онъайтлыкъ» онынъ адыны, иджадыны атлап кечювге алып кельди.

Сёз сырасы шуны да айтмакъ керек ки, Исмаил Гаспринскийнинъ хызметлерининъ тюркче язылувы, язув графикасынынъ хусусиети заманымызнынъ яш алимлерине зорлукъ эте. Дигер тарафтан, девир иле догъурылгъан къолайсызлыкъ ве зорлукъ шунда ки — отузынджы сенелерде эски арап арифлери иле язылгъан китап бизге файда кетире бильмей деген янълыш дюньябакъышлар эсасында алимнинъ хызметлери шахсий къолларда, китапханелерде сакъланылып, оларгъа къыймет кесильмейип къалды. Бу вульгар джемиетшиасларнынъ котерген шаматасынынъ устюне даа отуз единджи сенесининъ КПСС Меркезий Комитетининъ къарарлары иле шимдики вакъытта бутюнлей тенкъид этильген хаталары да келип къошулды. Эльбетте, о вакъытта юзь алгъан вазиет корюмли шахсларнен бир сырада оларнынъ китапларына да зарар кетирдилер.

Исмаил Гаспринский — тюрлю сааларда терен из къалдыргъан алим, педагог эм де фельсефеджи. Макъаледе муэллиф бир тарафтан онынъ чокъ саалы фаалиетини косьтерген олса, дигер тарафтан «Терджиман»нынъ муаррири ве нашири оларакъ япкъан хызметлерини къайд этип кече. Амма бу макъале буюк меджбурий токъталыштан сонъ, эдип акъкъында терен мундериджели ильки макъале олып чыкъты. Акъикъатен де, алимнинъ иджадына девирнинъ нокътаий назарындан бакъсакъ, онынъ эр бир эсери марксизм-ленинизм талиматына эсасланып талиль этиле.

Исмаил Гаспринский де, Ш. Мерджаний киби, бутюн дюнья медениетини Авропа халкълары яраткъан, Шаркъ халкълары омюрден артта къалгъанлар деп огге сюрюльген назарие тюбю-темелинден янълыш олгъаныны анълагъан, оларны ачыкъ-айдын коре бильген шахстыр. Бунынъ эсасыны эльбетте, Гаспринскийнинъ Шаркъ медениетини терен ве темелли билюви эм де Авропа медениетинден яхшы хабердар олувы тешкиль эте. Шунынъ ичюн де о Авропа ориенталистлеринден де, Шаркъ зиялыларындан да устюндже, объективдже олгъан.

Инсанлыкъ джемиетининъ илерилевине бакъышы иле Гаспринский эбет, тарихий материализмден узакъ олгъан. Азатлыкъ, бахт ичюн курешнинъ негизинде сыныфлар куреши яткъаныны яхшы коре бильмеген. О, халкъны илим ве медениет къазанчлары иле таныш этип, азатлыкъкъа тек маарифет ёлу иле етишмек мумкюнлигини корьген. Тарихны анълавда идеалистик позицияларда тургъанына бакъмадан, халкъны бильгиге чагъыргъан, озь заманы ичюн гъает прогрессив инсан олгъан.

Онынъ хызметлерине совет ориенталистикасында янъы сёз денильгени киби къыймет кесильмек ляйыкъ. Бу саада чалышаджакъларгъа энди енгиль олур, эльбетте. И. Гаспринскийнинъ иджадына эм де мирасына, бу корюмли илим эрбабына матбуат вастасы иле къыймет кесюв — бунынъ озю буюк бир косьтергич. Чюнки анда И. Гаспринскийнинъ чешит саалардаки фаалиети хызметлерининъ бир тарафы акъкъында айтыла. Келеджекте исе алимнинъ фельсефий дюнья-бакъышларынынъ тиль, эдебият, саньат акъкъында фикирлерининъ, педагогик фаалиетининъ огренилюви боюнджа да джиддий хызметлер яратылыр деп ниетленмек керек И. Гаспринский инсан олараkъ да, пек меракълы шахс олгъан. Къаны сыджакъ, саде, эмексевер, халкъ мулькюне, миллий мираскъа, аньанелерге буюк севги беслев, аяткъа ве тарихкъа олгъан мунасебетинде кенълик — буларнынъ джумлеси алимнинъ фаалиетинде айры ер туткъан мирасынынъ айрылмаз хасиетлерини тешкиль этелер.

Исмаил Гаспринскийнинъ дигерлер иле олгъан мунасебетиндеки айрыджа хусусиетлери де итибаргъа ляйыкътыр. Ирадели табиаты иле рухсызларгъа рух, умютсизлерге умют бериджи сыджакъ чырайлы, арекетчен, начар кевдели бу кишининъ буюк алимлернинъ джанлылыгъы ве джумертлигине саип олувы, онынъ башкъаларгъа нисбетен сафдиль ярдымда булунувы, гонъюль тарлыгъы ве куньджилик киби хасиетлерден устюн турувы, макъсатсыз юрьмеюви, манасыз сёйлемеюви, акъикъий алимлерге гонъюлинде пек буюк ве самимий итирам сакълавы, кърымтатар саньатынынъ келеджегини къайгъырувлары, джемаат ишлеринен огърашувы, халкъ менфаатыны къорчалавы къыйметли фактлар иле тасдикъланыла. Вефатына бир-эки кунь къалгъанда, хызметдеш-фикирдешлерине: «Халкъ иле мунасебетинъиз ойле дередже олсун ки, оларнынъ арасында олгъанда, олар сизни севсинлер ве айрылгъан сонъ — олар сиз ичюн агъласынлар»[6], — деп айткъан васиети де бизлерге малюм.

Л. Климовичнинъ макъалесинде: ...Исмаил Гаспринский 14 я да 15 яшында экенде арбий окъувыны ташлай ве мектеп аркъадашларынынъ бири иле берабер Москвадан джаяв ёлгъа чыкъа, сонъра Волга, Дон озенлери, Азав денъизи бою юре, Багъчасарайгъа келип ете. Мында о эки я да учь йыл девамында къадимий ве пек зенгин мусульман семинариясында — Зынджырлы медреседе оджалыкъ япа, сонъра «алий бильги алмакъ ичюн Константинопольге» кете, даа сонъ Парижге барып чыкъа. Анда о учь йыл яшай...» — деп языла. Догъру, лякин муэллиф бу малюматларда неге базана? Алим-энциклопедист, И. Гаспринскийнинъ замандашы-фикирдеши, эдипни шахсен бильген, оны Уфа шеэрине эм де Русиенинъ башкъа виляетлерине кельген вакъытында корьген, матбуатта биринджи олып, кениш суретте онынъ терджимей алыны ве чокъ саалы иджадыны ишанчлы китаплар вастасынен Оренбургда озю редактирлеген «Шура» журналынынъ саифелеринде[7] айдынлаткъан маарифетчи Ризаэтдин Фахретдин бойле язгъан: «Москва аскери игътади мектебини битирмезден мукъаддем Истамбулгъа ве андан да Парижге кетти. Андан Русиеге ве озюнинъ асыл Ватанына къайтты. 1874 сенесине къадар Ялта шеэринде оджа олып, мусульман балаларына рус тилинден дерс берди. Эки йылдан сонъ Багъчасарайгъа келип, Зынджырлы медреседе кене де рус тили дерслерини берди»

«1879 сенесинде Багъчасарай шеэрине голова олып сайланды ве дёрт йылгъа къадар шу ишнен мешгъуль олды. Ондан сонъ бутюн барлыгъынен къалем хызметине киришти. 1885 сенеси Баку шеэрине, 1893 сенеси Бакудан Бухара ве Туркестан тарафларгъа ве 1907 эм де 1908 сенелерде Мысыргъа, 1911 сенеси Индстангъа сеферге кетти[8]...» — деп беян этиле. Демек, корюне ки, мутебер зат Исмаил Гаспралы оджалыкъ фаалиетини башламаздан эвель Тюркие ве Франциядa илимлерни яхшы огрене, аят теджрибеси топлай. Оджалыкъ фаалиети де 1874—1876 сенелери Ялта шеэринде башланылып, сонъундан учь йыл девамында белли Зынджырлы медреседе девам эттириле.

Малюм олсун ки, 1908 сенеси Русие Шаркъ матбуатында «Терджиман»нынъ 25 йыллыкъ юбилейини матбуат саифеле-

ринде къайд эткен де «Шура» журналы олды[9]. «Миллий байрам» деп серлева берильген бу редакцион макъаледе урьметли зат Р. Фахретдин: «Терджиман» муаррири джемиетпервер Исмаил-бей Гаспринский дженаплары бундан 25 сене эвель алий бир фикир, мукъаддес бир ниет, эйи фикирлер иле силяланаракъ ёлгъа чыкъты. Усанмай-талмай шу ёлуны бир черик асыр девам этти... «Терджиман» не япты? Насыл алий фикирлерни девам эттирди? Оны не ичюн бефтан досту-душманы такъир ве такъсин эте? «Терджиман»нынъ не япкъанына биз мында, эбет, толу къыймет кесе бильмейджекмиз. Оны анълата бильмеге бизим кучюмиз етмей. Оны кърымтатар медениети тарихынынъ илериде алтын арифлер иле языладжакъ саифелери анълата билир...

Шу къадаргъадже айта билемиз ки, татар миллетининъ ёкъсулы ве барлысы, джаили ве зиялысы давалар иле мешгъуль олгъан вакъытта «Терджиман»нынъ муаррири мейдангъа чыкъып: «Я, элифбе окъуйыкъ, биз де ер юзюнде инсанлар арасында яшаймыз, озюмизнинъ тилимиз вар, ойле тильде сёйлешмее, окъуп-язмая огренейик!»ден ибарет энъ адий корюнген шейлерге давет эте башлады.

Лякин пек адий корюнген бу шейлер ойле дередже терен, шу дередже маналы эди ки, буны анълатмакъ ичюн тамам бир черик асырлыкъ хызмет... лязим олмуштыр... Мен терен къальбимден «Рахмет!» дейим ве башкъаларнынъ да меним киби шойле миннетдарлыкъ бильдиреджеклерине гонъюлимнен инанам[10]...» — деп язды.

Кене де шу санда мусульман джемиети тарафындан Исмаил Гаспринский дженапларына такъдим этильген самимий ве джыллы мураджаатнаме ер алгъан. Оренбург мусульман джемиети 1908 сененинъ 20 апрелиндеки топлашувында Исмаил-бей Гаспринскийни озюнинъ фахрий азасы этип сайлагъан; Исмаил Гаспринскийнинъ адыны ташыйыджы 80 кишилик, эки сыныфлы дарульмуаллимин ачылувы акъкъында да хаберлер язылгъан.

Шуны айтмакъ лязим ки, редактор Ризаэтдин Фахретдин «Шура»нынъ шу юбилей санында къыймети фотосуретлерни де четте къалдырмагъан, И. Гаспринскийнинъ 1872 сенеси Парижде, 1883, 1894 эм де 1897 сенелерде Симферопольде, 1907 сенеси Мысырда, Йосиф Акчура иле Къара денъиз ялысында (сенеси косьтерильмеген) чыкъартылгъан къыймети фотосуретлер берильген. Олардан корюнгенине коре, «Йылдыз»нынъ 75-нджи саифесиндеки (1987, № 6) фотосуретнинъ тюбюнде: «Исмаил Гаспринскийнинъ 24 яшында Парижде булундыгъы заман алынгъан ресими» деп янълыш косьтерильген. Албуки бу фото 1894 сенеси, Симферопольде, Исмаил Гаспринский энди 43 яшында олгъан вакъытта чыкъарылгъан.[11] Парижде 1872 сенеде чыкъартылгъан фоторесимде исе о яш генч олмакъ лязим. Макъаледе базы бир шахсларнынъ яшав сенелерининъ язылувында хаталаргъа ёл берильген. Меселя, 76-нджы саифеде Ш. Мерджанийнинъ догъгъан сенеси 1813 сене этип косьтерильген, албуки о 1818 сене олмакъ лязим. 78-нджи саифеде Н. И. Ильминскийнинъ вефат эткен сенеси 1921, албуки 1891 олмакъ лязим; 85-нджи саифеде А. Е. Крымскийнинъ догъгъан сенеси 1872 дегиль де, 1871 олмакъ лязим.

Бойледже, Исмаил Гаспринскийнинъ аятыны, дагълардай кокке ашкъан иджадыны, мирасыны огренюв, онынъ улу шахсиети ве буюктен-буюк фаалиетини тариф этюв, айдынлатув саасында урьметли алим Л. Климович ильки адымны атты, бу улу тарих китабынынъ ильки саифелерини ачып ташлады.

Къыскъасы, Исмаил Гаспралынынъ дерьядай фаалиетине бугуньки кунь нокътаий-назардан объектив къыймет кесмеге вакъыт кельди. Онынъ джевэрдай саф, муим хызметлерини кечиктирмей халкъ вариети хазинесине къайтармагъа токътамай арекет этмели. Бу алидженап иште, шубесиз, «Йылдыз» журналы коллективи узерине буюк вазифе ве халкъ ишанчы юклене... Журналнынъ ишчен коллективи бу ишанчны толусынен акълайджагъына иманымыз къавийдир.

---

[1]. А. Ибраимов. Аят ве эдебият. «Йолдыз» газетасы, 1915, январь 14.

[2]. Р. Фахретдин. Исмаил-бей Гаспринский. «Шура» журналы, 1914 сене, № 21.

[3]. Дж. Валидов. Татарларнынъ малюматы ве эдебияты тарихы очерклери. Москва — Петроград, 1922 сене.

[4]. «Шура» журналы, 1914, № 24.

[5]. «Йылдыз», 1987, № 6.

[6]. «Шура» журналы, 1914, № 24.

[7]. «Шура» журналы, 1914 с. №№ 21, 22, 23, 24.

[8]. Р. Фахретдин. Исмаил-бей Гаспринский. «Шура», 1914, ноябрь, № 21.

[9]. «Шура» 1908, майыс 1, № 9.

[10]. «Шура» журналы, 1908 с., № 9.

[11]. «Шура» журналы, 1908 с., № 9.

ДЖЕНКЯВЕР АКЪРАН КОЙДЕШЛЕРИМ

МАМУТ КЪУРТСЕИТОВ

Ялы кенарындам.

Сакин — тынч денъизге бакъам.

Думанлы, эфкярлы ойларгъа далам...

...Къанлы денъиз яна. Акъ къушлар яйгъара къопарып учалар. Далгъалар, чёкюрли къаяларны анъдыргъан далгъалар, кок юзюне котериле, къудретли омузларынен десант къайыкъларыны де авагъа котере, де сувнынъ ичине батыра, анда-мында сильтейлер. Кок юзюнден юзлернен душман къузгъунлары, десант тюшеяткъан аскерлернинъ башларына бомбалар ягъдыралар... Денъиз ве аскерлер, топракъ ве къаялар джеэннем атеши ичинде гурульдей. Душман, ялыгъа десант тюшкенлернинъ кокюслерине къаршы, топ-тюфек атеши ача. Авадан энген бомбалар матросларле шыплангъан къайыкъларны парча-кесек эте, чевре-четке фырлата... Бу афан-туфан атеши ичинде сагъ къалгъанлар, бир къолунда автомат я да граната, ялыгъа — душмангъа къаршы ялдар ве аякълары топракъкъа тийгенинен, душманнен чатышыр. Олюм алында яралылар имдат къыдырыр, чекишир, лякин ялыгъа еткенлеринен душмангъа къаршы атылырлар. Ялыгъа-топракъкъа етишалмагъанлар, къанлы-атешли денъизнинъ далгъалары астында къалырлар. Матросларнынъ ленталары къара феслери далгъалар кокюсинде ялдар...

Ниает, десант аскерлери, душманнынъ ялы пекинтилерини дарма-дагъын этер ве «Ур-р-р-а-а-а!!!» сесинен, адым-адым, огге, эп огге илерилер ве Новороссийск ялысында, бир авуч топракъны душман элинден тутып алыр, оны къан-джанларынен пекитирлер. «Кучюк топракъ»ны эп кенишлетир, шиддетли урушларгъа ёл ачарлар...

Огге атылгъан матрослар ичинде, орта бойлу, кокюсинде, омузындан къашланып сарылгъан къуршун толу къушакълы, элиндеки автоматындан атеш-ялынлар чыкъкъан матросны корем... Мамут!

Бирден, сескенем, сонъ, озь-озюме кельген киби олам. Бутюн вуджудым къан-тер ичинде. Къуршундан тельчеленген къая ташына таянам... Кечкен куньлерни хатырлап алам...

* * *

Албат!

Къаршы маалле.

Арабалар копюринден кечем. Копюр, кенъ ве юксек. Къаршы мааллеге бармакъ ичюн екяне копюр. Копюр Бельбек озенининъ бир ялысындан дигер ялысына узангъан. Озен къудретли акъа. Терен. Суву о къадар темиз ки, тюбюнден ташлар, вызнен ялдагъан балыкълар сечилирлер. Копюрден кеч-

кен сонъ, Бурун-Къаянынъ тюбюне етмезден, ёл кенарындаки асма-къюгъа къопкъаны далдырып, юкъарыгъа котерем ве къопкъаны эки къолумнен къучакълап алам, гъылт-гъылт, балабан ютумларнен, салкъын сувдан тойгъандже ичем. Кокрегим-кольмегим сылана. Къопкъаны ченъгельге илем. Енъимнен агъызымны сюртем. Къую къаршысындаки, терек пытакъларынен бекленген азбаргъа тараф айланам. Азбар къазыгъына таянам. Башымны азбар устюнден котерем, ве:

— Мамут! Мамут! — деп къычырам.

Сесимнинъ арды кесилир-кесильмез, джам софалы эвнинъ босагъасында Мамут пейда ола:

— Шимди, шимди чыкъам! — деп сеслене.

О куньлерден сонъ, къыркъ-къыркъ беш йыл кечти. Лякин, бу сес меним къулакъларымда эбедий синъип къалды.

Мамут, азбардан чыкъа. Берабер Бекирге барамыз. Сонъ, Юнус, Мамбет, Веби, Юсуф, Зейтулла, Якъуп топлашып, озен бою Къачыкъларгъа, я да, Свыциннинъ голюне ювунмагъа кетемиз.

Бизлер, бир койнинъ балалары, бир акъранлар, бир мектепте окъуймыз. Асылда, коюмизде тек бир мектеп бар. Дёртинджи сыныфкъа къадар. О да, бизим Юкъары маалледе.

Ташёл ве Бельбек озени коюмизни ортадан экиге боле.

Бельбек озени, Буюк Озенбаш коюнинъ дагъларындан башлай. Асыл да, онынъ ичюн де, койнинъ адыны Озенбаш къойгъанлар. Бир вакъытларда о терен, кенъ, къудретли озен олгъан. Бу озен мавы дагъларны, дерелернитёпелерни кече, гурь багъчаларны экиге боле, бутюн районны кечип, Акъяргъадже келе де Къара денъизге тёкюле...

Озен бою кенъ ташёл, ёлнынъ эки тарафында тылсымлы къаялар, къобалар. Баарьде исе, къокъулы чечеклерге комюльген багъчалар гонъюльни охшайлар. Джапларда-багълар... Кузьде табири олмагъан, кунешнинъ нурларынен йылтырагъан юзюм салкъымлары. Тарлаларда тютюн ёлакълары... Ташёл юкъарыгъа — дагъ этеклерине узаныр, Коккозь устюнден кечер, Ай-Петри яйлясына котерилир ве Ялтагъа энер...

Мына, бу ёл, Мамутнынъ яшлыкъ ве осьмюрлик ёлу эди.

Бу къаялар ве дагълар, багъчалар ве

ШЕВКЪИ АМЕТ

багълар, тогъайлар ве чайырлар арасында ерлешкен мавы Албат дженюбий, ялы боюндаки койлер киби, дюльбер сарайларнен, денъизде ялдагъан гемилернен тенъештирильмесе де, озюне ляйыкъ дюльберлиги, зенгинлиги, аэнклиги, корюниши олгъан кой. Юксек къая джаплары ве алтын кунешнинъ нурларындан янгъан юзюм багъларынен орьтюльген. Дагъларында, тенъеши олмагъан салкъын сувлы чокъракълар. Фындыкъ, къызылчыкъ, аджы-алма, ахлап тереклери. Дертлерге дерман ювезлер! Къаялар башында чаталлы башларыны гъурурнен котерип, эйкель киби тургъан къараджалар.

Бу топракъ табиатнынъ чебер ве тылсымлы къолларынен яратылып, берчли ве эйбетли къолларнен ишленилип эфсаневий бир дженнет кошесине ошар. Бу ерлерни бир дефа корьген ве бу чокъракълардан бир кере сув ичкен, акъшамлары дженюбий йылдызларнынъ йырыны эшиткен, чот къушларнынъ такъылдыларыны динълеген ве мусафирликте къонакъбай емегини ашагъан инсан ич бир вакъыт унутмаз. Къайта-къайта, бу ерлерге келир.

Ёлнынъ эки тарафында табиатнынъ чеберлигинен, ель ве сувларнынъ къуветинен мейдангъа кельген аджайип къаялар, къобалар, эйкеллер... Оларны корьгенде, бутюн вуджудынъ эеджан-

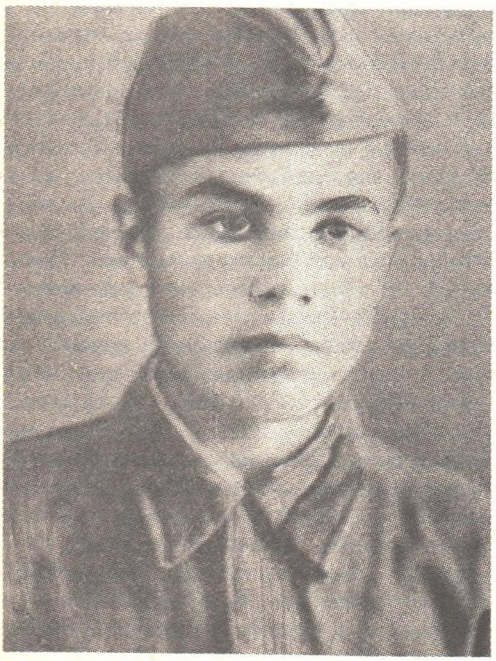
ланыр. Асырларнен яшагъан бу муджизели къобалар инсаннынъ хаялыны чубалта ве бинъ-бир тюрлю тюшюнджелер ичинде къалдыра.

Мамутнынъ эр куню бу орталыкъларда кече...

Бельбек боюнынъ топракълары ве дагълары зенгин ве дюльберлер. Язда, кузьде багъчаларда ал-янакъ баллы шефталилер! Армутлар! Бера армутларынынъ пытакълары онълукътан котералмай букленирлер. Къандиль-сынап алмалары исе, кеч кузьге къадар тереклерде балланырлар. Киразлар вишнелер... Джевизлер. Джапларда тыгъырланып къалгъан татлы согъанлар! О, ялынъыз мында осер...

Эльбетте, бу ерлер тарихта, тек алма-армут, я да, татлы согъаннен белли дегильдир. Бу топракъта мешур языджы, демократ Шамиль Токътаргъазынынъ излери къалды. Бу ерлерден йигирминджи сенелери къызыл атлылар, беязларны айдадылар. Бу ерлер ольмез Гаспринскийни корьдилер. Улу пролетар языджысы Максим Горький, досты, чобан Раимнен мында корюшти. Дагъда, атеш башында, емеклеринен болюштилер. Революция йырыны йырладылар...

Саба танъындан гедже йылдызлары янгъангъа къадар койлюлер озь къантеринен ишленильген бу топракътан, бол берекет къазаналар. Совет акимие-

МАМБЕТ МУСТАФАЕВ

ЗЕЙТУЛЛА ГЪАНИЕВ

ти тикленювининъ бириндже кунюнден башлап, факъыр койлюлер сербест нефес алыр, кель-келе койде «Къардашлыкъ» артели къурар ве сонъ «Дзержинский» адлы колхозгъа аза олурлар. Бойлеликнен, бир къач йылдан, колхоз кою, аллы-такъатлы, зенгин койге чевирилир.

Мамутнынъ тувгъанлары да, бу колхозда ишлерлер.

Мектепте окъув биткен сонъ, татиль вакъытында, Мамут да колхоз тарласында я да багъчасында тувгъанларына къошулып ишлер. Асылда, кой балалары балалыкътан ана-бабаларына ярдым этип чалышырлар.

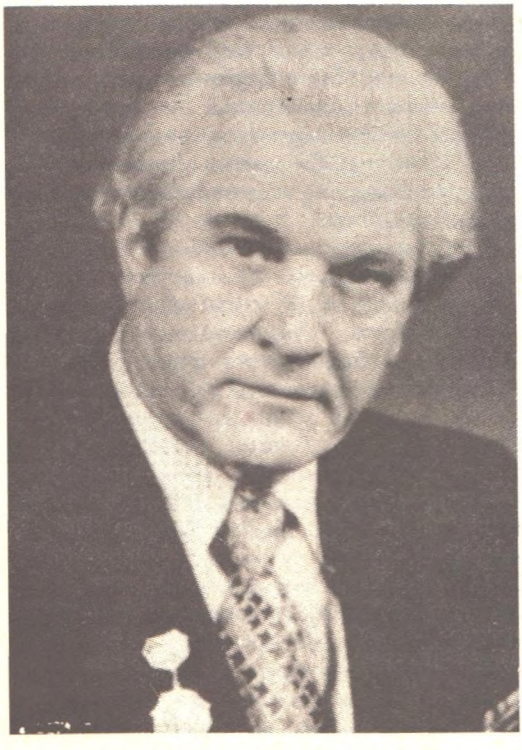
Мамут, генчликтен ишлеп башлады. Колхозда эмек куньлери къазанды. Кой мектебини битиргенде, колхоз эмек дефтерине малик олды. Бош вакъытлары эпимиз топлашып, Мангъуп-Къалеге чыкъармыз. Эфсаневий Вай-Вай-Ана-Къаясына тырмашырмыз. Чильтер-Къая ве Къара-Къобагъа кирермиз. Джин-Дереси бойларымыз. Къыз-Куле къаясыны ёкълармыз. Кунешли куньлери о къаягъа яхшы бакъсанъ, дюльбер бир къызнынъ кулюмсиреген шайлы юзю корюне...

Кой мектебини битиргенге къадар, биз, акъран койдешлер, бирликте осьтик. Кель-келе башлангъыч кой мекте-

бини битиримиз. Коюмизде орта мектеп олмагъанындан себеп, башкъа койге, Диванкойге, окъумагъа кетермиз.

Диванкой бизим койден он секиз верст узакъта. Къачы боюнда. Акъяр янында. Къачы лётчиклер мектеби бизден чокъ авлакъта дегиль. Ара таптыкъ, о якъкъа зувамыз, кенардан олса да, лётчиклернинъ челик къушлар устюне минип, авагъа котерильгенлерини сейир этемиз. Иште, бу лётчиклер кокюнден тиллерде дестан олгъан, дюньяда мешур къараманлар сырасында ер алгъан бизим Аметханымыз да чыкъты. Айтувлы лётчик Эмир-Усеин Чалбаш дюньягъа белли олды. Ве башкъалары...

Диванкойде учь йыл окъуймыз. Бу учь йыл девамында, аман-аман эр джумаэртеси куню, эвге къайтамыз. Дерслер биткен сонъ, алель-аджеле, чанталарымызны китап ве дефтерлерден бошатыр, оларны тёшеклеримиз устюне атар, бош чанталарны омузларымызгъа урар, сокъакъ бою, демирёлгъа чыкъар ве демирёл бою койге кетемиз. Энъ огде — Мамут ве Джевдет. Олар озьаралары лакъырды этер, кулюшир, артларына айланып бакъар ве кене юрювлерини чабиклештирирлер. Яры ёлгъа кельгенге къадар, эпимиз болдурыр, онынъ ичюн де Къара-Къоба

ДЖЕВДЕТ КЪУРТМОЛЛАЕВ

ЮСУФ ТЕЙФУКЪ

янында токътар, бир нефес алыр ве сонъ эпимиз кене де ёлумызны девам этермиз. Койге киргенимизнен, кой ичинде эвлеримизге даркъап кетермиз. Базарэртеси куню исе, эртесаба, ашайт толу чанталарымызны аркъаларымызгъа сыкъыныр ве кене де ёлгъа тюшер, дерслер башлагъангъа къадар, янып-пишип, мектепке етишип келирмиз.

Единджи сыныфны битиргенге къадар Диванкойде окъур, сонъ исе Буюк Озенбаш ве Коккозь орта мектеплерине авушырмыз.

Бизлер — Мамут, Джевдет, Мамбет, Веби — интернатта бир одада яшадыкъ. Базы вакъытлары, окъувдан сонъ топлашып, дагъ сокъакъларынен Яйлягъа котерилир, андан сефанен шаматалап-гурюльдеп Ялтагъа тюшер, кечке къадар денъизде ювуныр ве акъшам устю ёлгъа чыкъар, мектебимизге къайтырмыз.

Куньлерден бир кунь онунджы сыныфны битиримиз, шенъ-шаматалы буюк мектеп къорантасынен сагълыкъ-лашырмыз...

Мамут, Севастополь денъизджилер мектебининъ электрик-механик болюгине окъумагъа кирди ве 1941 сенеси гемиджи машинист зенаатынен мек-

тепни битирди. Ильки вакъытлары Волга денъизджилер къысымында машинист олып хызмет этти. Дженк чыкъкъан сонъ, дженкнинъ биринджи кунюнден сонъуна къадар дженк атеши ичинде олды... 1945 сенесининъ сентябрине къадар сексен учюнджи Къызыл Байракълы денъизджилер бригадасынынъ разведка къысымында дженк япты. Дженкнинъ энъ шиддетли куньлери ве геджелеринде десантларда иштирак этти. Новороссийск орталыгъында «Атешли топракъта» курешти. Къан тёкти. Бу акърансыз урушларда, джесюрлиги ичюн, эки дефа мукяфатланды: «Команданлыкънынъ эмирини нумюневий эда этерек, душман офицерини къыйметли весикъаларнен тутып алып кельгени ичюн III дереджели «Шан-шурет» орденинен мукяфатланды. «Джесюрлик ичюн» медаль, гъает буюк къараманлыкъ ичюн бериле. Мамут исе бу медальни де, Новороссийск урушларында къазанды.

Бойлеликнен, онынъ кокрегини секиз орден ве чокъ медаллер къаплап алды. Оларнынъ ичинде I ве II дереджели «Ватан дженки орденлери» де ер алдылар.

Мамут, бир къач керелери яраланса да, контузиялары олса да, сагъ-селямет дженкни битирди. Узакъ ёлларгъа чыкъты. Ташкент орталыкъларында — Солдатск коюне келип ерлешти. Къоранта саиби олды. Чалышты. Дженкте къазангъан орден ве медаллерининъ сырасына тынч омюрде къазангъан «Эмек ветераны» медали де къошулды. Эмексевер эвлядлар етиштирди. Буюк огълу Солдатсктеки кенаф заводынынъ директоры олды...

Шанлы ве джесюрлер ёлунен омрюнинъ сонъуна къадар, буюк инсаниетликнен адымлады. Апансыздан, ишлеп отургъан еринде, тизлер чёкюльди... Козьлер юмулды... Мамут Къуртсеитов, бу дюньянен сагълыкълашты...

Мен бугунь Мамутнен дженк вакъытында юрген ерлеримде адымлайым. Юрегим къалтырай. Кене де, терен ойларгъа далам. Козюм огюнде бирер-бирер акъран койдешлерим, дженкте иштирак эткен мектеп аркъадашларым пейда олалар... Мамбет, Веби, Шукри, Сеитибраим, Сеитмемет. Олар дженкнинъ энъ дешетли куньлери эляк олдулар. Сынъырда. Биринджи душман уджюмине къаршы турдылар...

Койдешим, мектеп аркъадашым, къомшум Гульсум Суфьян дженкнинъ биринджи куньлеринден сонъуна къадар дженк атеши ичинде, элинде автоматы ве омузында эмшире чантасынен джесюрликнен курешти. О, азмы яралы аскерлерни олюмден къуртарды! Оларгъа, энъ агъыр дакъкъаларда, озь къаныны биле берди. Эркеклернен бир сырада адымлады. Онынъ арбий омюри ве дженктен сонъки аяты парлакъ кунеш киби янар... Дженкте къазангъан орден ве медаллери кокрегини яраштырырлар.

ГУЛЬСУМ СУФЬЯН

Сухуми шеэринде, шайлы къорантасынен берабер, койдешим Якъуп Халилев яшамакъта. О, орта мектепни битирген сонъ, Акъмесджит оджалар мектебини битирди ве оджа олып чалышты. Ватан дженки башлагъанда, Севастопольде зенит топчылар мектебини битирди. Дженк вакъты учь юз элли зенитчи азырлай. Зенит топчылар къысымында единджи батареянынъ командири ола. Дженк биткенге къадар душманнен куреше. Капитан унванында дженкни битире. Дженктен сонъ йигирми секиз йыл оджалыкъ япа, шимди о шанлы эмек ветераны...

Якъупнен бир йылда оджалар мектебини битирген ве кене де оджа олып чалышкъан Шевкъи, дженкнинъ биринджи куньлеринден сонъуна къадар дженкте ола, джесюрлиги ичюн орден-

ЯКЪУП ХАЛИЛЕВ

НУРИ САФЕТ

лер ве медаллернен мукяфатлана. Дженктен сонъ, Чырчыкъ шеэринде оджалыкъ япа. Аметов Шевкъи яш несильни тербиелевде озюнинъ къуветини аджымай.

Бекир Халилев Янъыёл орталыкъларында яшай. Дженкте къазангъан беш орден ве медаллерине, Эмек ветераны медалини де къошты. Шимди кене де чалышмакъта.

Джевдет ве Сеитджелиль — эки тувгъан, дженк афатындан бири-бирлеринден айрылдылар. Джевдет дженкни Проскуров орталыгъында, Сеитджелиль исе Ленинград джебэлеринде... башладылар. Оларнынъ кокреклерини он экишер орден ве медаллер яраштырдылар. Эр экиси де аля эмек джебэсинде ишлемектелер.

Нури Сафет, атешли дженк куньлерини кечип, сагъ-селямет къайтты ве аля даа эмекчилер сафында булунмакъта. Дженкте къазангъан мукяфатларына, эмекте эльде эткен мукяфатларыны да къошты.

Окъуйыджы тувгъанларым!

Эписи акъран койдешлеримни — дженкте иштирак эткенлерни, ольгенлерни ве сагъ къалгъанларны, адлыадынджа хатырламакъ истесем де, имкяным ёкъ. Эписи къыркъ секиз йигит. Йигирми учь йигит дженктен къайтмады. Йигирми беши сагъ къалды. Сагъ къалгъанларнынъ энди баягъысы, дженктен сонъ омюрнен сагълыкълаштылар. Къалгъанлары сагълар.

Барсын бизим хатырлавларымыз, дженкте эляк олгъанлар ичюн эйкель, сагъ къалгъанлар ичюн исе шан ве шурет олсун!..

СЕИТУМЕР ЭМИН.

Хайырлаймыз!

ПИРИМКЪУЛ КЪАДЫРОВ

60 ЯШЫНДА

Бу куньлерде республика джемаатчылыгъы белли озьбек языджысы Пиримкъул Къадыровнынъ 60 йыллыгъыны къайд этмекте.

Пиримкъул Къадыров 1928 сенеси Таджикстан ССРнинъ Ура-Тюбе районындаки Кенъкъол коюнде догъды. Улу Ватан дженки йылларында колхозда, ёл къуруджылыгъында, Бекабад маден заводында чалыша. 1951 сенеси В. И. Ленин адына Ташкент девлет университетининъ шаркъшнаслыкъ факультетини битире. Сонъра М. Горький адына джиан эдебият институтында аспирантура курсыны кече ве «Абдулла Къаххарнынъ дженктен сонъки яратыджылыгъы» деген мевзуда кандидатлыкъ диссертациясы къорчалай. 1954—1963 сенелери девамында СССР Языджылары бирлигинде озьбек эдебияты боюнджа консультант ола, А. Фадеев ве Н. Тихоновнынъ, А. Сурков ве Г. Марковнынъ ёлбашчылыгъы алтында чалыша. Бу пишкинлик ве буюк интернационализм мектеби эди. Онынъ бу девирде эльде эткен теджрибеси эдебий яратыджылыкъ ёлунда пекинмесине ярдым этти. П. Къадыров 1963 сенесинден берли Озьбекстан Илимлер академиясында тиль ве эдебият институтынынъ уйкен ильмий хадими олып чалышмакъта.

Пиримкъул Къадыровнынъ ильки икяе ве очерклери дженктен сонъки йылларда корюнип башладылар. 1950 сенеси онынъ яш несильге багъышлангъан «Студентлер» деген китабы чыкъты.

1955—1958 сенелери П. Къадыров «Учь тамыр» деген роман устюнде чалышты. Бу роман озьбек ве рус тиллеринде, Ташкентте ве Москвада нешир олунды. Бундан сонъ «Меним хазинем» деген повесть догъды. Бу эсер де эки тильде айры китап оларакъ басылды. Онынъ «Сербестлик» (1958), «Къара козьлер», «Яшамакъ истейим» (1968), «Мирас» (1974), «Эльмаз къушакъ» (1982) киби романлары ве повестьлери земане адамлары, оларнынъ кедерлери ве къуванчлары, арзулары ве ынтылувлары акъкъында язылгъан эсерлердир.

«Йылдызлы геджелер» романында исе озьбек халкъынынъ тарихий кечмишинден бир саифе джанландырыла. Бу роман рус тилине терджиме этильди ве Москвада нешир олунды. Бу романнынъ баш къараманы Бабургъа мунасебет республика тенкъидчилигинде чешит фикирлер догъурды, чешит давалар башланды. Лякин гъайрыдан къурув девири бу алгъа айдынлыкъ кирсетти. Эбет, Бабур — мурекkеп шахс. Эдебиятта онынъ образыны яратув языджыдан юксек маарет ве месулиет талап эте. П. Къадыров бу вазифени эминликнен эда этмекте. Бу куньлерде романнынъ «Несиллер кечити» деп адландырылгъан экинджи китабы неширге азырланмакъта.

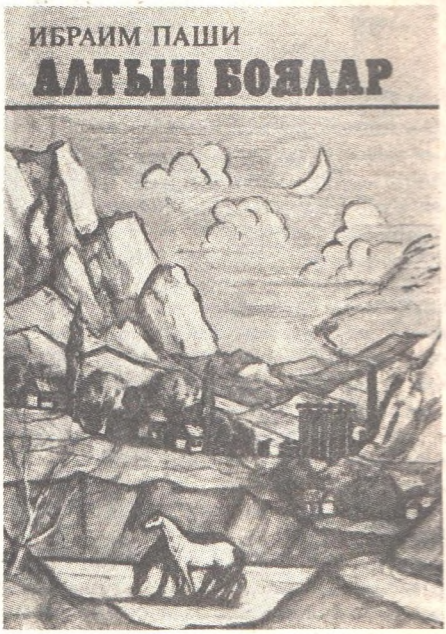
Пиримкъул Къадыровнынъ сценариясы эсасында газджылар аятына багъышлангъан «Сенинъ излеринъ» адлы бедий фильм чыкъарылды. Онынъ «Видждан» деген пьесасы бир чокъ область театрлерининъ саналарында ойналды.

Пиримкъул Къадыров бедий терджиме саасында да семерели чалыша. О. Л. Толстойнынъ «Казакилер», К. Фединнинъ «Бириндги къуванчлар», П. Толиснинъ «Яз», Х. Дерьяевнинъ «Талий» деген эсерлерини озьбек тилине терджиме этти.

Пиримкъул Къадыров «Эмекте косьтерген ярарлыкълары ичюн» медалинен, Озьбекстан ССР Юкъары Совети Президиумынынъ Фахрий ярлыгъынен мукяфатланды. О СССР Журналистлер бирлиги мукяфатынынъ лауреаты, онъа «Озьбекстанда хызмет косьтерген медениет хадими» деген фахрий унван берильди.

1982 сенеси «Йылдызлы геджелер» романы ичюн Пиримкъул Къадыровгъа Хамза адына республика девлет мукяфаты берильди.

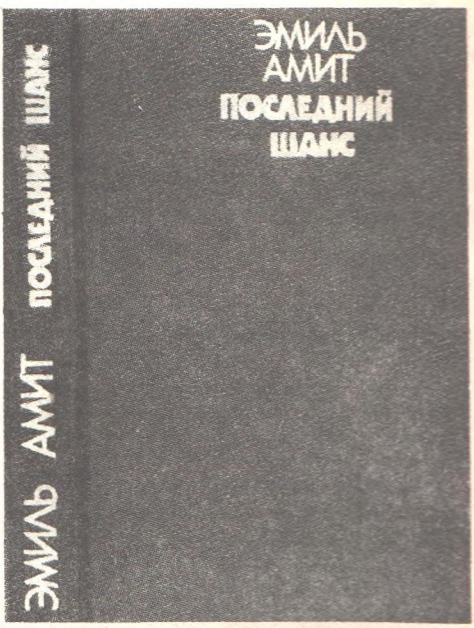
ЯНЪЫ КИТАПЛАР

Ибраим Паши озюнинъ бир сыра эсерлеринен кениш окъуйыджылар кутьлесине чокътан беллидир. Онынъ етмиш йыллыгъына багъышланып нешир этильген бу джыйынтыгъы «Эски диварлар», «Симон агъадан хатра» ве китапкъа ады берильген «Алтын боялар» повестьлеринден, быр сыра икяелерден ибареттир. Ибраим Паши бундан черик асыр эвель эдебияткъа ишчилер арасындан чыкъып кельген эди. Ишчилер мевзусы бу йыллар девамында онынъ бутюн эсерлерининъ даимий мевзусы олды. Онынъ эсерлериндеки аманаман бутюн вакъиалар, атта оларнынъ энъ кескинлери биле истисалда юзь берелер. Пашининъ къараманларыны раатсызлагъан энъ буюк меселе — истисал меселеси ола. Амма, шай исе де, языджы адамларны унутмай. Адамлар образы онынъ эр анги эсерининъ эсасыны тешкиль эте. Языджы къуллангъан эр бир принцип, эр бир усул ве эсернинъ бутюн шекиль бирлиги адамлар образыны ачып косьтермек ичюн хызмет эте. Ибраим Паши къараманларнынъ арекетлерини, ынтылувларыны характереге мантыкъча багълай ве оларнынъ бу арекетлерини шараитнен эсасландыра. Онынъ дигер эсерлери киби бу джыйынтыгъына киргенлери де меракънен окъула.

● ● ●

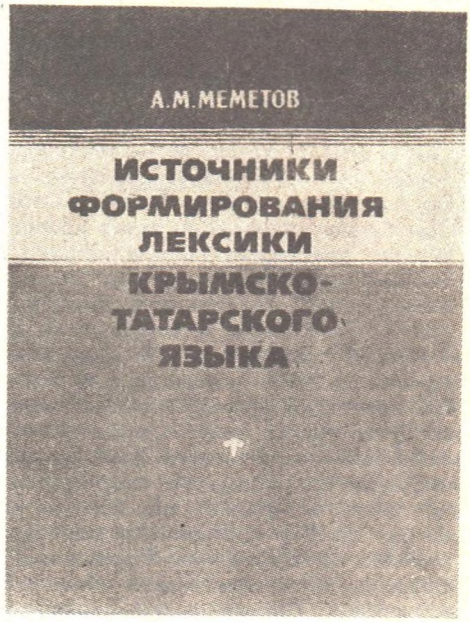
Эмиль Амит нинъ «Ишанч» романы 1986 сенеси къырымтатар тилинде басылгъан эди. Бу сене роман «Советский писатель» нешриятында рус тилинде «Сонъки имкян» адынен чыкъты. Романда тасвирленген вакъиалар Улу Ватан дженки йылларында оккупирленген Къырымда олып кече. Дженк адамларнынъ тек яшайыш шараитини дегиль, психологиясыны, ахлякъыны, мунасебетлерини денъиштире. Умумий душмангъа нефрет адамларны озьара бирлештире, олар курешелер. Эр ким эр тюрлю ёлнен, лякин бу куреш бир дакъикъа биле токътамай, кеттикче къуветлеше. Адамлар бу къыйынлыкъларнынъ мувакъкъат олгъаныны анълай ве эр шейге къатланалар. Романда оккупацияда къалгъан бир кой мисалинде бутюн Кърым ярым адасынынъ аяты косьтериле демек мумкюн. Бутюн вакъиалар, адиселер 12—14 яшындаки огъланчыкънынъ башына келип-кечкенлерини тасвирлев ёлунен косьтериле... Эбет, кой копексиз олмай. Амма ойлелери бирэки эдилер ве умумхалкъ курешининъ къудретли далгъасы оларны шефкъатсызлыкънен сюрип ташлай... Узакъ Къырымда олып кечкен вакъиаларнынъ базыларында дигер халкъларнынъ векиллеринен берабер озьбеклер де иштирак этелер. Романда халкълар достлугъы ве бирдемлиги мотивлери биринджи планда тура.

• • •

Айдер Меметовнынъ «Фан» нешриятында бу сене басылып чыкъкъан «Кърымтатар тили лексикасынынъ шекилленюв менбаалары» деген китабы медений аятымызда муим вакъиадыр. Филология илимлери кандидаты А. Меметов бу монографиясында кърымтатар лексикасынынъ умумтюркий, огъуз, къыпчакъ ве къыпчакъ-огъуз къысымлары ачыкълана, тедкъикъ этилеяткъан тильнинъ тюрк тиллеринынъ классификация системасында туткъан ери бельгилене. Кърымтатар тилине башкъа тиллерден кирген элементлерге муим дикъкъат айырыла, бунынъ себеплерини бильмек ичюн кърымтатарларынынъ ве оларнынъ тарихий эджадларынынъ ичтимаий-икътисадий, сиясий ве медений алякъалары тедкъикъ олуна.

Бу китап алий окъув юртлары талебелери ве оджалары, тюркшнас алимлер ве бутюн меракълангъанлар ичюн зенгин менбаадыр.

• • •

Эрвин Умеровнынъ «Умют» деп адландырылгъан повесть ве икяелер джыйынтыгъы энди чокътан окъуйыджыларгъа барып етти. Китап «Кечмишке сеят», «Истек», «Къаза» адлы икяелерден, «Умют» денильген колемли повесттен ве бир сыра дигер эсерлерден тертип этильген. Китапкъа кирген эсерлернинъ аман-аман эписи чешит девирлерде «Йылдыз»да басылгъан эди.

Эрвин Умеров отуз йылдан берли кърымтатар ве рус тиллеринде бирдай махсулдар иджат этип келеяткъан языджыдыр. О, айны вакъытта, озьбек ве кърымтатар тиллеринден рус тилине пек чокъ китаплар терджиме этти. «Умют» джыйынтыгъы исе онынъ эдебиятта не дереджеде пишкинлешкенини, юксельгенини косьтериджи бир китаптыр.

Эбет, умютсиз яшагъан адам олмай. Умют — аятнынъ, келеджекнинъ бельгиси, эйилик темсили. «Умют» повестининъ къараманы Юра къаза нетиджесинде кёрлана. Оны умют етеклеп юре, кучь бере, яшата. Эсерде умют — тек бир адамнынъ фаджиасынен багълы тарзда косьтерильсе де, асылында, о умумлештириле ве бутюн адамларнынъ аятыны айдынлатыджы мешъаль дереджесине котериле. Языджынынъ маарети де бунынънен ольчениле.

Кърымтатар совет эдебиятынынъ инкишафында сезилирли ишлер япаяткъан языджы Эрвин Умеровнынъ «Умют» китабы окъуйыджыларгъа хош бир бахшыш олур деп умют этемиз.

• • •

Айше Кокиеванынъ Гъафур Гъулам адына эдебият ве саньат нешриятында дердж олунгъан «Къысметим меним» адлы шиирлер джыйынтыгъы илк китабыдыр. Бу китапкъа чешит йыллар девамында яратылгъан шиирлеринен бирликте «Къысметим меним» ве «Джетемен» поэмалары да кирсетильди. Китаптаки эсерлернинъ эсас мевзусы аяткъа, анагъа, Ватангъа севги, озь бахты ичюн курешюв ве барышыкъны къайгъырувдыр. Шаире поэзиягъа мунасебетини озю ичюн табиий бир ал деп сая, бу авесликни несиллерден мирас олып кельген рухий бир бахшыш деп таный. Ве бунынъле о озюни иджаткяр оларакъ, озь халкъынынъ, озь тувгъан медениетининъ бир парчасы оларакъ ис эте. Муэллиф бу меселеге мунасебетини китапкъа ады берильген «Къысметим меним» ве корюмли шаир Энвер Селяметке багъышланылгъан «Джетемен» поэмаларында айдын ифаде эте.

Яш шаире даа иджадий осюв ве араштырув ёлундадыр. Амма бу биринджи китабындаки эсерлери онынъ муджизевий шиирият алемине аякъ басаракъ, тек озюне хас ёнелиш тапа бильгенини, белли дереджеде

озь сеси олгъаныны косьтерелер. Бу гъает къуванчлы ве умют догъурыджы алдыр.

• • •

Юнус Кандымов къырымтатар эдебияты генч несилининъ векилидир. Бу сене онынъ «Сен денъизге бенъзейсинъ» деп адландырылгъан шиирлер джыйынтыгъы басылып чыкъты. Юнус матбуатта тек шиирлеринен дегиль, куннинъ кемалына кельген мевзусындаки публицистик макъалелеринен, очерклеринен де сыкъсыкъ корюне. Умумен, шимдики аятта олаяткъан вакъиаларгъа четтен турып дегиль, онынъ ичинден турып мунасебет бильдиреяткъан фааль къалем саиплеринининъ биридир.

Юнус поэзияда эсасен сексенинджи йылларда корюнип башлады ве ниает, эсерлери топлу суретте нешир олунды. Бу джыйынтыкътан генч шаирнинъ эдебияткъа озь сесинен, озь услюбинен кирип келеяткъаны ачыкъ корюнмекте. О эр бир янъы эсеринен насылдыр фикирни, эм алельхусус фикирни юксек образлар вастасынен беян этмек, озюнинъ ис-эджаныле болюшмек истей. Онынъ ичюн де Юнуснынъ бу джыйынтыкъкъа кирген эр шиириндe бир янъылыкъ, я да янъылкъкъа ынтылыш бар. Юнус эр кеске белли олгъан, я да дефаларджа язылгъан акъикъатны текрар анълатмай. Онынъ вакъиаларгъа, адиселерге озь бакъышы, озь мунасебети, озь акъикъаты бар.

Онынъ шиирлеринде тазелик ве амансызлыкъ руху сезиле. О анълатмай, косьтере, тасдыкълай я да инкяр эте. Шаирнинъ оригиналлиги, башта, бунынънен бельгилене.

КЪРЫМТАТАР АДЛАРЫ

Бир чокъ окъуйыджылар журналда кърымтатар адларынынъ басылмасыны истеп мектюплер язалар. Мына олардан бири:

«Сайгъылы «Йылдыз» журналы хадимлери! Мен бир къач йыл эвельси «Ленин байрагъы»нда кърымтатар адлары иле китап нешир этильгени хусусында хабер окъугъан эдим. Шу китапта беян этильген адларны журналда дердж этсенъиз не къадар алидженап иш япкъан олур эдинъиз. Чюнки пек чокъ яш ана-бабалар озь балаларына насыл ад къояйыкъ экен деп, ад араштырып къыйналалар. Бу иште журналымыз яш аилелерге ве бутюн истеклилерге ярдымджы олур деп ишанамыз.

Идрис Исаев. Андижан области».

Окъуйыджыларнынъ бу истегини эсапкъа аларакъ, редакциягъа Фергъана областындан Ремзий Мамутов, Ташкенттен Шевкет Хайбуллаев ве даа дигер аркъадашлар тарафындан топланылып ёлланылгъан кърымтатар адларындан сечилип азырлангъан адлар джедвелини дердж этемиз. Бу джедвельни ильмий суретте азырлангъан ве толу джедвель деп дегиль де, яш аилелерге балаларына ад сечип алув ичюн ярдым макъсадынен тизильген джедвель деп анъламалы.

Огълан адлары

Абденнан
Абдувели
Абдулла
Абдураман
Абдуреим
Абдурешит
Абдурефи
Абджемиль
Абзаат
Абибулла
Абильваап
Абильтар
Абкелям
Абкерим
Абкъадыр
Аблязиз
Абляким
Аблялим
Аблямит
Аблятиф
Абселям
Абсеттар
Абхайыр
Адиль
Аджиасан
Аджимамбет
Аджимурат
Аджиосман
Аджиумер
Аедин
Азамат
Азиз
Азам
Азим
Айваз
Айдер
Айдын
Айяр
Аким
Акиф
Акъкъый
Али
Алим
Алядин
Амдий
Амет
Аметхан
Амза
Амит
Анефи
Аппаз
Ариф
Арсен
Арслан
Артур
Асан
Асим
Ашир
Ашим
Ахтем
Бавбек
Бакъый
Барий
Басыр
Батыр
Баттал
Батырали
Бахтияр
Бегали
Бедрий
Бейтулла
Бекир
Бекмамбет
Бекташ
Бектемир
Билял

Борасан
Бормамбет
Ваап
Ваджип
Ваит
Ваний
Вебий
Веис
Вели
Велиля
Велиша
Вефа
Гирей
Гъаний
Гъафар
Даниял
Данияр
Девлет
Дилявер
Дильшад
Достмамбет
Джаит
Джанбек
Джафер
Джеппар
Джеват
Джевдет
Джемиль
Джелял
Джемадин
Джесюр
Заат
Заит
Заир
Закир
Замир
Зарем
Зариф
Заур
Зальферрат
Зевадин
Зеврий
Зедла
Зейтулла
Зекерья
Зеккий
Зений
Зинали
Зинедин
Зинур
Зия
Зиядин
Зодий
Зубеир
Зуфер
Ибраим
Идрис
Изедин
Иззет
Икмет
Илимдар
Ильмий
Ильяс
Ирфан
Иса
Ислям
Исмаил
Исмет
Исфер
Исфет
Ифта
Йигит
Кемал
Кенджали
Кенджамет
Кеннан
Керим
Кешфий
Кешфедин
Кязим
Кямиль
Кяшиф
Къабул
Къадыр
Къадырали
Къайсер
Къаюм
Къоджамет
Къубедин
Къуддус
Къурсаат
Къуртали
Къуртамет
Къуртасан
Къуртвели
Къуртнебий
Къуртнезир
Къуртмамбет
Къуртсеит
Къуртумер
Лемар
Леннар
Ленмар
Лензий
Ленур
Лёман
Лутфий
Лятиф
Макъсут
Мамбет
Мамут
Мансур
Марлен
Мади
Меджит
Мемет
Мемедемин
Мемедля
Меназиз
Менбарий
Менваап
Менали
Меналим
Менариф
Менат
Менгъазы
Мензаат
Меннан
Менсеит
Менаджи
Мемет
Мемиш
Мердан
Мерджан
Месфер
Мефа
Мидат
Мирас
Мубеин
Муедин
Мудессир
Муждаба
Музаффар
Музеин
Музеир
Мукъсим
Мунир
Мурат
Мурадасыл
Муртаза
Муса
Муслим
Муслядин
Мустафа
Мухтар
Мухтерем
Надир
Назым
Наиль
Наим
Нариман
Насибулла
Нафе
Небий
Недим
Недип
Неджат
Неджип
Неджмедин
Незир
Нерат
Ниметулла
Ниязий
Нияссер
Нузет
Нурали
Нуредин
Нурий
Нурмамбет
Нурфет
Нусрет
Осман
Певат
Раим
Раип
Рамазан
Расим
Рафет
Ремзий
Реуф
Рефат
Рефикъ
Решат
Решит
Ридван
Риза
Руслан
Рустем
Рушдий
Рушен

Сабрий
Садрий
Садыкъ
Саит
Саледин
Самедин
Сафет
Сафтер
Севин
Сеит
Сейдамет
Сейдали
Сейтабла
Сейран
Сейтвели
Сейтмемет
Сейтбекир
Сейтосман
Сейтнебий
Сейтумер
Сейтхалиль
Сейтяя
Сейфедин
Сейфулла
Сейран
Сейяр
Селим
Селямет
Сервер
Сеттар
Сеут

Сефер
Синавер
Симар
Субхий
Сулейман
Султан
Сыдыкъ
Таир
Таймаз
Талып
Талят
Тевфикъ
Темирджан
Темиркъая
Тимур
Тохтар
Узеир
Узрет
Умер
Урвет
Уршен
Усеин
Фазыл
Фаикъ
Фарукъ
Фахрий
Февзий
Фемий
Ферат
Ферит
Феруз

Фетислям
Фетта
Фикрет
Фуат
Хайбулла
Хайрий
Хайредин
Хайрулла
Хаиль
Халиль
Халиля
Халит
Хаяли
Чингиз
Чора
Шакир
Шальвер
Шамиль
Шамрат
Шабадин
Шаип
Шевкет
Шевкъий
Шемьи
Шереф
Шериф
Шерьян
Шерфедин
Шукрий
Эбазер
Эбубекир

Эдем
Эдиге
Эдип
Эзель
Экрем
Эльведин
Эльвис
Эльдар
Эмадин
Эмиль
Эмин
Эмирали
Эмирасан
Эмирвели
Эннан
Энвер
Эрвин
Эрдживан
Эреджеп
Эрйигит
Эрнест
Эсат
Эскендер
Эсмер
Эсфер
Эсфет
Эшреф
Эюп
Юнус
Юсуф

На крымскотатарском языке. **«Йылдыз» № 5 («Звезда» № 5).**
Орган Союза писателей Узбекской ССР.
Ордена Трудового Красного Знамени типография Издательства ЦК КП Узбекистана.

Ташкент — 1988.
Техникий редактор А. Сеногъулов. Корректор З. Эреджепова.

Рессам Ремзи Алиев.

Бир матбаа табагъы колеминден эксик эльязмалар муэллифине къайтарылмаз.
Буюк колемли эсерлернинъ къыскъартылгъан, журнал варианты къабул олуна: несир эсерлер 150 саифеден, назм эсерлер 700 сатырдан ашмамакъ керек.

Басылувгъа 24.08.88 с. берильди. Басылувгъа 11.10.88 с. рухсет этильди. Р-11030. Кягъытнынъ форматы 70×108 1/16. Юксек басма. Шартлы матбаа табагъы 12,6. Физ. Табагъы 9. Нешрият-эсаи табагъы 13,5 Тиражы 7307. Сымарыш 4319. Фияты 80 к.

Условных печ. л. 12,6, физ. л. 9. Уч.-изд. л. 13,5. Зак. 4319. Основан в 1980 г.

Адресимиз: 700000, Ташкент шеэри, Ленин проспекти, 41-нджи эв.
Телефонлар 33-41-91, 33-83-63, 33-28-36.